

Prologus

Discipulus: Salomonis utcumque sequendo vestigia, “proposui in animo meo quaerere et investigare sapienter de omnibus quae fiunt sub sole”, in ecclesia scilicet militante, de qua non omnes
 5 Christiani his diebus consimiliter opinantur. Quia enim quidam circa fidem catholicam altercantur, se haereticos mutuo appellantes, quidam eorum apud quosdam et alii apud alios veram existimant ecclesiam consistere militantem. Proinde ad tertiam partem nostri dialogi, quam ab initio “De gestis circa fidem altercantium orthodoxam” volui appellari, nostram intentionem vertamus, quantum nostrae occupationes et studia praesentis congruant temporis qualitati (quia, ut beatus asserit Augustinus ad Bonifacium comitem, et habetur 23, q. 4, c. *Si ecclesia*, “Omnia debent suis temporibus convenire”), quam in novem tractatus volo secari,
 10 quorum unumquemque in diversos libros censeo dividendum. Primi autem duo erunt praeparatorii et praeambuli ad sequentes, in quibus de gestis diversorum Christianorum scrutabimur: primus itaque disputando de potestate papae et cleri; secundus de potestate et iuribus Romani Imperii, in quo quamplurima de iuribus regum ac principum ac etiam laicorum aliquorum tractabimus;
 20 tertius de gestis Iohannis 22, quem nonnulli putant propter haereticam pravitatem diu antequam de hoc mundo migraret omni dignitate ecclesiastica fuisse privatum, alii ipsum fuisse catholicum et in vero papatu finisse dies suos existimant; quartus de gestis domini Ludowici de Bavaria, quem aliqui verum imperatorem non reputant, alii contrarium arbitrantur; quintus de gestis Benedicti 12, quem multi, sed non omnes, tanquam verum summum pontificem venerantur; sextus de gestis fratris Michaelis de Cesena, septimus de gestis et doctrina fratris Giraldi Othonis, quorum
 25 unum quidam alii alium verum Generalem ordinis Fratrum Minorum affirmant; octavus de gestis fratris Willelmi de Ockam; no-

13 comitem] militem Pz Ly 16 autem] namque Pz Ly 18 itaque] quidem Pz Ly; *gap added* Mz 19 et] in Mz Fr 25 ludowici] ludovici Fr, Iodoici Pz Ly 27 verum] *omitted* Ly 29 othonis] odonis Pz Ly 31 willelmi] guillermi Fr Pz Ly 31 ockam] okam Fr Pz Ly

2–4 Ecclesiastes 1:13 13–14 col. 923

In nomine domini incipit prologus in tertiam partem dialogi de gestis circa fidem altercantium orthodoxam intitulatam Mz Fr; tertia pars principalis dialogorum tractat de gestis diversorum christianorum et dividitur in novem tractatus quorum quilibet subdividitur in diversos libros Ly

nus de gestis aliorum Christianorum—regum, principum et praelatorum ac subditorum, laicorum ac clericorum, saecularium et religiosorum, Fratrum Minorum et aliorum—qui alicui et aliquibus de praenominatis personis adhaerent, oboediunt, consentiunt, communicant, favent vel quomodolibet praebere consilium aut auxilium dinoscuntur, vel ipsos aut eorum aliquem persecuntur, impugnant, molestant vel reprehensibilem aut reprehensibiles arbitrantur. 35

Magister: Tam tua instantia quam desiderium [TEXT?] proficiendi praedicta aggredi mihi suadet, sed timor calumniam incurrendi illorum qui forsitan dicent me audere illicite disputare de potestate summi pontificis dissuadet, praesertim cum leges etiam canonicae et civiles videantur asserere quod sacrilegium incurrit qui praesumit de auctoritate principis disputare. Ideo, si tibi videtur, de praefatis me nullatenus intromittam, maxime cum ad libros necessarios non valeam, ut aestimo, pervenire. 40 45

Discipulus: Timor non te retrahat memoratus, quia sicut videmus catholicos de fide absque periculo iustae calumniae ad exercitium disputare (doctores enim sacrae theologiae de fide in scolis publice disputant et, contra veritatem fidei quo sciunt acutius arguentes, nullum crimen incurrunt, licet nec tunc nec unquam postea veritatem quaestionis disputatae determinent; baccalarii etiam et prudentes quantum possunt fortius irreprehensibiliter immo saepe laudabiliter contra veritatem arguunt et allegant), sic de potestate summi pontificis ad exercitium contingit laudabiliter disputare. Cum igitur contra potestatem papae neque asserendo neque dubitando aliquid sis dicturus sed solummodo recitando, sicut pro toto isto dialogo peractum est inter nos a principio, de potestate papae et omnibus aliis quae commemoravi tractanda nullatenus metuas indagare, praesertim cum sciam te paratum omnem veritatem de potestate papae et aliam quam teneris explicite credere opportunis loco et tempore quando erit expediens occulte et publice confiteri. Nec librorum carentia te retardet, quia, licet non possis facere opus perfectum, aliquid tamen facere non erit inutile, quia occasionem faciendi opera perfecta copiam librorum habentibus ministrabis. 50 55 60 65

Magister: Quod absque assertione et dubitatione falsa liceat recitare et in persona dicere aliorum, quodque non sit necesse

37 persecuntur] omitted Pz Ly 40–41 proficiendi] Fr: perficiendi Mz Pz Ly 46 videtur] videatur Ly 48 sicut] sic Pz 51 quo] quos Ly

- 70 omni tempore ore veritatem etiam catholicam confiteri (cum cadat sub praecepto affirmativo, quod semper obligat sed non pro semper), multis modis possit ostendi. Ideoque malignorum parvipendens calumnias tuae instantiae acquiescam, et ad exercitandum studiosorum ingenia tam circa potestatem papae quam circa
- 75 alia quae duxeris inquirenda etiam sententias et opiniones quas reputo erroneas, immo haereticas, recitabo. Pro quibus quo valuero fortius allegabo, quod etiam tu poteris interdum facere si tibi videbitur. Incipe igitur sine mora primum tractatum.

Capitulum 1

- Discipulus:** Claves regni caelorum esse datas a Christo Romano pontifici, id est beato Petro, Christianorum non ambigit, ut aestimo, multitudo; quare non dubitat quin sit a Christo aliqua
- 5 concessa potestas. Plures etiam auctoritates sanctorum patrum videntur asserere quod aliquam ex humana ordinatione acceperit potestatem. De quarum utraque, si utramque habeat, interrogabo quamplura: Quam videlicet et quo iure, divino scilicet an humano, habeat potestatem super spiritualia et ecclesiasticas personas?
- 10 quam et quo iure super laicos in spiritualibus? quam et quo iure super res et iura temporalia quae ad solam Romanam spectant ecclesiam? quam et quo iure super res et temporalia iura quae ad alios clericos pertinere noscuntur? quam et quo iure super personas, res et iura temporalia fidelium laicorum? quam et quo iure
- 15 super res infidelium et etiam personas ipsorum?

Postea autem nonnulla similia de potestate cleri perscrutare propono. Ante omnia autem interrogare decrevi an potestas papae ad omnia quae non sunt contra legem divinam neque contra ius naturae se extendat. Haec enim interrogatio videtur compre-

---

70 tempore] opere Mz 72 semper] papa Mz 72 possit] posset Pz Ly 73–74 exercitandum] exercitanda Ly 76–77 valuero] voluerō Pz Ly 4 dubitat] dubito Pz Ly 7 de] ad Fr Pz Ly 7 utraque] utramque Ly 7 utramque] utraque Pz 14 laicorum] et *added* Pz Ly 16 perscrutare] perscrutari Fr Ly

---

17–19 This doctrine of fullness of power is also discussed in CB iv.12,262.9 ff, CB vi.2.273.26 ff, Brev. 2, AP 1.18 ff, OQ i.2.7 ff and IPP 1.15 ff.

Explicit prologus. Incipit primus liber primi tractatus tertiae partis dialogi de potestate papae et cleri investigans Mz Fr; Capitulum 1 in quo recitantur quinque opiniones de potestate summi pontificis. Prima et sibi contraria pertractantur a capitulo 2 usque ad capitulo 9, secunda ca. 10, tertia ca. 11, et quarta ca. 13, quinta vero ca. 16 Ly

hendere omnia praedicta de potestate papae, et forte ex sententiis et opinionibus circa ipsam quas recitare studebis dabitur mihi occasio de singulis in speciali quaerendi. 20

Magister: Circa hanc interrogationem diversae et adversae inveniuntur sententiae. Una est quod papa tam in temporalibus quam in spiritualibus talem ex ordinatione Christi habet plenitudinem potestatis ut regulariter et in omni casu omnia possit quae non sunt expresse contra legem Dei neque contra ius naturae. Alia est quod talem plenitudinem potestatis habet ex iure divino in spiritualibus non in temporalibus. Tertia opinio est quod talem plenitudinem potestatis habet partim ex ordinatione Christi partim ex ordinatione humana. Quarta est quod talem plenitudinem potestatis non habet nec a iure divino nec a iure humano neque regulariter neque casualiter sive in casu, et circa hanc sunt diversi modi ponendi. Quinta est quod talem plenitudinem potestatis simpliciter [TEXT?] et regulariter neque a iure divino neque a iure humano habet, sed casualiter sive in casu habet talem plenitudinem potestatis a iure divino sive ex speciali ordinatione Christi. 25
30
35

Capitulum 2

Discipulus: Ista discutiamus sententias ut acutius et profundius valeamus intelligere veritatem. Pro prima igitur aliquas allegationes adducas.

Magister: Prima sententia in verbis evangelii, immo ipsius Christi, fundari videtur, qui, ut legitur Matthaei 16, dixit Petro: “Tibi dabo claves regni caelorum; et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis”. Ex quibus verbis colligitur quod Christus dedit beato Petro, et per consequens successoribus eius, absque omni exceptione plenitudinem potestatis, ut omnia possit, quia verbo generali omnia debent comprehendi (dist. 19, *Si Romanorum*, et 1, q. 1, *Sunt nonnulli*, et 14, q. 3, *Putant*). 5
10

20 sententiis] sententia Ly 29 opinio] *omitted* Pz Ly 35 et] Kn: non Ww 37 potestatis] *gap* quod *added* Mz, quod *added* Fr 1 capitulum 2] *omitted* Pz 2 discipulus] *omitted* Mz 7–8 super ... caelis] etc. Pz Ly 8–9 super ... caelis] etc. Pz Ly 11 omni] *omitted* Pz Ly 12 debent] deberent Mz Fr 13 14] Fb: 24 Ww 13 putant] Fb: putat Ww

6–9 Matthew 16:19 12–13 col. 58; cf. gloss, s. v. dicendo, col. 81; cf. Brev. 2.2.7 13 col. 402; cf. gloss, s. v. ab omni, col. 556 13 col. 735

Capitulum 2 in quo probatur prima opinio capitulo praecedenti recitata Ly

15 **Discipulus:** Ista allegatio impugnari potest, ut videtur, nam
 saepe verbum generale non est generaliter intelligendum (Extra,
De iureiurando, Ad nostram, et 1, q. 1, *Duces*). Unde et “verbum
 generale saepe restringitur”, ut notat Glossa, Extra, *De appel-*
lationibus, Sua nobis. Cuius exempla quamplurima in scripturis
 20 divinis habentur. Matthaei enim 3 dicitur quod “exibat ad eum
 omnis regio circa Iordanem et baptizabantur in Iordanae ab eo”,
 et tamen multi non exhibant nec baptizabantur a Iohanne. Et Lucae
 3 dicitur, “Cogitantibus omnibus de Iohanne, ne forte ipse esset
 Christus”, et tamen multi hoc minime cogitaverunt, quia nec illi
 25 qui non credebant in Christum nec illi qui Iohannem non putave-
 runt prophetam. Alia exempla innumera possunt adduci in quibus
 verbum generale non debet generaliter intelligi, sed restringi.

Dimittentur tamen ad praesens omnia praeter quaedam pauca
 quae de potestate et subiectione loquuntur sed et verba Christi
 praemissa. Ait itaque Apostolus ad Ephesios 5: “Ut ecclesia sub-
 30 iecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus”, ubi ver-
 bum “in omnibus” non debet generaliter absque omni exceptione
 etiam quo ad licita intelligi, quia uxores non sunt in omnibus li-
 citis subiectae viris, cum quo ad multa licita vir et uxor ad paria
 iudicentur (Extra, *De divortiiis, c. Gaudemus*). Apostolus etiam
 35 ad Colossenses 3 ait: “Fili, oboedite parentibus per omnia”, et
 post: “Servi, oboedite per omnia dominis carnalibus”; et ad Ephe-
 sios 6 ait: “Servi, oboedite dominis carnalibus cum omni timore
 et tremore”; et 1 ad Timotheum 6: “Quicumque sunt sub iugo
 servi dominos suos omni honore dignos arbitrentur”; et ad Titum
 40 2: “Servos dominis suis subditos esse in omnibus placentes”.
 Et 1 Petri 2 sic legitur: “Subiecti estote omni humanae creaturae
 propter Deum”, et post: “Servi subditi estote in omni timore do-

19 exibat] omnis regio added Mzm 20 omnis regio] omitted Mz 20 circa] Vulg: ■
 omitted Mz, trans Mzb Pz Ly 22 dicitur] quod added Pz Ly 24 non¹] omitted ■
 Mz, added Mzm 28 sed] sicut Pz Ly 35 3] Vulg: 4 Ww 37 6] 5 Fr,
 9 Pz Ly 38 6] 5 Fr, 9 Pz Ly 40 2] omitted Pz Ly 40 omnibus] esse
 added Pz Ly 41 1] omitted Pz Ly 42 subditi] subiecti Ly; omitted Fr Pz
 42 timore] tempore Ly

15–16 col. 367; cf. gloss, s. v. in illis videlicet, col. 814; cf. Brev. 2.14.32-3
 16 col. 367; cf. gloss, s. v. bona, col. 507; cf. Brev. 2.14.33. *Duces* and *Iudices*
 are variant beginnings of this canon. 16–18 gloss, s. v. tertio appellare, col.
 972; cf. Brev. 2.14.33-4 19–20 Matthew 3:5-6 21–23 Luke 3:15 29–30
 Ephesians 5:24 34 col. 724 35–36 Colossians 3:20, 22 36–38 Ephesians
 6:5 38–39 1 Timothy 6:1 39–40 Titus 2:9 41–43 1 Peter 2:13, 18

minis, non tantum bonis et modestis sed etiam discolis”. Et 1 ad
 Timotheum 2 ait Apostolus: “Mulier in silentio discat cum omni
 subiectione”. In quibus omnibus verba generalia non debent
 generaliter absque omni exceptione intelligi, quia in multis nec
 mulieres viris nec filii parentibus nec servi dominis nec fideles
 omnibus hominibus sunt subiecti; ergo consimiliter per hoc, quod
 Christus dixit Petro: “Quodcumque ligaveris”, etc., non potest in-
 ferri quod omnes mortales in omnibus absque omni exceptione
 successoribus beati Petri sunt subiecti, ut in omnes homines quo
 ad omnia de se licita plenitudinem tam in temporalibus quam in
 spiritualibus habeant potestatis.

Magister: Ista obiectio duobus modis repellitur. Primo quia
 si, secundum canones sacros, ubi canon non excipit aut diffinit
 aut determinat nec [TEXT?] nos excipere nec diffinire nec deter-
 minare debemus (31, q. 1, *Quod si dormierit*; 2 q. 5, *Consuluisti*;
 dist. 55, *Si evangelica*), multo fortius ubi Dominus non excipit,
 diffinit vel determinat nec nos excipere diffinire nec determinare
 debemus. Sed Christus, concedendo Petro potestatem super omnes,
 nihil exceptit nec diffinivit nec determinavit, sed indistincte
 et generaliter dixit, “Quodcumque ligaveris”, etc.; igitur nec nos
 aliquid debemus ab eius potestate excipere aut eam aliquo modo
 diffinire vel determinare. Petrus igitur in omnibus temporalibus
 et spiritualibus accepit a Christo plenitudinem potestatis.

Amplius, beneficium principis largissime interpretandum est
 (Extra, *De simonia*, c. ultimo; Extra, *De dictis*, *Ex parte*). Igitur
 et potestas collata Petro a principe principum Christo largissime
 interpretanda est, ut ab eius potestate nec in spiritualibus nec in
 temporalibus aliquid penitus subtrahatur.

Secundo repellitur obiectio suprascripta auctoritate Innocen-
 tii tertii, qui, ut legitur Extra, *De maiori et oboedientia*, c.
Solitae, ait: “Dominus dixit ad Petrum et in Petro dixit ad suc-

49–50 inferri] intelligi Pz Ly 51 sunt] sint Pz Ly 53 habeant] habeat Fr
 Pz 56 nos] Fr: omitted Mz Pz Ly 57 2] et Pz Ly 57 consuluisti] consuluistis
 Mz Fr 58 dist] omitted Pz Ly 61 exceptit] excipit Mz Fr 61 diffinivit] diffinit
 Mz Fr 67 ultimo] et added Ly 71 suprascripta] supradicta Pz Ly 73 solitae] Fb:
 sane Ww 73 in petro] Fb: etiam petrus Ww

43–45 1 Timothy 2:11 57 col. 1112; cf. gloss, s. v. nec nos definiedum est,
 col. 1586 57 col. 463; cf. gloss, s. v. superstiosa, col. 649 58 col. 218-9;
 cf. gloss, s. v. excepisce, col. 290 67 col. 767; cf. gloss, s. v. abbates, col.
 1646 67 Rather, *De decimis*, *Ex parte*; cf. gloss, s. v. conceditur, col. 1229.
 72–75 col. 198

75 cessores: ‘Quodcumque ligaveris super terram erit ligatum et in caelis’, etc., nihil excipiens qui dixit: ‘Quodcumque’”. Ex quibus verbis colligitur quod a potestate data a Christo beato Petro et successoribus eius neque in temporalibus neque in spiritualibus aliquid est excipiendum. Habet igitur papa talem plenitudinem potestatis a Christo.

Capitulum 3

Discipulus: Super praemissam auctoritatem Salvatoris postea revertemur. Ideo alias allegationes adducas.

5 **Magister:** Quod papa habet in temporalibus et spiritualibus talem plenitudinem potestatis, probatur. Ille cui ex praecepto divino est in omnibus oboediendum et in nullo penitus resistendum habet immediate a Deo huiusmodi plenitudinem potestatis. Papae autem ex praecepto divino oboediendum est in omnibus et in nullo resistendum penitus, teste Gregorio qui, ut habetur dist.
10 12, c. *Praeceptis*, ait: “Praeceptis apostolicis non dura superbia resistatur, sed per oboedientiam quae a sancta Romana ecclesia et apostolica auctoritate iussa sunt salutifere impleantur”; et infra: “Cuius auctoritatis sanctionem omnes teneant sacerdotes qui nolunt ab apostolicae petrae, super quam Christus universalem
15 fundavit ecclesiam, soliditate divelli”. Ex quibus verbis colligitur quod propter auctoritatem concessam a Christo Romanae ecclesiae est ei in omnibus oboediendum et in nullo penitus resistendum.

20 Hoc etiam Stephanus papa, ut habetur dist. 19, c. *Enimvero*, videtur asserere cum ait: “Enimvero quia in speculum et exemplum sancta Romana ecclesia, cui nos Christus praeesse voluit, posita est, ab omnibus quicquid statuit et quicquid ordinavit perpetuo et irrefragabiliter observandum est”, etc. Ex quibus verbis colligitur quod propter ordinationem Christi Romanae ecclesiae
25 oboediendum est in omnibus.

74–75 super ... caelis] *omitted* Pz Ly 75 quodcumque] Fb: ligaveris etc. added Ww 1 capitulum 3] *omitted* Mz, added Mzm; capitulum 2 Pz 4 magister] *omitted* Pz 5 ex] extra Pz 11 sed] Fb: et Ww 13 auctoritatis] auctoritate Ly 14 ab] *omitted* Pz Ly 17 ei] *omitted* Ly 20 quia] Fb: *omitted* Ww 22 posita est] Fb: *omitted* Ww 23 irrefragabiliter] irrefragabiliter Pz Ly

9–15 col. 27 19–23 col. 61

Capitulum 3 ubi secundo probatur prima opinio per hoc quod papae est in omnibus oboediendum, quod probat auctoritatibus tribus et rationibus duabus Ly

Hinc Leo papa, ut habetur eadem distinctione, c. *Ita dominus*, ait: “Huius muneris sacramentum ita Dominus ad omnium apostolorum officium pertinere voluit, ut in beatissimo Petro apostolorum omnium summo principaliter collocaret, ut ab ipso quasi a quodam capite dona sua velut in omne corpus diffunderet”; et infra: “Hanc petrae istius sacratissimam firmitatem, deo, ut diximus, aedificante constructam, nimis impia vult praesumptione violare, quisquis eius potestatem temptat infringere”. Ex quibus verbis datur intelligi quod qui potestati Petri et successorum eius aliquo modo inoboediens invenitur Dei ordinationem infringit; quare ex ordinatione Christi est quod papae oboediendum est in omnibus. 30 35

Quod etiam ratione probatur, quia illi ex ordinatione Christi oboediendum est in omnibus cuius omnia praecepta accipienda sunt tanquam divina voce prolata; sed omnia praecepta papae, sicut et sanctiones eius, accipienda sunt tanquam divina voce prolata (dist. 19, *Sic omnes*). Ergo ex ordinatione Dei est ei oboediendum in omnibus. 40

Amplius, illi ex praecepto Dei est in omnibus oboediendum qui absque haeresi non potest esse scismaticus et omnes alii possunt esse scismatici tanquam ab illo divisi. Sed papa non potest esse scismaticus nisi fiat haereticus; omnes autem alii possunt esse scismatici, licet non statim sint haeretici; ergo papae ex praecepto Dei est in omnibus oboediendum. 45

Maior probatur per hoc, quod ille cui non est oboediendum ex praecepto Dei in omnibus potest multa praecipere in quibus alii sibi oboedire non tenentur. Quare propter praecepta huiusmodi, in quibus sibi non tenentur oboedire, potest inter praecipientem et illos quibus fiunt praecepta huiusmodi oriri discordia, divisio, dissensio et scissura et, per consequens, scisma, quia scisma, quod Graecum nomen est, scissuram notat (24, q. 1, c. *Scisma*). In illo igitur casu vel praecipiens vel illi quibus fiunt huiusmodi praecepta est scismaticus vel scismatici. Sed illi quibus fiunt praecep- 50 55

26 hinc] huic Mz 27 huius] huiusmodi Mz Fr 29 summo] summa Pz
30 a] omitted Pz Ly 31 firmitatem] fraternitatem Mz Fr 31 deo] domino
Fb 31–32 diximus] duximus Pz 33 quisquis] quisque Pz Ly 33 potestatem] potestati
Ly 33 infringere] Fb: gap Mz, contraire Ly, omitted Fr Pz 34 potestati] potestate
Mz Fr 38 christi] omitted Ly 40 omnia] omitted Mz Fr 56 scisma] Fb:
scissuram Mz Fr

60 ta huiusmodi non sunt scismatici, cum non sint, non oboediendo,
aliquo crimine irretiti, ex quo nullatenus oboedire tenentur. Quare
praeciens est scismaticus reputandus propter iniusta praecepta,
licet non fiat haereticus.

65 Minor quo ad primam partem, scilicet quod papa absque haere-
si non possit esse scismaticus, probatur per hoc, quod scismaticus
dicitur ille qui ab ecclesiae universalis unitate recedit (24, q. 1,
Scisma, et c. *Loquitur dominus*, et c. *Alienus*, et c. *Quia ex sola*).
Sed papa, nisi fiat haereticus, ab universalis ecclesiae unitate non
recedit, cum ab ipso, quamdiu manet in fide Petri, unitas univer-
70 salis ecclesiae incipiat (24, q. 1, *Loquitur dominus*). Ergo papa,
nisi fiat haereticus, scismaticus esse non potest.

Secunda pars [TEXT?] minoris patet, quia omnis alius a papa
absque haeresi, saltem in principio, non oboediendo universali
ecclesiae in his in quibus tenetur potest fieri scismaticus.

75 Ex his colligitur quod ex praecepto Dei seu ex ordinatione
Christi Petro et successoribus eius est in omnibus oboediendum
et in nullo penitus resistendum. Igitur ex ordinatione Christi pa-
papa habet tam in temporalibus quam in spiritualibus plenitudinem
potestatis, ut omnia possit quae non sunt de se illicita, ita ut per
80 solam humanam ordinationem vel voluntatem non possunt fieri
illicita.

Discipulus: Priusquam ad alias allegationes procedas, refer
quare dicitur quod papa ex ordinatione Christi omnia potest “quae
non sunt de se illicita”, etc.

85 **Magister:** Hoc dicitur propter vota, iuramenta, promissiones,
pacta et alia quaecumque per quae homines se obligant ad illa
ad quae alias minime obligantur, quia per talia in nullo penitus
derogatur potestati papae quin, talibus quibuscumque non obstan-
tibus, omnia possit et in omnibus sit oboediendum ei, eo quod in
omnibus talibus potestas et auctoritas papae intelligitur semper
90 excepta (*Extra, De iureiurando, Veniens*; *Extra, De electione, Si-
gnificasti*).

---

59 huiusmodi] *omitted* Pz Ly 60 nullatenus] ullatenus Mz 71 minoris] Fr: ■
manifeste Mz Pz Ly 71 alius] *omitted* Pz Ly 74 ex³] *omitted* Mz 81 priusquam] super ■
quam Mz Pz; super *deleted* Fr, prius Frb 89 semper] super Mz 90 veniens] et ■
added Ly 90 electione] Fb: electionibus Ww

Capitulum 4

Discipulus: De ista materia in speciali tangemus in diversis locis. Ideo alias allegationes adducas.

Magister: Quod papa habeat ex ordinatione Dei talem plenitudinem potestatis probatur. Quia ille qui omnibus legibus positivus est solutus habet talem plenitudinem potestatis, quia qui non habet talem plenitudinem potestatis aliqua lege humana potest constringi, eo quod non habet potestatem supra omnes leges humanas: papa autem legibus est solutus ita quod est supra omnes leges humanas, cum etiam leges imperiales possit dissolvere, sicut plures canones videntur asserere (dist. 19, *Quicumque*). Ergo papa habet ex ordinatione Dei talem plenitudinem potestatis.

Amplius, vicarius Christi habet plenitudinem potestatis ex ordinatione eiusdem Christi, cum Christus habuerit huiusmodi plenitudinem potestatis et, in committendo Petro vices suas, nihil in talibus sibi interdixit. Ergo papa habet talem plenitudinem potestatis ex ordinatione Christi, cum sit Christi vicarius.

Rursus, papa habet plenitudinem potestatis, et non habet aliquam potestatem ab homine; ergo ex sola ordinatione Dei habet plenitudinem potestatis. Maior colligitur et habetur ex diversis canonibus sacris (2, q. 6, c. *Decreto*, et c. *Qui se scit*). Etiam diversi canones sacri videntur **[TEXT?]** asserere minorem. Unde Innocentius 3, ut habetur Extra, *De iudiciis, Novit*, ait: “Cum enim non humanae constitutioni sed divinae potius innitatur, quia potestas nostra non est ex homine sed ex Deo, nullus qui sit sanae mentis ignorat quin ad officium nostrum spectet de quocumque peccato mortali corripere quemlibet Christianum”. Et beatus Anacletus, ut habetur dist. 22, c. *Sacrosancta*, ait: “Haec vero apostolica sedes caput et cardo, ut praefatum est, a Domino et non ab alio constituta”, etc. Ex quibus verbis colligitur quod papa nullam potestatem habet ab homine.

---

1 capitulum 4] *omitted* Mz, *added* Mzm; capitulum 3 Pz 5 ille] *omitted* Ly 11 quicumque] quaecumque Ly 16 plenitudinem] ordinationem Pz Ly 18 et] sed Ly 20 maior] minor Ly 21 scit] in iure Mz Fr 22 asserere minorem] Ki: asserere Ww

---

11 Rather, dist. 9, c. 1, § *Quicumque*, col. 16 21 col. 469 21 col. 469 23–27 col. 243 28–30 col. 74

Capitulum 5 in quo tertio probatur duodecim rationibus prima opinio Ly

Quod etiam ratione videtur posse probari. Nam nullus est dicendus haereticus propter hoc, quod negat a quocumque potestatem quam a solo homine habere dinoscitur, quia talis, licet erret, non tamen errat contra scripturam sacram, quae non est ab homine sed a Deo; sed qui negat a papa potestatem suam est haereticus reputandus, ut testatur Nicolaus papa secundum quod habetur dist. 22, c. 1. Ergo papa a solo Deo recipit potestatem.

Item, quod papa a Deo habeat plenitudinem potestatis ostenditur. Nam ab eodem habet Romanus pontifex plenitudinem potestatis et potestatem concedendi indulgentias, ut innuitur Extra, *De penitentiis et remissionibus*, *Cum ex eo*, in fine. Sed Romanus pontifex habet a solo Deo et non ab homine potestatem concedendi indulgentias. Ergo a solo Deo habet plenitudinem potestatis.

Item, ille habet a Deo plenitudinem potestatis de cuius iudicio et potestate non est licitum iudicare nec etiam disputare, in dubium revocando potestatem eiusdem, quia de potestate eius qui non habet a Deo plenitudinem potestatis licet hominibus disputare et inquirere, dubitando quam potestatem habet et quam non habet, de cuius etiam iudicio licet iudicare, si non secundum potestatem sibi concessam sed usurpatam praesumpserit iudicare. Sed nemini licet iudicare vel etiam dubitando de iudicio et potestate summi pontificis disputare. Ergo a Deo habet plenitudinem potestatis.

Maiores videtur **[TEXT?]** evidens; minor per auctoritates diversas ostenditur. Ait enim Nicolaus papa, ut habetur 9, q. 3, *Patet*: “Patet profecto sedis apostolicae, cuius auctoritate maius non est, iudicium a nemine fore retractandum; nec cuiquam de eius liceat iudicare iudicio”. Et Gelasius papa, ut habetur eadem causa et quaestione, c. *Ipsi*, ait: “Nec de eius unquam praeceperunt iudicio iudicari sententiamque eius constituerunt non oportere dissolvi, cuius potius sequenda decreta mandaverunt”. Et 17, q. 4, *Qui autem*, sic scribitur: “De iudicio summi pontificis alicui disputare non licet”; et ibidem sic legitur: “Committunt etiam sacrilegium qui contra legis sanctitatem divinae aut nesciendo committunt

39 a deo] *omitted* Pz 48–50 potestatis ... habet] *omitted* Pz Ly 53 disputare] *omitted* Mz Fr 55 evidens] Sc: eiusdem Mz Fr, esse eiusdem Pz Ly 57 patet] *omitted* Pz Ly 57 profecto] perfectio Mz Fr 59 eadem] eisdem Pz Ly 62–63 qui autem] si quis Pz Ly

37–38 col. 73 41–42 col. 889 56–59 col. 609 59–62 col. 611 62–64 Gratianus, post c. 29, § 2; col. 823 64–67 *ibid.*, col. 822–3

aut negligendo violant et offendunt aut qui de principali iudicio certant et disputant”. Et eisdem causa et quaestione, c. *Nemini*, [TEXT?] dicit Nicolaus papa: “Nemini de sedis apostolicae iudicio iudicare aut illius sententiam retractare permissum est, videlicet propter ecclesiae Romanae primatum Christi munere in beato Petro apostolo divinitus collocatum”. Ex his atque aliis multis colligitur quod propter potestatem concessam a Christo Romanae ecclesiae nemini licet iudicare aut disputare de eius iudicio aut potestate. Ergo habet a Christo plenitudinem potestatis. 70

Quod adhuc tali ratione probatur. Ab eodem habet papa plenitudinem potestatis a quo habet claves regni caelorum; sed claves regni caelorum habet a Christo; ergo et plenitudinem potestatis habet a Christo. Minor ex verbis Christi, cum dixit Petro, Matthaei 16, “Tibi dabo claves regni caelorum”, habetur aperte. Maior probatur, quia omnis potestas quam habet papa spectat ad claves, eo quod omnis potestas papae aut est ordinis aut iurisdictionis. Potestas autem quam habet ratione ordinis spectat ad claves secundum omnes. Potestas etiam quam habet ratione iurisdictionis spectat ad claves, teste Augustino, qui scribens ad Bonifacium, ut habetur dist. 50, c. *Ut constitueretur*, ait: “Ut constitueretur in ecclesia ne quisquam post alicuius criminis poenitentiam clericatum accipiat vel ad clericatum redeat vel in clericatu maneat, non desperatione indulgentiae sed rigore factum est disciplinae. Alioquin contra claves datas ecclesiae agitur, de quibus dictum est: ‘Quodcumque solveris super terram erit solutum et in caelis’”. Ex quibus verbis colligitur quod potestas puniendi criminosos, quae competit ecclesiae Romanae [TEXT?] ratione iurisdictionis, non ordinis, spectat ad claves ecclesiae. Ergo ratione consimili omnis alia potestas quae competit ecclesiae ratione iurisdictionis spectat ad easdem claves. 75 80 85 90 95

[TEXT?] Adhuc, quod papa habeat a Christo immediate plenitudinem potestatis probatur. Quia cui ab aliquo concessum est maius, ab eodem et minus concessum esse videtur (Extra, *De*

68 dicit] Ki: ubi dicit Ww 70 in] etiam Mz Fr 71 collocatum] collatum Ly 72 propter] papa Pz Ly 75 probatur] probetur Pz Ly 78 minor] patet added Pz Ly 78 cum] quae Pz Ly 79 habetur aperte] omitted Ly 80 spectat] spectant Pz 88 indulgentiae] indulgentia Ly 92 ratione iurisdictionis] Sc: iurisdictionis Ww 94 alia] talis Ly 96 adhuc] Ki: ad hoc Mz Fr Pz; omitted Ly 98 esse] omitted Pz Ly

100 *decimis, Ex parte; 27, q. 2, Sunt qui dicunt*). Sed maius est dispensare contra Dominum et contra Apostolum quam posse ea quae nec sunt contra legem divinam nec contra ius naturae. Papa autem habet a Christo potestatem dispensandi contra Dominum et contra Apostolum, teste glossa, quae 25, q. 1, super c. *Sunt quidam*, ait: “Satis potest sustineri quod papa contra Apostolum
105 dispensat: non tamen in his quae pertinent ad articulos fidei; et eodem modo dispensat in evangelio interpretando ipsum, ut Extra, *De testibus, Licet*, in fine”. Hoc etiam probat exemplis. Nam papa dispensat contra Dominum in iuramento et in voto. Nam **[TEXT?]** dicit Dominus per prophetam, “Vovete et reddite”, et
110 Matthaei 5, “Redde autem Domino iuramenta tua”; et tamen in his dispensat papa (15, q. 6, *Iuratos*; Extra, *De voto*, in multis capitulis). Ergo multo fortius papa potest omnia quae non sunt contra legem Dei nec contra ius naturae.

115 Praeterea, ille habet plenitudinem potestatis ut omnia possit cuius sententia sive iniusta sive iusta est timenda; quia cuius sententia sive iniusta sive iusta est timenda, eiusdem praeceptum sive iustum sive iniustum est timendum et servandum. Sed sententia papae sive iusta sive iniusta est timenda (11, q. 3, *Sententia*); ergo papa omnia potest.

120 Adhuc, ille qui a nemine debet reprehendi pro quocumque facto habet plenitudinem potestatis a Christo ut omnia possit, quia si non haberet talem plenitudinem potestatis posset excedere potestatem suam et per consequens in talibus peccare. Quilibet autem peccator, etiam praelatus, potest et debet corripi et reprehendi de
125 omni peccato, maxime si non timetur probabiliter quod ex correctione fiet deterior, iuxta illud evangelii: “Si peccaverit in te frater tuus vade et corripe eum inter te et illum solum”, etc., quod ad omnes extenditur, ut ex sacris canonibus colligitur. Papa autem a nemine debet reprehendi seu corripi (dist. 40, *Si papa*). Ergo

99 2] 1 Mz Fr 100 dominum] deum Pz Ly 102 dominum] deum Pz Ly
104 quidam] quidem Pz Ly 106 ut] et Pz Ly 107 testibus] Fb: foro
competenti Ww 107 probat] probatur Ly 108 dominum] deum Pz Ly
109 dicit] Fr: *omitted* Mz Pz Ly 110 redde autem] redeant Ly, reddes Vulg
111–112 in ... capitulis] c. in multis Ly 115–116 quia ... timenda] et Pz
Ly 118 11] Fb: 2 Ww 120 adhuc] ad hoc Mz 123 peccare] peccaret
Pz Ly 127 et¹ ... solum] *omitted* Pz Ly

99 col. 1067: “Qui minora concessit, maiora non prohibuit”. 103–107 gloss, s. v. apostoli, col. 1439 109 Psalm 75:12 110 Matthew 5:33 111 col. 756 111 col. 589 ff 118 col. 642 129 col. 146

papa habet plenitudinem potestatis ut omnia possit; sed non habet talem plenitudinem potestatis ab homine; ergo habet eam a Christo. 130

Amplius, qui non potest contra fidem errare habet plenitudinem potestatis a Deo ut omnia possit, quia qui non potest contra fidem errare non potest errare contra bonos mores et, per consequens, quicquid fecerit irreprehensibile est et licite factum; et ita omnia potest quae vult. Papa autem non potest errare contra fidem. Ad quod probandum adductae sunt allegationes plures in prima parte huius dialogi libro 5, c. 4. Ergo papa habet a Christo plenitudinem potestatis. 135 140

Praeterea, qui habet a Christo plenitudinem potestatis super concilium generale habet etiam multo fortius a Christo plenitudinem potestatis super omnes alios. Papa autem habet a Christo plenitudinem potestatis super concilium generale. Talem autem potestatem non habet a concilio generali, cum unum concilium non possit alii legem vel subiectionem imponere, quia non habet imperium par in parem. Ergo si habet eam habet ipsam ab aliquo superiori concilio generali; superior autem non est nisi Christus. Ergo si papa habet talem plenitudinem potestatis super generale concilium habet ipsam a Christo. 145 150

Restat ergo probare quod papa habeat talem potestatem super concilium generale, quod per auctoritates manifestas videtur ostendi. Ait enim Pascasius papa, ut habetur Extra, *De electione, Significasti*: “Cum omnia concilia per ecclesiae Romanae auctoritatem et facta sint et robur acceperint, et in eorum statutis Romani pontificis patenter excipiatur auctoritas”. Et Gratianus 25, q. 1, *Si ergo*, ait: “Sacri canones ita aliquid constituunt, ut suae interpretationis auctoritatem sanctae Romanae ecclesiae conservent. Ipsi namque soli canones valent interpretari qui ius habent condendi eos. Unde in nonnullis capitulis conciliorum, cum aliquid observandum determinetur, statim subinfertur ‘Nisi auctoritas Romanae ecclesiae aliter imperaverit’, vel ‘Salva tamen in omnibus apostolica auctoritate’”. Ex quibus aliisque quam multis colligitur quod papa habet super generale concilium plenitudinem 155 160

141 praeterea ... potestatis] *omitted* Mz Pz 141 praeterea] papa Fr 143 omnes] *omitted* Pz Ly 151 talem] plenitudinem potestatis id est talem *added* Pz Ly 155 statutis] status Ly 162 ecclesiae ... imperaverit] Fb: ecclesiae Mz Fr Pz, ecclesiae obviet Ly 163 multis] plurimis Pz Ly

165 potestatis. Ergo multo fortius habet plenitudinem potestatis super omnes alios.

Praeterea, qui habet potestatem a Christo super ista quae sunt contra naturalem aequitatem multo magis habet potestatem a Christo super omnia licita quae naturali non obviant aequitati, quia, sicut [TEXT?] prius tactum est, cui concessum est maius etiam minus concessum esse videtur. Sed papa habet potestatem super illa quae naturali obviant aequitati; ergo habet a Christo plenitudinem potestatis ut omnia possit quae sunt licita et naturali aequitati non obviant.

175 Maior videtur probatione minime indigere. Minor probatur, nam pueros qui seipsos nesciunt regere habere curam et regimen animarum naturali obviant aequitati, quia ratio naturalis dicitat quod qui se nescit regere non debet alios gubernare. Immo et veritas evangelica hoc insinuat, cum Christus dicat Matthaei 15: “Caecus autem si caeco ducatum praestet, ambo in foveam cadunt”. Hoc etiam Alexander 3, sequens dictamen rationis rectae, ut habetur Extra, *De aetate et qualitate praeficiendorum*, c. *Indecorum*, videtur innuere, dicens: “Indecorum est ut hii debeant ecclesias regere qui non noverunt gubernare se ipsos, cum ad ecclesiarum regimen tales personae sint admittendae quae discretionem praeemineant et morum fulgeant honestate”. Cui Gregorius 9, ut habetur Extra, *De electione*, *Cum in magistrum*, concordare videtur dicens: “Cum in magistrum assumi non debeat qui formam discipuli non assumpsit, nec sit praeficiendus qui subesse non novit”, etc. Ex quibus aliisque quampluribus patet quod aequitas naturalis exigit ut pueri, qui nec se nec alios regere sciunt, ad regimen et curam animarum assumi non debeant. Et tamen contra hanc naturalem aequitatem potest papa praecipere, teste glossa, quae, ut habetur Extra, *De aetate et qualitate praeficiendorum*, super c. *Eam te*, ait: “Si ex certa scientia scriberet papa pro minori, eius mandato esset oboediendum, quia sacrilegii in-

168 contra] super Pz Ly 170 sicut ... est¹] omitted Pz Ly 170 prius] Ki: primo Mz Fr 170 etiam] et Pz Ly 177–178 dicitat] dictant Pz 178 se] omitted Mz 183 indecorum¹] indecore Pz, indecoris Ly 183 indecorum²] indecoris Pz Ly 185 quae] qui Mz 188 debeat] debet Pz Ly 189 sit] omitted Ly 189 praeficiendus] perficiendus Ly 191 ut] quod Pz Ly 192 debeant] debent Fr Pz Ly 196 quia] Gl Fr: qui Mz Pz Ly

170 prius: 4.97 179–181 Matthew 15:14 182–186 col. 126 187–190 col. 91 194–198 gloss, s. v. litterarum, col. 266

star obtinet dubitare an is sit dignus quem princeps elegerit, 17, q. 4, § *Qui autem* et C., *De crimine sacrilegii*, l. 2". Hoc etiam Alexander 3 mandasse videtur, ut habetur Extra, *De aetate et qualitate praeficiendorum*, *Ex ratione*, qui pueros infra decennium constitutos non removet ab ecclesiis quae erant eis concesse per episcopum Conventrensem sed scienter tollerant eos et mandat ut tollerentur. 200

Capitulum 5

Discipulus: Pro praedicta opinione allegationes tetigisti, ut aestimo, fortiores; ideo pro ea ad praesens alias non adducas, quia istae solventur patenter [TEXT?] et ad alias posset forsitan leviter responderi. 5

Magister: Sunt nonnulli qui opinionem praescriptam falsam, periculosam, perniciosam ac haereticalem aestimant, quod multipliciter probare conantur. Lex enim Christiana ex institutione Christi est lex libertatis respectu veteris legis, quae respectu novae legis fuit lex servitutis. Sed si papa haberet a Christo talem plenitudinem potestatis ut omnia possit quae non sunt contra legem divinam nec contra legem naturae, lex Christiana ex institutione Christi esset lex intollerabilis servitutis, et multo maioris servitutis quam fuerit lex vetus. Ergo papa non habet a Christo talem plenitudinem potestatis tam in spiritualibus quam in temporalibus. 10 15

Maior auctoritatibus apertissimis scripturae divinae videtur posse probari. Beatus enim Iacobus in canonica sua c. 1 eam vocat legem perfectae libertatis dicens: "Quicumque perspexerit in lege perfectae libertatis et permanserit in ea non auditor obliviosus factus sed factor operis; hic beatus erit in facto suo". Et Apostolus ad Galatas ait: "Neque Titus qui mecum erat cum esset gentilis compulsus est circumcidi; sed propter introductos falsos fratres, 20

---

197 is] his Pz 198 §] Gl Ly: si Mz Fr Pz 198 c] Gl: capitulo Mz, c Fr, ca Pz Ly 198 l] Gl: libro Ww 202 conventrensem] conventinensem (?) Fr, convenirenssem Pz Ly 1 capitulum 5] *omitted* Mz, *added* Mzm; capitulum 4 Pz 2 ut] et Pz Ly 4 et] Ki: sed Ww 4 alias] in contrarium *added* Ly 19 perspexerit] Vulg Fr: prospexerit Mz Pz Ly 20 perfectae] perfectem Pz

---

199–200 col. 126 18–21 James 1:25 22–27 Galatians 2:3–5

Capitulum 5 ubi arguitur contra primam opinionem scilicet quod sit falsa periculosa pernicioosa et haereticalis Ly

25 qui introierunt exploraturi libertatem nostram quam habemus in
Christo Iesu, ut nos in servitutem redigerent, quibus nec ad hor-
ram cessimus subiectioni ut veritas evangelica permaneat apud
vos”. Ex quibus verbis datur intelligi quod lex evangelica est lex
libertatis per quam Christiani a servitute sunt erepti, ultra in ser-
vitutem minime reducendi. Quod etiam Apostolus c. 5 videtur
30 asserere dicens: “Utinam et abscondantur qui vos conturbant. Vos
enim in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatem in
occasionem detis carnis sed per caritatem succurrite invicem”.

Item, beatus Petrus, ut habetur Actuum 15, ait: “Quid temp-
tatis Deum imponere iugum super cervices discipulorum, quod
35 neque patres nostri neque nos portare potuimus?” Ex quibus ver-
bis colligitur quod Christianis non est tam grave iugum servitutis
impositum sicut positum fuit super Iudaeos. Unde et beatus Ia-
cobus ibidem post verba Petri dixit, “Ego iudico non inquietari
eos qui ex gentibus convertuntur ad Deum, sed scribere ad eos ut
40 abstineant se a contaminationibus simulacrorum et fornicatione
et suffocato et sanguine”; et haec sententia Iacobi ab apostolis et
senioribus, immo a Spiritu sancto, extitit approbata. Unde et ibi-
dem subiungitur: “Tunc placuit apostolis et senioribus cum omni
ecclesia eligere viros ex eis et mittere Antiochiam cum Paulo
45 et Barnaba, Iudam qui cognominatur Bersabas, et Silam, viros
primos in fratribus, scribentes per manus eorum” epistolam con-
tinentem haec: “Apostoli et seniores fratres”; et post, “Visum est
Spiritus sancto et nobis nihil ultra imponere vobis oneris quam
haec necessaria: ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum
50 et sanguine et suffocato et fornicatione, a quibus custodientes
vos bene agetis”. Ex quibus verbis colligitur quod Christiani per
legem evangelicam sunt a servitute multiplici liberati, et quod
lex evangelica est lex minoris servitutis quam fuerit lex vetus.
Quod Augustinus ad inquisitiones Ianuarii, ut habetur dist. 12, c.
55 *Omnia*, videtur innuere manifeste, dicens de quibusdam qui Chri-
stianam religionem servitute nimia oppresserunt: “Quamvis enim

24 introierunt] introierant Pz Ly 25 redigerent] redigent Mz 37 sicut] sed
Mz Fr 37 et] *omitted* Pz Ly 38 ibidem] idem Fr Pz 41 et²] *omitted*
Pz Ly 45 silam] Vulg: *gap* Mz; *omitted* Fr Pz Ly 47 haec] hoc Mz
48 oneris] onerum Pz Ly 49 vos] *omitted* Pz Ly 49 immolatis] immolationis
(?) Ly 50 et²] *omitted* Pz Ly 51 verbis] *omitted* Pz Ly

29–32 Galatians 5:12-13 33–35 Acts 15:10 38–41 Acts 15:19-20 42–51
Acts 15:22-23, 28-29 54–62 col. 30

neque hoc inveniri possit quomodo contra fidem sint, ipsam tamen religionem, quam paucissimis et manifestissimis celebrationum sacramentis misericordia Dei voluit esse liberam, servilibus oneribus praemunt, adeo ut tollerabilior sit conditio Iudaeorum, qui, etiam si tempus libertatis non cognoverint, legalibus tamen sacramentis, non humanis praesumptionibus, subiciuntur”.

Item, Apostolus ad Galatas 4: “Non sumus ancillae filii sed liberae, qua libertate Christus nos liberavit. State et nolite iterum iugo servitutis contineri”. Et Apostolus 2 ad Corinthios 3: “Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas”. Ex quibus omnibus colligitur quod maioris libertatis est lex nova quam vetus.

Minor autem praedictae allegationis—quod scilicet lex nova sive evangelica esset intollerabilis servitutis, et maioris quam fuerit lex vetus, si papa haberet ex institutione Christi talem plenitudinem potestatis tam in spiritualibus quam in temporalibus—videtur probatione nullatenus indigere. Si enim hoc esset, omnes Christiani essent servi, et nullus esset libere conditionis. Omnes enim essent servi summi pontificis, ut summus pontifex tantam potestatem in temporalibus haberet super imperatorem et reges et principes et laicos universos ac omnes omnino Christianos, et quantum ad personas et quantum ad res ipsorum, quantam unquam aliquis dominus temporalis habuit vel habere potuit super quemcumque servum, ita quod papa libere posset privare reges et principes ac omnes alios Christianos regnis et omnibus rebus suis et retinere sibi vel **[TEXT?]** alteri ferre, possetque reges et principes quibuscumque aliis subdere et constituere eos servos ipsorum. Haec enim et similia non sunt contra legem divinam nec contra legem naturae, quia si essent contra legem divinam vel contra legem naturae ipsismet regibus et aliis Christianis essent illicita; et per consequens nulli liceret res suas alteri dare vel se alterius subicere potestati. Et ita constat quod lex Christiana esset maioris servitutis, quo ad temporalia, quam lex vetus, si papa in

59 servilibus] quemlibet Mz Fr 61 etiam si] Fb: etsi ad Mz Fr, etsi iam Pz Ly 61 libertatis] Fb: liberationis Ww 61 cognoverint] Fb: agnoverint Mz, agnoverunt Fr Pz Ly 65 ad] *omitted* Mz Fr 66 autem] est Mz Fr 74 ut] et Ly 77 personas] personam Ly 78 aliquis] *omitted* Pz Ly 81 suis ... ferre] *omitted* Pz Ly 81 alteri] Sc: altius Mz Fr 81 possetque] possetquam Fr; *omitted* Pz Ly 85 contra] *omitted* Pz Ly 86 nulli] nullis Pz Ly 86 alteri] aliter Pz

63–65 Galatians 4:31-5:1 65–66 2 Corinthians 3:17 68 praedictae: 5.10

90 temporalibus haberet huiusmodi plenitudinem potestatis, quia illi
 qui erant sub lege Mosaica nulli mortali erant in temporalibus tali
 modo subiecti, quia tale dominium nec rex nec summus pontifex
 habebat; unde et Naboth Israelites laudabiliter denegavit dare et
 vendere vineam suam regi cupienti emere ipsam.

95 Esset etiam lex [TEXT?] evangelica maioris servitutis, quo ad
 spiritualia sive quo ad illa quae pertinent vel pertinere possunt ad
 exteriorem cultum divinum, quam fuerit lex Mosaica. Quia papa
 haberet talem plenitudinem potestatis in spiritualibus; sed posset
 papa de plenitudine potestatis plures et graviore huiusmodi ob-
 100 servantias corporales imponere regibus et principibus ac omnibus
 Christianis quam fuerint in lege veteri ordinatae, nec cuicumque
 Christiano liceret in huiusmodi non oboedire, si papa haberet ta-
 lem plenitudinem potestatis.

Ex istis concluditur quod praedicta opinio de plenitudine pote-
 105 statis summi pontificis non solum falsa sed etiam haereticalis est
 habenda, cum sit manifeste contra scripturam sacram asserentem
 quod lex Christiana est lex libertatis, et per consequens Christiani
 non fiunt servi cuiuscumque mortalis per legem Christianam sed
 liberi sunt quantum est de ratione evangelicae legis. Est etiam, ut
 110 dicunt, pernicioosa et periculosa, quia, si papa uteretur tali potesta-
 te privando reges et alios Christianos regnis et rebus suis pro suae
 voluntatis arbitrio et eos subiciendo servituti vel operibus servi-
 libus, orirentur scismata et dissensiones, bella ac guerrae inter
 Christianos, etiam periculum et dispendium totius Christianitatis.

Capitulum 6

Discipulus: Quia, ut puto, istud est principalius vel de princi-
 palioribus fundamentis et motivis quare quidam dicunt quod papa
 non habet talem plenitudinem potestatis, ideo contra ipsum vo-
 5 lo obicere, ut responsionibus quas recitabis ad obiectiones contra
 ipsum quale sit magis appareat.

92 habebat] habebant Pz Ly 94 evangelica] Frm: mosaica Mz, moysaica
 deleted Fr, moderna Pz Ly 95 pertinent vel] omitted Mz; pertinent seu Fr
 96 quia] quod Fr; si added Pz Ly 97-98 in ... potestatis] omitted Pz Ly
 99 imponere] imponeret Pz Ly 112 ac] omitted Pz Ly 1 capitulum 6] 5
 Pz 2-3 principalioribus] principalibus Pz Ly

92-93 Cf. 3 Kings 21

Capitulum 6 in quo ponitur evasio praedictae rationis de libertate evangelica
 secundum primam opinionem et probatur duabus rationibus ad quas respon-
 detur infra c. 7 Ly

Videtur itaque quod lex Christiana non dicatur in scripturis sacris lex libertatis quia per eam Christiani fiant liberi ne sint subiecti in omnibus summo pontifici, quod innuit praecedens motivum, sed dicitur lex libertatis quia per eam Christiani efficiuntur liberi a servitute peccati vel legis Mosaicae. Unde et plures auctoritates adductae expresse loquuntur de libertate a servitute legis Mosaicae, sicut illa ad Galatas 2 et 5 et illa Actuum 15 et illa ad Galatas 4. Aliae autem auctoritates intelligi possunt de libertate a servitute peccati. Igitur per ipsas probari non potest quod Christiani per legem Christianam efficiuntur liberi a servitute qua tenentur summo pontifici, ne scilicet in omnibus temporalibus et spiritualibus sint sibi subiecti quae non sunt contra legem Dei nec contra legem naturae.

Unde et quod auctoritates scripturae divinae non debeant intelligi de libertate et subiectione qua subduntur Christiani summo pontifici ratione probatur. Nam, si lex Christiana esset taliter lex libertatis, nulli liceret se subdere summo pontifici vel alii cuicumque [TEXT?] mortali in his quae non sunt contra legem Dei nec contra legem naturae, quia nulli licet agere contra legem Christianam; et ita si, ut quidam dicunt, Fratres Minores per regulam suam tenentur in omnibus oboedire summo pontifici, eorum regula esset haereticalis, quia esset contra legem Christianam, quae est lex libertatis liberans Christianos ne homini sint subiecti.

Amplius, secundum beatum Iacobum, ut allegatum est, lex Christiana est lex perfectae libertatis; perfecta autem libertas omni servituti repugnat; ergo, si lex Christiana est lex libertatis liberans Christianos ne homini sint subiecti, sequitur quod nullus debet esse servus hominis cuiuscumque, et ita reges et principes et alii laici et etiam ecclesia nullos servos haberent, quod legibus civilibus et sacris canonibus obviat manifeste.

Propter ista videtur quod motivum praescriptum non probat quod papa non habeat plenitudinem potestatis tam in spiritualibus quam in temporalibus. Tu autem narra quomodo respondetur ad ista.

---

9 summo pontifici] summi pontificis Mz Fr 24 mortali ... his] Ki: mortali Ww 24–26 quae ... christianam] omitted Pz Ly 37 probat] probatur Ly

---

30 allegatum est: 5.16,18–21

Capitulum 7

Magister: Ad primum istorum dicitur, quod quamvis aliquae auctoritates specialem faciant mentionem de libertate a servitute Mosaicae legis, tamen omnes intelligi debent de libertate ab omni
 5 servitute tanta quanta fuit servitus Mosaicae legis, et hoc, saltem quo ad [TEXT?] aliqua, negative, ut scilicet nullus per evangelicam legem obligetur ad tantam servitutem quanta fuit servitus veteris legis, licet aliqui Christiani ratione delicti vel ex voluntate seu alia quacumque occasione (non per legem Christianam) tanta
 10 servitute vel maiori teneantur astricti.

Si enim Christiani quacumque servitute, quo ad opera exteriora, tanta vel maiori quanta fuit servitus veteris legis per legem evangelicam tenerentur, non posset lex evangelica magis dici lex libertatis quam lex Mosaica, quantumcumque liberati essent a
 15 servitute Mosaicae legis. Qui enim liberatur ab una servitute et premitur alia aequali vel maiori non est magis liber quam prius extiterat, sicut qui liberatur ab uno vinculo corporali et alio aequali vel fortiori constringitur non est solutus sed magis ligatus. Cum vero lex evangelica secundum veritatem scripturae divinae
 20 sit magis lex libertatis quam vetus lex, per legem evangelicam Christiani neque servituti legis Mosaicae neque cuicumque alii servituti exteriori maiori vel tantae quanta fuit servitus veteris legis subduntur. Quare etiam auctoritates illae quae occasione servitutis veteris legis de libertate Christianorum loquuntur, de
 25 libertate ab omni servitute tanta quanta fuit servitus veteris legis debent intelligi. Quare, cum servitus qua aliquis alteri obligatur in omnibus oboedire quae non sunt contra legem divinam nec contra legem naturae sit maior quam fuerit servitus veteris legis, etiam de libertate ab illa servitute auctoritates praescriptae de-
 30 bent intelligi. Et ita, ut dicunt isti, per ipsas probatur aperte quod memorata opinio de plenitudine potestatis summi pontificis est haereticalis tanquam contraria scripturae divinae.

Discipulus: Antequam procedam, contra ista obicio, quia non videtur quod, quamvis papa haberet huiusmodi plenitudinem po-

1 capitulum 7] 6 Pz 2 aliquae] *omitted* Pz Ly 4 de libertate] *omitted* Ly
 6 aliqua] Ly: aliquos Mz Fr Pz 7 obligetur] obligentur Mz 9 non] tamen
added Ly 10 astricti] afflicti Mz Fr

2 primum: 6.7

Capitulum 7 ubi ponitur confutatio praedictae evasionis expositionis et rationis contra primam opinionem et ad rationes capituli praecedentis respondetur Ly

testatis, Christiani essent pressi maiori servitute vel tanta quanta 35
 fuit servitus veteris legis. Nam talem potestatem habent aliqui
 praelati religiosi super fratres suos, vel possunt habere, quia pos-
 sunt aliqui religiosi promittere in omnibus oboedientiam praelatis
 suis; et tamen illi religiosi non premerentur tanta servitute quan-
 ta fuit servitus veteris legis, quia nec tales religiosi essent servi: 40
 non enim religiosi sunt servi praelatorum suorum, nec praelati
 sunt domini fratrum suorum.

Magister: Huic respondetur quod quamvis papa possit habere
 talem potestatem supra illum qui voluerit fieri servus papae et se 45
 in omnibus subdere potestati ipsius, tamen nec papa nec aliquis
 praelatus religiosus habet talem potestatem super quoscumque re-
 ligiosos, qui scilicet vovent vel voverunt oboedientiam, pauper-
 tatem et castitatem, quia religiosi tales quicumque regulam quam
 vovent servare tenentur. Propter quod nec papa nec alius habet ta- 50
 lem plenitudinem potestatis super ipsos, nec ipsi sunt servi papae
 vel praelati alterius—secundum quod nomen servorum in scienti-
 iis legalibus frequenter accipitur—quia nec papa nec alius potest
 eos occupare in operibus servilibus, dimissis illis quae spectant
 ad substantiam regulae suae, nec potest eis praecipere ut habe- 55
 ant proprium vel contrahant matrimonium, quae tamen sunt de
 se licita, licet facta sint illicita religiosis per votum sponte ab eis
 emissum.

Discipulus: De potestate papae super religiosos postea disse-
 remus; ideo de hac materia amplius ad praesens non loquaris. Sed 60
 narra an secundum istos non solum per hoc, quod auctoritates in-
 troducunt affirmant legem Christianam esse legem libertatis, sed
 etiam per alia verba in auctoritatibus eisdem accepta possit proba-
 ri quod Christiani per legem evangelicam tanta servitute minime
 constringuntur quanta fuit servitus veteris legis.

Magister: Dicunt quod per omnes auctoritates praedictas pos- 65
 set hoc probari, non tamen aequae patenter per omnes.

Discipulus: Dic per quas dicunt isti hoc patentius posse pro-
 bari.

Magister: Dicunt quod per auctoritatem acceptam de Actu- 70
 um 15 c. patenter hoc probatur. Nam apostoli inspiratione Spi-

37 possunt!] possent Pz Ly 40 fuit] fuerit Mz Pz 64 servitus] *omitted* Pz
 Ly 64 legis] etc *added* Mz 65 omnes] *omitted* Pz Ly 69 auctoritatem] *omitted* Pz Ly

58 postea: 7.25,165–26,173

ritus sancti nuntiaverunt gentibus libertatem a iugo servitutis ad
 consolationem ipsarum et ne dolerent se per servitum onero-
 sam inquietari. Unde Iacobus, ut allegatum est, dixit: “Ego iudico
 non inquietari eos qui ex gentibus convertuntur ad Deum”; et de
 75 ipsis gentibus conversis ad Deum, recepta epistola apostolorum
 [TEXT?] et seniorum super praedicta libertate, sic scribitur eo-
 dem capitulo: “Quam cum legissent gavisi sunt super consolatio-
 ne”. Sed si conversi ex gentibus liberati fuissent a servitute legis
 80 Dei et maiori servituti Petri et successorum eius fuissent subiecti,
 et de inquietatione maiori non immerito doluissent et materiam
 consolationis minime habuissent. Ab omni igitur servitute maiori
 et tanta quanta fuit servitus legis Mosaicae liberati fuerunt. Quod
 in verbis apostolorum insinuatur, cum dicitur: “Visum est Spiritui
 85 sancto et nobis nihil ultra imponere vobis oneris quam haec nec-
 cessaria ut abstineatis”, etc. Si enim nihil ultra oneris voluerunt
 eis imponere, noluerunt eis imponere servitum neque maiorem
 neque tantam quanta fuit servitus veteris legis.

Discipulus: Videtur quod ista verba “nihil ultra imponere vo-
 bis oneris” non debeant tam generaliter intelligi. Nam licet apo-
 90 stoli non imposuerunt Christianis onera veteris legis, imposuerunt
 eis tamen multa praeter illa quae nominantur in verbis praemissis.
 Multos enim canones condiderunt in quibus praeceperunt multa
 praeter illa quae enumerantur in verbis praedictis, sicut patet in
 decretis dist. 16, c. *Propter*, et 12, q. 1, c. *Dilectissimis* et c. *Sint*
 95 *manifeste* et c. *Ex his*. Verba igitur praemissa Actuum 15 solum-
 modo debent intelligi de onere legis Mosaicae.

Magister: Ad hoc respondetur quod licet apostoli plures ca-
 nones condiderunt et praeceperunt multa praeter illa quae enu-
 merantur Actuum 15, nihil tamen praeceperunt subditis minime
 100 requisitis et non consententibus, nisi quae erant de lege divina et
 iure naturali et quae necessitas vel utilitas publica postulabat et

---

76 et seniorum] Sc: seniorum Ww 79 servituti] servitute Pz Ly 80 inquietatione] inquietationi
 Pz 80 maiori] maiore Ly 88–89 vobis] nobis Pz 90 imposuerunt¹] imposuerint
 Pz Ly 90 onera] *omitted* Mz Fr 91 nominantur] nominant Pz Ly 95–96 solummodo] solum
 Pz Ly 98 condiderunt] condiderint Pz Ly 98 praeceperunt] praeceperint
 Pz Ly 100 quae] qui Mz Fr 101 quae] *omitted* Pz Ly

73–74 Acts 15:19 77–78 Acts 15:31 83–85 Acts 15:28-29 94 There
 is no c. *Propter*. Perhaps Ockham means c. 4, § 1, *Propter*, col. 42 94 col.
 676 94–95 col. 684 95 col. 684

quorum praeceptio absque dispendio non poterat praetermitti, in quibus et qualibus nunc summus pontifex obtinet potestatem.

Discipulus: Istud ultimum dictum, ut puto, non potest ad intentionem dicentium verbis brevibus explicari. Ideo, ipso dimisso ad praesens quia de ipso post tractabimus, dic an per aliquam aliam auctoritatem prius adductam dicant isti patenter posse probari quod Scriptura loquens de libertate legis evangelicae debeat intelligi etiam de libertate ab alia servitute quam a servitute legis Mosaicae.

Magister: Hoc dicunt posse ostendi auctoritate Apostoli, cum dicit 2 ad Corinthios 3: “Ubi Spiritus Domini, ibi libertas”. Ibi enim Apostolus non loquitur specialiter de libertate a servitute veteris legis, sed magis generaliter. Igitur intelligit Apostolus quod ubi Spiritus Domini, ibi non solum est libertas a servitute veteris legis, sed etiam ibi libertas est ab omni servitute, quo ad opera exteriora, quae est tanta quanta fuit servitus veteris legis.

Quod auctoritatibus sanctorum patrum ostenditur. Nam per illam auctoritatem Apostoli sancti patres probant quod licet clericis, invitis episcopis, monasteria monachorum intrare. Ait enim Urbanus papa, ut legitur 19, q. 2, c. *Duae*: “Qui Spiritu Dei aguntur lege Dei ducuntur, et quis est qui possit Spiritui sancto digne resistere? Quisquis igitur hoc Spiritu ducitur, etiam episcopo suo contradicente, eat liber nostra auctoritate. Iusto enim lex non est posita, sed ‘ubi Spiritus Dei est, ibi libertas’, et si Spiritu Dei ducimini, non estis sub lege”. Et Innocentius 3, Extra, *De regularibus*, c. *Licet*, ait: “Licet quibusdam monachis;” et infra: “Quia tamen ‘ubi Spiritus Dei est, ibi libertas’, et qui Spiritu Dei aguntur non sunt sub lege, et quia lex non est posita iusto, ea ratione hoc videtur illis fuisse concessum, ne quis ex temeritate vel levitate in iacturam vel iniuriam sui ordinis sub praetextu maioris religionis ad alium ordinem transvolaret”. Ex quibus colligitur quod per libertatem concessam Christianis probatur quod licet clericis ad religionem et religiosi ad artiores transire, quod tamen probari non posset si per libertatem Christianorum Apostolus intelligeret tantummodo libertatem a servitute Mosaicae legis. Hoc etiam per auctoritatem Augustini superius allegatam videtur expresse pos-

115 ubi] est *added* Pz Ly 128 qui] Fb: quae Ww 136 hoc] hinc Mz Fr

106 WHERE? 112 2 Corinthians 3:17 121–126 col. 840 126–132 col. 575–6 137 superius: 5.17,56–18,62

se probari. Nam Augustinus in verbis illis per libertatem quam
Christiana religio ex misericordia Dei consecuta est illos iudicat
140 arguendos qui eandem religionem diversis oneribus opprimebant
adeo ut tollerabilior sit conditio Iudeorum quam Christianorum,
qui tamen oneribus legis Mosaicae Christianos minime deprime-
bant. Igitur intendit Augustinus ut Christiana religio non solum
sit liberata ab oneribus veteris legis, sed etiam ab aliis oneribus
145 quae aequaliter vel magis premant quam onera Mosaicae legis.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad rationes quibus supra
c. 6 [TEXT?] usus fui probare quod auctoritates adductae c.
5 non debent intelligi de libertate a subiunctione qua Christiani,
secundum primam sententiam, summo pontifici sunt subiecti.

150 **Magister:** Ad primam ipsarum respondetur secundum quod-
sdam quod auctoritates de libertate evangelicae legis non debent,
quo ad omnes, intelligi affirmative sed, quo ad multos, negative,
sicut tactum est [TEXT?] prius, quemadmodum illa verba Apo-
stoli, “Spiritus sit unus” uxoris et viri, et illa Salvatoris, “In ore
155 duorum testium vel trium stabit omne verbum”, et multae aliae,
debent intelligi negative. Non enim illi qui erant servi ante conver-
sionem ad fidem per conversionem fiebant liberi, sed per legem
evangelicam nullus ducebatur ad maiorem servitutem quam erat
servitus veteris legis, et ideo per evangelicam legem [TEXT?]
160 nullus fiat servus papae. Absque tamen transgressione eiusdem
legis potest quis, si sponte voluerit, se facere servum papae, vel,
si ex alia iusta et licita causa fiat servus papae, in nullo derogatur
evangelicae legi; quia lex evangelica, licet non inducat huiusmodi
servitutem, non tamen prohibet.

165 Quod autem ibidem accipitur quod Fratres Minores tenentur
in omnibus oboedire papae, dicunt isti falsum esse, licet quidam
Fratres Minores, ut fertur, hoc non teneant, dicentes quod liceret
eis et tenerentur etiam accipere uxores si sola voluntate hoc papa
praeciperet. De quibus postea in hoc tractatu et etiam in nono trac-

---

140 arguendos] arguendo Pz Ly 147 usus] Ki: visus Ww 153 prius] Ki:
primo Ww 155 duorum testium] Vulg: duorum Ww 155 stabit] stat Pz
Ly 157 conversionem] conversationem Ly 159 ideo] licet added Pz Ly
160 nullus] Ki: non Pz Ly, omitted Mz Fr 168 tenerentur] tenentur Pz Ly
168 papa] papae Ly 169 praeciperet] praeciperetur Ly

---

150 primam: 6.20 153 prius: 7.6 154 Cf. 1 Corinthians 6:16-17 (Kny-
sh) 155 Matthew 18:16 165 ibidem: 6.26 169 hoc tractatu: not found
169–170 nono tractatu: not extant

tatu huius tertiae partis nostri dialogi tractabimus. Fratres enim 170
 Minores non tenentur oboedire papae praecipienti aliquid contra
 substantiam regulae suae, et ideo regula eorum non haereticalis
 sed catholica est censenda.

Ad quartam rationem quam fecisti respondetur quod lex Chri- 175
 stiana non dicitur lex libertatis quia liberat Christianos ab omni
 servitute, sed quia non premit Christianos tanta servitute quanta
 pressi fuere Iudaei; et ideo licet regibus et aliis Christianis servos
 habere, licet per legem Christianam nullus Christianus fiat ser-
 vus cuiuscumque. Ad beatum Iacobum dicitur quod non intendit
 legem Christianam esse legem perfectae libertatis ut nullus Chri- 180
 stianus cuicumque homini sit subiectus. Christiani enim papae
 sunt subiecti et multi principibus et aliis Christianis subduntur.
 Sed ideo eam dicit esse legem perfectae libertatis quia per eam
 religio Christiana paucis sacramentis et sacramentalibus seu cae-
 remonialibus ex institutione divina subicitur, et per ipsam nullus 185
 Christianus servus cuiuscumque mortalis efficitur nec etiam, ni-
 si in his quae spectant ad necessitatem vel utilitatem ipsius aut
 reipublicae, alicuius hominis subditur potestati. Quare pro se et
 omnibus apostolis **[TEXT?]** et universis praelatis ecclesiae di- 190
 cit Apostolus 2 ad Corinthios ultimo: “Non enim possumus ali-
 quid adversus veritatem, sed pro veritate”; et post hoc: “Absens
 scribo ut non praesens durius agam secundum potestatem quam
 Dominus dedit mihi in aedificationem et non in destructionem
 vestram”. Ex quibus verbis colligitur quod apostoli nullam pote- 195
 statem habuerunt a Deo super fidelibus nisi ad utilitatem eoru-
 mdem fidelium; quare lex Christiana, quae nullam subiectionem
 nisi ad utilitatem subiecti vel communitatis cuiuscumque indu-
 cit, etiam paucis divinis est supposita sacramentis. Merito debet
 dici lex perfectae libertatis, praesertim respectu legis Mosaicae,
 quae quampluribus sacramentis et caeremoniis vix portabilibus 200
 subiectos involvit. Non tamen dicitur lex perfectissimae liberta-

174 quartam] secundam Ly 179 cuiuscumque] et *added* Pz Ly 182 multi] multis
 Pz Ly 188 quare] quia Mz Fr 189 apostolis] populis Pz Ly 189 et uni-
 versis] Ki (cf. Brev. 2.5.2-3): universis et Ww 190 ad] *omitted* Mz 192 ut
 non] Vulg: non ut Ww 194 verbis] *omitted* Pz Ly 195 nisi] quae *added*
 Pz Ly 195–197 eorumdem ... utilitatem] *omitted* Pz Ly 198 etiam] quia
added Pz Ly

174 quartam: 6.20,30–36 179 Iacobum: 5.16,18–21 190–191 2 Corin-
 thians 13:8 191–194 2 Corinthians 13:10

tis. In perfectione enim sunt gradus, quia non omne perfectum est perfectissimum reputandum. Perfectissima autem libertas in hac vita mortali nequaquam habebitur.

Capitulum 8

Discipulus: Adhuc ut intelligatur profundius quale sit moti-
vum praecedens, cupio audire aliquas allegationes praeter prae-
scriptas ad probandum quod non omnes homines sunt servi sum-
5 mi pontificis, ex quo isti opinantes inferre nituntur quod papa non
habet ex institutione Christi talem plenitudinem potestatis.

Magister: Quod non omnes Christiani sunt servi summi pon-
tificis secundum strictissimam significationem huius nominis ser-
vus (quod tamen secundum istos sequeretur si papa haberet tam in
10 temporalibus quam in spiritualibus huiusmodi plenitudinem pote-
statis) multis modis ostenditur. Servus enim nullam proprietatem
seu dominium cuiuscumque rei temporalis, dum manet servus,
potest habere, quia quicquid servus acquirit domino acquirit et
ipsius domini est. Reges autem et principes ac alii quamplurimi
15 Christiani habent dominium et proprietatem quamplurium rerum
temporalium. Ergo non omnes homines sunt servi papae, secun-
dum illam significationem nominis servi secundum quam domi-
nus potest vendere, dare et alienare servum suum et ab eo om-
nem rem temporalem in propria voluntate auferre, quod tamen
20 sequeretur si papa haberet in temporalibus talem plenitudinem
potestatis.

Discipulus: Quomodo probatur quod reges et principes ac plu-
res alii Christiani habent proprietatem et dominium rerum tem-
poralium?

Magister: Hoc multis modis ostenditur. Nam illi habent do-
minium et proprietatem rerum temporalium per quorum iura tem-
poralia [TEXT?] possidentur. Per iura autem imperatorum et re-
25 gum temporalia possidentur (dist. 8, *Quo iure*). Ergo imperatores
et reges habent dominium et proprietatem rerum temporalium.

202 quia] quare Pz Ly 1 capitulum 8] *omitted* Mz; capitulum 7 Pz 3–4 praescriptas] scriptas
Pz Ly 7 sunt] sint Pz Ly 15 proprietatem] potestatem Pz Ly 19 in] *omitted*
Pz Ly 27–28 possidentur ... possidentur] Ki: possidentur Ww

28 col. 13

Capitulum 8 in quo probantur duo scilicet quod non omnes christiani sunt
servi papae et quod multi christiani habent proprietatem et dominium rerum
temporalium Ly

Amplius, illi habent proprietatem et dominium temporalium rerum quorum legibus etiam summi pontifices pro cursu temporalium rerum [TEXT?] utuntur; sed summi pontifices pro cursu temporalium rerum legibus imperatorum et regum utuntur (dist. 10, *Quoniam idem*, et dist. 96, *Cum ad verum*); ergo imperatores et reges habent proprietatem et dominium temporalium rerum. 30 35

Rursus, episcopi interdum praeter res ecclesiae habent res proprias (12, q. 1, c. *Episcopi* et c. *Manifesta* et c. *Certe* et c. *Sint manifeste*). Ergo alii quam papa possunt proprietatem et dominium rerum temporalium possidere. 40

Adhuc, reges et principes ac alii fideles laici donant res temporales ecclesiis; ergo habent proprietatem et dominium temporalium rerum. 45

Item, Iudaei et infideles habent proprietatem temporalium rerum; ergo multo fortius reges et principes Christiani habent huiusmodi rerum proprietatem. 50

Discipulus: Istud est ita divulgatum tam in legibus civilibus et canonicis quam in communi opinione hominum quod non curo pro ipso plures allegationes adduci. De quo tamen possem quaerere an sit haereticum dicere nullum Christianum habere proprietatem temporalium rerum, quod vero ad tractatum de iuribus Romani Imperii reservare propono. Ideo revertere ad probandum quod non omnes Christiani sunt servi papae. 55

Magister: Hoc aliter sic probatur. Servus non potest habere alium servum, sed plures laici habent servos (dist. 54, c. 1 et 2 et c. *Quicumque*, et in multis aliis capitulis). Ergo non omnes homines sunt servi papae. 60

Amplius, multi ab ecclesia consequuntur libertatem (12, q. 2, *Si quos de servis ecclesiae* et c. *Episcopus* et c. *Liberti* et in multis aliis capitulis); ergo non omnes homines sunt servi summi pontificis. Multi ergo homines sunt liberi. Quod Salvator testari videtur, dicens Matthaei 17: "Filius sunt liberi"; et Apostolus ad Galatas 4 ait: "Quanto tempore haeres parvulus est nihil differt a servo, cum sit dominus omnium; sed sub tutoribus et actoribus 32 utuntur] Sc: legibus imperatorum et regum utuntur Ww 34 verum] Fb: virum Ww 37 sint] Fb: sicut Ww 45 rerum] temporalium added Pz Ly 48 adduci] adducere Pz Ly 53 sic] omitted Pz Ly 58 liberti] libertati Pz Ly 59 ergo] quod Pz, habetur quod Ly

33–34 col. 21 34 col. 339 37–38 col. 684 54–55 col. 206–7 57–58 col. 705 58 col. 705 58 col. 706 61 Matthew 17:25 61–64 Galatians 4:1–2

65 est unusquisque usque ad praefinitum tempus a patre”. Ex quibus
 verbis colligitur quod cum venerit tempus praefinitum a patre
 differt a servo, et per consequens tunc nec papae nec alterius est
 servus.

Capitulum 9

Discipulus: Puto me advertere quomodo isti per libertatem
 Christianorum probare nituntur quod papa non habet talem ple-
 nitudinem potestatis, praesertim in temporalibus. Ideo pro eadem
 5 opinione adhuc aliter allegare conare.

Magister: Hoc aliis modis videtur posse probari. Nam vicarius
 non habet maiorem potestatem, in quantum vicarius, quam ille
 cuius est vicarius. Ergo papa, in quantum vicarius Christi, non ha-
 bet maiorem potestatem in temporalibus quam habuerit Christus,
 10 in quantum homo passibilis et mortalis. Sed Christus non habuit,
 in quantum homo passibilis et mortalis, huiusmodi potestatem in
 temporalibus, cum non habuerit dominium omnium temporalium,
 nec alii fuerint servi eius, secundum strictam significationem no-
 minis servorum, ipso testante qui, ut habetur Iohannis 15, dixit
 15 apostolis: “Iam non dicam vos servos, quia servus nescit quid fa-
 ciat dominus eius”. Ergo papa non habet huiusmodi plenitudinem
 potestatis.

Discipulus: De fundamento istius allegationis satis poterimus
 invenire in tractatu quarto secundae partis istius dialogi ad quem
 20 pertinet exquisitè disserere de paupertate Christi. Ideo hac dimis-
 sa adduc alias.

Magister: Aliter probatur idem sic. Qui non debet se saecu-
 laribus negotiis implicare non debet habere in saecularibus talem
 plenitudinem potestatis. Papa autem non debet se saecularibus
 25 negotiis implicare; ergo non habet nec habere debet talem pleni-
 tudinem potestatis in saecularibus.

---

64 unusquisque] *omitted* Vulg 1 capitulum 9] 8 Pz 5 conare] coneris Pz
 Ly 12 habuerit] habuit Pz 18–19 poterimus invenire] poterit inveniri Pz
 Ly 19 secundae] tertiae Pz Ly 19 quem] quam Pz Ly 22 aliter] *omitted*
 Pz Ly 22 se] in Mz Fr 25 negotiis] *omitted* Ly

14–16 John 15:15 19 tractatu quarto secundae partis: not extant

---

Capitulum 9 in quo probatur quod papa non habet plenitudinem potestatis in
 temporalibus octo rationibus et est secunda opinio primo capitulo posita Ly

Maior probatur, quia frustra datur alicui potestas quam exercere non debet. Unde et reges accipientes a Deo potestatem iudicandi ac iustitiam et iudicium faciendi, et non facientes, saepe in sacris litteris arguuntur. Sapientiae 6 sic dicitur regibus perverse vel negligenter exercentibus officium regis: “Data est a Domino potestas vobis et virtus ab altissimo, qui interrogabit opera vestra et cogitationes scrutabitur, quoniam cum essetis ministri regni illius non recte iudicastis”, etc. Ubi dicit glossa: “Nota quod quilibet debet facere ea quae suae conditioni conveniunt”; et per consequens illa potissime debet quis facere ad quae facienda ex speciali ordinatione Dei accepit potestatem. Qui igitur specialiter ex institutione et ordinatione Christi accepit in saecularibus plenitudinem potestatis potissime etiam ultra omnes alios debet se saecularibus implicare negotiis, ne in commissa sibi potestate negligentem et desidem se ostendat.

Minor, quod papa scilicet non debet se negotiis saecularibus implicare, patenter videtur ostendi per Apostolum 2 ad Timotheum 2 c. dicentem: “Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus, ut ei placeat cui se probavit”. Cum igitur papa praecipue inter omnes Deo debeat militare ut ei placeat, ipse minus quam alii debet se negotiis saecularibus implicare. Hinc ex canone apostolorum, ut legitur dist. 88, c. *Episcopus*, sic habetur: “Episcopus aut sacerdos aut diaconus nequaquam saeculares curas assumant; sin aliter, deiciantur”; et c. *Episcopus nullam* sic scribitur: “Episcopus nullam rei familiaris curam ad se revocet, sed lectioni et orationi et verbo praedicationis tantummodo vacet”; et 21, q. 5, c. 1 sic legitur: “Apostolorum statuta sunt quae dicunt: ‘Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus’; proinde aut clerici sint sine actionibus domorum aut actores sine officio clericorum”. Ex quibus aliisque quampluribus canonibus sacris (quae habentur 16, q. 1, *Sunt nonnulli*, et dist. 88 per totum, et 21, q. 3. c. *Placuit*, et c. *Cyprianus* et c. *Mollitiis* et c. *Hii*

31 regis] regni Pz Ly 39 omnes] omitted Pz Ly 43–44 timotheum] corinthios Pz Ly 45 se] omitted Mz Fr; se added Mzb 49 aut^l] Fb: autem Ww 50 nullam] omitted Pz Ly 55 domorum] dominorum Pz Ly 55 actores] Fb Ly: actorum Mz Fr Pz 57 quae] qui Ly 57 1] 7 Pz Ly

30–34 Wisdom 6:4–5 34–35 Ubi: rather, gloss on 23, q. 5, *Si apud*, s. v. conditioni, col. 1345. Cf. Brev. 2.7.8–11. 43–45 2 Timothy 2:4 48–50 col. 307 50–53 col. 307 53–56 rather, 21, q. 3, c. 2, col. 856 57 col. 767 57–58 col. 306–310 58–59 col. 856–7

60 *qui, et c. Sacerdotum, et Extra, Ne clerici vel monachi saecularibus negotiis se immisceant per totum, et aliis locis quam multis)*
 colligitur quod [TEXT?] clerici et episcopi non debent se saecularibus negotiis implicare et, per consequens, papa praecipue debet a talibus abstinere, tum quia inter episcopos et clericos est praecipuus atque primus et maxime debet in spiritualibus occu-
 65 pari, tum quia praecipue tenet locum apostolorum et specialiter principis apostolorum, qui hoc docuerunt et fecerunt et quos debet potissime imitari.

Discipulus: Non oportet summum pontificem se in omnibus vitae apostolicae conformare, quia apostoli abdicaverunt proprietatem temporalium rerum (Extra, *De verborum significatione*, li. 6, c. *Exiit*), et tamen papa potest habere proprium. Ergo similiter papa potest se implicare multis saecularibus negotiis quibus se minime implicaverunt apostoli.

75 **Magister:** Ad hoc respondent isti quod, licet papa non teneatur se in omnibus vitae apostolorum conformare, tamen nihil est sibi specialiter iniunctum a Christo quod apostolicae vitae repugnet, et ideo, cum implicari saecularibus negotiis repugnet vitae apostolicae, inferunt isti quod hoc non est specialiter iniunctum papae a Christo. Quare nec sibi data specialiter est a Christo plenitudo potestatis in saecularibus, cum teneatur exequi potestatem quam specialiter habet ex ordinatione et institutione Christi.

Discipulus: Aliter nitere allegare pro opinione praescripta.

85 **Magister:** Quod papa non habeat talem in spiritualibus et temporalibus plenitudinem potestatis ostenditur. Nam qui est minor et minister et servus aliorum, in quos non debet exercere potestatem, non habet super eos tam in spiritualibus quam in temporalibus plenitudinem potestatis. Nam qui habet super alios talem plenitudinem potestatis est dominus eorundem; nullus enim dominus maiorem potestatem quam plenitudinem potestatis potest
 90 habere super quoscumque. Nullus autem respectu eiusdem est servus et dominus. Qui etiam habet plenitudinem potestatis super alios praecipue potest et debet exercere potestatem in eos. Papa autem est minor et minister et servus Christianorum, in quos non debet exercere potestatem, teste Christo qui, ut legitur Matthaei

59 qui] *omitted* Ly 61 clerici et] Sc: clerici Ww 66 et²] *omitted* Ly
 68 non] Mzb Frb: *omitted* Mz Fr 74 hoc] haec Pz Ly 81 institutione] constitutione
 Ly 82 nitere] nitaris Pz Ly

59–60 col. 657–60 71 col. 1112–3 94–98 Matthew 20:25–7

20, dixit apostolis: “Scitis quia principes gentium dominantur eorum, et qui maiores sunt potestatem exercent in eos. Non ita erit inter vos; sed quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister; et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester servus”. Et Matthaei 23 dixit Christus: “Qui maior est vestrum erit vester minister”. Et Marci 9 dixit: “Si quis voluerit primus esse, erit omnium novissimus et omnium minister”, et 10 c.: “Scitis quia hii qui videntur principari gentibus dominantur eis et principes eorum potestatem habent ipsorum. Non ita est autem in vobis; sed quicumque voluerit fieri maior, erit vester minister; et quicumque voluerit primus esse, erit omnium servus”. Et, ut habetur Lucae 22, Christus dixit apostolis: “Reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos benefici vocantur. Vos autem non sic; sed qui maior est in vobis, fiat sicut minor, et qui praecessor est, sicut ministrator”. Ex quibus patet quod primus spiritualiter inter Christianos, scilicet papa, est minor et minister et servus aliorum, in quos potestatem exercere non debet. Igitur non habet talem plenitudinem potestatis.

Discipulus: Ista allegatio in simili tractata est aliquantulum diffuse libro sexto primae partis istius dialogi c. 3. Ideo ipsa omisa alias cures adducere.

Magister: Quod papa non habet talem plenitudinem potestatis sic probatur. Nam qui non est constitutus a Christo iudex saecularium non habet in saecularibus talem plenitudinem potestatis a Christo. Papa non est constitutus a Christo iudex saecularium, teste beato G, qui, sicut legitur in epistola Clementis, ut habetur 11, q. 1, c. *Te quidem*, ait: “Te quidem oportet irreprehensibiliter vivere et summo studio niti ut omnes vitae huius occupationes abicias, ne fideiussor existas, ne advocatus litium fias, neve in ulla aliqua occupatione prorsus inveniariis mundialis negotii occasione perplexus. Neque enim iudicem neque cognitorem saecularium negotiorum te hodie ordinare vult Christus”. Igitur papa

95 quia] Vulg: quod Mz Pz Ly 100 erit] quasi *added* Pz Ly 101–102 quia hii] quod ii Pz 106 22] 20 Ly 117–118 saecularium] saecularis Pz Ly 120 sicut] sic Ly 120 epistola] beati *added* Pz 121 11] 22 Mz Fr 121 1] 7 Pz Ly 123–124 in ulla] Fb: in Ww 124 aliqua] Fb: alia Mz Fr 124 prorsus inveniariis] Fb: *omitted* Mz Fr 124 mundialis] Fb: mundani Mz Fr

99–100 Matthew 23:11 100–101 Mark 9:34 101–105 Mark 10:42–4
106–109 Luke 22:25–6 120–126 col. 634

non habet talem, praesertim in saecularibus, plenitudinem potestatis.

130 Item, qui non est dominus clericorum non habet super ipsos plenitudinem potestatis. Papa autem non est dominus clericorum, teste beato Petro, qui canonica sua prima c. 5 ait: “Neque ut dominantes in clero”. Ergo papa non habet etiam super clerum talem plenitudinem potestatis.

135 Amplius, papa maiorem potestatem habet in terris suae temporali iurisdictioni subiectis quam in aliis terris quae non sunt suae temporali iurisdictioni subiectae. Ergo non habet in omnibus talem plenitudinem potestatis.

Discipulus: Dicerent primi opinantes quod omnes terrae temporali iurisdictioni papae subiectae sunt.

140 **Magister:** Huic Innocentius 3 obviare videtur qui, ut habetur Extra, *De haereticis, Vergentis*, terras suae temporali iurisdictioni subiectas distinguit ab aliis, dicens: “In terris vero temporali nostrae iurisdictioni subiectis bona haereticorum statuimus publicari, et in aliis idem praecipimus fieri per potestates et principes saeculares”.

Discipulus: Adhuc aliam allegationem adducas.

150 **Magister:** Aliter probatur quod papa specialiter in temporalibus non habet talem plenitudinem potestatis. Nam omnis potestas in temporalibus est ab illo qui habet in temporalibus plenitudinem potestatis ut omnia possit in temporalibus quae nec iuri divino nec iuri naturae repugnant. Sed potestas imperialis et regalis potestasque aliorum principum laicorum non est a papa. Unde et rex Franciae superiorem in temporalibus non recognoscit (Extra, *Qui filii sint legitimi, Per venerabilem*). Ergo papa non habet in

155 temporalibus talem plenitudinem potestatis.

Discipulus: De distinctione potestatum spiritualis et saecularis, et an potestas saecularis sit a papa, diffuse tractabimus in secundo tractatu istius tertiae partis nostri dialogi. Ideo aliam allegationem adducas.

---

129 ipsos] eos Pz Ly 131 qui] in *added* Pz Ly 134 amplius] non *added* Ly 139 sunt] *omitted* Mz Fr 144 potestates] Fb: potentes Fr Pz Ly 150 in] *omitted* Pz 151 nec] et Pz 151–152 potestasque] *omitted* Pz Ly 152 aliorum] aliorumque Pz Ly 154 sint] Fb: sunt Ww 157 saecularis] *omitted* Ly

Magister: Quod papa non habeat in temporalibus talem plenitudinem potestatis ostenditur. Nam contra illum qui habet in temporalibus talem plenitudinem potestatis nulla currit praescriptio. Contra papam autem currit praescriptio saltem centenaria (Extra, *De praescriptionibus, Si diligenti*). Ergo papa non habet in temporalibus huiusmodi plenitudinem potestatis. 160
165

Capitulum 10

Discipulus: Haec ad praesens de prima sententia quam supra c. 1 recitasti sufficiant. Ideo ad secundam sententiam eodem capitulo recitatam te converte.

Magister: Sententia illa duas partes includit, unam scilicet affirmativam et aliam negativam. Prima est quod papa habet ex ordinatione Christi talem plenitudinem potestatis in spiritualibus. Secunda est quod non habet ex ordinatione Christi talem plenitudinem potestatis in temporalibus. 5

Discipulus: Allega primo pro prima parte. 10

Magister: Quod papa in spiritualibus talem habeat plenitudinem potestatis ex ordinatione Christi probatur quia, sicut ea quae saecularia sunt debent disponi per principem saecularem, ita quae spiritualia sunt sunt per summum pontificem ordinanda et disponenda. Sed princeps supremus saecularis habet in saecularibus plenitudinem potestatis. 15

Amplius, Christus dedit Petro plenitudinem potestatis cum dixit, “Quodcumque ligaveris super terram”, etc.; sed non dedit sibi plenitudinem potestatis in temporalibus; ergo dedit sibi plenitudinem potestatis in spiritualibus. 20

Rursus, qui potest omnem hominem de quocumque peccato corripere et poena debita coercere, habet in spiritualibus plenu-

160 non] *omitted* Pz 160 talem] *omitted* Pz Ly 160–161 plenitudinem potestatis] plenitudinis potestatem Mz Fr 165 huiusmodi] talem Pz Ly 1 capitulum 10] 9 Pz 18 sibi] *omitted* Pz Ly

163–164 col. 389 3 secundam: 1.28. This is the opinion maintained in the *Allegationes de potestate imperiali* attributed to several of the Michaelist party including Ockham; see *Opera Politica*, IV, p. 357ff, especially p. 368. (To bring this writing more into agreement with Ockham’s own opinion some material drawn from CB has been added at p. 443.)

Capitulum 10 ubi ponitur secunda opinio capitulo primo recitata scilicet quod papa habet plenitudinem potestatis in spiritualibus et probatur quatuor rationibus et duabus auctoritatibus Ly

25 dinem potestatis. Papa autem potest omnem hominem de peccato corripere (Extra, *De iudiciis, Novit*). Ergo papa habet in spiritualibus plenitudinem potestatis.

Iterum, omnia spiritualia possunt ad causas Dei reduci. Sed omnes causae Dei spectant ad summum pontificem, quia spectant ad episcopos et clericos (dist. 96, *Si imperator*); inter episcopos autem papa est primus; ergo omnes causae Dei spectant ad ipsum.
30 Quare in spiritualibus habet plenitudinem potestatis. Hoc Iulius papa sentire videtur, qui, ut habetur dist. 11, c. *Nolite*, ait: “Satis enim indignum est quemquam vel pontificum vel ordinum subsequentium hanc regulam refutare quam beati Petri sedem et sequi viderit et docere. Multum convenit ut totum corpus ecclesiae
35 in hac sibi observatione concordet, quae inde auctoritatem habet ubi deus totius ecclesiae posuit principatum”. Et Nicolaus papa ut habetur eadem dist., c. *Consequens*, ait: “Consequens est ut quod ab huius sedis rectoribus plena auctoritate sancitur, nullius consuetudinis praepediente occasione proprias tantum sequendo
40 voluntates removeatur”, ubi glossa super hoc verbo plena dicit: “Papae auctoritas dicitur plena, aliorum episcoporum est semi-plena”. Ex quibus verbis colligitur quod papa habet a Christo, saltem in spiritualibus, plenitudinem potestatis.

Capitulum 11

Discipulus: Si papa habet plenitudinem potestatis a Christo tam in temporalibus quam in spiritualibus, non est dubium quin a Christo habeat in spiritualibus plenitudinem potestatis. Quare
5 allegationes quae supra **[TEXT?]** c. secundo, tertio et quarto pro prima sententia sunt adductae pro ista prima parte secunde sen-

27 dei] *omitted* Mz 27 spectant¹] peccant Mz 32 enim] Fb: *omitted* Mz Fr 32–33 subsequentium] consequentium Pz Ly 34 viderit] videntur Pz 34 multum] enim *added* Ly 36 deus] dominus Fb 37 ut habetur] *omitted* Mz Fr Ly 37 consequens est] Fb Ly: *omitted* Mz Fr Pz 38 nullius] Fb: ullius Mz Fr 39 occasione] dictione Pz 39 tantum] Fb: tamen Mz Fr 40 removeatur] Fb Ly: removeat Mz, removerat Fr; *omitted* Pz 41 dicitur] *omitted* Pz Ly 1 capitulum 11] 10 Pz 2 habet] talem *added* Pz Ly 3 quam] quod Ly 5 c secundo] Ki: c. Ww 5 tertio ... quarto] primo Pz Ly 6 prima²] secunda Pz Ly

24 col. 243; quoted above, 4.23 28 col. 341 31–36 col. 23 37–40 col. 23 40–42 gloss, col. 36

Capitulum 11 in quo pertractatur tertia opinio primo capitulo recitata ubi etiam specialiter probatur quod papa accepit aliquam potestatem a conciliis generalibus Ly

tentiae etiam possunt adduci, et ideo pro ipsa nolo ad praesens plures allegationes audire. Similiter pro secunda parte eiusdem secundae sententiae possunt allegari plura quae tacta sunt supra c. quinto, septimo, octavo et nono. Quare, sententia ista dimissa, tertiam quae tacta est supra c. primo nitamur discutere. Circa quam primo modum ponendi audire desidero. 10

Magister: Illa sententia ponit quod papa habet tam in temporalibus quam in spiritualibus talem plenitudinem potestatis, partim ex ordinatione Christi, partim ex ordinatione humana, dicens quod papa habet immediate a Christo plenam potestatem in foro poenitentiali, iuxta illud Matthaei 16: “Quodcumque ligaveris super terram”, etc. Habet etiam a Christo potestatem docendi totum populum Christianum, secundum illud Iohannis ultimo, “Pascite oves meas”. Habet etiam a Christo potestatem distribuendi et conferendi ecclesiasticas dignitates, iuxta illud verbum Christi ad Petrum, Iohannis 1, “Tu vocaberis Cephas”, id est caput: ex hoc enim quod caput est, habet in membra influere, eis diversa officia conferendo. Habet etiam a Christo quod maiora negotia ecclesiae sunt ad ipsum referenda, ex hoc ipso quod constituit ipsum caput aliorum. A conciliis autem generalibus habet potestatem quantum ad omnia quae spectant ad regimen totius populi Christiani quorum potestas non est sibi specialiter a Christo concessa. **[WHOSE OPINION IS THIS?] ?** 15 20 25

Discipulus: Circa istam sententiam essent multa tractanda, quae vel plura eorum tacta sunt in his quae dicta sunt circa primam sententiam vel tangentur cum discutietur ultima sententia quae supra c. primo extitit recitata. Unde unum tantummodo quod ista sententia ponit volo ut aliquibus allegationibus fulcire coneris, quod videlicet papa aliquam acceperit a conciliis generalibus potestatem. Hoc enim illis auctoritatibus obviare videtur quae dicunt quod concilia generalia robur habent et auctoritatem a Romana ecclesia. 30 35

Magister: Quod papa aliquam potestatem acceperit a generalibus conciliis videtur posse tali modo probari. Papa habet potestatem aliquam a canonibus, et non nisi a canonibus generalium 40

7 ipsa] ista Pz Ly 10 septimo] et added Mz Fr 11 tertiam] tertia Ly 11 nitamur] nitantur Ly 23 eis] omitted Pz Ly 34 ponit] potest Mz Fr 35 acceperit] receperit Ly

11 tertiam: 1.29 17–18 Matthew 16:19 19–20 John 21:17 22 John 1:42 33 unum tantummodo: but a second point arises below, at line 87.

conciliorum; ergo a conciliis generalibus habet aliquam potestatem.

Prima diversis auctoritatibus sanctorum videtur posse probari.
 45 Ait enim Iulius papa, scribens orientalibus episcopis, ut habetur dist. 17, c. *Regula*: “Regula vestra nullas habet vires nec habere poterit, quoniam nec ab orthodoxis episcopis hoc concilium actum est, nec Romanae ecclesiae legatio interfuit, canonibus praecipientibus sine eius auctoritate concilia fieri non debere”. Ex
 50 quibus verbis colligitur quod a canonibus est praeceptum quod solus papa habeat auctoritatem congregandi concilia.

Item, Gelasius papa, ut habetur 9, q. 3, c. *Ipsi*, ait: “Ipsi sunt canones, qui appellationes totius ecclesiae ad huius sanctae sedis examen voluerunt deferre. Ab ipsa vero nusquam appellare debere sanxerunt, ac per hoc illam de tota ecclesia iudicare, ipsam ad
 55 nullius commere iudicium, nec de eius unquam praeceperunt iudicio iudicari sententiamque eius constituerunt non oportere dissolvi, cuius potius sequenda decreta mandaverunt”. Ex quibus verbis colligitur quod a canonibus, non a Christo **[TEXT?]** im-
 60 mediate, habet papa ut omnibus liceat appellare ad ipsum et quod ab ipso appellare non licet, et quod ipse potest de tota ecclesia iudicare, et quod ipse nullius subest iudicio, et quod eius sententia in omnibus est tenenda et, per consequens, quod eius praeceptis est in omnibus et ab omnibus oboediendum. Ex quo infertur quod
 65 papa a conciliis generalibus habet plenitudinem potestatis quantum ad omnia quae non sunt sibi immediate concessa a Christo.

Item, Gregorius, ut habetur 2, q. 6, c. *Decreto*, ait: “Liceat post auditionem primatum dioceseos, si necesse fuerit, nos appellare et nostra auctoritate, aut ante nos aut ante legatos de nostro latere
 70 missos, iuxta decreta patrum suas exercere atque diffinire actiones”. Ex quibus verbis datur intelligi quod a decretis patrum habet papa ut liceat aliis appellare ad ipsum.

Item, Pelagius papa, ut habetur dist. 17, c. *Multis*, ait: “Maiores vero ac difficiliores quaestiones, ut sancta synodus statuit et ut

45 scribens] scribendo Pz Ly 52 sunt] *omitted* Mz Fr 53–54 ecclesiae ... examen] *omitted* Pz Ly 53 huius] Fb: huiusmodi Mz Fr 56 commere] Fb: remere Mz Fr 57 iudicari] Fb: iudicare Ww 59–60 immediate] Ly: sic mediate Mz Fr Pz 61–62 iudicare] militare Mz Fr 67 6] Fb: 7 Ww 69 nos] Fb: ius Ww 70 patrum] Fb: patris Mz Fr 72 aliis] *omitted* Pz Ly 73 c multis] *omitted* Fr; c. ult. Mz

beata consuetudo exigit, ad sedem apostolicam semper deferantur”. Ex quibus verbis colligitur quod a synodo et consuetudine et non immediate a Christo habet papa ut maiores causae deferantur ad ipsum. 75

Item, Nicolaus papa, ut habetur 2, q. 6, c. *Arguta*, ait: “Privilegia tamen apostolicae sedis vos oblivioni tradere nullatenus debuistis quibus venerandi canones iudicia totius ecclesiae ad hanc deferri iubent”. Ex quibus verbis videtur haberi quod papa a canonibus acceperit potestatem. 80

Item, beatus Petrus potestatem accepit a collegio apostolorum (dist. 21, *In novo*; dist. 17, *Hinc etiam* ; 3, q. 6, *Dudum*). Ergo et papa potestatem potest accipere a concilio generali. 85

Discipulus: Probare nunc nitere quod papa habet plenitudinem potestatis sive a Christo sive ab humana ordinatione.

Magister: Hoc videtur posse ostendi pluribus auctoritatibus sanctorum patrum. Hoc enim Gregorius testari videtur, 2, q. 6, c. *Decreto*, et Iulius papa eadem causa et quaestione, c. *Qui se*. Hoc etiam Innocentius 3 in concilio generali, ut habetur Extra, *De poenitentia et remissione*, c. *Cum ex eo*, videtur asserere manifeste. 90

Quod etiam ratione probatur, quia ille cui est oboediendum in omnibus habet vel a Christi ordinatione vel ab ordinatione humana, aut partim ab una et partim ab alia, plenitudinem potestatis. Sed papae oboediendum est in omnibus, teste Gregorio qui, ut habetur dist. 19, c. *Nulli*, ait: “Nulli fas est vel velle vel posse transgredi apostolicae sedis praecepta nec nostrae dispensationis ministerium”, et infra: “Sitque alienus a divinis et a pontificali- 95 100

75 semper] Fb: *omitted* Mz Fr 79 2] Fb Fr: 11 Mz Pz Ly 80 vos] *omitted* Mz Fr 80–81 debuistis] de *added* Mz Fr 85 21] Fb: 11 Mz Pz Ly, ii Fr 85 hinc etiam] huic et Pz Ly 87 nitere] niteris Pz Ly 96 ordinatione²] *omitted* Mz Fr 99 nulli²] *omitted* Pz 99 velle] Fb: nolle Ww 101 et infra] etc Pz Ly 101 alienus] alius Pz Ly

79–82 col. 470 85 col. 69: “Caeteri vero apostoli cum eodem pari consortio honorem et potestatem acceperunt, ipsumque [i.e. Petrum] principem eorum esse voluerunt” 85 Gratianus, post c. 6, col. 52: to the Roman see “conciliorum venerandorum auctoritas singularem in ecclesiis tradidit potestatem”; cf. gloss, s. v. iussione domini, col. 71 85 col. 521: “A sanctis apostolis successoribusque eorum... quoniam sanctam Romanam ecclesiam primatum omnium ecclesiarum esse voluerunt”; cf. gloss, s. v. voluerunt, col. 739 90–91 col. 469 91 col. 470 92–93 col. 889. The authorities of this paragraph were used above, 3.10,20–21 and 4.11,41–42. 99–102 col. 61

bus officiis qui noluerit praeceptis obtemperare apostolicis”. Hoc etiam Stephanus papa, ut habetur eadem dist., *Enimvero*, ut allegatum est prius, affirmare videtur. Et Iulius papa, ut habetur 25, q. 2, c. *Amputato*, ait: “Ea vero quae sunt ab apostolis eorumque successoribus instituta nulla desidia negligantur, nulla dissensione violentur, nulla concertatione turbentur”. Ex quibus colligitur quod papae est oboediendum in omnibus. Ergo habet plenitudinem potestatis vel immediate ex institutione Christi vel ab ordinatione humana, aut partim ab una et partim ab alia.

Capitulum 12

Discipulus: Contra istam sententiam nitere allegare.

Magister: Sunt quidam qui istam sententiam non reputant haereticalem sicut primam, tamen ipsam falsam et irrationabilem ac perioculosam existimant. Falsam quidem existimant quia ex ipsa, sicut ex prima, sequitur quod omnes Christiani sunt servi summi pontificis, accipiendo nomen servi secundum strictissimam significationem eius secundum quam in scientiis legalibus accipitur et vocatur. Qui enim habet—sive ex ordinatione divina sive ex ordinatione humana, sive partim ab una et partim ab alia—plenitudinem potestatis tam in spiritualibus quam in temporalibus super omnes Christianos ut omnia possit quae non sunt contra legem Dei nec contra legem naturae, ita ut ab eius potestate per nullum actum humanum se posset quicumque, in quocumque quod non est illicitum de se quantum ad genus operis, subtrahere, habet super omnes Christianos tantum dominium temporale quantum habuit vel habere potuit quicumque dominus super servum suum. Si igitur papa haberet super omnes Christianos talem plenitudinem potestatis, papa haberet plenissimum dominium in

---

103 habetur] legitur Mz 103 eadem] 4 Pz Ly 103 enimvero] Fb: quoniam vero Ww 106 successoribus] ad huiusmodi sanctae sedis examen cesoribus *added* Pz, ad huiusmodi sanctae sedis examen ab antecessoribus *added* Ly 107 violentur] violantur Pz 107 concertatione] Fb: contractatione Ww 107 quibus] verbis *added* Ly 1 capitulum 12] 11 Pz 2 nitere] niteris Pz, nitaris Ly 8 scientiis] sententiis Pz Ly 10 ab¹] ex Pz Ly 13 ut] et Mz Fr 14 nullum] illum Mz Fr 15 illicitum] licitum Mz Fr

---

103 col. 61 104 prius: 3.20 104–107 col. 1014

Capitulum 12 in quo arguitur contra opinionem tertiam in praecedenti capitulo recitatam probando quod neque auctoritate christi papa sit dominus omnium in temporalibus Ly

temporalibus super omnes reges et principes ac alios universos, 20
 et omnes essent servi eius, et posset de plenitudine potestatis sine
 omni culpa et absque omni causa privare quemcumque regem
 regno et dare illud cuicumque pagano; posset regem subiicere
 cuicumque rustico ad suae arbitrium voluntatis, et, si faceret, de
 facto teneret, nec posset rex quicumque in talibus vel consimilibus 25
 sibi licite resistere—quod isti falsum reputant et absurdum.

Discipulus: Dic quare isti non reputant istam opinionem haereticalem, cum ponat omnes Christianos esse servos, et scriptura divina asserat legem evangelicam esse legem libertatis, et per consequens illa opinio scripturae divinae repugnat; quare videtur 30
 quod illa opinio, sicut prima, secundum istos haereticalis debeat aestimari.

Magister: Dicunt ad istam instantiam tuam esse respondendum per aliqua quae dicta sunt prius. Nam auctoritates scripturae divinae approbantes legem Christianam esse legem libertatis negative debent intelligi, et ideo prima opinio secundum eos est haereticalis quia ex ipsa sequitur quod omnes Christiani per legem evangelicam facti sunt servi summi pontificis, et, per consequens, lex evangelica nec negative nec affirmative posset dici lex libertatis, sed esset lex horrendissimae servitutis. Ista autem opinio 35
 tertia non ponit quod omnes Christiani sint effecti servi summi pontificis per legem evangelicam, sed ex ipsa solummodo sequitur quod omnes Christiani per voluntariam submissionem facti sunt servi summi pontificis. Tenet enim quod sponte et voluntarie omnes Christiani submiserunt se in omnibus potestati papae, 40
 quae non erat sibi concessa a Christo immediate. Et hoc quidem saltem in aliquo casu possent facere Christiani. Unde et rex aliquis posset se facere, saltem in casu, servum summi pontificis, cedendo **[TEXT?]** regnum et subdendo se in omnibus potestati papae. Si essent etiam solummodo decem vel duodecim Christiani vel paulo plures, possent omnes se facere servos papae. Hoc tamen secundum istos numquam fuit factum, et ideo ista opinio non est haereticalis sed falsa. Quod enim hoc numquam fuerit factum et quod haec opinio sit falsa, probatur per leges innu-

21 et¹] *omitted* Pz Ly 21 omnes] etiam *added* Ly 23 illud] *omitted* Pz Ly 25 teneret] tenent Fr, teneretur oboedire Ly 40 esset] etiam Pz Ly 46 erat] erant Mz Fr 46 hoc] haec Pz Ly 49 regnum] Sc: regno Ww 52 et] *omitted* Pz Ly 52 ista] haec Pz Ly

34 prius: 7.6, 7.152

55 meras civiles et canonicas asserentes quod quidam sunt servi et quidam liberi.

Discipulus: Quare dicunt isti praescriptam opinionem esse periculosam?

60 **Magister:** Hoc dicunt quia si papa haberet huiusmodi potestatem posset imminere periculum faciliter toti communitati Christianorum. Posset enim papa, si fieret occultus haereticus aut occulte zelaret pro secta [TEXT?] Sarracenorum vel aliqua alia infidelium, leviter exponere totam Christianitatem periculo. Posset enim spoliare solo praecepto suo omnes Christianos rebus suis,
65 scilicet armis, munitionibus et aliis quibus deberent contra inimicos defendi. Quo facto infideles vocati per papam, occulte primo zelantem pro eis et postea publice assentientem eis, possent leviter omnem terram fidelium occupare.

Capitulum 13

Discipulus: Nunc videamus de quarta sententia quae tacta est supra c. 1.

5 **Magister:** Illa opinio tenet quod papa talem plenitudinem potestatis non habet, neque ab institutione Christi neque ex ordinatione humana, neque regulariter neque casualiter. Sed diversimode ponitur a diversis. Quidam enim dicunt quod papa nullam potestatem habet a Christo ultra alios sacerdotes; habet tamen aliquam potestatem, sicut et alii sacerdotes, super alios, nullam
10 tamen potestatem coactivam extra forum poenitentiae, sed habet potestatem docendi et informandi laicos, sicut alii sacerdotes. Potestatem autem coactivam aliqualem, non plenam, habet a communitate fidelium, qui sponte et non coacte Romano pontifici et nulli alii sacerdoti aliqualem tribuebant super totam communitatem fidelium potestatem.
15

Aliqui vero dicunt quod papa a Christo immediate habet aliqualem potestatem super omnes Christianos, non tamen plenam

62 sarracenorum] Kn: christianorum Mz Fr Pz, paganorum Ly 63 leviter] leniter
Pz 1 capitulum 13] 12 Pz 6 casualiter] causaliter Mz 10 coactivam] habet
added Pz Ly 14 alii] omitted Pz Ly 16 habet] omitted Mz Fr

2 quarta: 1.31 6-7 diversimode a diversis: It does not seem possible to attribute particular modes to known writers, except the first to Marsilius of Padua. 7-15 Cf. Marsilius of Padua, *Defensor*, II.xxiii.3-4, II.iv.3, II.x.2, II.xv.4-7, II.xxii.6-9

Capitulum 13 in quo pertractatur quarta opinio quae diversos modos dicendi habet Ly

in omnibus neque in spiritualibus neque in temporalibus. Ab hominibus vero fidelibus nullam recepit potestatem neque plenam neque non plenam. 20

Nonnulli vero dicunt quod papa in spiritualibus habet potestatem, non tamen plenam, a solo Christo; in temporalibus vero nullam habet potestatem specialem a Christo sed a solis fidelibus, non tamen plenam sed limitatam prout fideles limitare voluerunt.

Discipulus: Isti modi ponendi multa continent quae, si discuteremus prolixè, oporteret nos forsitan taedium legentibus generare. Ideo breviter transeamus, praesertim cum occasione danda omnia tangemus inferius in diversis locis. Dic igitur primo unde moventur primi dicentes quod papa nullam potestatem habet a Christo ultra alios sacerdotes. 25 30

Magister: Istud dicunt propter auctoritates [TEXT?] Hieronymi quae ponuntur dist. 93, c. *Legimus* et dist. 95, c. *Olim*, quas recitavi supra, prima parte istius dialogi, libro 5, 18 c. , in quibus Hieronymus asserere videtur expresse quod nullus sacerdos ex ordinatione seu institutione Christi est maior alio, neque in ordine neque in administratione. Hoc etiam videtur posse probari per hoc, quod apostoli fuerunt pares in potestate beato Petro quantum fuit ex ordinatione Christi (dist. 21, c. *In novo*; 24, q. 1, c. *Loquitur*; 2, q. 7, *Paulus*), et apostoli a Christo super alios sacerdotes non habuerunt aliquam potestatem. Ergo omnes sacerdotes, quantum est ex speciali ordinatione Christi, sunt pares successoribus beati Petri. 35 40

Capitulum 14

Discipulus: Dic breviter an aliqui nitantur istam assertionem repellere.

Magister: Hoc quidam erroneum reputant et sacris canonibus apertissime obviare qui ponuntur dist. 21, c. *Quamvis*, [TEXT?] et dist. 22, c. *Sacrosancta*, et 9, q. 3, c. *Cuncta*, et 24, q. 1, c. 5

23 specialem] spiritualement Pz Ly 31–32 hieronymi] Ki: gap Mz; omitted Fr Pz Ly 40 habuerunt] haberunt Mz Fr 1 capitulum 14] 13 Pz 6 et¹ ... 22] Ki: et Ww 6 sacrosancta] sacrosanctam Ly

32 col. 327 32 col. 332 33 rather, c. 17 38 col. 69 38–39 col. 971 39 col. 493 5 col. 70 6 col. 73 6 col. 611

Capitulum 14 in quo arguitur contra opinionem quartam in capitulo praecedenti pertractatam aliquibus auctoritatibus et duabus rationibus Ly

10 *Cum beatissimus*, quos etiam allegavi prima parte huius dialogi, libro 5, c. 10. Haec etiam assertio [TEXT?] Innocentio 3 refragari videtur, qui, ut habetur Extra, *De maiori-
tate et oboedientia*, c. *Solitae*, sicut allegatum est prius, dicit se non constitutioni hu-
mana sed potestati divinae inniti. Ergo papa ex Deo immediate
habet aliquam potestatem super omnes Christianos.

15 Quod et ratione probatur, quia nulla communitas, praecipue magna, est bene et convenienter ordinata quae nullum caput habet, quia, teste Salomone Proverbiorum 11, “Ubi non est gubernator, populus corruet”. Sed communitas fidelium fuit optime et congruentissime ordinata a Christo; ergo Christus dedit caput communitati fidelium; sed non nisi beatum Petrum. Ergo Petrus fuit constitutus a Christo caput universorum fidelium.

20 Amplius, non minus congrue et utiliter est ordinatus a Christo populus Christianus quam fuerit populus Hebraeorum. Sed ille populus ex ordinatione divina habuit caput, saltem in spiritualibus, scilicet summum sacerdotem, qui omnibus aliis sacerdotibus fuit superior. Ergo et populus Christianus ex ordinatione Christi
25 habet unum caput quod est superius omnibus aliis sacerdotibus Christianis. Quod etiam Marcellus papa, ut habetur 24, q. 1, c. *Rogamus*, et Innocentius 3, Extra, *De translatione*, [TEXT?] 1 et omnes sancti patres tenere videntur.

Capitulum 15

Discipulus: Dic nunc quare praefati opinantes dicunt papam nullam potestatem coactivam accepisse a Christo.

5 **Magister:** Hoc dicunt propter hoc quod, secundum eos, tota communitas fidelium debet uni soli iudici supremo qui potestatem habeat coactivam subesse, a quo omnes alii iudices potestatem coactivam accipiant. Ille autem non debet esse papa, quia tunc periret tota iurisdictio laicorum. Ergo papa a Christo nullam recepit potestatem coactivam.

7 beatissimus] beatissimis Pz Ly 8 innocentio] Ly: innocentii Mz Fr Pz
10 sicut] et added Pz Ly 17 congruentissime] congruissime Pz Ly 18 beatum] omitted
Pz Ly 26 24] Fb: 2 Ww 27 1] Ki: omitted Ww 1 capitulum 15] 14
Pz

7 col. 971 8 rather, in chapter 20 9–10 rather, Extra, *De iudiciis*, Novit, col. 243 10 prius: 3.23 15–16 Proverbs 11:14 26–27 col. 970 27 col. 96

Capitulum 15 in quo iterum probatur quod papa nullam potestatem plenariam coactivam habet a christo immediate sed tantummodo limitatam et hoc a fidelibus Ly

Discipulus: Istam materiam conabor tecum discutere in tractatu de iuribus Romani Imperii. Et ideo, isto et quibusdam aliis praetermissis, nitere breviter allegare pro ultimo dicto, quod scilicet papa in temporalibus nullam potestatem specialem habet immediate a Christo sed a suis fidelibus, non tamen plenam sed limitatam prout fideles limitare volebant. 10
15

Magister: Quod papa in temporalibus nullam potestatem [TEXT?] habet immediate a Christo videtur diversimode posse probari. Nam sicut imperator se habet ad temporalia, ita papa se habet ad spiritualia in quantum recepit immediate potestatem a Christo; sed imperator nullam potestatem habet in spiritualibus; ergo papa in temporalibus nullam potestatem habet immediate a Christo. 20

Amplius, sicut allegatum est prius, 9 c., secundum scripturas sacras et canones papa non debet se saecularibus negotiis implicare, et per consequens non est sibi specialiter commissum a Christo ut se implicet saecularibus negotiis. Quare, ut videtur, a Christo immediate nullam recepit in temporalibus potestatem. 25

Discipulus: Quomodo probatur quod papa habet a fidelibus aliquam potestatem in temporalibus?

Magister: Hoc ponitur propter canones sacros, per quos habetur quod papa in multis casibus se de temporalibus intromittit: Extra, *De foro competenti*, c. *Licet*, et Extra, *De iudiciis*, c. *Novit*, et Extra, *Qui filii sunt legitimi*, *Per venerabilem*, et in aliis locis innumeris, habetur quod papa iurisdictionem temporalem exercet, quam tamen non habet a Christo, sicut dicitur prius esse probatum; ergo habet eam a fidelibus. 30
35

Quod tali ratione probatur. Nam papa non habet immediate a Christo maiorem iurisdictionem in una regione quam in alia; sed de facto et de iure maiorem iurisdictionem exercet in temporalibus in una regione quam in alia; ergo illam potestatem non habet immediate a Christo; habet ergo eam ab aliquo alio, et non nisi a fidelibus. Ergo ab ipsis fidelibus aliquam habet in temporalibus potestatem—non tamen plenam, sed limitatam, quia fideles tribuendo in temporalibus potestatem nullatenus se constituerunt 40

11 et²] etiam Mz, etiam added Pz Ly 12 nitere] niteris Pz, nitaris Ly
12 breviter] omitted Pz Ly; nitere added Mz 17 habet] Fr: habuerit Mz,
habuit Pz Ly 28 aliquam] omitted Pz Ly 29 hoc] haec Pz 32 in] multis
added Pz Ly

10–11 tractatu de iuribus Romani Imperii: *Dialogus*, 3.2 22 prius: 9.30,42–31,67
31 col. 250 31–32 col. 242 32 col. 714

45 servos eius; ergo sibi plenitudinem potestatis minime conferebant.

Capitulum 16

Discipulus: Ad sententiam quintam tactam supra, c. 1, transeamus. Quam primo satagas explicare, et inde qualiter intelligi debeat explanare.

5 **Magister:** Illa sententia, sicut dixi, tenet quod papa talem plenitudinem potestatis habet in temporalibus et spiritualibus ut omnia per potentiam ordinatam vel potentiam absolutam possit quae non sunt contra ius divinum nec contra ius naturale. Non habet regulariter et simpliciter, neque a iure divino neque humano; sed
10 ex ordinatione Christi sive iure divino habet casualiter sive in casu et secundum quid huiusmodi plenitudinem potestatis, quae sic secundum quosdam debet intelligi: Papa a iure divino sive ex ordinatione Christi de temporalibus disponendis se intromittere minime debet quamdiu temporalia prout decet et expedit per laicos
15 disponuntur, nisi accipiendo temporalia a laicis pro sua sustentatione et sui officii executione, et ideo non habet potestatem a Christo regulariter disponendi et ordinandi de temporalibus, quae ad reges et principes et alios laicos spectare noscuntur. Casualiter tamen sive in casu, quando scilicet temporalia per alios in
20 periculum communitatis Christianorum vel ad subversionem fidei tractarentur, vel in casu consimili converterentur ad malum, et non esset aliquis laicus qui vellet et posset huiusmodi periculis viam praecludere, papa a iure divino haberet potestatem faciendi de temporalibus quicquid pro bono communi et salvatione fidei et ad occurrendum huiusmodi periculis necessario faciendum
25 sibi ratio recta dictaret; et ita in tali casu haberet super temporalia, quodammodo et secundum quid, plenitudinem potestatis, non quia tunc temporalia efficerentur sua quo ad dominium et proprietatem, nec quod **[TEXT?]** posset ad libitum suum de eis

44 sibi] *omitted* Pz Ly 1 capitulum 16] 15 Pz 6 potestatis] *omitted* Mz Fr 6 habet] *omitted* Ly 7 potentiam²] *omitted* Pz Ly 14 decet] debet Pz Ly 20–21 fidei] christianae *added* Pz Ly 22 posset] potest Ly 26 ratio] *omitted* Pz 29 posset] Ly: possit Mz Fr Pz 29 suum] super Ly 29 de] *omitted* Pz Ly

---

2 quintam: 1.34

In quo ponitur opinio quinta scilicet quod papa non habet a christo potestatem disponendi regulariter de temporalibus sed eam habet casualiter Ly

disponere, sed quia nihil potest rex vel alius laicus facere de qua- 30
cumque re temporalis quin tunc idem posset facere papa, si hoc
fieri expediret et non esset alius per quem convenienter fieri pos-
set: et ita adhuc in tali casu non haberet plenitudinem potestatis
in temporalibus simpliciter sed tantummodo secundum quid.

Similiter in spiritualibus non habet a iure divino regulariter et 35
simpliciter huiusmodi plenitudinem potestatis, quia sine culpa et
absque causa non potest praecipere fidelibus illa quae superero-
gationis sunt, immo etiam multa alia. Non enim absque causa et
sine culpa potest cogere laicum neque quod contrahat matrimo- 40
nium neque quod voveat virginitatem neque castitatem, et tamen
neutrum est contra ius divinum neque contra ius naturale, sed
utrumque licite fieri potest. Et sic est de multis aliis licitis quae
ad spiritualia spectant, super quae papa a iure divino regulariter et
simpliciter non obtinet plenitudinem potestatis, super quae tamen 45
casualiter obtinet plenitudinem potestatis secundum quid, quia in
casu vel ratione delicti aut propter aliquam notabilem necessita-
tem vel utilitatem, quando ex praecepto eius nullum immineret
periculum, potest praecipere cuicumque quicquid in spiritualibus
non est contra legem Dei nec contra legem naturae.

Et ita secundum istos papa casualiter a iure divino tam in tem- 50
poralibus quam in spiritualibus habet plenitudinem potestatis, non
simpliciter sed secundum quid, quae, quamvis non sit plenissima
potestas, est tamen grandis, singularis et quam magna. Per ipsam
enim potest in casu imperia et regna transferre, reges et princi- 55
pes aliumque laicum quemcumque temporalibus iuribus et rebus
privare aliisque conferre. In spiritualibus etiam omnia potest in
casu. Exprimere autem omnes casus **[TEXT?]** explicite et in par-
ticulari in quibus praedicta potest, vel aliquid praedictorum, non
est facile; nec forte de ipsis potest dari doctrina universalis per 60
quam certitudinaliter et absque errore sciatur, maxime a simpli-
cibus, quando potest talia papa et quando non potest, et qualia
potest in uno casu et qualia in alio—plura enim talia potest in
uno casu quae in alio casu minime potest.

32–33 posset] possit Mz Fr, potest Ly 36 quia] quare Pz Ly 40 quod] *omitted* Pz Ly 40 neque²] et Pz Ly 41 contra²] *omitted* Pz Ly 42 est] *omitted* Ly 46 vel] sine Pz, sive Ly 47 immineret] imminet Pz Ly 49 nec] aut Pz, vel Ly 49 contra legem²] *omitted* Ly 50 papa] potest *added* Pz Ly 51 habet] habere Pz Ly 57 explicite] Ki (cf. Brev. 1.3.4-5): *gap* Mz; *omitted* Fr Pz Ly 59 est] *omitted* Mz Fr 60 certitudinaliter et] *omitted* Ly 61 potest¹] possit Pz Ly 61 potest²] *omitted* Pz Ly

Capitulum 17

Discipulus: Quamvis inter praedicta aliqua sint mihi obscura, quae forsitan postea occasione habita lucidabis, tamen pro nunc praescriptam opinionem quo ad illa obscura non cures amplius explanare. Sed cum dixeris breviter secundum illam sententiam quam potestatem Christus non dederit beato Petro regulariter et successoribus eius et quam dederit ei casualiter sive in casu, nunc breviter narra secundum eandem opinionem quam potestatem aut iurisdictionem Christus regulariter dederit beato Petro et in ipso successoribus eius.

Magister: Dicitur quod Christus constituit beatum Petrum caput, principem et praelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium, dans ei regulariter in spiritualibus, quo ad omnia quae **[TEXT?]** regimini communitatis fidelium quantum ad bonos mores et quascumque necessitates spirituales fidelium sunt de necessitate facienda vel de necessitate omittenda, omnem potestatem **[TEXT?]** in talibus quae non periculose sed provide et ad utilitatem communem committerentur uni homini, ac libertatem et iurisdictionem etiam coactivam absque omni detrimento ac dispendio notabili et enormi iurium temporalium imperatorum, regum, principum et aliorum quorumcumque laicorum vel clericorum quae eis iure naturali, gentium aut civili, ante vel post institutionem legis evangelicae, competebant. In temporalibus autem dedit **[TEXT?]** ei regulariter solummodo ius petendi temporalia pro sua sustentatione et sui officii executione. Et hanc potestatem, sive in temporalibus sive in spiritualibus, habent nunc regulariter ex iure divino successores beati Petri, scilicet Romani pontifices. Omnem autem potestatem quam regulariter ultra istam habuerunt vel habent summi pontifices ex humana ordinatione, concessione, spontanea submissione, vel ex consensu expresso vel tacito, aut propter impotentiam, negligentiam aut malitiam hominum alio-

1 capitulum 17] 16 Pz 7 dederit] dederat Pz 7 sive] *omitted* Pz Ly 13 quae] propter *added* Ly 14 regimini] Sc (cf. IPP 10:17): regimen Mz Pz Ly, regimine (?) Fr 16 de necessitate] *omitted* Ly 17 in ... quae] Sc (cf. 17.67): *omitted* Mz Fr; in his quae Pz Ly 20 enormi] enormium Mz Fr 20 temporalium] imperialium Pz Ly 20 imperatorum] *omitted* Pz Ly 24 ei] Ki (cf. Petro, 17.142): eis Ww

Capitulum 17 narrat quam potestatem dederit christus regulariter beato petro Ly

rum, vel ex consuetudine vel quomodocumque ex iure humano obtinuerunt et obtinent.

Discipulus: Ista narratio continet multa mihi obscura, quae, ut melius intelligam an sint vera vel falsa, mihi studeas explicare et qualiter distinguitur ab aliis opinionibus declarare. 35

Magister: In hoc quod dicit Christum constituisse beatum Petrum “caput, principem et praelatum aliorum apostolorum ac universorum fidelium”, intendit elidere opinionem tenentem quod Petrus non fuit caput ecclesiae ex institutione Christi sed solummodo ex electione seu institutione apostolorum seu aliorum fidelium. 40

Per spiritualia autem, de quibus facit mentionem, intelligit illa quae ex institutione evangelicae legis sunt propria evangelicae legi, in nulla alia lege saltem humana vel secta reperta, sicut sunt dispensatio sacramentorum novae legis, ordinatio sacerdotum et clericorum, institutio vel promotio illorum qui debent regere et instruere populum Christianum, etiam in his quae spectant ad fidem et cultum divinum, et consimilia. 45

Per hoc autem quod dicit Christum dedisse beato Petro potestatem quo ad spiritualia quae “sunt de necessitate facienda vel de necessitate omittenda”, intendit excludere a regulari potestate Petri illa spiritualia quae supererogationis sunt, quae scilicet sunt consilii et non praecepti, et universaliter omnia sine quibus convenienter regi potest populus Christianus et absque quibus, quamvis fiant vel omittantur, nec fides nec boni mores periclitantur. Et ideo non potest papa regulariter praecipere Christiano quod servet virginitatem vel contrahat matrimonium aut paupertatem assumat vel divitias retineat et possideat vel, quando non tenetur ex praecepto Dei, elemosinam faciat vel non faciat, licet in casu plura talia praecipere posset; et si extra casum utilitatis vel multa talia praeceperit, praeceptum suum non tenet sed est nullum, nec ille cui fit tenetur ei oboedire etiam si propter hoc eum excommunicaverit—talis sententia tanquam continens intollerabilem errorem esset nulla et minime formidanda nec de necessitate servanda. 50 55 60 65

Per hoc autem, quod dicit “dans ei omnem potestatem in talibus quae non periculose sed provide et ad utilitatem communem

37 dicit] dixit Pz Ly 39 quod] beatus added Pz Ly 43 facit] fecit Pz Ly 48 in] omitted Mz Fr 49 consimilia] similia Pz Ly 59 et] omitted Pz Ly

70 committerentur uni homini”, intendit excludere a regulari potestate papae omnem potestatem quae, si uni homini committeretur regulariter, posset faciliter periculum notabile toti communitati fidelium imminere, cui non posset absque miraculo vel cum maxima difficultate via praecludi. Propter quod, quamvis de necessitate sit aliquis successurus summo pontifici, tamen papa non habet potestatem ordinandi quis debeat sibi succedere. Propter hoc etiam est quaedam sententia tenens quod quamvis electio summi pontificis sit de necessitate facienda, tamen papa non habet a Christo potestatem regulariter ordinandi quomodo et a quibus debeat eligi summus pontifex, quia si talem potestatem haberet regulariter papa immediate a Christo, cum papa, tanquam homo peccabilis sicut ceteri, erroribus, pravis affectionibus, negligentia ac malitiis et nequitiis valeat irretiri, posset faciliter ex negligentia vel malitia relinquere totam Christianitatem absque potestate eligendi summum pontificem, per quod periclitaretur bonum commune. Posset enim ex causa vel propter culpam privare cardinales potestate et iure eligendi summum pontificem; quo facto, vel negligendo vel ex malitia differendo, vel tempus sufficiens ordinandi non habendo, posset mori antequam de electoribus summi pontificis ordinaretur. Et ita in periculum et detrimentum boni communis tota Christianitas sine potestate et iure eligendi summum pontificem remaneret. Et ideo, secundum istam sententiam, talis potestas non est regulariter concessa a Christo summo pontifici, nec etiam aliqua alia potestas quae periculose concederetur uni personae. Propter quod, secundum eos, nullo modo est dominus omnium temporalium, quia tale dominium esset nimis periculosum fidelibus.

Per hoc autem, quod tenet Christum dedisse papae “libertatem absque omni notabili et enormi detrimento et dispendio iurium temporalium imperatorum”, etc., intendit asserere quod papa quicumque quo ad personam suam est liber et nequaquam regulariter subiectus homini cuicumque, etiam si ante electionem suam fuisset servilis conditionis vel alio modo imperatori aut regi vel alii Christiano vel non Christiano subiectus, quia libertas unius hominis quo ad personam suam non est notabiliter damnosa imperatori vel alii. Et ideo papa, quantumcumque fuisset servus, eo ipso quod est papa vel electus in papam in libertatem

69 intendit] intendere Mz 89 in] omitted Pz Ly 103 subiectus] omitted Pz Ly

eripitur. Casualiter tamen papa, puta si efficiatur haereticus vel in quocumque crimine appareat incorrigibilis et de eo scandalizatur ecclesia, humano iudicio est subiectus et debet per hominem iudicari et poenam debitam sustinere de iure. 110

Per hoc autem, quod dicit Christum dedisse regulariter beato Petro quo ad [TEXT?] huiusmodi aliqualem “iurisdictionem etiam coactivam absque detrimento et dispendio notabili et enormi iurium temporalium imperatorum”, etc., intendit dicere quod papa habet a Christo regulariter potestatem puniendi crimina mere ecclesiastica, quae scilicet directe committuntur in legem Christianam quo ad illa quae sunt propria legi Christianae et ab aliis sectis crimina [TEXT?] minime reputantur, ita tamen quod talis punitio non sit in notabile damnum et praeiudicium aliorum qui minime peccaverunt. Et si servus alicuius committat crimen ecclesiasticum, papa potest ipsum punire, ita tamen quod dominus servi absque culpa sua notabile damnum non incurrat. 115 120

Per hoc autem, quod dicit Christum dedisse beato Petro et successoribus eius libertatem et iurisdictionem et potestatem huiusmodi “absque detrimento et dispendio notabili et enormi iurium temporalium imperatorum, regum et aliorum quae eis iure naturali, gentium et civili, ante vel post institutionem legis evangelicae, competebant”, intendit astruere quod per hoc quod beatus Petrus et successores eius erant vel erunt ad summum sacerdotium sublimati imperatores et reges et alii, sive fideles sive infideles, qui fuerunt ante vel post institutionem legis evangelicae, suis iuribus temporalibus minime privabantur, sed ipsa retinebant, nec regulariter papae in temporalibus subiciebantur, sed veri imperatores et reges et domini suarum rerum temporalium ac servorum et subditorum sibi sicut antea remanebant, nec efficiebantur servi cuiuscumque, nec regulariter praeceptis papae tenebantur quo ad temporalia oboedire. Nec sententia papae excommunicationis vel alia, si fuerit lata contra imperatorem vel alium quia praeceptis huiusmodi non oboedit aut iura sua defendit, regulariter tenet, sed tanquam continens intollerabilem errorem est nulla penitus reputanda et minime formidanda, quantumcumque non servetur. 125 130 135 140

112 huiusmodi] Ly: huius Mz Fr Pz 114 imperatorum] *omitted* Pz Ly 117 et] quae non *added* Pz Ly 118 minime] Frm: immediate Mz Pz Ly; immediate *deleted* Fr 120 alicuius] alienus Pz Ly 122 incurrat] currat Mz 123 autem] aut Fr; *omitted* Pz Ly 127 gentium] *omitted* Pz Ly 130 sive infideles] *omitted* Ly 134 rerum] *omitted* Pz Ly 141 formidanda] *gap* Mz; *omitted* Fr

- Per hoc autem, quod dicit Christum dedisse beato Petro in temporalibus “solummodo ius petendi temporalia pro sua sustentatione et officii sui executione”, vult excludere omnem opinionem tenentem quod papa in temporalibus habet regulariter plenitudinem potestatis vel etiam potestatem de temporalibus disponendi vel quamcumque iurisdictionem temporalem super Imperium vel quamcumque aliam regionem; et etiam opinionem tenentem quod papa non habet aliquod ius exigendi quaecumque temporalia.
- 145
- 150 Per hoc autem quod dicit ultimo quod “omnem potestatem quam regulariter ultra **[TEXT?]** istam habuerunt vel habent summi pontifices ex humana ordinatione”, etc., intendit quod successores beati Petri, licet non excesserint beatum Petrum in potestate aliqua quam haberent ex sola ordinatione Christi et ex iure divino, tamen magnam potestatem tam in temporalibus quam in spiritualibus obtinuerunt ex iure humano **[TEXT?]** quam non habuit beatus Petrus; et quod potestas papae ex iure humano potest augeri; et quod unus summus pontifex habet vel habere potest maiorem potestatem vel meliorem quam alius.
- 155

---

147 vel¹] in *added* Mz Fr 150 autem] enim Pz Ly 150 ultimo] capitulo *added* Pz Ly 151 istam] Sc: quam *added* Ww 155 magnam] magna Pz 155 potestatem] *omitted* Pz Ly 156 quam] Sc: quod Mz Fr, quae Pz Ly 159 alius] explicit liber primum incipit liber 2us *added* Mz Fr; et haec de primo libro dicta sufficiant *added* Pz Ly

Capitulum 1

Discipulus: Quoniam ista quinta assertio, via media inter alias quatuor incedendo, cum qualibet illarum in quibusdam concordat et in aliquibus discrepare dignoscitur, ipsamque quo ad singulas partes eius exquisite discutere est, etiam alias quodammodo pertractare, ideo de ipsa diffuse aliquantulum inquiramus, incipientes a prima eius particula: an scilicet Christus constituerit beatum Petrum caput, principem et praelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium. Ad cuius intelligentiam plenior ante omnia conferendo scrutemur an expediat toti communitati fidelium uni capiti, principi et praelato fideli sub Christo subiici et subesse. Primo autem pro parte affirmativa nitere allegare.

Magister: Quod toti congregationi fidelium expediat uni capiti fideli sub Christo subesse videtur multis modis posse probari. Nam uni corpori expedit unum caput habere. Corpus enim sine capite imperfectum esse dignoscitur, cum principaliori membro sit orbatum; corpus vero habens capita duo vel plura monstruosum esse videtur. Omnes autem fideles sunt unum corpus, teste Apostolo ad Romanos 12: “Multi, inquam, unum corpus sumus in Christo”. Ergo cunctis fidelibus expedit uni capiti subesse. Illud autem caput non debet esse infidele, quia omnia alia membra, praecipue in his quae spectant ad salutem animae, conaretur inficere. Ergo debet esse fidele.

Discipulus: Ista allegatio videtur deficere, eo quod non probat quod illud caput debeat esse sub Christo. Immo per ipsam ostendi videtur quod universi fideles non debent uni capiti sub Christo subesse, cum Christus sit caput totius ecclesiae, ut Apostolus ait ad Ephesios 1 et in pluribus aliis locis asserit manifeste; ex quo sequitur, cum corpus habens duo vel plura capita monstruosum debeat reputari (ut innuit allegatio supradicta), quod tota congregatio fidelium non debet uni capiti sub Christo subesse, sed oportet ipsam solum Christum pro capite venerari.

4 ipsamque] ipsasque Fr, ipsam Pz Ly 4 quo] *omitted* Mz Fr 4–5 singulas] alias Pz Ly 5 est] *omitted* Pz Ly 6 diffuse] *omitted* Pz Ly 12 nitere] nitaris Pz Ly 19 inquam] *omitted* Vulg 20 capiti] in prelato *added* Mz Fr 29 sequitur] quod *added* Fr Pz Ly 30 quod] *omitted* Ly 31 debet] debeat Pz Ly

2 quinta: 3.1 *Dial*, 1.16 19–20 Romans 12:5 28 Ephesians 1:22

Capitulum 1 in quo inquiritur utrum expediat toti communitati fidelium uni capiti principi et prelato fideli subesse Ly

Magister: Nonnullis apparet quod ista obiectio faciliter potest excludi. Quia, quamvis Christus sit caput ecclesiae, tamen sub Christo oportet quod sit aliud caput eiusdem ecclesiae, quod sub Christo curam eius gerat, eo quod ecclesiae esse debet vicarius rector, qui corporaliter sit praesens eidem, qui eam visibiliter regat, ad quem fideles, cum necesse fuerit, pro variis necessitatibus corporaliter possint accedere. Per quem modum Christus ecclesiam minime regit, quia solummodo invisibiliter regit, nisi aliquando in casu. Licet ergo Christus sit caput, tamen homo mortalis fidelis debet esse caput, quamvis sub capite. Nec tamen propter hoc monstruosum est putandum corpus. Constat enim quod episcopus est caput respectu sibi subiectorum et rex est caput sibi subditorum, et tamen omnes habent unum caput, Deum. Quamvis ergo corpus naturale esset monstruosum si haberet duo capita corporalia vel plura, quia unum non est caput alterius, tamen unum corpus mysticum potest habere plura capita spiritualia quorum unum sit sub alio, nec hoc est monstruosum sed naturale, etiam multis expediens et decorum.

Discipulus: Alias allegationes ad eandem conclusionem adducas.

Magister: Idem sic probatur. Expediit uni ovili ut ab uno pastore regatur et pascatur; quod salvator ipse insinuare videtur cum dicit, ut habetur Ioannis 10, “Fiet unum ovile et unus pastor”. Tota autem congregatio fidelium est unum ovile, ipso pastore supremo testante, qui (ubi prius) dicit, “Alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile”, etc. Ergo expediit quod tota congregatio fidelium uni subsit pastori: non solummodo Christo, qui invisibiliter pascit ecclesiam, sed etiam fidei—et non infidei, quia ille foret lupus et fur in dispergendo, mactando et perdendo oves Christi—qui sensibiliter pascat et gubernet universitatem fidelium.

Amplius, omni populo expediit uni rectori subesse, teste Salomone, qui Proverbiorum 11 ait, “Ubi non est gubernator populus

36 esse debet] est Mz Fr 38 quem] que Mz 47 corporalia] naturalia Pz Ly 47 vel] vel *added* Mz 47 quia] quorum Pz Ly 49 nec hoc] non Mz Fr 50 etiam] et Pz Ly 51 conclusionem] quaestionem Fr Pz Ly 57 dicit] dixit Pz Ly 58 et²] ut audiant Fr, ut Pz 58 audient] audiant Mz Pz; *omitted* Fr 61 etiam] visibili qui sensibiliter pascat immo etiam *added* Ly 62–63 qui ... fidelium] *omitted* Ly 63 fidelium] infidelium Pz

55 John 10:16 57–59 *Ibid.* 65–66 Proverbs 11:14

corruet”. Dicens “ubi non est gubernator”, non “ubi non sunt gubernatores”, videtur etiam innuere manifeste quod ubi non est unus gubernator populus corruet. Tota autem congregatio fidelium est unus populus, licet plures populos partiales includat, teste beato Iohanne, qui Apocalypsis 21 c. ait, “Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populus eius erunt”. Ergo expedit toti universitati fidelium uni capiti et gubernatori subesse. 70

Rursus, [TEXT?] communitati illi quae optime regi non potest absque multitudine iudicum, qui possunt inter se circa causas et negotia variari et etiam in totius communitatis periculum discordare, expedit ut uno supremo rectori et capiti subsit, qui possit omnibus indicare veritatem iudicii. Quod Deus ipse in populo suo ordinasse videtur, qui praecepit, ut legitur Deuteronomii 17, dicens: “Si difficile et ambiguum apud te iudicium esse prospereris inter sanguinem et sanguinem, causam et causam, lepram et non lepram, et iudicum intra portas tuas videris verba variari, surge et ascende ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus. Veniesque ad sacerdotes Levitici generis et ad iudicem qui fuerit illo tempore, quaeresque ab eis, qui indicabunt tibi iudicii veritatem”. Sed communitas fidelium etiam, ad ea quae sunt propria religioni Christianae et quae ad [TEXT?] infideles iudices et rectores minime spectant, absque multitudine iudicum, qui possunt circa causas et negotia huiusmodi in communitatis periculum discrepare, convenienter regi non potest, cum in diversis provinciis, diocesibus et civitatibus necesse sit distinctos constituere iudices et doctores. Ergo expedit toti communitati fidelium ut pro huiusmodi casibus subsit uni capiti et rectori fideli—et non infideli, qui in talibus iudicium omnino subverteret et nequaquam veritatem iudicii indicaret. 95

---

66 dicens] dicit Frm; *gap added* Mz 67 videtur] ubi Ly 67 etiam] videtur *added* Ly 74 communitati illi] Ki: communitas illa Ww 75 absque] *omitted* Ly 75 possunt] presunt Mz 76 variari] contrariari Pz Ly 76 in] *omitted* Mz Fr 79 ordinasse] ordinare Pz Ly 79 qui ... legitur] *omitted* Pz Ly 82 non] *omitted* Vulg 82 iudicum] Vulg: iudicem Mz Fr, iudicium Pz Ly 82 verba] *omitted* Pz Ly 84 veniesque] venies Pz Ly 85 qui] quod Mz, quid Fr 87 infideles] Ki: fideles Ww 88 absque] *omitted* Ly 91 distinctos] districtos Mz 92 toti] tote Mz Fr 93 qui] quoniam infidelis Ly

Discipulus: Videtur quod [TEXT?] auctoritas in hac allegatione adducta contra opinionem militet, quia ex ipsa colligitur quod in tali casu non est recurrendum ad unum caput vel iudicem sed ad plures, cum dicat expresse, “Veniesque ad sacerdotes levitici generis et ad iudicem”; ergo in veteri lege fuit recurrendum ad plures in huiusmodi casu. Quod ex verbis quae sequuntur probari videtur, cum dicitur, “Facies quodcumque dixerint qui praesunt loco quem elegerit Dominus”, et post, “Qui autem superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio qui eo tempore ministrat Domino tuo et decreto iudicis, morte morietur homo ille”. Ex quibus verbis, ut videtur, datur intelligi quod in huiusmodi casu ultima decisio causae pertinebat ad plures.

Magister: Respondetur tibi quod de praecepto Dei unus [TEXT?] debuit esse in populo Iudaico iudex supremus, caput omnium atque rector, sive sacerdos sive alius, qui tamen de consilio sacerdotum decidere debuit maiores causas; et ita recurrendum fuit tunc ad unum tanquam ad caput et iudicem supremum et ad plures tanquam ad consiliarios capitis et iudicis.

Discipulus: Adhuc alias allegationes ad idem adducas.

Magister: Alia allegatio potest esse talis. Illis qui in una fide et quibusdam eisdem ritibus et observantiis concordare tenentur expedit unum habere caput quod, salvo aliorum iure, ad huiusmodi veritatem transgressores cogat, vel saltem inducat; quia absque tali capite faciliter dividerentur in diversas sectas et haereses atque in observantias et ritus illicitos. Sed tota communitas Christianorum in una fide ac quibusdam eisdem ritibus et observantiis concordare tenetur, quia, ut testatur Apostolus ad Ephesios 4, “Una fides, unum baptisma”. Ergo toti communitati fidelium expedit unum caput habere fidele–non infidele, quod ad fidem contrariam ac observantias et ritus illicitos fideles induceret universos.

Adhuc, illis qui subsunt diversis iudicibus potentibus errare circa maiora negotia expedit unum caput habere, ad quod eadem

96 auctoritas] Ly: auctoritates Mz Fr Pz 97 adducta] adductae Pz 97 militet] militent Pz Ly; ostendenda *added* Mz Fr 104 eo] ex Fr, eodem Pz 105 morte] *omitted* Vulg 109 debuit] Ki: debet Ww 110 de] de *added* Mz 117 aliorum] alio Ly 118 inducat] indicat Mz 122 tenetur] videtur Pz Ly 123 fides] et *added* Mz Fr 124 quod] quoniam infideles Ly 125 induceret] inducerent Ly 125–126 universos] *omitted* Pz Ly

maiora negotia referantur, per quod iudicentur iuste et rite. Quod
 Moyses de consilio Ietro cognati sui ex recta ratione moti sapien- 130
 ter fecisse in populo sibi commisso videtur, de quo Exodi 18 sic
 legitur: “Quibus auditis Moyses fecit omnia quae ille”, scilicet
 Ietro, “suggererat, et electis viris strenuis de cuncto Israelitico,
 constituit eos principes populi, tribunos et centuriones et qua- 135
 dragenarios et decanos, qui iudicabant populum omni tempore;
 quicquid autem gravius erat referebant ad eum, faciliora tantum-
 modo iudicantes”. Qui etiam, ut habetur Deuteronomii 1, dixit
 inferioribus iudicibus, “Si difficile aliquid vobis visum fuerit, re-
 ferte ad me et ego audiam”. Fideles autem per latitudinem orbis 140
 dispersi subsunt in his quae ad religionem pertinent Christianam
 diversis iudicibus et praelatis, quorum multi saepe sufficientem
 non habent maiorum negotiorum peritiam. Ergo expedit toti com-
 munitati fidelium unum caput habere ad quod huiusmodi maiora
 negotia referantur.

Discipulus: Ad istas duas rationes simul potest dupliciter re- 145
 sponderi: uno modo quod, tam pro transgressoribus seu nolenti-
 bus compellendis ad unitatem fidei et observantiarum ac rituum
 ecclesiasticorum quam pro maioribus negotiis, recurrendum est
 ad concilium generale, non ad aliquam unam personam; aliter
 quod recurrendum est ad iudicem supremum secularem, qui ha- 150
 bet tam de spiritualibus quam de temporalibus iudicare.

Magister: Primam istarum responsionum quidam impugnant
 per hoc, quod, cum fideles per provinciarum quamplurium latitu-
 dinem sint divisi, difficiliter et in longo tempore generale conci- 155
 lium congregatur et non absque gravissimis laboribus et expensis;
 quare, cum tales casus omni anno etiam pluries possunt contin-
 gere, non expedit communitati fidelium pro omni tali casu gene-
 rale concilium congregari. Quare, ad levius in huiusmodi casibus
 praecavendum periculis, expedit ut communitas fidelium habeat 160
 unum caput et praelatum qui in huiusmodi habeat potestatem, ad
 quem, pro supremis praelatis (cum excesserint) puniendis et aliis
 maioribus negotiis ad quae sufficit unius hominis peritia et po-
 tentia terminandis, recurratur.

131 18] 8 Pz Ly 134 et²] *omitted* Fr Pz Ly 134–135 quadragenarios] quinquagenarios
 Vulg 139 me] nos Pz Ly 151 de²] *omitted* Pz Ly 151 temporalibus] corporalibus
 Mz Fr 152 responsionum] *omitted* Pz Ly 160 in] *omitted* Pz Ly 161 quem] quam
 Pz Ly

131–137 Exodus 18:24-6 137–139 Deuteronomy 1:17

165 Secunda responsio per hoc repellitur, quod sicut ante ascen-
sionem Christi, et etiam aliquo tempore post, nullus erat fidelis,
secularis et laicus qui potestatem vel iurisdictionem secularem ha-
beret, ita etiam posset adhuc contingere; et tamen pro huiusmodi
casibus expediret communitati fidelium provideri. Ergo expedit
170 communitati fidelium ut habeat unum caput, praeter potestates
et iudices laicos, quod in huiusmodi habeat potestatem; quia im-
perator aut rex aut alius princeps secularis non habet ex officio
suo super fideles huiusmodi potestatem, cum aliquando imperator
ac omnes reges et principes seculares fuerunt infideles, et adhuc
175 possent esse. Aliter autem infidelis in talibus posset habere pote-
statem super fideles, qui in omnibus talibus perperam iudicaret.

Discipulus: Adhuc [TEXT?] alias allegationes adducas.

Magister: Alia allegatio potest esse talis. Non expedit com-
munitati fidelium ut multi inter eos, et praecipue super alios pote-
statem habentes, absque omni timore correctionis et poenae tem-
180 poralis delinquere valeant insolentes. Quia, ut habetur 6, q. 1, *Ex*
merito, “Capite languescente cetera membra inficiuntur”. Quare,
cum praelati fidelium, sicut et ceteri, proni sunt ad malum, pro
eo quod, ut ait concilium Tolletanum, ut habetur 12, q. 1, c. 1,
“Omnis aetas ab adolescentia in malum prona est”, summe ex-
185 pediens est fidelibus ut praelatos “quos divinus timor a malo non
revocat, temporalis saltem poena cohibeat a peccato” (Extra, *De*
vita et honestate clericorum, c. *Ut clericorum*). Ergo expedit con-
gregationi fidelium ut habeat unum caput quod etiam universos
praelatos valeat corrigere si in periculum religionis Christianae
190 deliquerint. Nec valet dicere, ut quibusdam apparet, quod talis
correctio spectat ad iudicem laicum, quia, sicut tactum est prius,
ante [TEXT?] ascensionem Domini non fuit laicus fidelis qui ali-
quam iurisdictionem haberet super quoscumque, et adhuc esset
195 possibile quod omnes laici fideles potestati infidelium subderentur.
Ergo praeter iudicem laicum expedit ut aliquis fidelis praelatus
super alios praelatos habeat in huiusmodi potestatem.

172 huiusmodi] *omitted* Pz Ly 173 fuerunt] fuerint Pz Ly 174 posset] debet
Mz Fr 175 qui] quia Mz Fr 175 talibus] *omitted* Ly 176 alias] Sc: ali-
quas Ww 182 sunt] sint Mz 190 deliquerint] delinquerent Fr, deliquerunt
Ly 190 valet] valeat Pz Ly 191 spectat] spectet Pz Ly 192 ascensionem
domini] Fr (cf. 1.165) *omitted* Mz Pz Ly 194 potestati] potestatis Mz Fr
196 in ... potestatem] potestatem in huiusmodi Pz Ly

Item, idem est expediens toti et parti, parvis et magnis, sicut idem iuris est in toto et in parte, parvis et magnis (Extra, *De appellationibus*, c. *De appellationibus*; Extra, *De praebendis*, c. *Maioribus*; 14, q. ultima, c. ultimo) . Sed cuilibet populo fideli partiali expedit ut habeat unum episcopum qui sit caput omnium in spiritualibus et non plures—7, q. 1, *In apibus*, ubi dicit Hieronymus: “Ecclesiarum singuli episcopi, singuli archipresbyteri, singuli archidiaconi, et omnis ordo ecclesiasticus suis rectoribus nititur”. Ergo toti communitati fidelium expedit unum caput habere. 200 205

Praeterea, expedit communitati fidelium ut in his quae ad religionem pertinent Christianam illo regimine gubernetur quod politiae optimae seculari maxime assimilatur. Politia autem optima secularis est regnum, teste Aristotele, qui 8 *Ethicorum* ait: “Politiae autem sunt species tres, aequales autem transgressiones, puta corruptiones harum. Sunt autem politiae quidem regnum, et aristocratia, tertia autem quae a preciiis, quam timocratiam dicere conveniens videtur (politiam autem consueverunt ipsam plures vocare). Harum autem optima quidem regnum”. Et post, loquens de tyrannide, ait: “Manifestius in hac quoniam pessima; pessimum autem contrarium optimo”. Ex quibus verbis patenter habetur quod regnum inter omnes politias est optima. Unius autem regni est unus rex, qui omnibus praeest. Ergo et toti multitudini fidelium expedit ut unus omnibus praesit. 210 215 220

Adhuc, non minor unitas capitis requiritur in tota communitate fidelium quam in tota universitate mortalium. Sed expedit toti universitati mortalium ut unus omnibus principetur. Ergo etiam expedit toti communitati fidelium ut habeat unum caput quod praesit fidelibus universis. 225

Capitulum 2

199–200 de¹ ... c¹] *omitted* Pz Ly 201 omnium] *omitted* Pz Ly 203–204 archipresbyteri ... archidiaconi] Fb: archiepiscopi diaconi Ww 210 regnum] regimen Mz Fr, regnum Frm 214 videtur] Grosseteste, Ly: videntur Mz Fr Pz 216 manifestius] manifestum Pz Ly 217 verbis] colligitur et *added* Pz Ly 218 regnum] regimen Mz

198–199 col. 413 199–200 col. 466 200 col. 744 202–205 col. 582 210–215 *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160a 31-7; Grosseteste, p. 533 216–217 *Ibid.*, 1160b 8-10

Capitulum 2 in quo arguitur in contrarium eius quod in primo cap. dicebatur et ad primam respondetur cap. 15 ad alias vero cap. 19 ad secundam vero respondetur cap. 29 inferius Ly

Discipulus: Ex ista ratione conicio quod ex his quae potero invenire in secundo tractatu istius tertiae partis dialogi libri primi, ubi tractatur an expediat toti mundo uni principi seculari subesse, potest perpendi faciliter qualiter pro utraque parte hoc valeat allegari; omnia enim illa vel plura possunt ad istam materiam applicari. Ideo pro assertionem praescripta noli amplius allegare, sed levius ad assertionem contrariam studeas pertransire, pro ipsa paucas allegationes, et breves, inducendo.

Magister: Quod communitati fidelium non expediat uni capiti sub Christo subesse videtur sic posse probari. Nullum iniustum est expediens communitati fidelium. Sed unum esse caput et principari universis fidelibus est iniustum. Multi enim inter fideles sunt aequales, vel nesciuntur esse inaequales, in prudentia et virtute et in omnibus conditionibus quae ad bonum caput et principem requiruntur. Sed iniustum est ut aliquis sibi similibus et aequalibus principetur. Quod Aristoteles 3 *Politice*, c. 15, testari videtur cum dicit: “Similibus enim natura idem iustum necessarium et eandem dignitatem secundum naturam esse; quare siquidem inaequales aequale alimentum habere vel vestimentum nocivum corporibus, sic habent et quae circa honores; similiter et inaequale aequales; propter quod quidem nihil magis principari quam subici iustum”. Ex quibus verbis colligitur quod iniustum est ut aliquis sibi similibus et aequalibus principetur. Quorum enim est eadem virtus et sufficientia eorum debet esse aequalis honor et dignitas, quemadmodum in naturalibus quae non habent virtutem digestivam aequalem non debent recipere alimentum aequale. Ergo non expedit ut unus sit caput totius communitatis fidelium.

Amplius, id quod est inutile non expedit congregationi fidelium; sed unum caput praeesse congregationi fidelium est inutile. Quia caput quod non potest in operationem debitam est inutile reputandum; operatio autem debita capitis quod membris ceteris

5 hoc] hic *gap* Mz 7 pro] ista *added* Pz Ly 8 ad] contra Mz Fr 10 non] non *added* Mz 14 in] et Pz Ly 15 in] *omitted* Pz Ly 16 requiruntur] inquiruntur *added* Mz 16 aliquis] aliquibus Mz Fr 17 politice] et *added* Pz Ly 18 enim] Susemihl: *added* secundum Ww 18 natura] Susemihl: naturam Ww 20 inaequales] inaequalibus *added* Ly 21 honores] sunt *added* Pz Ly 21 similiter] autem *added* Ww 22 inaequale] Susemihl: *added* inaequalem Ww 22 nihil] Susemihl: vel Ww 25 eorum] non *added* Mz Fr 26 quae] qui Mz Fr

principatur est in iniquitates irrumpere, [TEXT?] delinquentes
 poenis congruis coercendo; igitur qui non potest impios coerere 35
 inuoluntate principatur. Quod sapiens Ecclesiastici 7 videtur
 innuere dicens: “Noli quaerere fieri iudex nisi virtute valeas ir-
 rumpere iniquitates, ne forte extimescas faciem potentis et ponas
 scandalum in agilitate tua”. Qui autem praeesset congregationi
 fidelium non posset delinquentes debite castigare, cum talis ca- 40
 stigatio seu punitio, praecipue multitudinis et potentum, absque
 potentia temporali, [TEXT?] quae communiter sine divitiis co-
 piosis non habetur, exerceri non possit. Hinc rex, ad quem spectat
 cohibere crimina (secundum quod testatur beatus Cyprianus, ut
 habetur 23, q. 5, c. *Rex debet*), potentia debet et divitiis abundare, 45
 teste Aristotele, qui 8 *Ethicorum* ait: “Non enim est rex qui non
 per se sufficiens et omnibus bonis superexcellens est; talis autem
 nullo indiget”. Qui autem praeesset congregationi fidelium non
 propter hoc divitiis abundaret. Tum quia tempore apostolorum,
 quando fuit congregatio fidelium optime gubernata, nullus fide- 50
 lis praepositus aliis divitiis abundabat. Tum quia Christus nullas
 divitias pro quocumque praelato fidelium ordinavit, sed magis
 consuluisse videtur ut inter fideles praecipui victu et vestitu es-
 sent contenti; hinc Apostolus, 1 ad Timotheum, pro se et aliis qui 55
 fidelibus praeerant, ait, “Habentes alimenta et quibus tegamur, his
 contenti sumus”. Tum quia si caput fidelium divitiis abundaret,
 cum imperatores et reges ac principes seculares divitiis affluant,
 inter ipsos et caput fidelium, cum invicem in multis communicent
 et insimul habitent, dissensiones et guerrae periculosissimae faci- 60
 liter orirentur, quia inter divites qui insimul commorantur leviter
 nascuntur lites et iurgia ex quibus ad pugnas et guerras proce-
 ditur. Cuius exemplum habemus Genesis 13 ubi propter divitias
 facta est rixa inter pastores Abraham et Loth, et Abraham timuit
 ne inter se et Loth, quamvis essent sancti et propinqui, prop-

34 delinquentes] Sc: delinquentis Mz Fr, delinquentem Pz Ly 37–38 irrumpere] disrumpere
 Pz 38 extimescas] extumescas Fr Pz 39 agilitate] aequitate Vulg 40 cum] est
 Mz Fr 42 quae] Fr: quis Mz; omitted Pz Ly 42–43 copiosis] exerceri
 added Pz Ly 43 habetur ... non²] omitted Pz Ly 43 possit] potest Mz Fr
 48 nullo] modo added Ly 48 praeesset] praeest Pz Ly 53 inter] nunc Pz
 Ly 54 timotheum] 6 added Ly 55 alimenta] vestimenta Pz 56 sumus] simus
 Vulg 58 invicem] omitted Mz Fr 58 in] vicentiu in added Mz 59 et²] omitted
 Mz

36–39 Ecclesiasticus 7:6 45 col. 941 46–48 *Nicomachean Ethics*, VIII.10,
 1160b 3–5 54–56 1 Timothy 6:8

65 ter copiam facultatum, si manerent simul, periculosa dissensio
 oriretur. Ibidem enim sic legitur: “Erat quippe substantia eorum
 multa, et nequibant habitare communiter; unde et facta est rixa
 inter pastores gregum Abraham et Loth”; et postea: “Dixit er-
 go Abraham ad Loth, ‘Ne, quaeso, sit iurgium inter me et te et
 70 inter pastores meos et pastores tuos; fratres enim sumus. Ecce,
 universa terra coram te est; recede a me obsecro’”. Inter divites
 igitur de facili discordiae suscitantur. Unde et nonnulli existimant
 omnes dissensiones, et guerras, et pugnas et praelia, ac civitatum
 et regionum destructiones et vastationes, innumeraque alia mala,
 75 quae in Italia multis retroactis temporibus, et adhuc non desinunt,
 acciderunt ex divitiis Romanae ecclesiae processisse; fuissetque
 expediens toti ecclesiae Dei ut eadem Romana ecclesia pauper-
 tatem apostolorum et modum eorum vivendi (omnibus pompis
 quo ad vasa, vestes et supellectilem universam, ac scutiferos et
 80 alios quomodolibet servientes, atque quaecumque alia procul mo-
 tis) facto et opere imitata fuisset. Nullatenus igitur, ut nonnullis
 apparet, expedit communitati fidelium unum caput habere.

Rursus, expedit communitati fidelium ut regatur a pluribus; er-
 go non expedit sibi ut subsit uni capiti et praelato. Antecedens
 85 videtur posse probari per rationes consimiles illis quas Aristote-
 les 3 *Politice* allegat ad ostendendum quod melius est civitatem
 regi optimis legibus quam optimis hominibus et pluribus optimis
 quam uno optimo viro. Quarum aliquae ad propositum possunt
 taliter applicari. Per illum vel illos expedit regi totam congrega-
 90 tionem fidelium cuius vel quorum iudicium est certius et melius
 in iudicando et discernendo quae sunt procuranda tanquam utilia
 toti communitati fidelium et quae tanquam inutilia et nociva sunt
 penitus repellenda, et cuius vel quorum est plura talia perpendere
 et videre. Absque enim plena talium certaue peritia nulla com-
 95 munitas potest commode gubernari, quia ut ipse salvator testatur
 Matthaei 15, si caecus caecum ducat, ambo in foveam cadunt. Sed
 plures melius et certius in talibus iudicant et discernunt ac plura

73 omnes] *omitted* Pz Ly 73 et¹] *omitted* Fr Pz Ly 73 et²] *omitted* Pz
 Ly 77 toti] tote Mz 81 imitata] initiata Mz Fr 91 sunt] sint Pz Ly
 91 utilia] communia Pz Ly 94 plena] plenorum Mz Fr 94 certaue] certa
 Mz Fr 95 ut] *omitted* Pz Ly 95 testatur] *omitted* Pz Ly 96 15] ait *added*
 Pz Ly

66–68 Genesis 13:6–7 68–71 *Ibid.*, 8–9 72–81 Cf. Brev. 2.19.80–4, p.
 153; OQ 2.9.49–52, p. 85–6; IPP 7.1–23, pp. 292–3; Marsilius 1.1.2, 2.26.19.
 96 Matthew 15:14

talia perpendunt et vident quam unus solus. Unde et Aristoteles
 3 *Politice*, c. 13, ait: “Convenientes disceptant et consiliantur et
 iudicant; haec autem sunt iudicia omnia de singularibus. Secun- 100
 dum unum quidem igitur comparatus, quicumque forte deterior,
 sed est civitas ex multis, sicut concenatio comportata pulchrior
 una et simplici; propter hoc et iudicat melius turba multa quam
 unus quicumque”. Et capitulo 14 ait: “Inconveniēnsque forte uti-
 que esse videbitur si melius percipiat quis duobus oculis et duabus 105
 auribus, iudicans et agens duobus pedibus et manibus, quam multi
 multis”. Hoc enim inconveniēns est dicere quod unus duobus ocu-
 lis et duabus **[TEXT?]** auribus melius aut plura percipiat quam
 multi multis oculis et multis **[TEXT?]** auribus; similiter incon-
 veniens est quod unus melius aut plura operetur duobus pedibus 110
 et duabus manibus quam multi multis pedibus et multis manibus.
 Multi ergo certius et plura vident quam unus. Unde et Actuum
 15 legitur quod “convenerunt apostoli et seniores videre de verbo
 hoc”, scilicet de quaestione quae super circumcissione servanda
 inter beatos Paulum et Barnabam ac quosdam Christianos alios 115
 vertebatur. Apostolus etiam Paulus, ut ipse testatur ad Galatas,
 contulit cum aliis apostolis evangelium, ne forte in vacuum cur-
 reret ac cucurrisset. Ex quibus colligitur quod plura et certius vi-
 dent plures quam unus etiam optimus, teste Innocentio papa, qui,
 ut habetur dist. 20, c. *De quibus*, ait: “Facilius”, et eadem ratione 120
 certius, “invenitur quod a pluribus senioribus quaeritur”. Hinc est
 quod pro difficilioribus et maioribus negotiis ecclesiasticis, quan-
 do imminent, generale concilium congregatur. Ergo expedit toti
 congregationi fidelium ut a pluribus quam ab uno regatur.

Amplius, ab illo vel illis expedit regi communitatem fidelium 125
 cuius vel quorum appetitus sive voluntas est minus pervertibilis et

99 *politice*] *politicis* Ly 101 unum quidem] Susemihl: unumquodque Pz
 Ly 101 comparatus] Susemihl: oportet Ww 101 quicumque] Susemihl:
 quecumque Ww 102 comportata] Susemihl: comparata Ww 103 multa] una
 Pz Ly 105 percipiat] Susemihl: participat Mz Fr, perciperet Pz Ly 106 iudicans] Susemihl:
omitted Ww 106 agens] Susemihl: agere Mz Fr Pz, ageret Ly 108 auribus] Ki:
 naribus Ww 108 percipiat] participat Mz Fr 108–110 quam ... est] et Pz
 Ly 109 auribus] Ki: naribus Mz Fr 111 duabus] duobus Mz 112 quam
 unus] *omitted* Pz Ly 118 quibus] verbis *added* Pz Ly 119 etiam] et Pz Ly
 119 optimus] optima Mz Fr 124 a] *omitted* Pz Ly 124 regatur] regantur
 Pz Ly 126 pervertibilis] corruptibilis Pz Ly

98–104 *Politics* III.15, 1286a 26–31; Susemihl, p. 222 104–107 *Politics*
 III.16, 1287b 26–29; Susemihl, p. 232 112–114 Acts 15:6 116–118 Ga-
 latians 2:2 120–121 col. 66

corruptibilis a malitia, concupiscentiis, affectionibus et passionibus pravis; oportet enim principem esse virtuosum et bonum, ac passionum minime sectatorem. Impii enim et qui sequuntur passiones et affectiones pravas non sunt digni aliquo principari, teste Salomone, qui Proverbiorum 28 ait, “Regnantibus impiis, ruinae hominum”, et 29 ait, “Cum impii sumpserint principatum, gemet populus”. Hinc sapiens ille Ietro, rationi rectae assentiens, dedit consilium Moysi ut solummodo bonos viros praeficeret populo, dicens, “Provide autem de omni plebe viros potentes et timentes Deum, in quibus sit veritas et qui oderint avaritiam; et constitue ex eis tribunos”, etc. Et Aristoteles, 3 *Politice* c. 2, ait: “Epiices”, id est virtuosos, “principari oportet”. Plures autem sunt minus pervertibiles et corruptibiles a **[TEXT?]** malitia, concupiscentiis, affectionibus et passionibus pravis quam unus. Igitur magis expedit communitatem fidelium regi a pluribus quam ab uno. Maior istius rationis etiam innumeris auctoritatibus tam philosophorum quam fidelium posset ostendi, sed videtur tam nota quod non oportet eam plus probare. Minor videtur posse probari multis modis. Ait enim Aristoteles, 3 *Politicorum*, c. 8, “Multos enim quorum unusquisque est non studiosus vir tamen contingit, cum convenerint, esse meliores illis”, scilicet paucis, et per consequens multo magis uno, “non ut singulum sed ut simul omnes, veluti comportatae coenae his quae ex una expensa elargitae sunt; multis enim existentibus unumquemque partem habere virtutis et prudentiae, et fieri congregatorum quasi unum hominem multitudinem multorum pedum et multarum manuum et multos sensus habentem; sic et quae circa mores et circa intellectum”.

127 corruptibilis] pervertibilis Pz Ly 132 ait] *omitted* Pz Ly 132 sumpserint] *supersint* Mz, *supersint* Fr 135 autem] tamen Pz Ly 136 oderint] *Vulg: oderunt* Ww 137 politice] *politicis* Ly 138 virtuosos] et *added* Pz 139 malitia] Ki (cf. 2.127): *maliciis* Ww 141 communitatem] *communitati* Ly 147 convenerint] *Susemihl:* convenerit Mz Fr Pz 148 singulum ... ut²] *magis studiosus sed* Ly 148 singulum] *Susemihl:* *gap* Mz Pz; *omitted* Fr 148 ut²] *Susemihl: omitted* Mz Fr Pz 149 comportatae] *Susemihl:* comportare Ww 149 coenae] *Susemihl: cenum* Ww 149 quae ex] *Susemihl:* qui Ww 149 elargitae] *Susemihl: elargiti* Ly 150 unumquemque] *Susemihl:* unamquamque Ww 151 fieri] *Susemihl: fini* Ww 152 multitudinem] et *added* Pz Ly 152–153 et² ... sensus] *Susemihl: prorsus* Ww 153 et¹] *sic added* Pz Ly

131–132 Proverbs 28:12 132–133 *Ibid.*, 29:2 135–137 Exodus 18:21 137–138 *Politics*, III.10, 1281a 28-9; *Susemihl*, p. 190 145–153 *Politics* III.11, 1281a 43-b 7; *Susemihl*, pp. 191-2

Ex quibus verbis colligitur quod melius est totam multitudinem principari quam paucos etiam virtuosos. Ex quo infertur quod melius est plures regere quam unum solum. Item, capitulo 14, quaerit utrum unus princeps difficilius poterit perverti et corrupti quam plures etiam boni viri, dicens, “Si plures sint boni viri et cives, utrum unus magis incorruptibilis princeps?”, et respondet dicens, “Sed magis plures quidem numero, boni autem viri”. Ex quibus verbis datur intelligi quod plures sunt magis incorruptibiles et impervertibiles a passionibus pravis quam unus. Unde et videtur concludere quod melius est civitatem regi a pluribus quam ab uno, dicens, “Aut palam quod plures?”, scilicet melius regent quam unus. Unde et ibidem videtur concludere Aristoteles quod aristocratia, quae est principatus plurium bonorum, est eligibilior et melior quam regnum, quod est unius, dicens: “Si itaque plurium principatum bonorum autem virorum omnium aristocratiam ponendum, eum autem qui unius regnum, eligibilior utique erit civitatibus aristocratia quam regnum, et cum potentia et sine potentia existente principatu, si sit accipere plures”. Ex praedictis omnibus concluditur quod melius est communitatem fidelium regi a pluribus, quam ab uno qui sit omnium aliorum caput et princeps et praelatus.

Capitulum 3

Discipulus: Quia superius Aristotelem in politicis et ethicis allegasti, et es inferius forsitan allegaturus quampluries, qui pluribus vocabulis utitur grecis quorum significationes puris iuristis et aliis qui in philosophia morali minime studuerunt sunt ignotae, ideo, ut tractanda melius intelligantur ab illis, significationes aliquorum huiusmodi vocabulorum studeas explicare, una cum hoc sub brevi compendio quis et qualiter secundum intentionem

159 unus] Susemihl: *omitted* Ww 159 incorruptibilis] sit *added* Pz Ly 160 sed] vel Susemihl 168 omnium] Susemihl: omniumque Ww 169–170 regnum] *omitted* Pz Ly 170 erit] Susemihl: est Mz Fr 170 et²] etiam Mz 2 et] etiam *added* Pz Ly 3 quampluries] compluries Ly 4 grecis] *omitted* Pz Ly 5–6 ignotae] ignota Ly

156–160 *Politics* III.15, 1286a 38-b 1; Susemihl, p. 223 164 *Ibid.*, 1286b 1 167–171 *Politics* III.15, 1286b 4-7; Susemihl, p. 223

Capitulum 3 exponit aliqua que in precedenti capitulo in arguendo fuerunt assumpta et dividit communitates secundum intentionem Aristotelis 1 *Politicorum* et determinat principaliter de prima Ly

10 Aristotelis in politicis et ethicis debeat aliis principari, prout aliqui ipsum intelligunt, exponendo. Cum enim ipse de hac materia diffuse tractaverit et in multis rationabiliter processisse putetur, non modica occasio tribuetur studiosis intelligendi quis et qualiter inter catholicos debeat alios tam in spiritualibus quam in temporalibus gubernare.

15 **Magister:** Quamvis quod petis non reputem facile, tamen satisfacere voluntati tuae conabor, et tibi intentionem Aristotelis in hoc secundum opinionem quorundam, cum quibus tamen non omnes concordant in omnibus, recitabo. Dicitur igitur quod Aristoteles 1 *Politicorum* ponit tres communitates in quibus aliquis
20 vel aliqui debet vel debent aliis principari. Quarum prima secundum eum est domus, quae tres combinationes, communitates seu coniugationes complectitur: scilicet eam quae est viri ad uxorem, et illam quae est patris ad filium, et illam quae est domini ad servos. Prima autem combinatio vocatur ab Aristotele nuptialis.
25 Secunda potest vocari paterna, et eam Aristoteles vocat celmostinam, id est facturam filiorum. Tertiam vero Aristoteles vocat despoticam, id est dominativam; despotes enim est idem quod dominus, et principatus despoticus est principatus dominativus.

30 Ut tamen hoc melius intelligatur, dicitur esse sciendum quod huiusmodi vocabula “dominus”, “dominans”, “dominari” et consimilia in significatione in diversis scripturis et scientiis accipiuntur aequivoce; propter cuius aequivocationis ignorantiam saepe ignoratur intellectus auctorum utentium huiusmodi vocabulis secundum sensus contrarios. Omissis autem variis significationibus
35 huiusmodi vocabulorum “dominus”, “dominans”, “praedominans”, “dominium”, “dominantium” et consimilium, quibus diversimode utuntur interdum philosophia naturalis et moralis et legales scientiae ac vulgaris locutio, quibus saepe utuntur scripturae divinae, duae sunt tantummodo quae videntur ad propositum exponendae. Est ergo sciendum, secundum istos, quod “dominus”
40 uno modo dicitur respectu subiectorum liberorum quidem, qui-

9–10 aliqui] alii qui Pz Ly 10 exponendo] exponunt Ly 26 facturam] futuram
Fr, factivam Pz Ly 29 hoc] haec Pz Ly 29 intelligatur] intelligantur Pz Ly
30 dominari] dominator Pz Ly 31 in¹] non eadem Pz Ly 31–32 accipiuntur] sed
added Pz Ly 33 huiusmodi] talibus Pz Ly 33–34 secundum] omitted
Mz Fr 34 contrarios] oriuntur added Mz Fr 37–38 legales] legalis Ly
38 quibus] quae Mz Fr, illae quibus Ly

21–22 *Politics* I.12, 1259a 37-39

bus scilicet dominatur quis non principaliter propter utilitatem propriam sed principaliter propter utilitatem subditorum; et talis dominus non vocatur ab Aristotele despotes, nec principatus quo talis principatur vocatur ab eo despoticus. Aliter dicitur dominus respectu subiectorum non liberorum sed servorum, qui sunt possessio domini quemadmodum aliae res temporales dicuntur possessio alicuius; et talis dominus vocatur ab Aristotele despotes, et principatus eius vocatur despoticus. Qui despotes, sicut possidet res alias temporales propter utilitatem propriam et non propter utilitatem earum, sic principatur servis principaliter propter utilitatem propriam et non principaliter propter utilitatem servorum (licet saepe, secundum Aristotelem, idem sit expediens servis et domino). Quare, licet inveniatur ab Aristotele in politicis quod rex sit dominus sibi subiectorum, tamen nusquam invenitur quod debet dici despotes, vel quod principatus regalis debeat despoticus appellari, licet quandoque principatus tyrannicus despoticus nominetur propter similitudinem magnam inter despoticum et tyrannicum principatum (quia proprie loquendo principatus despoticus non est tyrannicus). Sicut enim aliqui iuste sunt servi secundum Aristotelem—tam illi scilicet qui a ratione deficiunt ut nesciant regere seipsos, licet corpore sint robusti ut aliis valeant deservire (qui secundum Aristototelem dicuntur naturaliter servi), quam illi qui sunt servi secundum legem iustam, quia in bello iusto capiuntur vel aliter fiunt servi aliorum—sic principatus despoticus, qui est solummodo respectu talium servorum, est iustus et licitus atque bonus; principatus autem tyrannicus est iniustus, illicitus atque malus; unde et secundum Aristototelem tyrannis est pessima politia.

Praeter principatum despoticum quo paterfamilias principatur servis in domo est principatus paternus quo filiis tanquam liberis principatur, quibus secundum Aristotelem regaliter et non despoticè principatur: non quod principatus paternus sit principatus regalis, quia principatus regalis, non est nisi respectu civitatis vel regni (quod maius est civitate et ut plurimum plures civitates complectitur); sed pater dicitur filiis regaliter principari, non quidem quando domus in qua principatur est pars vici vel civitatis aut

52 principaliter] *omitted* Ly 61 nesciant] nesciunt Mz 64 iustam] *omitted* Pz Ly 72 non] *omitted* Mz 73–74 regalis ... regalis] regat Mz 76 regaliter] regulariter Mz Fr; *changed to* regaliter Fr 77 quando] quoniam Pz

regni, sed quando principatur in domo quae non est pars com-
 munitatis perfectioris, qualiter Adam principabatur filiis suis et
 80 Noe filiis suis antequam filii illi diversas domos haberent. Talis
 autem principatus paternus, licet non dicatur regalis stricte lo-
 quendo, potest tamen dici regalis propter magnam similitudinem
 ad principatum regalem stricte sumptum. Sicut enim in regno
 habente regem qui propriissime et autentice dicitur rex unus exi-
 85 stens principatur omnibus liberis principaliter propter utilitatem
 subiectorum secundum voluntatem suam, non secundum legem,
 secundum Aristotelem, 3 *Politicorum*, c. 15 **[REFERENCE?]**
 (quod qualiter debeat intelligi postea exponitur), sic in domo quae
 non est pars communitatis perfectioris, quandocumque est talis
 90 pater, principatur filiis principaliter propter utilitatem ipsorum
 secundum voluntatem suam, non secundum legem, ita ut filios
 delinquentes omni poena qua expedit valeat castigare, possitque
 de ipsis et ipsis facere quaecumque redundant in utilitatem ipso-
 rum, quibus, quia non principatur principaliter propter utilitatem
 95 propriam, non despotice sed quodammodo potest dici regaliter
 principari. In domo autem quae est pars vici vel civitatis pater
 non principatur filiis regaliter, quia non habet tantam potestatem
 super filios ut principetur eis secundum voluntatem suam, non se-
 cundum legem, etiam in multis quae essent ad utilitatem ipsorum,
 100 nec pro multis delictis potest eos poena qua expedit coercere sed
 talis vindicta est illi qui principatur in vico vel in civitate aut in
 regno servanda.

Paterfamilias autem in domo principatur uxori neque despoti-
 ce neque regaliter: non despotice, quia non est **[TEXT?]** serva;
 105 nec regaliter, quia non debet principari ei secundum voluntatem
 suam sed secundum legem matrimonii. Neque enim tantam pote-
 statem habet vir super uxorem quantam habet pater super filios.
 Quando domus eius non est pars perfectioris communitatis, prin-
 cipatur ergo vir uxori principatu politico. Hic enim principatus
 110 viri super uxorem assimilatur principatui politico, in hoc scilicet

78 quando principatur] *omitted* Pz Ly 84 autentice] autenticatice Mz, auc-
 tenticatice Fr 95 regaliter] regulariter Mz Fr; *changed to* regaliter Fr 97 regaliter] regulariter
 Mz Fr; *changed to* regaliter Fr 99 essent] pertinent Pz Ly 100 sed] secundum
 quam Ly 101 in²] *omitted* Mz Fr 104 regaliter] regulariter Mz Fr; *chan-*
ged to regaliter Fr 104 serva] Ly: sua Mz Fr Pz 105 regaliter] regulariter
 Mz Fr; *changed to* regaliter Fr 108 domus eius] *omitted* Pz Ly 109 hic] hinc
 Mz

88 postea: 6.22

quod sicut in principatu politico principantes secundum virtutem et sapientiam antecellunt sibi subiectos, sic naturaliter vir excedit uxorem secundum sapientiam et virtutem—nisi aliquid accidat praeter naturam, secundum Aristotelem, 1 *Politicorum*, c. 4, sicut contingit in masculis effoeminatis. (Per quem modum intelligenda sunt quae dicta sunt superius de principatu despotico et paterno: quando scilicet natura non deficit in despote vel patre. Si enim natura ex aliqua causa deficeret in patre vel despote non esset iustum naturale despote aut patrem servis vel filiis principari, quorum tamen [TEXT?] principatus sunt naturales, id est ex ratione naturali, non ex institutione humana, provenientes, quando natura non deficit in patre vel despote.)

Tres autem praedicti principatus ad oeconomiam, id est ad gubernationem domus, spectant; et sic accipitur oeconomia ab Aristotele in philosophia morali, licet “oeconomus” in iure vocetur ille cui res ecclesiastica gubernanda mandatur, ut qui administrat res canonicorum, qui in quibusdam ecclesiis appellatur praepositus.

Capitulum 4

Secunda communitas, quae est perfectior domo, vocatur vicus; quia ex multis domibus constat tanquam ex partibus, nec tamen ad tantam perfectionem attingit ut civitas sit et debeat appellari. Ista autem communitas, si non sit pars perfectioris communitatis (scilicet civitatis aut alterius comprehendens multos vicos seu vicinias aut civitates) et in ipsa multitudo domorum processit ex uno parente superstite, rationabile est ut ab illo regatur secundum voluntatem, non secundum legem, quantum ad illos qui processerunt ab ipso, si in eo natura non deficit, quaemadmodum filii reguntur a patre. Quantum ad uxores autem quarum non est parens, rationabile est ut politice principetur, quia ratio exigit ut [TEXT?] legem matrimonii conservet, secundum quam vir et uxor in multis ad paria iudicantur. Si autem multitudo domo-

111 sicut] *omitted* Ly 114 c 4] *omitted* Ly 114 4] *omitted* Fr Pz 120 principatus] Ly: ■ principales Mz Fr Pz 126 res] ratio Pz 2 secunda] discipulus *added* Pz, magister *added* Ly 4 attingit] attingit Ly 7 processit] precessit Mz Fr 13 legem] Ki: leges Ww

114 *Politics*, I.12, 1259b 1-3 116 superius: 3.59

Capitulum 4 determinat de secunda communitate que dicitur vicus Ly

15 rum vici non processit ab uno parente superstite, rationabile est
ut aliquo regimine simili regimini quo regitur civitas gubernetur.

Capitulum 5

Tertia communitas, quae ex pluribus vicis componitur, vocatur
civitas, quam dicit Aristoteles, 1 *Politicorum*, esse principalissi-
mam omnium communitatum. (Quod dicitur veritatem habere de
5 communitatibus simul habitantium, non de communitate habi-
tantium in distantibus locis et in pluribus civitatibus; qualis com-
munitas est regnum vel ducatus, quod et qui potest communitas
appellari, quia est illorum qui simul in multis communicant et ab
uno principante reguntur; et multa quae dicuntur de civitate pro-
10 portionaliter intelligenda sunt de regno et quacumque communi-
tate quae plures complectitur civitates.) Civitas autem est multi-
tudo civium habitantium civitatem, quorum ordo vocatur politia.
Sine ordine enim nulla est civitas; nisi enim habeat principantem
vel principantes et subiectos, non est civitas appellanda, in qua
15 diversi et diversimode sunt subiecti, saltem saepe et in perfectissi-
ma civitate. Quidam enim reperiuntur subiecti tanquam servi vel
mercenarii aut bannausi. (Dicuntur autem bannausi qui manualiter
seu corporaliter operantes opere suo maculant corpus, et isti in ci-
vitate quae temperata et rationabili utitur politia non sunt proprie
20 cives.) Alii autem in civitate sic sunt subiecti quod aliquo mo-
do participant principatu, quia quamvis non principentur tamen
aliquo modo ad principatum attingunt, quia ad iudicium vocan-
tur et consilium vel eligunt principantem aut electores principan-
tis. Principans autem in civitate aliquando vocatur ab Aristotele
25 **[REFERENCE (SEE 1278 B9, 1279 A23)]** policernia. Policernia
autem secundum quosdam tres habet significationes: primo
[TEXT?] enim significat impositionem ordinis politiae; secundo
impositorem ipsius; tertio significat ipsum ordinem impositum,

15 est] *omitted* Pz 16 aliquo] aliquod Mz Fr 16 regimine] regimen Mz
Fr 16 simili] simile Mz Fr 2 tertia] discipulus *added* Pz, magister *added*
Ly 2 communitas] est *added* Pz Ly 4 veritatem] virtutem Mz Fr 7 et
qui] etiam Pz Ly 17 bannausi¹] bannansi Pz Ly 17 bannausi²] bannansi
Ly 17 manualiter] naturaliter Ly 21 principatu] principatum Ly 24 civitate] et
dominans *added* Mz Fr 24 vocatur] vocantur Mz Fr 27 enim] Ki: autem
Ww

3 *Politics* I.1, 1252a 5

Capitulum 5 determinat de tertia communitate que dicitur civitas Ly

qui est politia. Et ita policernia in una significatione idem est
quod dominus et principans in civitate. 30

Capitulum 6

Politiarium autem duae sunt species primae, sicut et duae sunt
species primae principatum sive praelationum et principantium
sive praelatorum seu rectorum. Omnis enim principatus aut ordi- 5
natur principaliter ad bonum seu conferens commune, bonum
scilicet principantis [TEXT?] vel principantium et etiam subiec-
torum, aut non ordinatur ad bonum commune. Si ordinetur ad
bonum commune, sic est principatus temperatus et rectus. Si non
ordinetur ad bonum commune est principatus vitiatus et trans- 10
gressus, quia est corruptio et transgressio principatus temperati
et recti atque iusti. Politia ergo omnis aut est temperata et recta,
vel est vitiata et transgressa.

Politiae autem temperatae et rectae tres sunt species princi-
pales et impermixtae. Prima est quando principans est unus, et
vocatur regalis monarchia, in qua dominatur unus solus propter 15
commune bonum et non principaliter propter propriam volunta-
tem et conferens. Et huiusmodi politia, secundum Aristotelem, 8
Ethicorum, est optima, secundum optimum modum ipsius. Sunt
enim ipsius plures modi secundum ipsum, 3 *Politicorum*, c. 16,
sed potissimus modus ipsius videtur quando aliquis regnat et prin- 20
cipatur in regno non secundum legem sed secundum voluntatem
suam. Quod quidam sic intelligunt. Ille dicitur principari et re-
gnare secundum voluntatem suam et non secundum legem qui
regnat propter commune bonum omnium et nullis legibus hu- 25
manis pure positivis vel consuetudinibus alligatur sed est supra
omnes huiusmodi leges, licet legibus naturalibus astringatur. Et
ideo talis rex non habet iurare nec etiam promittere se servaturum
quascumque leges vel consuetudines humanas introductas, licet
expediens sit ipsum iurare quod leges naturales pro utilitate com-

2 politiarium] discipulus *added* Pz, magister *added* Ly 3 principatum] principantium ■
Pz 3 principantium] principatum Pz 4 praelatorum] praelationum Pz
6 vel] Ki: et Ww 9 ordinetur] ordinatur Pz Ly 9–10 transgressus] transgressio ■
Pz Ly 25 positivis] positus Mz Fr 27 etiam] *omitted* Pz Ly

17–18 *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160a 35–6 19 *Politics*, III.14, 1285
a1

Capitulum 6 dividit politias in duas species principales Ly

30 muni servabit et quod in omnibus quae spectant ad principatum
 assumptum commune bonum intendet, non privatum. Talis rex
 potest dici habere plenitudinem potestatis, respectu scilicet eorum
 quae bonum commune respiciunt non privatum. Talis autem prin-
 35 cipatus differt a principatu tyrannico, quia ille est propter bonum
 commune; principatus autem tyrannicus non est propter bonum
 commune. Differt etiam a principatu despotico, quia principatus
 despoticus est principaliter propter bonum proprium principantis,
 quemadmodum dominium bestiarum et aliarum rerum tempora-
 40 rium est propter bonum possidentis; principatus autem regalis est
 propter bonum commune, et ideo non nominatur proprie princi-
 patus despoticus. Et tamen rex talis est quodammodo dominus
 omnium, sed aliter quam in principatu despotico. Quia in prin-
 cipatu despotico principans habet tantum dominium quod potest
 uti servis suis, et bonis aliis quibuscumque quae ad suum perti-
 45 nent principatum talem, non solum propter bonum commune sed
 etiam propter bonum proprium, dummodo contra legem divinam
 vel naturalem nihil attentet; sed principans in principatu regali
 praedicto potest uti subiectis et bonis eorum qualitercumque si-
 bi placet propter bonum commune sed non potest uti eis ut sibi
 50 placet propter bonum proprium, et ideo sibi non sunt servi sed
 naturali libertate gaudent: quia ad naturalem libertatem spectat
 ut nullus possit uti liberis propter utilitatem utentis, sed non est
 contra naturalem libertatem ut quis rationabiliter utatur liberis ad
 bonum commune, cum quilibet teneatur bonum commune prae-
 55 ferre privato.

Discipulus: Secundum ista, principatus despoticus esset ma-
 ior et perfectior tali principatu regali, quia maiorem potestatem
 includeret. Principans enim despotice potest uti servis et bonis eo-
 rum propter utilitatem tam communem quam privatam, rex autem
 60 **[TEXT?]** nonnisi propter utilitatem communem; ergo est maior
 et perfectior.

Magister: Respondetur quod principatus despoticus est quo-
 dammodo maior, quia ad plura quodammodo se extendit; sed ex
 hoc ipso est imperfectior, seu quia bonum multorum est melius

32 respectu] respectum Mz 33 quae] qui Mz Fr 34 bonum] *omitted* Pz
 Ly 35 principatus ... propter] *omitted* Pz Ly 40 nominatur] dicitur Pz Ly
 40–41 principatus] principaliter Mz Fr 48–49 potest ... sed] *omitted* Pz
 Ly 49 eis ut] subiectis et bonis eorum qualitercumque Pz Ly 52 utilitatem] voluntatem
 Mz Fr 56 ista] istam Mz Fr 60 nonnisi] Ki: nisi Ww 64 quia] *omitted*
 Mz Fr

quam bonum unius, seu quia detrimentum boni multorum nullam perfectionem sed imperfectionem importat. In principatu autem despotico est detrimentum multorum ex hoc ipso, quod despotes potest uti sibi subiectis et bonis eorum ad propriam utilitatem, et ideo talis potestas maior imperfectionem boni melioris, scilicet boni multorum, includit. Propter quod principatus despoticus, non solum qui est unius patrisfamilias in una domo sed qui esset unius regis in uno regno, et per consequens qui est unius imperatoris in toto orbe, esset simpliciter imperfectior principatu tali regali.

Praeter istum principatum regalem sunt alii principatus regales diversimode deficientes ab isto, convenientes tamen in hoc quod sunt monarchiae quaedam. Quidam enim principatus unius **[TEXT?]** monarchiae deficit ab isto quantum ad intentionem boni communis, quia scilicet non est institutus totaliter propter bonum commune sed etiam propter bonum proprium. Et talis principatus regalis aliquid habet de principatu tyrannico vel despotico, et est quodammodo mixtus ex principatu despotico tyrannico et regali. In quantum enim quo ad aliqua intendit bonum proprium et non commune habet aliquid de tyrannide vel despotico principatu, in quantum autem in multis intendit bonum commune habet aliquid de principatu temperato et recto; et ideo, cum unus solus principetur, habet aliquid de principatu regali et ideo est quodammodo mixtus ex principatibus illis. Unde et aliquis principatus regalis tyrannicus vocatur ab Aristotele. Principatus autem unius interdum deficit a saepedicto principatu regali quantum ad potestatem, quia scilicet non habet illam plenitudinem potestatis quam habet principatus regalis praefatus. Et talis principatus regalis dicitur “secundum legem”, quia, licet unus principetur, non tamen principatur secundum voluntatem suam, sed quibusdam legibus et consuetudinibus humanitus introductis astringitur, quas tenetur servare et ipsas se servaturum iurare vel promittere obligatur; et quanto plures tales leges et consuetudines servare tenetur tan-

---

65 seu quia] *omitted* Mz Fr 78 monarchae] Ki: monarchiae Ww 83 proprium ... non] *omitted* Pz Ly 84 habet ... despotico] *omitted* Ly 84 de] principatu *added* Pz 84 tyrannide] tyrannico Fr Pz 84 vel] et Pz 84 principatu] et Pz Ly 85–86 autem ... cum] *omitted* Pz Ly 86–87 principetur] princeps Fr, principatur Ly 87 regali] in quantum vero bonum proprium etiam intendit habet aliquid de principatu tyrannico et despotico *added* Ly 88 regalis] et *added* Ly 89 tyrannicus] tyrannus Mz 94 suam] *omitted* Pz Ly

to magis recedit a memorato principatu regali—et ideo forte his diebus non est in universo orbe talis principatus regalis.

100 Secundum Aristotelem nullus est dignus tali regno nisi sapientia et virtute et bonis omnibus tam corporis quam animae quam etiam exterioribus bonis, scilicet amicis et divitiis, superexcellat. Aliter enim timendum est ne ad tyrannidem se convertat. Unde et propria bona debet habere, vel ex se vel ex assignatione illorum
105 quibus praeest, ut bona liberorum nequaquam sibi appropriet nec etiam quoquomodo accipiat, nisi evidens utilitas vel manifesta necessitas hoc exposcat.

Isti principatui regali, [TEXT?] directe et summe, opponitur tyrannis, quae est transgressio et corruptio eius, quae est prima
110 species et pessima politiae vitiatae, quia tyrannus non intendit bonum subiectorum, nisi per accidens, sed principaliter intendit bonum proprium, sive bonum proprium sit bonum etiam aliorum sive sit malum ipsorum. Fiunt autem tyranni, secundum Aristotelem, 5 *Politicorum*, c. 8, saepe ex demagogis. (Sunt autem
115 demagogi ducentes populum secundum voluntatem suam de beneplacito populi, non tanquam reges aut domini vel tyranni seu ius regendi populum aut imperandi ipsis habentes sed quasi procuratores et concionatores seu monitores instigant populum ad illa quae populo placent, id est quibus populus credit; et ideo
120 Aristoteles vocat eos, 4 *Politicorum*, c. 3, adulatores.) Tales enim saepe, postquam sibi unierint [TEXT?] populum, incipiunt propter potentiam tyrannizare et etiam involuntariis dominari. Fiunt etiam tyranni nonnumquam ex regibus, quia, ut dicit Aristoteles, 8 *Ethicorum*, malus rex tyrannus fit. Sive enim aliquis sit primo
125 rex secundum voluntatem suam sive secundum legem, si incipiat principari involuntariis propter bonum proprium fit tyrannus, si incipiat principari voluntariis propter bonum proprium fit proprie despotes, cuius principatus nonnumquam tyrannis ab Aristotele

---

98 memorato] memoratu Mz Fr 99 principatus] scilicet primus *added* Ly
104 assignatione] significatione Mz Fr 105 ut] et Mz Fr 108 directe] Ki
(cf. 7.12): *gap* Mz; *omitted* Fr Pz Ly 108 et] etiam Pz Ly 110 tyrannus] tyrannis
Pz Ly 111 intendit] interdum Mz 113 ipsorum] impiorum Mz Fr 117 ipsis] ipsi
Pz; *omitted* Ly 117 habentes] *gap* Mz; *omitted* Fr Pz 121 populum] Ly:
omitted Mz Fr Pz 124 sive] si Ly 124–125 aliquis ... sive] *omitted* Pz
Ly 125 si] *omitted* Ly

113–114 *Politics*, V.5, 1305a 9 and V.10, 1310b 15 120 *Politics* IV.4, 1292a
17–21 123–124 Nicomachean Ethics, VIII.10, 1160 b12

nuncupatur propter similitudinem magnam ad despoticam; non tamen tyrannis proprie est despotia, sicut ex supradictis patere potest. 130

Ex praedictis colligi potest quod principatui regali, praesertim potissimo, non solum tyrannis proprie dicta sed etiam principatus despoticus aliquo modo opponitur; vel est principatus ita disparatus ut nullus unus principatus possit esse regalis et despoticus respectu eorundem. Quod tamen aliquibus dominetur regaliter et aliquibus despotice inconueniens non videtur. 135

Capitulum 7

Secunda species politiae temperatae et rectae atque iustae vocatur aristocratia, in qua scilicet aliqui pauci viri et optimi principantur propter bonum commune multitudinis et non propter bonum proprium. Quia licet habeat plures species, ut docet Aristoteles, 4 *Politicorum*, c. 5, tamen prima et optima species eius est quando in sublimando aliquos ad principatum aristocraticum potest haberi, et habetur, respectus solummodo ad virtutes, scilicet intellectuales et morales, non ad divitias nec ad potentiam nec ad amicos nec ad quaecumque quae possent absque bonitate et sapientia reperiri. Politia autem intemperata et vitiata atque transgressa quae aristocratiae directe opponitur vocatur oligarchia, quando scilicet aliqui divites vel potentes vel qualitercumque insignes propter bonum proprium principantur, in tantum quod si etiam optimi viri principarentur propter bonum proprium et non **[TEXT?]** principarentur propter bonum multitudinis, dicendi essent oligarchice principari, et principatus eorum esset oligarchicus reputandus. Et ideo quicquid fit in electione vel sublimatione principantium habendo respectum ad aliquam aliam praerogativam quam ad sapientiam et virtutem (puta ad divitias vel poten- 20

129 nuncupatur] vocatur Pz Ly 134 ita] *omitted* Mz Fr 134–135 disparatus] desperatus Mz Fr, desperatus Pz 136 tamen] de *added* Mz Fr 136 aliquibus] aliquis Ly 137 aliquibus] aliquid Mz Pz, aliquid de Fr, aliquis Ly 2 secunda] discipulus *added* Pz, magister *added* Ly 6 5] 1 Pz Ly 7 ad] in Pz Ly 16 principantur] Ki: principantur Mz Fr, principentur Pz Ly 17 et] *quod* *added* Mz Fr 18 fit] sit Pz Ly 19 habendo] servando Pz Ly 19 aliquam] *omitted* Ly

130 supradictis: 3.59 5–6 *Politics* IV.7, 1293b 14–21

Capitulum 7 in quo tractatur de aristocratia et sibi opposita oligarchia politie speciebus Ly

tiam vel genus vel amicos vel dignitatem vel superioritatem seu maioritatem vel sequelam aut quamcumque aliam excellentiam) oligarchicum est habendum. Nec tamen est hoc semper reprehensibile reputandum, quia ex causa, propter bonum finem, licet in
 25 huiusmodi ad aliquam aliam praerogativam vel excellentiam habere respectum. Tam aristocratiae quam oligarchiae sunt diversae species de quibus non est tractandum ad praesens.

Capitulum 8

Tertia species politiae temperatae et rectae atque iustae diversis nominibus appellatur. Uno nomine vocatur communi nomine politia. [TEXT?] Politia enim in una significatione est commune
 5 ad omnem politiam, rectam et non rectam. In alia significatione signat solummodo quandam speciem politiae, quae alio nomine timocratia nominatur, de qua sunt diversae opiniones. Una est quod timocratia, sive politia communi nomine dicta, est illa in qua principantur multi propter bonum commune, sive sint optimi
 10 sive non optimi, sive sint divites sive pauperes, ita quod politia per se per multitudinem distinguitur ab aristocratia. Alia est quod politia est illa in qua principantur aliqui egeni virtuosi propter bonum commune. Alia est quod politia est illa in qua principantur aliqui neque optimi neque mali sed mediocres propter virtutem
 15 et bonum commune, ita quod per defectum virtutis et bonitatis distinguitur ab aristocratia. Sed quaecumque politia debeat appellari timocratia, vel politia tanquam nomine communi, politia vitata et transgressa vocatur democratia, quando scilicet populus principatur vel ordinat et constituit principantem non propter bonum commune; quae species diversas complectitur. Sicut autem
 20 omnium politiarum temperatarum optima est regnum, et post eam aristocratia, et ultimo timocratia, sic politiarum intemperatarum sive vitatarum pessima est tyrannis, et post ipsam oligarchia; sed in democratia minima perversitas reperitur, secundum Aristotelem, 8 *Ethicorum*.
 25

2 tertia] discipulus added Pz, magister added Ly 4 politia enim] Frm: quod Ly; omitted Mz Pz 10 sint] sunt Mz Fr 14 aliqui] omitted Mz Fr

6 alio nomine: cf. *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160a 34-6 25 *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160b 20

Capitulum 8 in quo determinat de tertia specie politie que timocratia dicitur et sibi opposita democratia Ly

Capitulum 9

Discipulus: Exposuisti, ut aestimo, significationes vocabulorum extraneorum, secundum quorundam opinionem, quae frequentius in auctoritatibus Aristotelis allegatis et allegandis ponuntur. Ideo noli plura exponere, sed ad quaesitum principale revertere, et qualiter ad allegationes supra primo et secundo capitulo huius secundi pro opinionibus diversis et adversis inductas secundum ipsas respondere contingat studeas recitare. Veruntamen antequam ad ipsas responsiones enarres, peto ut aliquas allegationes adducas ad probandum quod magis expediat toti communitati fidelium regi ab uno quam a pluribus. 5 10

Magister: Quod petis dupliciter intelligi potest, quia dupliciter contingit plures regere sibi subiectos: uno modo ut plures diversos habeant sibi subiectos, ita quod regimen plurium ad eosdem minime se extendat, quemadmodum plures archiepiscopi regunt omnes in aliqua regione diffusa existentes, et diversa regna a diversis regibus quorum nullus est sub alio (et quandoque ipsi nullus [TEXT?] imperator praeest) reguntur. Aliter plures regunt sibi subiectos sic, scilicet, quod omnes eosdem habent subiectos, quibus communi consilio principantur, quemadmodum in aristocratia et politia stricte sumpta ac in politiis vitiatis et transgressis eisdem oppositis, scilicet in oligarchia et democratia, reperitur. Sive primo modo sive secundo modo intelligas, potes superius primo capitulo huius secundi ad id quod petis allegationes aliquas invenire. Quia aliquae earum non solum probant quod expedit communitati fidelium regi ab uno et non a pluribus primo modo, sed etiam videntur ostendere quod expedit ei gubernari ab uno et non a pluribus secundo modo. Quare non videtur necesse ad id quod petis plures allegationes adducere. 15 20 25

Discipulus: Quamvis ad id quod peto possint allegationes aliquae supra adductae allegari, et etiam plura circa consimilem materiam ex quibus potero plura advertere circa hoc petitum dicantur. 30

4 aristotelis] iam *added* Ly 9 antequam] *omitted* Mz Fr 9 ad] *omitted* Pz Ly 16 aliqua] una Pz Ly 18 imperator] Ki: *gap* Mz; *omitted* Fr Pz Ly 18 plures] plus Mz 27 videntur] videtur Mz Fr 30 possint] possunt Fr Pz Ly 31 adductae] inductae Pz Ly 31 etiam] vobis quedam *added* Mz Fr 32 petitum] quae *added* Ly 32–33 dicantur] dicentur Ly

Capitulum 9 in quo quibusdam aliis rationibus probatur quod magis expedit communitatem regi ab uno quam a pluribus Ly

35 tur in secundo tractatu huius dialogi libri 3, tamen volo ut aliquas
 36 speciales allegationes inducas ad probandum quod magis expedi-
 37 dit communitatem fidelium regi ab uno quam a pluribus secundo
 38 modo.

39 **Magister:** Hoc videtur posse sic probari. Illo regimine expedit
 40 magis regi communitatem fidelium quod magis assimilatur regi-
 41 mini et principatui naturali; quia sicut ars, si est recta, imitatur
 42 naturam, ita principatus, si est rectus, imitatur et assimilatur prin-
 43 cipatui naturali; et per consequens principatus qui magis assimila-
 44 tur principatui naturali est rectior et perfectior, et per consequens
 45 magis expediens. Sed regimen sive principatus unius, quando scilicet
 46 unus solus regit multos et praesidet eis, magis assimilatur
 47 principatui naturali quam regimen seu principatus plurium, quia
 48 tale regimen assimilatur principatui regali, qui est unius. Princi-
 49 patus autem regalis magis assimilatur principatui naturali quam
 50 principatus aristocraticus vel politicus stricte sumptus; magis au-
 51 tem assimilatur communitati quae est domus, in qua principatur
 52 unus paterfamilias. Unde et principatus patrisfamilias regalis quo-
 53 dammodo esse videtur, teste Aristotele, qui 1 *Politicorum*, c. 10,
 54 ait [TEXT?] patremfamilias principari natis regaliter, et eodem
 55 capitulo dicit: “Puerorum autem principatus regalis: quod enim
 56 genuit, et secundum amorem principans et secundum senectu-
 57 tem est, quod quidem est regalis species principatus”. Ex quibus
 58 verbis colligitur quod principatus regalis assimilatur communitati
 59 quae est domus, in qua principatur unus et non plures neque pri-
 60 mo modo neque secundo modo. Communitas autem domus est
 61 naturalis, secundum Aristotelem, qui 1 *Politicorum* in prologo ait:
 62 “In omnem quidem igitur diem communitas constituta secundum
 63 naturam domus est”. Quibus verbis habetur quod communitas il-
 64 la quae est domus est secundum naturam et naturalis. Principatus
 65 ergo regalis magis assimilatur principatui naturali quam aristocra-
 66 ticus et politicus stricte sumptus, et per consequens principatus
 67 ille qui magis assimilatur regali, scilicet in quo regit unus et non
 68 plures, magis assimilatur principatui naturali, et per consequens
 69 est perfectior et melior atque magis expediens. Ex quo infertur

38 quod] qui Mz Fr 45 quia] quare Pz Ly 48 sumptus] quia *added* Pz Ly
 48–49 autem] *omitted* Ly 52 ait] *omitted* Mz 52 patremfamilias] Ki:
 paterfamilias Ww 58 modo²] *omitted* Mz Fr

33 cf. 3.2 Dial., 1.1 51 *Politics*, I.12, 1259b 1 52–55 *Ibid.*, 1259b 10–12;
 Susemihl, p. 50 59–61 *Politics* I.1, 1252b 12–14; Susemihl, p. 5

quod magis expedit communitatem fidelium ab uno regi quam a pluribus etiam secundo modo.

Discipulus: Videtur quod ista allegatio non concludit, quia principatus regalis non magis assimilatur communitati illi quae est domus quam principatus politicus in quo principantur plures. Quia secundum Aristotelem, 1 *Politicorum*, c. 2 et 10, communitatis illius quae domus est, quae est communitas oeconomica, sunt tres partes, quarum una est despotica, alia nuptialis, et tertia paterna; et ideo sunt ibi tres principatus specie differentes, scilicet despoticus, quo paterfamilias principatur servis, politicus, quo paterfamilias principatur uxori, et regalis, quo paterfamilias principatur liberis sive natis. Ait enim Aristoteles: “Quoniam autem tres partes oeconomicae erant, una quidem despotica, de qua dictum est prius, una autem paterna, tertia autem nuptialis. Et enim mulieri praeesse et natis tanquam liberis quidem ambobus, non eodem autem modo principatus sed mulieri quidem politice, natis autem regaliter”. Ex quibus verbis colligitur quae dicta sunt, et infertur quod non magis assimilatur communitati domus principatus regalis quam politicus, quia sicut uni parti assimilatur principatus regalis, ita alteri parti assimilatur principatus politicus. Quare, ut videtur, non magis assimilatur principatus regalis principatui naturali quam principatus politicus, cum principatus quo paterfamilias in domo principatur uxori, cui assimilatur principatus politicus, sit naturalis, sicut principatus quo principatur natis, cui assimilatur principatus regalis. Quia teste Aristotele, eodem capitulo, dicente: “Masculus natura foemella principalior, nisi aliquantulum constet praeter naturam, et senius et perfectum est”, scilicet principalius, “iuniore et imperfecto”. Ex quo concluditur quod masculus naturaliter principatur uxori et pater natis. Quod de masculo respectu uxoris patenter dicit Aristoteles, 1 *Politicorum* c. 3: “Adhuc autem masculinum ad femininum, natura hoc quidem melius, hoc autem deterius, et hoc quidem principans,

68 regi] *omitted* Mz Fr 70 quia] quare Pz Ly 71 non] *omitted* Ly 79–80 autem] *omitted* Pz Ly 82 praeesse] Susemihl: praeest Ww 83 principatus] Susemihl: principatur Ww 93 capitulo] et *added* Mz Fr 94 senius] scimus Ww 95 iuniore] Susemihl: minore Ww 98 masculinum] Susemihl: masculum Ww 98 femininum] Susemihl: foeminam Ww

73 *Politics*, I.2, 1253b 7, I.10, 1259a 37 79–84 *Politics*, I.12, 1259a 37-b 1 93–95 *Ibid.*, 1259b 1-4 97–100 *Politics* I.5, 1254b 13-14; Susemihl, p. 19

100 hoc autem principatum”. Ex istis infertur quod ex hoc quod principatus regalis assimilatur principatui naturali probari non potest quod sit melior et perfectior principatu aristocratico et politico stricte sumpto.

105 **Magister:** Istam responsionem quidam evacuare nituntur, dicentes quod licet tam principatus regalis quam politicus, et etiam aristocraticus, immo omnis principatus rectus, assimiletur aliquo modo principatui naturali, tamen principatus regalis magis assimilatur principatui naturali perfectiori et meliori quam principatus politicus stricte sumptus. Principatus enim patrisfamilias respectu natorum principalior est et perfectior atque melior quam
110 principatus quo principatur uxori: Tum quia principatus respectu liberorum est melior quam principatus respectu uxoris, quia inter liberos sunt masculi, qui meliores sunt foeminis, sicut supra per Aristotelem est probatum; principatus autem meliorum subiectorum semper est melior, secundum eundem, 1 *Politicorum*,
115 c. 3. Tum quia principatus quo paterfamilias principatur uxori est propter principatum quo principatur natis, quia propter prolem procreandam uxor principaliter est ducenda. Tum quia pater naturaliter plus diligit filios quam uxorem, quia naturali coniunctione et perfectiori sunt sibi coniuncti quam uxor. Et ita in communitate domus principalissimus et aptissimus et naturalissimus principatus est ille quo paterfamilias principatur natis, cui assimilatur principatus regalis; ergo principatus regalis est perfectior aliis principatibus in communitate domus.

125 Adhuc, principatus regalis similior est principatui naturali quo paterfamilias principatur natis quam principatus politicus principatui quo paterfamilias principatur uxori. Nam regalis principatus assimilatur principatui paterno tam quo ad unitatem principantis quam quo ad plenitudinem potestatis, quia in utroque principatu est unus principans et uterque habet plenitudinem potestatis
130 super sibi subiectos. Principatus autem politicus, licet assimiletur principatui quo paterfamilias principatur uxori in hoc, quod

100 principatum] Susemihl: principata Mz Fr Pz 104 evacuare] narrare Pz, negare Ly 109 patrisfamilias] paterfamilias Mz Fr 119 quia] naturaliter seu *added* Pz Ly 127 principatur] natis quam principatus *gap* principatui quo paterfamilias principatur Mz Fr 127 nam regalis] *omitted* Mz Fr 127 principatus] principantur Mz; *omitted* Fr 128 ad ... principantis] *gap* Mz, principatur Fr 130 potestatis] quia in utroque principatu est unus principans *added* Pz Ly

neuter principans habet plenitudinem potestatis, tamen in hoc differt, quod in principatu politico principans non est unus sed plures. In principatu autem naturali quo paterfamilias principatur uxori principans est unus, sive habeat plures uxores sive unam. Et ita principatus regalis magis assimilatur principatui naturali quam principatus patrisfamilias respectu uxoris. Ex quo concluditur quod magis expedit communitatem fidelium regi ab uno quam a pluribus.

Capitulum 10

Discipulus: Hic possemus multa scrutari de principatu regali et plenitudine potestatis, tam patris respectu natorum quam regis respectu sibi subiectorum. Sed quia haec postea WHERE? forte habebunt locum, ideo ipsis pertransitis aliam allegationem adducas ad probandum quod magis expedit communitati fidelium regi ab uno quam a pluribus.

Magister: Hoc iterum quidam sic probant. Illud regimen est maxime expediens communitati fidelium quo amicitia et concordia maxime conservatur et seditio, quae est cuiuslibet communitatis corruptio, devitatur, teste Aristotele, qui, 2 *Politicorum* c. 3, ait: “Amicitiam putamus maximum esse bonorum communitatibus; sic enim utique minime seditiones faciunt”; et 8 **[TEXT?]** *Ethicorum* c. 1 ait: “Videtur autem et civitates continere amicitiam, et legis positores magis circa ipsam student quam iustitiam. Concordia enim simile aliquid amicitiae videtur esse; hanc autem maxime appetunt”. Hoc etiam ipsa veritas Matthaei 12 insinuare videtur, cum dicit: “Omne regnum divisum contra se desolabitur, et omnis civitas aut domus divisa per discordiam et odium contra se non stabit”, etc.

2 hic] sic Pz 8 iterum ... sic] tamen mihi quidam Mz Fr 12 esse] Susemihl: omnem Mz Pz Ly, omnium Fr 13 faciunt] facient Susemihl 14 ethicorum] Ki: eiusdem Pz Ly; omitted Mz Fr 16 aliquid] animi quid Pz Ly 17 12] gap Mz; omitted Fr Pz 19–20 divisa ... stabit] omitted Pz Ly 20 stabit] stabunt Mz 20 etc] hic caret in parte suppleatur igitur etc Mz, Discipulus hic caret in parte suppleatur igitur etc Fr, hic multa deficiunt scilicet residuum huius decimi/undecimum et duodecimum ca Pz

11–13 *Politics* II.4, 1262b 7-9; Susemihl, p. 69 13–17 *Nicomachean Ethics*, VIII.1, 1155a 22-6 17–20 Matthew 12:25

Capitulum 10 ubi iterum unica ratione probatur quod magis expedit communitati fidelium regi ab uno quam a pluribus Ly

Hic multa deficiunt***Capitulum 11*****[This chapter is probably not authentic]**

Discipulus: Satis quidem modo allegationibus plurimis, quanquam multo plures adducere posses, probasti quod unus in principatu ecclesiae esse debeat, quia maius
5 bonum et maior unitas et concordia ex hoc generatur et nutritur. Qualis tamen ille debeat esse libenter scire vellem.

Magister: Circa id quod petis tibi explanari duo sunt modi dicendi. Quidam enim dicunt quod nullus debet ceteris omnibus principari nisi reliquos omnes sapientia et virtute praecellat. Alii vero dicunt quod aliquis potest reliquis omnibus principari quamvis
10 non praestet omnibus sapientia et virtute; et iste modus iterum diversificatur, quoniam quidam dicunt quod si in populo Christiano nullus invenitur excellentior ceteris, si tamen aliquis bonus inveniatur, talis erit eligendus in papam, sed si nullus inveniatur bonus et idoneus, nullus est ad tantum beneficium sublimandus; secundum alios vero, sive inveniatur aliquis bonus sive non, tamen aliquis est in summum pontificem eli-
15 gendus, et ad hoc probandum tali innituntur rationi, quoniam melius est qualecumque caput habere quam capite omnino carere.

Capitulum 12**[This chapter is probably not authentic]**

Discipulus: Quoniam secundum modum dicentium quod aliquando ecclesia debet esse sine principe et pastore satis irrationabilem reputem cum hoc totam politiam
5 destruat et hierarchicum, quare ut pro ipso aliquas alleges rationes non curo; ipsum tanquam vanum relinquamus. Alius vero modus eiusdem secundi modi dicentium, quod qualitercumque aliquis sit, si alius non invenitur melior et dignior, in summum pontificem possit eligi, primo modo dicendi omnino repugnat. Quare aliquas rationes et auctoritates in contrarium adducas, nam per eas primus modus magis confirmabitur.

Magister: Contra illum modum dicendi et pro primi confirmatione arguitur primo
10 ab aliis sic. Ille debet eligi in pastorem respectu cuius ceteri possunt dici et appellari grex; sed respectu nullius dicuntur grex nisi eius qui singulos praecellit scientia et sanctitate; igitur nullus talis debet eligi in summum pontificem qui sit aequalis ceteris. Maior videtur probatione non indigere.

Minor vero probatur: quoniam pastor debet singulis praestare ducatum scientia,
15 ut habetur dist. 63, *Ephesios*, et 8, q. 1, *Audacter* in fine, similiter et vitae sanctitate,

---

11–12 cf. dist. 25, dictum post c. 3, § 2, col. 92; cf. OQ 3.6, p. 108 16
Perhaps dist. 43, *Ephesii*, col. 156. 16 col. 596

Capitulum 11 in quo investigatur quis debeat omnibus principari et qualis debeat esse Ly. (This chapter and the next are found only in Ly.) Capitulum 12 in quo iterum arguitur pro primo modo dicendi etiam superius c. 2 probato et eadem argumenta possunt contra tertium modum induci et argumenta solvuntur infra c. 16 Ly

ut scribitur 11, q. 3, *Praecipue*, et per consequens in huiusmodi praecellere singulos debet.

Item, idem patet auctoritate Simachi papae, quae scribitur 1, q. 1, *Ubi sit*, inquit: “Vilissimus computandus est nisi praecellat scientia et sanctitate qui est honore praestantior”. 20

Praeterea, “Praestantior” “sanctior” est ad sacerdotium eligendus et singulis praefereendus, ut inquit Hieronymus.

Et Leo papa, qui, ut habetur dist. 63, *Si forte*, sic inquit: “Is metropolitani iudicio praefereatur qui maioribus iuvatur studiis et meritis”. 25

Et Ambrosius: “Diaconi et presbyteri cunctum populum vitam secularem in omnibus ducentem debent conversatione et sermone praeire”. Igitur et quantumcumque sanctos debet vita et conversatione praeire qui singulis debet praeesse. Plures aliae possent adduci rationes et auctoritates quas gratia brevitatis transire oportet.

Capitulum 13

Discipulus: Si aliquae aliae allegationes tibi occurrunt ad probandum quod nullus debet praeesse cunctis fidelibus nisi omnes superet in sapientia et virtute, adducas.

Magister: Hoc adhuc probatur sic. Non minor sapientia neque 5
virtus requiritur ad principantem in spiritualibus toti congregationi fidelium quam ad regem qui in temporalibus praesidet sibi subiectis, ut Aristoteles, *7 Politicorum*, c. 13, velle videtur, cum 10
secundum ipsum ibidem, non est iustum aliquos semper principari (qualiter principantur reges et etiam summi pontifices) et alios 10
semper subiici nisi differant a subiectis sibi quantum dii et heroes differunt ab hominibus, qui sunt simpliciter, secundum ipsum, omnibus hominibus excellentes. Ait enim sic: “Si igitur fuerint tantum differentes alteri ab alteris quantum deos et heroes aestimamus ab hominibus differre, confestim primo secundum cor- 15

5 neque] et Ly 6 requiritur] acquiritur Mz, omitted Fr, requiritur Frm 9 ipsum ibidem] inde Pz 9 ibidem] omitted Ly 13 sic] seneca Mz Fr 14 differentes] differentibus Pz 15 differre] Susemihl: gap ?pr Mz Fr 15 confestim] ut added Pz Ly

17 col. 642 19–21 Rather, Vilissimus, col. 376; cf. 16.33. 22–23 cf. 8, q. 1, c. 15, col. 594. For discussion of the question whether the best should be elected, see gloss, s.v. qui praestantior, col. 855. See also dist. 23, c. 1, s.v. gremio, col. 105. 24–25 col. 247 26–27 Not found. Cf. Jerome, 8, q. 1, c. 21, col. 597 13–18 *Politics* VII.14, 1332b 16–22; Susemihl, p. 302

Capitulum 13 probat idem quod prius scilicet quod nullus debet praeesse semper cunctis fidelibus nisi omnes alios superet virtute et sapientia et hoc duabus rationibus ad quas respondetur cap. 17 Ly

pus multam habentes excellentiam, demum secundum animam,
 ut indubitata sit et manifesta excellentia principantium respectu
 subiectorum, palam quia melius semper” vitam suam. Illud enim
 20 quod est excellentius et perfectius, quamdiu manet tale, natum
 est principari illis qui ab excellentia tanta deficiunt. [TEXT?]
 Si autem non inveniuntur tales qui differant ab aliis quemadmo-
 dum differunt dii et heroes ab hominibus, tunc non est iustum
 ut aliqui eorum principentur aliis secundum totam vitam suam,
 sed iustum est ut omnes quodammodo communicent principatu,
 25 ut scilicet omnes qui sunt aequales in sapientia et virtute vicis-
 sim principentur, primo aliqui et postea alii, ut Aristoteles ibidem
 velle videtur, dicens: “Quoniam autem hoc non facile accipere,
 neque est, sicut apud Indos ait Silax esse, reges tantum differentes
 a subiectis, manifestum quod propter multas causas necessarium
 30 omnes communicare eo quod est secundum partem principari et
 subiici”, ut scilicet nullus principetur toto tempore vitae suae, sed
 illi qui aliquando principantur aliquando subiiciuntur. Cuius rati-
 onem assignat dicens, “Quod enim aequale idem similibus”. Ex
 quibus verbis ratio talis elicitur. Iniustum est ut aliquis semper
 35 principetur sibi aequalibus et similibus; ergo quando aliqui sunt
 similes iniustum est ut aliqui eorum semper principentur et alii
 semper subiiciantur. Quare concluditur quod, si inter fideles sint
 multi similes inter se in sapientia et virtute, iniustum est ut unus
 eorum semper toto tempore vitae suae principetur et alii sem-
 40 per subiiciantur. Quare, cum papa toto tempore vitae suae debeat
 praeesse fidelibus universis, iniustum est ut aliquis efficiatur papa
 si alii inveniuntur sibi similes in sapientia et virtute. Iniustum est
 ergo ut aliquis fiat papa nisi sapientia et virtute fideles superet
 universos.
 45 Amplius, principatus papalis est perfectior principatu regali,
 teste Gregorio Nazianzeno, qui, ut legitur dist. 10, c. *Suscipitis*,
 ait, scribens Imperatoribus Constantinopolitanis: “Dedit et nobis
 potestatem; dedit principatum multo perfectiorem principatibus

17 ut] Susemihl: et Mz Pz Ly, *omitted* Fr 19 tale] talem Mz Fr 21 si] Fr:
 qui Mz Pz, quando Ly 21 differant] differunt Mz Fr 27 autem hoc] ante
 haec Pz Ly 28 est] Susemihl: *omitted* Ww 28 apud indos] vides Mz Fr
 29 necessarium] Susemihl: necessarii Mz Fr, intrari Pz Ly 32 qui] *omitted*
 Pz Ly 33 similibus] omnibus *added* Pz Ly 37 semper] *omitted* Pz Ly

26–31 *Politics* VII.14, 1332b 23–27; Susemihl, p. 302 33 *Politics* VII.14,
 1332b 27; Susemihl, p. 302–3 46–49 col. 20

vestris”. Nullus autem est dignus principatu regali nisi superet
 alios sapientia et virtute—immo omnibus bonis, ut Aristoteles 50
 videtur asserere, [TEXT?] 8 *Ethicorum*, sicut allegatum est su-
 pra, capitulo 2 huius secundi. Quod etiam probatur ex hoc, quod
 regnum est secundum aristocratiam institutum, secundum Aristo-
 telem, 5 *Politicorum*, c. 8. In aristocratia autem principantur illi
 qui sunt ceteris meliores, secundum eundem, 4 *Politicorum*, c. 55
 5. Ergo et in regno nullus debet principari regaliter nisi ceteros
 antecellat. Unde et Deus, quando primo regem populo suo prae-
 tulit, optimum totius populi elegit, teste Samuele, qui de ipso,
 scilicet Saule, pro tempore illo, dixit, 1 Regum 10: “Certe videtis
 quem elegit Dominus, quoniam non sit similis ei in omni popu- 60
 lo”. Ergo multo fortius nullus est dignus principatu papali nisi
 omnes praecellat sapientia et virtute. Ergo quando non invenitur
 aliquis cuius excellentia tanta sit indubitata et manifesta (cum
 excellentia principantium debeat esse indubitata et manifesta, se- 65
 cundum Aristotelem, ut dictum est prius in [TEXT?] principio
 huius capituli), tunc nullus est ad summum pontificem eligendus,
 sed assumendi sunt plures excellentiores aliis, qui aristocratie
 vel politice omnes alios regant.

Capitulum 14

Discipulus: Ex rationibus istis mihi dedisti occasionem cogi-
 tandi quamplura tam pro conclusione ad quam inducuntur quam
 contra, necnon etiam circa totam materiam quam in principio
 huius secundi coepimus pertractare, an scilicet expediat congrega- 5
 tioni fidelium uni praelato subesse. Ideo exquisitius quam pro-
 posuerim ipsam et quae prius tacta sunt intendo discutere, et
 quantam virtutem rationes pro una parte et pro alia allegatae ob-
 tineant investigare. In primis autem aliquas allegationes inducas
 ad probandum quod quamvis in toto populo Christiano nullus 10

49 regali] *omitted* Pz 51 8] Ki (cf. 2.46: 9 Ww 58 teste] testante Ly
 65–66 principio ... capituli] Ki (cf. 13.17): primo capitulo Ww 4 circa] contra
 Mz Fr 10 toto] omni Pz Ly

51–52 supra: 2.46 53–54 *Politics* V.10, 1310b 32; Susemihl, p. 557 55–56
Politics IV.7, 1293b 3–5 59–61 1 Kings 10:24

Capitulum 14 ubi probatur secunda pars secundi modi dicendi scilicet quod
 magis expedit populo Christiano regi ab uno qui etiam non cunctos excellat
 sapientia et virtute quam a pluribus quod probat exemplis veteris testamenti et
 novi Ly

esset qui omnes alios virtute et sapientia superaret, melius esset populum Christianum regi ab uno quam a pluribus, secundum quod tenet secundus modus ponendi qui recitatus est superius, undecimo capitulo huius secundi.

- 15 **Magister:** Hoc videtur sic posse probari. Tale regimen maxime expedit toti congregationi fidelium quali Deus tam in Veteri Testamento quam in Novo voluit populum suum gubernari, cum ipse omnis regiminis virtuosus et utilis sit optimus et sapientissimus institutor. Sed Deus tam in Veteri quam in Novo Testamento
20 voluit totum populum suum gubernari ab uno qui per totam vitam suam esset omnium gubernator, quamvis non esset omnes alios in sapientia et virtute praecellens. Nec enim invenitur quod aliquis iudex vel rex in Veteri Testamento omnes alios excelleret sapientia et virtute. [TEXT?] Sanctus etiam Petrus non videtur
25 fuisse sanctior et sapientior universis apostolis et aliis orthodoxis; [TEXT?] sanctus enim Iohannes apostolus in amore Christi, et per consequens in sanctitate et virtute, ipsum praecessisse videtur; sancto etiam Paulo sapientia videtur fuisse inferior. Ergo, non obstante quod non inveniatur aliquis Christianus qui excellat omnes alios sapientia et virtute, est aliquis ad summum pontificium
30 eligendus qui Christianorum omnium sit praelatus.

Capitulum 15

- Discipulus:** Ut mihi et aliis detur occasio inveniendi circa praedicta clarius veritatem, ad omnia quae pro assertionibus contrariis sunt adducta responsiones aliquas studeas recitare. Primo
5 autem narra quomodo respondetur ad illa quae [TEXT?] supra c. 2 recitantur, quae contra secundum modum ponendi [TEXT?] qui supra c. 11 recitatur, et pro quo nunc ultimo allegasti, militare

16 quali] quo Pz Ly 19 institutor] instructor Pz Ly 24 sanctus] Ly: dictus Mz Fr Pz 25 et sapientior] omitted Pz Ly 26 sanctus] Ly: dictus Mz Fr Pz 28 sancto] dicto Mz Fr 28 sapientia] in added Mz Fr 30 aliquis] tamen added Ly 5 illa] contra added Mz Fr 5-6 supra ... contra] omitted Mz Fr 5-6 supra ... quae] Ki (cf. 15.20): omitted Ww 7 qui] Ki: omitted Ww 7 11] 2 Fr Ly 7 recitatur] recitantur Pz Ly 7 et] quae added Ly 7 pro] eo added Ly 7 quo] quod Ly 7 nunc] omitted Pz Ly

13 superius: 11.9; note that cap. 11 may not be authentic.

Capitulum 15 in quo respondetur ad rationem primam supra c. 2 huius factam pro primo modo dicendi Ly

videntur; ille enim modus ponendi aliquam apparentiam habere mihi videtur.

Magister: Ille modus ponendi est bipartitus. Dicitur enim uno modo quod si nullus in populo Christiano invenitur excellentior omnibus aliis, et tamen invenitur idoneus atque bonus aliquis, talis est eligendus in papam, sed si nullus invenitur bonus et idoneus, nullus est ad tantum officium sublimandus. Aliter dicitur quod, sive inveniatur idoneus sive non, aliquis est ad summum pontificium eligendus, quia melius est qualemcumque in caput habere quam capite omnino carere. 10 15

Discipulus: Primo narra quomodo secundum primum istorum modorum responderetur.

Magister: Ad primam allegationem quae inducitur supra capitulo 2 huius secundi, quae in auctoritate Aristotelis fundari videtur, qui videtur asserere iniustum esse ut aliquis principetur sibi similibus et aequalibus, responderetur quod si in aliqua communitate omnes essent boni et nullatenus pervertibiles per malitiam in actu vel potentia, iniustum esset ut aliquis principaretur sibi similibus et aequalibus in sapientia et virtute, quia tunc nulla ratio appareret quare plus deberet unus quam alius principari; sed quando in aliqua communitate sunt multi aut plures perversi, vel qui perverti possunt, et cum maior pars et potentior voluntarie sustinet principatum unius ut a tali voluntate averti non possit, tunc expedit ut unus super omnes recipiat principatum, dummodo inveniatur talis qui sit dignus principari deterioribus (eo quod aliter non esset bonus vel idoneus reputandus). Si autem est aliqua pars tam potens quod possit seditionem periculosam toti communitati suscitare quae compesci non posset, et principatum unius vellet nullatenus sustinere, tunc non esset aliquis omnibus sibi similibus et aliis praefendus, sed esset talis principantis institutio ad tempus aliud differenda. Quemadmodum enim interdum propter malitiam subditorum episcopus licite deserit ipsos etiam penitus renunciando regimini (*Extra, De renunciatione, Nisi cum pridem;* 20 25 30 35 40

8 videntur] videtur Mz; omitted Fr 10 enim] omitted Pz Ly 11 nullus] omitted Pz Ly 11 christiano] non added Pz Ly 11 invenitur] inveniatur Pz Ly; aliquis added Pz Ly 13 invenitur] inveniatur Pz Ly 14 officium] beneficium Pz Ly 22 principetur] principatur Pz 27 appareret] apparet Pz Ly 30 possit] possint Ly 31 recipiat] accipiat Pz Ly 36 aliquis] omitted Mz Fr

20 primam: 2.10 21 auctoritate Aristotelis: 2.18 40 col. 108

7, q. 1, *Hoc tamen servandum*), [TEXT?] sic propter malitiam aliquorum quandoque licet institutionem principantis differre. Et ideo, quamvis regulariter expediat toti communitati fidelium ut aliquis unus qui omnibus aliis praesit ad summum sacerdotium
 45 eligatur, tamen, si esset tanta malitia alicuius partis Christianorum quae posset exponere totam Christianitatem periculo et nullo modo vellet uni summo sacerdoti obedire, non esset tunc aliquis ad tale officium eligendus, sed esset eius electio differenda. Sicut enim saepe permittuntur minora mala ut maiora vitentur (dist. 3,
 50 c. *Omnis*), sic nonnumquam omittuntur bona quaedam, etiam magna, ut maxima pericula declinentur. Aristoteles igitur intelligit quod iniustum est quod aliquis aliquibus sibi similibus in virtute et aequalibus principetur, nisi ex aliqua utilitate vel necessitate expediat ordinare ut aliquis etiam sibi similibus et aequalibus, et
 55 non solum inaequalibus et dissimilibus, principetur.

Ad rationem vero Aristotelis, qua absolute et sine distinctione vel modificatione probare videtur quod iniustum est quod aliquis sibi similibus et aequalibus principetur, quia aequalibus secundum virtutem debetur aequalis honor et dignitas, respondetur
 60 quod quando convenienter et utiliter fieri potest ut aequalibus aequalis honor et dignitas tribuatur, hoc faciendum est, in quo casu loquitur Aristoteles; tamen quando non est possibile aut non est utile vel est minus utile, praesertim communi bono, quod aequalis honor et dignitas aequalibus conferatur, tunc absque omni iniustitia, immo iuste, electione vel sorte aut quovis alio licito modo
 65 aliquis quo ad dignitatem et honores potest similibus et aequalibus sibi praeferrri. Et si alii in hoc turbarentur et ad seditionem faciendam provocarentur, efficerentur dissimiles et inaequales secundum virtutem alteri cui prius aequales et similes extiterant,
 70 tanquam ambitiosi et invidi, praeferentes honorem proprium bono communi: cum magis periclitari vellent bonum commune vel minime procurari quam aliquem eis cum utilitate communi praeferrri.

---

41 sic] Ly: sit Mz Fr Pz 46 et] quod Mz Fr 51 igitur] *omitted* Pz Ly 52 aliquis aliquibus] aliquibus quis Mz Fr 58 et aequalibus] *omitted* Pz Ly 58 principetur] principalibus Mz 60 quando] quamvis ei Mz Fr 60 potest] possit Mz, posset Fr 61 hoc ... est] *omitted* Mz Fr 65 iuste] iusta Mz Ly 66 honores] honoribus Mz Fr 67 sibi] *omitted* Pz Ly 69 extiterant] extiterunt Mz Fr

---

41 c. *Adversitas*, § *Hoc tunc observandum*, col. 586 49–50 col. 154 56 ad rationem Aristotelis: 2.21

Exemplum autem Aristotelis de habentibus aequalem vel inae-
 qualem virtutem digestivam, et de habentibus aequale vel inae- 75
 quale corpus (quia aequalibus secundum virtutem digestivam vel
 corpus expedit habere aequale alimentum vel vestitum, quod noc-
 et inaequalibus secundum virtutem digestivam et corpus), non
 concludit quod universaliter absque omni exceptione aequalibus 80
 et similibus secundum virtutem debeat dari idem honor et di-
 gnitas: quia in ministrando alimentum et vestitum aequalibus vel
 inaequalibus secundum virtutem digestivam [TEXT?] vel corpus,
 solummodo attenditur propria virtus et proprium corpus uniu-
 scuiusque ipsorum, quid scilicet expediat vel noceat unicuique ip- 85
 sorum divisim. In distribuendo autem honores et dignitates quan-
 doque solum attenditur meritum et dignitas illorum quibus debent
 distribui, quia tunc iniustum est ut aequalibus inaequalis honor
 seu dignitas tribuatur, et tunc locum habet exemplum Aristote-
 lis; quandoque autem non solum attenditur meritum et dignitas 90
 honorandorum, sed etiam attenditur utilitas publica, quae melius
 procuratur principaliter per unum quam per plures, et tunc, quia
 maior respectus habendus est ad bonum commune quam ad mer-
 itum et dignitatem honorandorum, iustum est ut aequalibus et
 similibus secundum virtutem non aequalis honor et dignitas tri- 95
 buatur.

Capitulum 16

Discipulus: Quia contra istum modum videntur specialiter mi-
 litare ea quae allegata sunt prius, capitulis 12 et 13 (ibi enim
 ostenditur quod nullus debet praeferri cunctis fidelibus nisi prae- 5
 cellat virtute et sapientia universos, cuius contrarium tenet prae-
 dictus modus ponendi), ideo narra qualiter respondetur ad ipsa.

Magister: Ad illa quae 12 capitulo inducuntur respondetur
 quod, regulariter, quando invenitur aliquis qui virtute et sapientia
 omnes alios superet et excellat, ille praefendus est in summum
 pontificem, et regulariter peccant qui scienter talem dimittunt et 10
 essent merito potestate eligendi privandi; et in hoc casu loqu-

79 exceptione] acceptione Mz 82 vel] Ki: *omitted* Ww 82 corpus] corporis
 Pz Ly 83 corpus] *omitted* Pz Ly 88 locum habet] bonum est Ly 88 locum] bonum
 Pz 94 dignitas] virtus Pz Ly 2-3 militare] allegare Pz, allegari Ly 11 essent] quasi
 added Pz Ly

74 exemplum: 2.20

Capitulum 16 respondet rationibus cap. 12 adductis Ly

untur auctoritates inductae. Quando autem non invenitur aliquis talis sed multi sunt similes et aequales secundum virtutem et sapientiam, tunc non est eligendus talis (cum nullus sit talis), nec tamen propter hoc debet differri electio quousque inveniatur talis, sed sufficit tunc unus aequalium vel similium in sapientia et virtute, habendo respectum ad aliquid aliud quod aliquo modo suffragetur eidem, ut eligatur.

Discipulus: Quamvis istam responsionem, ut puto, intelligam, tamen qualiter ista opinio auctoritates supra [TEXT?] 12 capitulo allegatas, quae fortiter contra ipsam militare videntur, exponit ignoro. Ideo breviter discurre per ipsas et dic quem intellectum habet de ipsis.

Magister: Ad illam auctoritatem quae dicit quod talis debet eligi respectu cuius ceteri grex dicantur, respondetur quod potest habere duplicem intellectum verum. Unus est quod quando aliquis eligitur, talis elegi debet respectu cuius ceteri, boni et mali, dici possint merito grex. Alius est quod, quia in ecclesia semper inveniuntur mali, semper debet eligi talis respectu cuius ceteri, id est mali, grex dicantur; non tamen est semper possibile ut eligatur talis respectu cuius eminentes in sapientia et virtute possint dici grex.

Ad aliam quae ponitur 1, q., 1, c. *Vilissimus*, respondetur quod prelatus vilissimus, id est valde vilis, est putandus nisi praecellat malos et indignos tanto honore, scientia et sanctitate, sed non est vilissimus reputandus quamvis non praecellat scientia et sanctitate eminentes secundum sapientiam et virtutem.

Ad tertiam, quae est Hieronymi, respondetur quod quando est aliquis praestantior, sanctior, etc., ille ad sacerdotium eligendus est; quando autem non est talis, sufficit eligere praestantio-rem,

---

12 inductae] indictae Mz 13–14 et sapientiam] *omitted* Pz Ly 18 ut] *omitted* Mz Fr 20 12] Ly: 8 Mz Fr Pz 21 fortiter] forte Pz Ly 21 exponit] exponitur Mz, exponuntur Fr 23 habet] habent Pz Ly 24 auctoritatem] rationem Ly 27 eligitur ... debet] *omitted* Mz Fr 28 grex] eligatur ille *added* Mz Fr 29 semper] *omitted* Pz Ly 30 semper] *omitted* Pz Ly 33–34 respondetur... vilissimus] *omitted* Pz Ly 36 non] *omitted* Pz 38 quando] *omitted* Mz Fr

---

24 illam: 12.11. (Note that Chapter 12 is probably not authentic; it may have been constructed by the editor of Ly by inference from the backreferences in this chapter, which is authentic.) 33 aliam: 12.20 35–37 Cf. gloss, s. v. nisi praecellat, col. 518 38 tertiam: 12.000

sanctiorem, doctiorem et in omni virtute eminentiorem omnibus malis et stultis in populo.

Ad auctoritatem Leonis papae consimiliter dicitur quod quando est aliquis optimus ipse est eligendus, quando non est aliquis optimus eligendus est bonus. 45

Ad auctoritatem Ambrosii dicitur quod presbyteri et diacones cunctum populum vitam ducentem in omnibus secularem debent conversatione et sermone praeire, sed non oportet quod praeant illos ex populo qui ducunt vitam singulariter sanctam.

Ad alias auctoritates per modum consimilem respondetur. 50

Discipulus: Puto me non ignorare qualiter ista opinio intelligat omnes sacros canones qui in hoc contra ipsam militare videntur. Sed dic an teneat electionem debere cassari si non eligitur optimus, quando optimus et excellentior omnibus invenitur.

Magister: Tenet quod quia propter scandala, turbationes, dissensiones, seditiones etiam, saepe tolerantur minora mala ut maiora vitentur, ita potest electio boni non optimi quando invenitur optimus licite non cassari, et saepe periculosissime cassaretur. 55

Discipulus: Numquid, non obstante quod talis electio cassari non debeat, tenetur electus bonus non consentire electioni de se factae, vel cedere si iam consenserit, quando aliquis optimus est dimissus? 60

Magister: Respondetur quod talis, quando alius optimus invenitur, si absque periculo vel turbatione notabili valeat non consentire, vel cedere si consenserit, de necessitate salutis tenetur non consentire vel cedere, maxime si cum bono exemplo et aedificatione totius communitatis fidelium hoc facere possit. Aliter enim damnabiliter bonum vel honorem proprium bono communi praeferret. 65

Capitulum 17

Discipulus: Dic nunc qualiter respondetur ad illa quae supra 13 capitulo sunt adducta.

41 doctiorem] doctorem Mz Fr 46 diacones] diaconi Ly 48 praeire] conceditur added Ly 53 eligitur] eligatur Pz Ly 55–56 dissensiones] omitted Pz Ly 62 dimissus] divisus Pz 65 consenserit] consensit Mz Fr

43 auctoritatem Leonis: 12.24 46 auctoritatem Ambrosii: 12.26

Capitulum 17 in quo respondetur ad rationes et auctoritates cap. 13 adductas Ly

Magister: Omnia illa fundantur in hoc, ut videtur, quod nullus
 5 est dignus principatu regali nisi superet omnes alios sapientia et
 virtute, secundum quod Aristoteles in politicis et etiam in ethi-
 cis sentire videtur, ut nullus debeat esse rex nisi sit optimus, et
 melior secundum sapientiam et virtutem omnibus sibi subiectis.
 10 Ad quod dicitur quod hoc non est, secundum Aristotelem, uni-
 versaliter absque omni exceptione verum. Ad cuius evidentiam
 dicitur esse sciendum quod principatum regalem pluribus modis
 contingit adipisci, de quibus ad praesens sufficit enumerare duos,
 quorum unus est quando aliquis a subditis voluntarie sublimatur
 15 in regem, alius est quando quis voluntarie de principatu despoti-
 co quem iuste adeptus fuit ad principatum regalem se transfert.
 Si primo modo debeat quis ad principatum regalem regulariter
 assumi, assumendus est optimus secundum sapientiam et virtu-
 tem, si invenitur talis et nullum iustum impedimentum impedit
 20 promotionem eius, et si tale genus invenitur quod tali modo ex-
 cedat omnes alios, iustum est regulariter ut tale genus regnet. Et
 sic intelligit Aristoteles, 3 *Politicorum*, c. 16, cum dicit: “Cum
 igitur sit genus totum vel aliorum unum acciderit esse differen-
 tem secundum virtutem tantum ut excedat quae illius eam quae
 25 aliorum omnium, tunc iustum est genus hoc esse regale et domi-
 nans omnium, et regem unum hunc, sicut et dictum est prius”. Si
 autem non invenitur, inveniuntur tamen multi boni, aliquis eorum
 assumendus est, cuius principatum alii ei similes et aequales in
 sapientia et virtute propter commune bonum patienter et libenter
 30 ferre tenentur. Qualiter autem assumi debeat postea, si volueris,
 poteris inquirere.

Si autem secundo modo pervenerit quis ad principatum rega-
 lem (puta quia primo obtinuit dominium regionis totius et om-
 nium habitantium in ea, sive per occupationem sive per emptio-
 nem sive per donationem sive per iustum bellum sive quocumque
 35 alio modo iusto, et postea, renuens principatum despoticum, con-
 tentus est solo principatu regali, ut scilicet principaliter velit prin-
 cipari eis propter bonum et conferens subditorum, non propter

9 hoc] *omitted* Pz Ly 12 contingit] contigit Pz Ly 14 est] *omitted* Mz Fr
 19 invenitur] inveniatur Pz Ly 21 c] et Pz Ly 22 sit] sic Pz Ly 22 vel
 aliorum] Susemihl: et alios Ww 22–23 differentem] Susemihl: differenter
 Ww 23 eam] ea Pz Ly 27 ei] eis Mz Fr 33 occupationem] occupacionem
 Mz 34 quocumque] quoque Mz Fr

21–25 *Politics* III.17, 1288a 15-20; Susemihl, p. 235

bonum proprium, qualiter principatur despotes), [TEXT?] poterit iuste potiri principatu regali quamvis non sit optimus, quia ex hoc quod partem iuris sui dimittit et partem retinet non est iniustus censendus, licet non sit optimus. 40

Ad Aristotelem autem qui innuit 7 *Politicorum*, capitulo 13, quod non est iustum aliquos semper principari nisi tantum differant a subditis quantum dii et heroes differunt ab hominibus, respondetur multis modis: uno modo quod hoc est verum si attendatur solummodo meritum et dignitas principantis, non autem si attendatur utilitas boni communis. Aliter dicitur quod hoc est verum de iusto naturali in particulari, puta quod non est iustum naturale ut isti principentur omnibus aliis nisi tali modo differant ab omnibus illis quibus principantur; per quem modum iustum est ut ille vir principetur uxori suae vel uxoribus, et pater filiis, et iste dominus servis qui naturaliter sunt servi, secundum Aristotelem 1 *Politicorum*. Sed non est verum de iusto positivo. Nam cum saepe sit iustum et naturale ut *aliquis* dominetur multis sibi similibus et aequalibus in communitate perfecta [TEXT?] quia sunt tot similes et aequales secundum virtutem quod non possunt utiliter omnes simul principari, et tamen talis communitas sine principante non potest consistere, secundum Aristotelem), et tamen non est iustum naturale ut magis principentur isti quam illi, necesse est quod per iustum positivum determinetur quod isti principentur, vel simpliciter secundum totam vitam suam vel ad tempus. Et [TEXT?] sic, non obstante quod non sit iustum naturale ut iste principetur secundum totam vitam suam sibi similibus et aequalibus, qualiter intelligit Aristoteles, tamen potest ex causa fieri iustum positivum, quod Aristoteles negare non intendit. 65

Discipulus: Quomodo potest esse iustum naturale quod aliquis principetur sibi similibus, et tamen non est iustum naturale quod ille principetur sibi similibus, nec est iustum naturale quod ille principetur sibi similibus, et sic de singulis?

Magister: Respondetur quod ista interrogatio tua procedit ex 70

38–39 poterit] Ly: poteris Mz Fr Pz 39 optimus] hominum added Ly
 47 attendatur] attenditur Pz Ly 49 differant] differat Mz 50 omnibus] omitted Mz Fr
 50 principantur] principatur Mz Fr 52 servis] suis added Mz
 54 cum] omitted Ly 54 sit] fit Pz Ly 55 quia] Ki: si added Ww 59 tamen] quia Pz Ly
 59 principentur] principetur Mz 59 isti] omitted Pz 59–60 illi] quare added Mz Fr
 62 sic] Ki: sicut Ww 67 sibi] sibi added Mz 68 sibi] omitted Pz Ly
 68–69 nec ... similibus] omitted Pz Ly

ignorantia primitivorum, scilicet logicalium, quae nullus desudans cuicumque scientiae ignorare deberet; aliter enim procedet sophisticè quando putabit se demonstrative procedere. Dicitur ergo quod sicut saepe tam universalis quam particularis est necessaria, et tamen quaelibet singularis est contingens, ita possibile est quod particularis sit secundum iustitiam naturalem et tamen nulla singularis erit secundum iustitiam naturalem. Quare possibile est quod aliquem debere principari sibi similibus sit iustum naturale, et tamen non est iustum naturale istum principari debere sibi similibus, nec est iustum illum debere principari sibi similibus, et sic de singulis. Et sicut possibile est quod propositio cathégorica de disiuncto extremo in qua subiiciuntur termini discreti contenti sub aliquo termino communi sit necessaria, et tamen quod disiunctiva correspondens cum modo necessitatis sit falsa et ideo nulla singularium illarum sit necessaria, ita potest contingere quod talis sit vera: “Istum vel illum”, et sic de singulis “principari sibi similibus est iustum naturale”, [TEXT?] quae est cathégorica de disiuncto subiecto, et tamen quod disiunctiva sit falsa, et per consequens quaelibet singularis est falsa. Ut igitur (secundum istos) absque omni deceptione in talibus procedatur, diligentissime est cognoscenda differentia inter propositionem disiunctivam et de disiuncto extremo, et inter propositionem de eisdem terminis acceptam in sensu compositionis et in sensu divisionis (secundum quosdam), vel inter diversos sensus talium propositionum secundum amphibologiam (secundum nonnullos): quia saepe propter ignorantiam diversitatis inter tales propositiones et sensus, intellectus auctorum in pluribus ignoratur, dum putantur unum habuisse sensum et quandoque alium, immo quandoque contrarium, habuerunt, et variis modis sophismata fiunt in talibus, quamvis ignoranter a multis, dum unus sensus vel propo-

71 nullus] nulle Mz 72 cuicumque] cuique Mz Fr 74 quod sicut] *omitted* Pz 74 saepe] *omitted* Pz Ly 75 et] ut Mz, cuius Pz Ly 75 tamen] cum Mz 77 erit ... naturalem] *omitted* Mz Fr 80–81 nec ... similibus] *omitted* Pz Ly 82 termini] termino Pz Ly 83 discreti] discreto Ly 83 contenti] contento Ly; *omitted* Fr 86 illum] vel illum *added* Mz 87–88 quae est] Ki: si sit Ww 96 quia] quod Ly 97 sensus] et *added* Mz Fr 98 putantur] putatur Mz Fr 98 et] *omitted* Mz Fr; ut Ly 98 quandoque¹] habent Ly 100 ignoranter] ignorantur Ly

74–75 Cf. *Summa logice*, II, 9.30-8 (p. 274), and III-3, 34.30-42 (pp. 717-8) 91–92 Cf. *ibid.*, II, 37.11-18 (p. 355), and III-4, 5.136-143 (pp. 768-9) 95 Cf. *ibid.*, III.4, 5-76-93 (pp. 766-7), 174-99 (p. 770), and 8.36-43 (pp. 787-8)

sitio equipollens sophisticè infertur ex alio aut econverso, vel ex propositione in uno sensu accepta, vel ex uno sensu, inferuntur illa quae non ex ipso sed ex alio sensu sequuntur, vel econverso unus sensus sophisticè concluditur ex illis ex quibus alius sensus vero argumento potest inferri; pluribus etiam aliis modis fiunt sophismata in talibus propter ignorantiam distinctionis huius sensus earundem propositionum secundum vocem. 105

Discipulus: Recitasti duos modos respondendi ad Aristotelem. Nunc recita alium, si occurrerit.

Magister: Aliter dicitur quod non est iustum aliquos vel aliquem semper principari, nisi tantum differant vel differat a subiectis quantum differunt dii et heroes ab hominibus, si probabiliter timetur quod aequales, si non aequaliter honorentur, periculosas dissensiones et seditiones procurabunt. 110

Discipulus: Secundum ista discurre per auctoritates quae allegatae sunt supra capitulo 13. 115

Magister: Primam auctoritatem Aristotelis concedit ista opinio sicut sonat. Ad secundam dicitur quod quando sunt plures aequales in aliqua communitate perfecta, vult Aristoteles quod expedit omnes participare principatu “secundum partem” (id est, quandoque principari, quandoque subiici), quando probabiliter timetur quod aliter periculosae seditiones orientur nisi quilibet qui est aequè dignus aliquando principetur. Si autem de huiusmodi seditione minime formidatur, expedit (si aliquis invenitur idoneus) ut unus tanquam rex omnibus principetur, etiam secundum totam vitam suam, nisi praesumatur quod velit principatum regalem in tyrannidem convertere vel timeatur de aliquo alio malo quod posset propter aliquam malitiam accidere. 120 125

Ad aliam autem per Aristotelem, “Quod enim aequale idem similibus”, responsum est prius. 130

Ad aliam, cum accipitur ab Aristotele quod nullus est dignus principari regaliter nisi superet omnes alios omnibus bonis, respondetur quod hoc verum est si solummodo attendantur meritum et dignitas personae illius qui debet esse rex, non habendo respectum ad bonum commune. 135

101 equipollens] aequivalens Pz Ly 101 vel] *omitted* Pz Ly 120 principatu] principatum Ly 121 quando] quandoque Mz Fr 127 timeatur] timetur Pz Ly 127 malo] modo Pz 132 regaliter] regulariter Mz Fr Ly

117 primam: 13.13 118 secundam: 13.27 129 aliam: 13.33 130 prius: 15.20 131 aliam: 13.50, and 2.46

Ad aliam, cum accipitur quod regnum est secundum aristocra-
 tiam institutum, in qua solummodo principantur qui sunt ceteris
 meliores, respondetur quod si in aliqua communitate volente ari-
 stocratice regi inveniuntur aliqui pauci ceteris meliores, iustum
 140 est quod illi (nisi aliquid aliud impediatur) ceteris principentur. Si
 autem non inveniuntur aliqui pauci qui sunt ceteris meliores, sed
 sunt multi in sapientia et virtute aequales, et tot quod non esset
 expediens omnes principari, tunc non potest fieri ut principantes
 aristocratice sint ceteris meliores, et tamen principatus aristocra-
 145 ticus est toti communitati expediens, si principatum regalem no-
 luerit sustinere; et utilius tunc erit aliquos paucos de aequalibus
 ad principandum omnibus assumere quam principatum politicum,
 oligarchicum vel democraticum instituere.

Ad illud quod dicitur Deum elegisse optimum de toto populo
 150 in primum regem Israel, scilicet Saulem, respondetur quod Saul
 non erat melior secundum sapientiam et virtutem omnibus aliis;
 Samuel enim fuit multo melior illo, et forte quamplures alii ipsum
 virtute et sapientia excesserunt. Propter tamen staturam proceram
 ipsius dicebatur quod non erat ei similis in omni populo, quia (ut
 155 habetur ibidem) “altior fuit omni populo ab humero et sursum”.
 Ex isto colligunt multi quod non est necesse universaliter absque
 omni exceptione semper eligere meliorem in regem, quia Samuel
 non fuit electus in regem et tamen fuit multo melior Saule.

Discipulus: Dic breviter, applicando praedicta ad papam, quo-
 160 modo respondetur ad praescripta in quantum probare videntur quod
 nullus tanquam papa praeesse debet cunctis fidelibus nisi omnes
 superet sapientia et virtute.

Magister: Dicitur quod si inveniretur aliquis catholicus cuius
 excellentia talis esset nota, ille (nisi aliquid singulare specialiter
 165 impediret) deberet praeesse toti communitati fidelium, ita quod
 si aliquis alius eligeretur (vel etiam ante praesidens extitisset)
 minus perfectus, amore communis boni ei de necessitate salutis
 cedere teneretur, nisi cessionem huiusmodi aliqua specialis ratio
 impediret. Si autem non inveniretur aliquis qui taliter excede-
 170 ret, de aequalibus esset aliquis assumendus, quia quamvis non

138 communitate] communicate Ly 145–146 noluerit] voluerit Pz 152 fuit] erat
 Pz Ly 152 quamplures] complures Ly 155 fuit] in *added* Pz Ly 165 praeesse] praeferr
 Pz Ly 167 minus perfectus] unus vel alius Mz Fr

136 aliam: 13.53 149 illud: 13.59 155 1 Kings 10:23

sit iustum naturale vel divinum ut iste assumatur, tamen iustum
 naturale est ut aliquis assumatur. Et ideo, quia non omnes aequa-
 les debent praesse, expedit ut si non possit rationabiliter aliter
 quam per sortem, quod per sortem aliquis de aequalibus praefe- 175
 ratur, quemadmodum apostoli, propter omnimodam aequalitatem
 quam perpenderunt inter Mathiam et Ioseph qui vocabatur Bar-
 sabas, sortes eisdem dederunt et eum super quem sors cecidit ad
 apostolatus officium assumpserunt. Si autem aliqui discernuntur
 in aliquibus inaequales, quamvis non in sapientia et virtute, tunc 180
 ad inaequalia potest respectus haberi, pro temporis qualitate: quia
 in uno tempore posset haberi iuste respectus ad unum et in alio
 tempore ad contrarium; uno enim tempore posset iuste haberi
 respectus ad amicorum potentiam et alio tempore ad carentiam
 amicorum; et sic de aliis a sapientia et **[TEXT?]** virtute putant
 quidam consimiliter esse dicendum. 185

Capitulum 18

Discipulus: Audivi quomodo respondetur ad illa quibus vi-
 debatur probatum quod nullus deberet fieri summus pontifex et
 caput cunctorum fidelium nisi excelleret omnes alios sapientia et
 virtute. Nunc narra quomodo respondetur ad illa quibus supra 5
 capitulo 2 huius secundi ostenditur quod non expedit communitati
 fidelium subiici uni capiti et praelato quia expedit sibi quod rega-
 tur a pluribus. Ante omnia **[TEXT?]** autem peto ut dicas propter
 quam utilitatem, secundum istos, magis expedit communitati fi-
 delium regi ab uno quam a pluribus. 10

Magister: Huius **[TEXT?]** dicunt esse utilitates plures, qua-
 rum una est quod facilius habetur accessus ad unum quam ad
 plures propter hoc, quod plures non semper reperiuntur in eodem
 loco; non modicum autem expedit subiectis pro diversis necessi-
 tatibus facilem posse habere accessum ad principantem, propter 15
 quod principes tam seculares quam ecclesiastici sunt reprehensi-

174 per¹] *omitted* Mz Fr, *added* Frb 177 sortes] sortem Pz Ly 184 virtute] Ly: ■
 nec *added* Mz Fr Pz 5 quibus] que Mz Fr 8 autem] Ki: enim Ww
 11 dicunt] Ly: debent Mz Fr Pz 12 est] *omitted* Mz 13 quod] *omitted*
 Pz 15 accessum] excessum Mz Fr; *changed to* accessum Fr

175–178 Acts 1:23-6

Capitulum 18 in quo notantur quinque utilitates principatus monarchici et re-
 galis propter quas magis expedit regi ab uno quam a pluribus Ly

biles reputandi qui inaccessibiles exhibent se subiectis. Alia utilitas est quia unus principans facilius potest regulariter (quando occurrit necessitas) facere iudicium et iustitiam et pericula vitare
 20 quam plures. Si enim unus est principans, quandocumque oportet facere iudicium et iustitiam et periculum aliquod vitare, non est necesse quod alium praestoletur. Si autem essent plures principantes, quamvis necesse esset celeriter talia expedire nec sine periculo differri valerent, oportet unum alium vel alios expectare.
 25 Tertia utilitas est quod facilius potest corrigi unus, si exorbitaverit, quam plures, quia plures haberent plures defensores quam unus. Quarta est quod, cum sine consilio multorum nulla possit bene regi magna communitas (iuxta illud Salomonis, Proverbiorum 24, “Erit salus ubi multa consilia”; unde et in laudem dicitur Romanorum, 1 Machabaeorum 8, quod “quotidie consulebant trecenti viginti, consilium agentes semper de multitudinem, ut quae digna sunt gerant”), melius regetur eorundem communitas si unus aliis principetur, qui de tempore et loco consilii et omnibus aliis (puta de consiliariis admittendis vel repellendis, et consimilibus), valeat
 35 ordinare, quam si principarentur plures quorum unus alium, etiam si machinaretur in malum rei publicae, non posset faciliter excludere a consilio et ceteris quibusque agendis. Quinta utilitas est quia plura negocia et pluribus modis et cum minori labore potest expedire unus quam plures, quia pluribus modis potest accidere impedimentum ne plures simul de eisdem negociis diffiniant.

Propter has et alias utilitates plures, dicunt isti quod magis expedit communitati fidelium regi ab uno optimo viro quam a pluribus optimis viris, et similiter magis expedit sibi regi ab uno bono et sapiente qui de consilio velit agere [TEXT?] sapientum
 45 quam a pluribus bonis et sapientibus. Hinc, ubi prius, dicitur in laudem Romanorum [TEXT?] quod “commitunt uno homini magistratum suum per singulos annos dominari universae terrae, et omnes obediunt uni”, et tamen, ut allegatum est, trecenti viginti erant consilarii quotidie consulentes. Hinc Abimelech, ut habe-

---

18 quia] quod Ly 24 valerent] valeret Ly 33 de] *omitted* Pz 33 aliis] *omitted* Pz Ly 36 machinaretur] machinarentur Pz Ly 36 publicae] vel *added* Mz Fr 37 utilitas] *omitted* Mz Fr 43 viris] *omitted* Pz Ly 44 bono] *omitted* Pz Ly 44 sapientum] Ki: qui aliter non est bonus *added* Ww 45 in] ad Ly 46 quod] Ly: *omitted* Mz Fr Pz 49 consulentes] consiliantes Pz Ly

tur Iudicum 9, astute suasit per fratres matris suae viris Sichen ut 50
 reciperent eum in dominum, praetendens id quod fuit eis utilius
 si ipse fuisset bonus, dicens: “Loquimini ad omnes viros Sichen:
 Quid vobis est melius, ut dominantur vestri septuaginta viri omnes
 filii Ieroboal, an ut dominetur vobis unus vir?”

Capitulum 19

Discipulus: Audivi utilitates aliquas propter quas isti dicunt
 quod magis expedit communitati fidelium regi ab uno fideli quam
 a pluribus. Nunc narra quomodo respondetur ad allegationes quae
 contrarium probare videntur quae supra capitulo **[TEXT?]** 2 huius 5
 secundi sunt inductae.

Magister: Ad primam illarum, cum adducitur quod per il-
 lum vel illos maxime expedit regi totam congregationem fidelium
 cuius vel quorum iudicium est certius et melius in iudicando et di-
 scernendo quae sunt procuranda tanquam utilia et quae tanquam 10
 inutilia et nociva sunt penitus repellenda, respondetur quod hoc
 non est universaliter verum, licet sit verum in casu. Constat enim
 quod iudicium concilii generalis, in quo convenire debent melio-
 res et sapientiores de omnibus provinciis et regionibus Christia-
 norum, est certius et melius quam iudicium unius, vel paucorum 15
 qui in aliquo uno loco valent continue commode commorari, et
 tamen non expedit semper esse concilium generale pro communi-
 tate fidelium gubernanda, quamvis in casu etiam pro quibusdam
 negociis specialibus quae per unum vel paucos non possunt con-
 grue expediri sit expediens concilium generale convocari et sequi 20
 ipsius sententiam; pro negociis autem quae per unum vel pau-
 ciores possunt utiliter expediri non expedit congregari concilium
 generale, et ita regulariter magis expedit communitatem fidelium
 regi ab uno vel paucis quam a concilio generali. Sic etiam regu-

---

51 reciperent] acciperent Pz Ly 5 2] Ly: 1 Mz Fr Pz 7 primam] tertiam
 Ly 9 certius ... melius] melius vel certius Pz Ly 15 et] etiam Mz 15 melius] Mz
 Fr *illegible*; iustius Frm 18 in casu] *omitted* Pz Ly 18 pro quibusdam] per
 quod Mz 24–25 regulariter] *omitted* Pz Ly

50–54 Judges 9:1-2 7 primam: 2.83

Capitulum 19 in quo ponuntur responsiones ad rationes secundi capituli pro-
 bantes quod non expedit magis communitati fidelium regi ab uno fideli quam
 a pluribus et primo respondet ad tertiam deinde ad sequentes ad primam et
 secundam alleagiones respondetur supra c. 15 Ly

25 lariter expedit magis communitati fidelium regi ab uno optimo
 vel bono utente consilio sufficienter bono quam a pluribus simul
 principantibus, quia melius est ut plures, absque quorum con-
 silio non bene regeretur communitas fidelium, sint tantummodo
 30 consilarii unius optimi aut boni, qui possit eos quando erit ex-
 pediens invitare et omnes aut quosdam vocare et diversis diversa
 committere, quam quod huiusmodi omnes sint principantes sive
 rectores. Quia necesse esset saepe omnes convenire pro negoci-
 is quae possent expediti per paucos. Aliae etiam difficultates et
 incommoditates plures acciderent, quae vitantur si unus optimus
 35 aut bonus, habens consiliarios sufficientes et aequae bonos sicut
 essent plures principantes, regit. Principatus enim neque sapien-
 tiam neque bonitatem largitur.

Ad Aristotelem autem, qui probare videtur in *Politicis* quod
 magis expedit communitatem regi a pluribus optimis quam ab
 40 uno quia turba melius iudicat quam quisque unus, respondetur
 quod plures melius et certius saepe iudicant quam unus et turba
 melius quam unus, et ideo tunc requiritur disceptatio, consiliatio
 et iudicium plurium: non tamen tanquam principantium necessa-
 rio, sed saepe sufficit ut assint tanquam consilarii solummodo.
 45 Ita enim disceptat, consiliatur et iudicat, discernendo inter bonum
 et malum, iustum et iniustum, ille qui solummodo est consilia-
 rius habens intentionem bonam, sicut si esset principans. Saepe
 etiam pro agendis sufficit deliberatio et iudicium unius solius. Et
 ideo magis expedit toti communitati fidelium quod principetur
 50 unus supremus principans, qui negocia pro quibus ipse solus suf-
 ficit expediat per seipsum et alia pro quibus peritia ipsius solius
 non sufficit expediat de consilio aliorum, quam quod principen-
 tur tales **[TEXT?]** plures, quos pro omnibus negociis, parvis et
 magnis, facilibus et difficilibus, oporteat convenire.

55 Ad aliam auctoritatem Aristotelis, quae videtur asserere quod
 multi multis oculis et multis auribus plura percipiunt et melius
 quam unus duobus oculis et duabus auribus, et similiter multi plu-
 ra possunt operari multis manibus et multis pedibus quam unus

25 magis] *omitted* Mz Pz 25 uno] sufficienter *added* Pz Ly 26 sufficienter
 bono] *omitted* Pz Ly 30 invitare] mutare Mz 32 esset] erit Mz Fr 42 tunc] bene
 Pz Ly 47 sicut] primo *added* Mz Fr 47 principans] participans Pz;
 et participans *added* Ly 53 plures] Ly: primo Mz Fr Pz 53 quos] *omitted*
 Mz Fr 55 quae] *omitted* Pz

38 Aristotlem: 2.99 55 aliam: 2.104

duabus manibus et duobus pedibus, et ita magis expedit regimen
 plurium quam unius, respondetur quod si unus bonus et sapiens 60
 regat communitatem fidelium, non solum utitur duobus oculis
 et duabus auribus ac etiam duabus manibus et duobus pedibus,
 sed interdum utitur multis huiusmodi organis. Et magis expedit
 quod interdum utatur solummodo duobus oculis et duabus mani-
 bus quam multis; interdum vero magis expedit quod utatur multis 65
 quam solum duobus. Et ideo magis expedit toti communitati fide-
 lium quod regatur ab uno, qui aliquando, prout expedit, utatur sua
 sufficientia propria, aliquando aliena, quam a pluribus qui absque
 necessitate ad omnia expedienda convenient.

Ad illud quod ibidem accipitur Actuum 15 quod “convenerunt 70
 apostoli et seniores videre de verbo hoc”, quasi semper magis
 expediat negocia terminari et diffiniri per plures quam per unum,
 respondetur quod aliquando magis expedit negocia terminari per
 plures quam per unum, et aliquando magis expedit quod tracten-
 tur per unum, et ideo expedit communitati fidelium ut regatur ab 75
 uno optimo, vel saltem bono, qui solus aliqua negotia et quaestio-
 nes tractet et diffiniat, aliqua vero tractet cum aliis, pluribus vel
 paucioribus, secundum quod erit expediens, et diffiniat. Et ideo
 in casu de quo fit mentio Actuum 15 erat expediens ut non unus
 solus sed plures conquirent. Convenerunt apostoli et seniores, 80
 non quidem omnes principantes communitati fidelium, sed tan-
 quam necessarii et utiles uni principanti et capiti omnium pro
 favore vel consilio praestando. Quandoque enim vocantur aliqui
 ad aliquos tractatus in quibus sufficit sapientia unius magis pro
 favore praestando contra resistentes vel inobedientes quam pro 85
 consilio requirendo.

Ad Innocentium vero papam, cum dicit quod facilius inveni-
 tur quod a pluribus senioribus quaeritur, respondetur quod hoc de
 multis dubiis continet veritatem; quando tamen ad alicuius inven-
 tionem sufficit unus solus qui tunc non indiget favore vel auxilio 90
 aut consilio plurium, melius est quod queratur et inveniatur ab
 uno quam a pluribus.

---

63 multis] modis *added* Ly 66 toti] *omitted* Mz Fr 73–74 respondetur ...
 unum] *omitted* Mz Fr 74–75 tractentur] tractetur Mz Pz 79 ut] de verbo
 illo *added* Pz Ly 80 conquirent] exquirent et Pz Ly 83 praestando] *omitted* ■
 Pz Ly

---

70 illud: 2.113 70–71 Acts 15:6 87 Innocentiam: 2.119

Ad aliam vero allegationem, quae fundatur in hoc, quod plures
 sunt minus pervertibiles et corruptibiles a malitiis et concupiscen-
 95 tiis et passionibus pravis quam unus, et per consequens magis
 expedit communitati fidelium a pluribus regi quam ab uno quia
 magis expedit sibi regi ab illo vel illis cuius vel quorum voluntas
 est minus pervertibilis et corruptibilis a passionibus pravis, re-
 spondetur quod aliquo modo voluntas unius est minus pervertibi-
 100 lis et corruptibilis a passionibus pravis et affectionibus quam vo-
 luntas plurium. Ad cuius evidentiam dicitur esse sciendum quod
 voluntatem plurium vel multitudinis esse pervertibilem dupliciter
 potest intelligi, vel quod sit pervertibilis secundum se totam (ac-
 cipiendo totam sincathegoreumatice) vel secundum partem. Pri-
 105 mo modo voluntas plurium est minus pervertibilis quam voluntas
 unius. Secundo modo voluntas plurium est magis pervertibilis
 quam voluntas unius determinati, puta voluntas istius vel illius;
 citius enim et facilius perverti potest et corrumpi aliqua multi-
 tudo secundum partem quam unus solus, quia ad corruptionem
 110 cuiuslibet de illa multitudine corrumpitur illo modo et pervertitur
 ipsa multitudo, quia quamvis non pervertantur singuli, tamen in
 multitudine ipsa aliqua perversio reperitur. Ad bonitatem et ido-
 neitatem principantis requiritur quod nec etiam secundum partem
 sit perversus, et ideo magis expedit communitati fidelium regi ab
 115 illo qui etiam secundum partem est minus pervertibilis. Talis au-
 tem est unus et non plures, et ideo magis expedit communitatem
 fidelium regi ab uno quam a pluribus.

Ad auctoritatem autem Aristotelis quae accipitur ex 3 *Politico-
 rum* c. 8, respondetur quod in casu, quando pauci non sufficiunt
 120 ad perfecte videndum quid est agendum et quid omittendum, qua-
 mvis aliquo modo hoc perpendant imperfecte, tunc expedit multi-
 tudinem convenire: non quidem ad principandum, sed ad delibe-
 randum et inveniendum quid est toti communitati expediens et ad
 consulendum quid facere principans teneatur. Quod si principans
 125 nollet sequi eorum consilium et immineret periculum notabile,
 haberent corrigere ipsum. Ideo autem in tali casu expedit multitu-

100–101 voluntas] *omitted* Pz Ly 101 sciendum] notandum Pz Ly 112 reperitur] et
 quia *added* Pz Ly 114 et] *omitted* Ly 116 expedit] *omitted* Mz 118 autem] *omitted*
 Pz Ly 120 et] *omitted* Mz Fr 121 hoc] *omitted* Pz Ly 125 immineret] immineat
 Pz Ly

93 aliam: 2.125 104 totam sincathegoreumatice: cf. *Summa logice*, II, 6.20-
 25 (p. 268) 118 auctoritatem: 2.146

dinem convenire modo praedicto, quia omnes simul sunt aliquid melius quam pauci, et tam circa mores quam circa intellectum possunt plura videre. Quando autem pauci sufficiunt ad videndum perfecte quid est agendum et quid omittendum, non expedit multitudinem convenire ad tractandum, sed melius est quod conveniant pauci, sufficientes tamen. Et ideo quando unus sufficit, non oportet convenire multos; et si unus non sufficit ad invenendum quid necesse est fieri, expedit ut quot sufficiant, multos vel paucos, valeat convocare et procedere de consilio eorundem, ita ut non principentur cum ipso. 130 135

Per praedicta patet quomodo respondetur ad auctoritatem Aristotelis cum innuit quod plures sunt magis impervertibiles quam unus. Quia dicunt quod uno modo sunt magis impervertibiles, et alio modo sunt magis pervertibiles: non quidem ut omnes simul pervertantur facilius quam aliquis unus determinatus, sed quia facilius invenitur perversitas inter eos quam in uno determinato, quia quocumque eorum perverso reperitur inter omnes perversitas, quamvis non oporteat quod in aliquo uno determinato reperiat perversitas. Ad bonitatem autem et idoneitatem principantis requiritur quod nulla in ipso sit perversitas. Et ideo, quandoque reperitur perversitas in aliqua multitudine, etiam in uno solo illius multitudinis, eo ipso illa multitudo non est idonea ad principandum, iuxta Apostolum, ad Galatas 5, “Modicum fermentum totam massam corrumpit”. Quare magis expedit communitati fidelium ut regatur ab uno quam a pluribus simul principantibus et vicem unius gerentibus, quia non ita facilius reperitur perversitas in uno sicut in quacumque multitudine, quantumcumque parva, cuius ille unus sit pars et alius cum eo, qui ita perverti potest sicut ipse. 140 145 150 155

Discipulus: Secundum ista numquam essent vocandi plures nec etiam multitudo ad consilium, cuius oppositum non solum Aristoteles et alii, sed etiam ista opinio tenet. Quia facilius invenitur perversitas in multitudine et inter quosque plures quam in uno solo; perversitas autem summe fugienda est. 160

136 ut non] non ut Pz 136 ipso] eo Pz Ly 138 innuit] innuitur Pz Ly 146 quandoque] quando Pz Ly 149 fermentum] fermenti Pz Ly 153 quantumcumque] parva] *omitted* Pz Ly 154 unus] unius Pz Ly 156 ista] sequitur quod similiter *added* Ly 158 tenet] patet consequentia *added* Ly 158 quia] quod Mz Fr

137 auctoritatem: 2.157 149–150 Galatians 5:9

Magister: Respondetur quod quandoque unus sufficit, ita quod nec consilio nec favore indiget aliorum, non sunt vocandi plures, quia frustra fit per plures quod aeque bene potest fieri per unum. Sed quando unus non sufficit ad perfecte videndum vel agendum
 165 id quod agendum est, tunc expedit vocare plures, vel pro consilio vel pro auxilio vel pro favore, quia sicut inter plures et in multitudine potest inveniri perversitas, ita inter plures et in multitudine maior scientia et prudentia et bonitas reperitur. Et ideo quando unus non sufficit convenire debent plures—quamvis hoc possit
 170 esse indifferens ad bonum et ad malum: plures enim convenientes interdum bene et interdum male procedunt, et ideo, quando propter bonitatem eorum qui convenire habent probabiliter creditur quod recte consulent et facient, agendum est ut convenient, si unus non sufficit; quando autem probabiliter invenitur quod a
 175 rectis itineribus deviabunt, impediendi sunt ne convenient, quia melius est nihil agere quam malum facere. Unde si probabiliter creditur quando aliqui ad generale concilium convocantur quod non rite concilium celebrabunt, impediendi sunt ne convenient; si autem probabiliter creditur quod rite concilium celebrabunt, agendum est ut convenient, nisi credatur quod minus utilitatis faciant
 180 quam sit incommoditas quam incurrerent ex laboribus et expensis.

Discipulus: Nunc narra quomodo respondetur ad verba Aristotelis quibus videtur concludere quod aristocratia melior et eligibilior est quam regnum.

Magister: Respondetur quod non intendit Aristoteles concludere quod simpliciter et semper melior est aristocratia quam regnum, [TEXT?] etiam si regitur ab uno optimo vel bono, sed intendit concludere quod interdum melior est et eligibilior aristocratia quam regnum. Quia enim tota multitudo principantium
 185 in aristocratia non est secundum se totam ita pervertibilis sicut unusquisque qui esset de illa multitudine, et maior est prudentia et etiam virtus seu bonitas in tota multitudine quam in uno, ideo potest accidere quod melius sit ut plures principentur aristocra-

---

161 quandoque] quandocumque Pz Ly 169 non] omitted Mz Fr, added Frb
 173 consulent] consulant Ly 173 facient] faciant Pz Ly; quod added Fr
 180 est] omitted Pz 181 incurrerent] incurrerent Ly 186 est] et eligibilior
 added Pz Ly 187–189 etiam ... regnum] omitted Pz Ly 187 etiam si] Ki:
 et Mz Fr 189 quia] quando Pz Ly 192 ideo] tunc Pz Ly

182–183 verba Aristotelis: 2.167

tice quam unus [TEXT?] regaliter, quia ille unus qui regaliter principaretur posset perverti aliis non perversis. Peius est autem quod aliquis pervertatur quando solus principatur quam quando principatur cum aliis; si enim pervertatur quando principatur cum aliis, minora et pauciora mala facere potest regulariter quam si solus principans pervertatur. Et ideo quandoque melior est et eligibilior aristocratia quam regnum. Saepe tamen et communius, et ideo quodammodo simpliciter, melius est regnum quam aristocratia propter utilitates quae dictae sunt prius capitulo 18 et propter alias plures. Et hinc est quod antiqui rationabiliter aliquando aristocratiam mutabant in regnum et aliquando regnum in aristocratiam, sicut de Romanis et aliis quampluribus gentibus possent poni exempla quamplura; aliquando enim principabantur reges et aliquando plures simul, et plures tam Romani quam aliae gentes huiusmodi transmutationes fecerunt.

Capitulum 20

Discipulus: Occasione eorum quae ultimo recitasti, interrogandum duxi an secundum istam opinionem expediat communitati fidelium ut habeant potestatem transmutandi principatum aristocraticum [TEXT?] in principatum similem principatui regali et econverso, ut habeant potestatem constituendi unum summum pontificem qui omnibus aliis praesit et etiam habeant potestatem constituendi seu eligendi simul plures summos pontifices qui, aequalem potestatem habentes, simul aristocrate regant et praesint fidelibus aliis universis, ut unum principatum in alium indifferenter, sicut videbitur expedire, valeat transmutare, ad modum quo gentes principatum aristocraticum rationabiliter transmutaverint in regalem et econverso.

Magister: Circa hoc diversae sunt opiniones, et (stante opinione quae ponit quod aliquibus aliquando melior est principa-

194 regaliter¹] Ki: regulariter Mz Fr, omitted Pz Ly 194 unus²] omitted Pz Ly 195 posset] possit Fr, potest Ly 198 si] omitted Pz Ly 199 pervertatur] pervertetur Mz, perverteretur Fr 204 aristocratiam] tantum added Mz Fr 3 an] scilicet added Pz Ly 5 in] Ly: et Mz Fr Pz 6 econverso] ita added Ly 12 transmutaverint] transmutaverunt Fr, transmutarent Pz Ly

14–15 opinione: 19.199

Capitulum 20 in quo specialiter queritur utrum expediat communitati fidelium habere potestatem transmutandi principatum aristocraticum in principatum regalem et econtra quod sic prima opinio probatur decem rationibus ad quas respondetur infra c. 27 Ly

tus aristocraticus principatu regali et aliquando eisdem praecellit principatus regalis) una est quod expedit communitati fidelium ut habeat talem potestatem transmutandi principatum aristocraticum in principatum unius summi sacerdotis et econverso, secundum
20 quod necessitas et qualitas temporis unum principatum vel alium exigit et requirit.

Discipulus: Pro ista opinione aliquas allegationes adducas

Magister: Pro ipsa potest taliter allegari. Sicut expedit ut “secundum varietatem temporum statuta varientur humana”, (Extra,
25 *De consanguinitate [TEXT?] et affinitate, Non debet reprehensibile*), sic expedit ut secundum varietatem temporum principatus varientur humani. Sed ecclesia Christi habet potestatem principaliter super humanos principatus quantum ad omnia quae sibi expediunt. Ergo habet potestatem variandi huiusmodi principatus.
30

Discipulus: Dici posset quod principatus quo summus sacerdos principatur cunctis fidelibus non est humanus sed divinus, quia a solo Deo institutus existit; ergo non decet, et per consequens non expedit, ut ecclesia super principatum papalem habeat potestatem.
35

Magister: Haec responsio impugnatur, quia licet principatus papalis sit quoad hoc divinus, quod Christus ordinavit ipsum debere esse in ecclesia, quantum ad multa tamen videtur esse humanus. Nam ad homines pertinet ordinare quis assumi debeat ad
40 ipsum et qui debent eligere et qui debeant assumptum corrigere, si correctione indigeat, et consimilia. Ergo consimiliter quantum ad hoc erit humanus, quod per homines debeat ordinari an unus tantummodo vel plures, quando expedierit, ad talem assumi debeat principatum.

45 Amplius, communitati fidelium, quantum ad omnia quae necessaria sunt pro his quae sunt propria Christianis, optime est provisum, et ideo non minus bene quam cuique alii communitati vel genti, ut in omnibus talibus, quantum ad omnia quae expediunt, et ut expediunt, habeat potestatem. Sed si ecclesia habe-

---

22 pro ... adducas] *omitted* Ly 22 aliquas] alias Mz 23 magister] *omitted* Ly 25 et ... debet] Fr: *omitted* Mz Pz Ly 25–26 reprehensibile] Fb: reprehensibilem Mz Pz Ly; *omitted* Fr 28 principatus] *omitted* Mz Fr 34 ecclesia] *etiam* Pz Ly 34 super] supra Pz Ly 40 debeant] debent Pz Ly 47 ideo] *omitted* Pz Ly 47 non] *omitted* Mz Fr 47 cuique alii] cuicumque Pz Ly

ret potestatem transmutandi principatum qui inciperet esse minus 50
 expediens in alium principatum magis expedientem, melius esset
 provisum quam si potestatem huiusmodi non haberet. Ergo cum
 in talibus sit optime provisum sibi, habet potestatem transmutan-
 di principatum unius in principatum plurium, si adverterit quod 55
 sit magis expediens ut regatur a pluribus principatu aristocratico
 quam ab uno solo.

Rursum, non minus expedit communitati fidelium ut habeat
 potestatem tollendi principatus qui incipiunt esse onerosi vel mi-
 nus utiles quam tollendi consuetudines onerosas, cum nihil possit 60
 plus nocere ecclesiae quam principatus onerosus et inutilis, iuxta
 sententiam Augustini, qui, ut legitur dist. 81, *Nemo*, ait: “Ne-
 mo quippe in ecclesia amplius nocet quam qui perverse agens
 nomen vel ordinem sanctitatis et sacerdotis habet”. Ex quo colligitur
 quod nihil amplius nocet ecclesiae quam princeps perversus
 et principatus perversus. Quare, si ecclesia animadvertat quod ec- 65
 clesia perverse vel minus utiliter regitur ex hoc quod unus solus
 omnibus principatur, expedit ut habeat potestatem talem princi-
 patum in alium qui pro tempore erit utilior transmutare.

Adhuc, non expedit ecclesiae illi principatui alligari qui potest
 in principatum pessimum transmutari. Sed principatus quo prin- 70
 cipatur unus solus potest in principatum pessimum transmutari,
 quemadmodum principatus regalis, non obstante quod sit opti-
 mus, quantum est ex natura principatus, potest in tyrannidem,
 qui est principatus pessimus, transmutari, secundum quod Ari-
 stoteles in ethicis et in politicis asserit et probat aperte. Ergo non 75
 expedit ecclesiae ut principatui quo principatur unus solus taliter
 astringatur quod non possit illum in principatum alium, scilicet
 aristocraticum, utiliolem pro tempore transmutare.

Praeterea, ut etiam lex civilis testatur, “In rebus novis consti-
 tuendis evidens debet esse utilitas ut recedatur ab eo iure quod 80
 diu aequum visum est”. Ex quo colligitur quod propter eviden-
 tem utilitatem est novitas facienda, ita etiam ut recedatur ab eo
 iure quod diu aequum visum est. Sed non magis recedendum est
 a iure quam a principatu, quia in omni communitate nihil potest

57 rursum] rursus Pz Ly 66 quod] *omitted* Ly 67 principatur] principetur
 Pz Ly 69 expedit] impedit Ly 69 alligari] allegari Fr Ly 72–73 optimus] tamen
 added Ly 75 et¹ ... politicis] *omitted* Pz Ly

85 esse magis servandum quam ius. Quod enim iuri non congruit
 nullo modo est servandum. Ergo propter evidentem utilitatem est
 novitas facienda ut recedatur a principatu qui diu rationalis et
 aequus apparuit. Quare, si appareat evidenter ecclesiae pro aliquo
 90 tempore quod maior utilitas proveniret ecclesiae ex principatu ari-
 stocratico quo plures simul regent communitatem fidelium quam
 ex principatu unius, est talis novitas facienda ut a principatu unius
 qui diu aequus visus est et utilis recedatur.

Item, quod in favorem et utilitatem inductum est aliquorum
 non debet in eorum damnum et dispendium retorqueri. Sed prin-
 95 cipatus cui debeant subdi universi fideles inductus est in favorem
 et utilitatem cunctorum fidelium. Ergo si aliqua species principa-
 tus incipit esse dispendiosa fidelibus vel minus utilis, expedit ut
 illa species principatus in aliam utiliore pro tempore transmu-
 tetur. Quare ecclesia habet potestatem constituendi principatum
 100 aristocraticum super cunctos fideles, si perpendunt quod prin-
 cipatus unius incipit esse dispendiosus fidelibus.

Amplius, secundum Leonem papam, ut legitur dist. 45, c. *Licet
 enim*, “Quod provisum sit ad concordiam tendere” non debet “ad
 noxam”. Ex quo concluditur quod quicquid provisum est ad con-
 105 cordiam tollendum est si tendit ad noxam. Sed principatus unius
 summi pontificis provisus est ad concordiam cunctorum fidelium,
 scilicet ut unus praeesset aliis “ne fieret schisma”, secundum glos-
 sam, ibidem. Ergo si principatus unius summi pontificis tendit ad
 noxam, scilicet ad amorem dominandi seu tyrannice principandi,
 110 vel etiam ad schisma periculosum inter Christianos (si videlicet
 maior et potentior temporaliter aut aequalis pars Christianorum
 nullo modo vult sustinere principatum unius summi pontificis et
 tamen vult sustinere principatum aristocraticum multorum simul
 regentium quorum quilibet sit summus pontifex, quemadmodum
 115 aliquando fuerunt simul plures imperatores et aliquando in ea-
 dem causa sunt plures iudices aequalem potestatem habentes),
 tollendus est, saltem ad tempus, principatus unius regali prin-
 cipatu similis, et instituendus est, saltem quousque praedicta mala
 seu pericula et consimilia cessent, aristocraticus principatus.

85 magis] maius Mz Fr 89 proveniret] proveniat Pz Ly 93 aliquorum] *omitted* ■
 Mz Fr 97 dispendiosa] dispendiosus Mz 109 scilicet] id est Pz Ly 110 christianos] sicut ■
added Pz Ly

102–104 Rather, *Licet nonnumquam*, col. 162 107–108 Gloss, s. v. con-
 cordiam, col. 215

Rursus, cessante causa cessare debet effectus (Extra, *De appellationibus, Cum cessante*). Sed communis utilitas est causa quare unus summus pontifex debet praeesse cunctis fidelibus. Ergo si ex principatu unius non provenit communis utilitas sed commune dispendium, talis principatus pro tunc cessare debet. Ergo communitas fidelium habet tunc potestatem instituendi alium principatum. 120 125

Amplius, in cunctis ecclesiis servari debet quod maior pars iudicat observandum (Extra, *De his quae fiunt a maiori parte capituli*, c. 1, et dist. 65, c. 1 et 2 et 3, Extra, *De electione, Licet*). Ergo si maior pars fidelium reputat instituendum principatum aristocraticum super totam communitatem fidelium, talis principatus instituendus est. Ex quo infertur quod ecclesia seu communitas fidelium habet potestatem instituendi huiusmodi principatum. 130

Discipulus: Ut notat glossa super allegatum capitulum, Extra, *De his quae fiunt a maiori parte capituli*: “Non semper statur maiori parti nec pluralitati, ut hic et 31 dist., *Nicena*, et supra, *De electione, Ecclesia vestra*”. Et infra: “Illud regulare est ut semper stetur maiori parti. Sed maior pars est illa quae maiori pietate et ratione nititur, 9 dist., *Sana quippe*, et 40 dist., *Multi*, in fine, et 4, q. 3, c. *Si testes*, § *Item Iurisiurandi*”. Hoc etiam glossa, dist. 40, super capitulum ultimum, sentire videtur, dicens: “Nullus gradus elegantior sed vitae melioris actio comprobatur, 23, q. 4, *Sicut*, et 16, q. 1, *Sunt nonnulli*. Et est hic argumentum quod pars illa quae iustiori ratione nititur maior dicitur, licet sit minor: dist. 31, *Nicena*; 19, *In canonicis*; et 4, q. 3 §. 2; et Extra, *De testibus, In nostra*”. Ex his habetur aperte quod non semper standum est maiori parti. Quare quamvis maior pars Christianorum iudicaret principatum unius transmutandum esse in aristocraticum principatum, non esset tamen hoc faciendum. 135 140 145

131 fidelium] habet tunc potestatem instituendi alium principatum et *added* Pz Ly 136 31] 21 Ww 139 nititur] utitur Ly 139 et²] *omitted* Ly 140 q ... item] dist 2 Pz Ly 140 3 ... item] Fb: 2 § Mz Fr 141 nullus] non Pz Ly 142 4] q Mz Pz 143 16] 10 Ly 143 nonnulli] nulli Pz Ly 143 et² ... hic] est enim hoc Pz, et enim hoc Ly 144 ratione] rationi Pz Ly 144 nititur] innititur Ly 144 dist 31] sic di Mz Fr 145 et¹] *omitted* Mz Fr 145 §] *omitted* Pz Ly 145 2] *omitted* Ww 148 transmutandum] transmutandi Fr Pz 148 esse] *omitted* Mz Fr

120–121 col. 437 128–129 col. 506 129 cols. 249–50 129 col. 51
134–140 Gloss, s. v. rationabiliter, col. 1100 140–146 Gloss, s. v. in honore,
col. 198

150 **Magister:** Ista responsio impugnatur, quia licet non sit semper
standum maiori parti sed aliquando minori, tamen semper stan-
dum est maiori parti nisi a minori parte probetur aperte quod non
est standum maiori parti. Hoc colligitur ex glossa super praeal-
legato capitulo supra, *De his quae fiunt a maiori parte capituli*,
155 quae ait, post praeallegata verba: “Praesumitur pro pluralitate,
61 dist., *Nullus*, in fine, nisi contrarium probetur, ut hic patet,
et [TEXT?] 23 dist., *Illud*, et supra, *De electione, Dudum*”. Et
ibidem super vocabulo “ostensum” ait: “Non sufficit obiicere ni-
si probetur”. Cum ergo non possit probari quod non est stan-
160 dum maiori parti Christianorum si pro utilitate communi volue-
rint transmutare principatum unius summi pontificis in aristocra-
ticum principatum, sequitur quod in hoc standum est maiori parti
fidelium.

Discipulus: Videtur quod rationabiliter posset ostendi quod in
165 hoc non est standum maiori parti Christianorum si decreverint
instituire aristocraticum principatum super cunctos fideles, quia
minor pars in contradicendo maiori iustiori niteretur ratione; nam
minor pars tunc niteretur ordinatione Christi, quae omni praeualet
institutioni humanae.

170 **Magister:** Nonnullis apparet, esto quod Christus ordinasset
unum summum pontificem debere cunctis fidelibus principari,
quod pro utilitate communi posset ecclesia alium instituere prin-
cipatum, quod tali modo probatur. Necessitas et utilitas parifi-
cantur, ut Alexander III insinuare videtur, *Extra, De aetate et*
175 *qualitate praeficiendorum, Quaeris*. Sed pro necessitate licet fa-
cere contra praeceptum divinum, etiam expressum, in his quae
non sunt de se mala, sed solum sunt mala quia prohibita. Ergo
etiam pro utilitate communi licet facere contra praeceptum Dei et
ordinationem Christi. Ergo, esto quod Christus ordinasset unum

153–154 praeallegato] allegato Pz Ly 155 quae] qui Pz 156 in fine] omitted
Ww 156 nisi] in added Ww 157 23] Ly: tenet Mz Fr Pz 160 christianorum] omitted
Pz Ly 160–161 voluerint] voluerit Ly 161 transmutare] transmutari Pz
Ly 164 posset] potest Ly 165 decreverint] decreverit Pz Ly 166 fideles] et
added Mz Fr 167 iustiori] omitted Mz Fr 168 tunc] omitted Pz Ly
168 niteretur] inniteretur divinae Ly 168 ordinatione] ordinationi Fr Ly
168 christi] omitted Ly 169 institutioni] ordinationi Pz Ly 172 posset] potest
Ly 174 aetate] aequalitate Pz Ly 175 qualitate] aetate Pz Ly 175 praeficiendorum] praeficienda
Pz Ly 177 quia] sunt added Pz Ly

153–157 Gloss, s. v. rationabiliter, col. 1100 158–159 Gloss, col. 1100
174–175 col. 127

summum pontificem esse praeficiendum cunctis fidelibus, lice- 180
ret fidelibus pro communi utilitate alium instituere principatum,
saltem ad tempus. Maior videtur manifeste probata, quae etiam
probat ex hoc, quod necessitas et pietas parificantur, ut innuit
Gregorius IX, Extra, *De feriis*, c. ultimo. Pietas autem utilita-
tem includit. Ergo necessitas et utilitas parificantur, et per con- 185
sequens quod necessitas facit licitum etiam utilitas facit licitum.
Minor multis modis ostenditur. Hoc enim Beda super Marcum, et
habetur Extra, *De regulis iuris*, c. *Quod non est*, patenter videtur
asserere, dicens: “Quod non est licitum in lege, necessitas licitum
facit. Nam et sabbatum custodiri praeceptum est; machabei au- 190
tem sine culpa in sabbato pugnaverunt”. Ex quibus verbis aperte
videtur haberi quod Machabei ex necessitate licite fecerunt con-
tra expressum mandatum divinum. Hoc etiam Christus ipse, Mat-
thaei 12 et Lucae 6 expresse docere videtur, dicens quod David et
qui cum eo erant contra praeceptum divinum panes propositionis 195
licite comederunt, eo quod explicite praecepit Deus ne quis nisi
sacerdos dictos panes comederet. Ex quibus aliisque quampluri-
bus colligitur quod regula illa, scilicet necessitas legem non habet,
quae ponitur Extra, *De consuetudine*, *Quanto*, et illa: Necessitas
legi non subiacet, Extra, *De observantia ieiuniorum*, c. 2, et illa: 200
Necessitas in legibus excipitur, Extra, *De iureiurando*, *Querelam*,
et consimiles, non tantum de legibus humanis positivis sed etiam
de legibus divinis positivis (nisi in eisdem legibus divinis contra-
rium caveatur expresse), debet intelligi, ut necessitas legi divinae
positivae non subiaceat. Secus est de lege [TEXT?] naturali, quia 205
legi illi necessitas subiacet, nec potest aliqua necessitas excusare.

Adhuc, quod non obstaret talis ordinatio Christi ostenditur.
Nam non minorem potestatem super principatum sacerdotum mu-
tandum habent Christiani in lege nova quam habuerunt illi qui 210
erant sub lege veteri constituti. Sed non obstante praecepto Dei de
uno summo pontifice constituendo, Exodi 29 prout etiam habetur

183 hoc] idem added Pz 186 quod] si added Pz Ly 198 illa] omitted Pz
Ly 200 legi] Fb: omitted Ww 200 ieiuniorum] ieiunii Mz Fr 204 expresse] omitted
Pz Ly 205 naturali] Ki: naturali et de lege Dei naturali Ww 206 nec] tamen
added Mz 207 christi] ordinationi added Ly

184 col. 272 188–191 col. 927 193–194 Matthew 12:4 194 Luke 6:4
198–199 col. 37 199–200 col. 651 201 col. 362 202 consimiles: cf.
gloss on Extra, *De regulis iuris*, *Quod non*, s. v. necessitas, col. 1963; also
gloss on Extra, *De iureiurando*, *Querelam*, s. v. non necessitate, col. 803 211
Exodus 29:29-30

215 in decretis, dist. 21, § 1, postea David constituit plures summos pontifices, ut colligitur ex 1 Paralipomenon, c. 24. Unde et evangelista Lucae c. 2 testari videtur quod tempore Christi erant simul plures principes sacerdotum. Ergo et Christiani habent potestatem constituendi plures summos pontifices, non obstante quod Christus ordinaverit aliquem unum esse in summum pontificem sublimandum.

Capitulum 21

Discipulus: Puto te adduxisse fortiora motiva pro opinione praefata. Ideo pro opinione contraria nitere allegare.

5 **Magister:** Quod ecclesia non habeat potestatem transmutandi summum pontificium in aristocraticum principatum, vel quemcumque alium, videtur posse probari. Nam teste Christo, Matthaei 10, “Non est discipulus supra magistrum, nec servus supra dominum suum”. Omnes autem Christiani discipuli sunt et servi Christi; ergo omnes Christiani non habent potestatem tollendi ordinationem Christi. Christus autem ordinavit et voluit quod unus
10 esset summus pontifex et caput omnium Christianorum, quod in facto ostendit cum ordinavit solum beatum Petrum in summum sacerdotem. Unde et Anacletus papa (qui fuit tempore apostolorum) hoc testatur, ut habetur dist. 21, c. *In novo*, dicens: “In
15 novo testamento post Christum dominium a Petro sacerdotalis incepit ordo, quia ipsi primo pontificatus in ecclesia datus est, dicente Domino ad eum, ‘Tu es Petrus’, etc.”. Ergo omnes Christiani non habent potestatem tollendi summum sacerdotium et instituendi quemcumque alium principatum.

20 Amplius, nulli Christiani, nec maior pars nec minor, **[TEXT?]** habent potestatem tollendi unitatem ecclesiae, quia quicumque scindit ecclesiam est schismaticus reputandus; nulli autem multi-

213 24] 44 Ly 217 aliquem ... in] ad Mz Fr 3 nitere] niteris Pz Ly 4 non] *omitted* Pz 7 supra¹] super Mz Fr 7 magistrum] suum *added* Pz Ly 7 supra²] super Mz 9–10 ergo ... christi] *omitted* Pz Ly 15 dominium] Fb: *omitted* Ww 16 incepit] incipit Pz Ly 16 quia] Fb: qui Ww 21 habent] Ly: *omitted* Mz Fr Pz

212 col. 67 213 Paralipomenon 24:5 214 Rather, Luke 3:2 6–8 Matthew 10:24 14–17 col. 69

Capitulum 21 ubi arguitur in contrarium scilicet quod ecclesia non habet potestatem taliter transmutandi principatus et hoc 7 rationibus ad quas respondetur ad primam c. 22 ad secundam c. 25 ad tertiam et sequentes c. 26 Ly

tudini Christianorum, quantumcumque magnae, licet in ecclesiam schisma inducere. Unitas autem ecclesiae in hoc videtur consistere, ut habeat unum caput sub Christo quod omnibus principetur, teste beato Cypriano, qui, ut habetur 24, q. 1, c. *Loquitur*, ait: “Loquitur Dominus ad Petrum, ‘Ego dico tibi quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam’. Super unum aedificat ecclesiam. Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat et dicat, ‘Sicut misit me pater, et ego mitto vos; accipite Spiritum Sanctum’, cum tamen, ut unitatem manifestaret, unitatis eiusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique et ceteri apostoli quod Petrus fuit, pari consortio praediti et honoris et potestatis, sed ab unitate exordium proficiscitur, ut ecclesia Christi una monstretur”. Et infra: “Quam unitatem tenere firmiter et vindicare debemus, maxime nos episcopi qui in ecclesia Dei praesidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem fallat. Nemo veritatem fidei praevaricatione perfida corrumpat. Episcopatus unus est cuius a singulis in solidum pars tenetur”. Ex quibus verbis colligitur quod unitas ecclesiae, quae firmiter est tenenda, ab uno procedit et unum episcopatum requirit. Ergo nulli multitudini Christianorum licet episcopatum unum in principatum aristocraticum vel alium transmutare.

Rursus, sicut nulla est nec esse potest vera ecclesia nisi apostolica, sic nullus est in ecclesia nec esse potest verus et licitus principatus primus, scilicet episcopatus seu pontificatus, nisi apostolicus. Quod Pelagius, allegans beatum Augustinum, clare testari videtur, dicens, 24, q. 1, c. *Pudenda*: “Nullam aliam”, scilicet ecclesiam, “esse constat nisi quae in apostolica est radice fundata, a quibus”, scilicet apostolis, “ipsam fidem universo orbe propagatam esse non potest dubitari. Quod ut vobis, licet notissimum sit, beati tamen Augustini testimonio comprobemus. Audi quid in quodam opere suo dicat praeclarissimus doctor ecclesiae. Ait enim: ‘Quod si nullo modo recte potest dici ecclesia in qua

25 unum] *omitted* Pz Ly 25 sub ... quod] quod sub christo Pz Ly 27 quia] quod Pz Ly 31 tamen ut] Fb: et Ww 33 et] Fb: *omitted* Ww 39 praevaricatione] privatione Pz 40 cuius a] Fb: *omitted* Ww 40 singulis] Fb: singularis Ww 45 nec ... vera] vel potest esse Pz Ly 52 vobis] nobis Pz Ly 53 tamen] *omitted* Pz Ly 53 comprobemus] approbemus Fr Pz Ly 54 quid] *omitted* Pz 55 potest] possit Pz Ly; *omitted* Fr, *added* Frm

schisma est, restat ut, quoniam ecclesia nulla esse non potest, ea sit quam, in sedis apostolicae per successiones episcoporum radice constitutam, nullorum hominum malitia (etiamsi nota et excludi non possit sed pro temporum ratione toleranda iudicetur) ullo modo valeat extinguere”’. Ex quibus verbis colligitur quod in ecclesia nullus est verus principatus nisi qui per successiones episcoporum est continuatus in apostolica sede. Sed si institueretur principatus aristocraticus vel quicumque alius, ille non esset apostolicus, nec in sede apostolica per successiones episcoporum constitutus; ergo non esset licitus reputandus.

Praeterea, papa in ecclesia Dei habet plenitudinem potestatis. Quod ergo papa non potest, multo fortius nec aliqua multitudo Christianorum. Sed papa non posset ordinare seu statuere quod post decessum eius, vel eo consentiente et volente, alius principatus quam pontificatus summus esset in ecclesia Dei, cum omnes Christianos regi ab uno summo pontifice spectet ad generalem statum ecclesiae, contra quem papa dispensare non potest, ut testari videtur glossa 25, q. 1, super capitulum *Quae ad perpetuam*. Ergo nec aliqua multitudo potest instituere alium principatum.

Adhuc, illud non potest aliqua multitudo Christianorum per quod haereticam incurreret pravitatem. Sed si quaecumque multitudo institueret alium principatum cui subderentur omnes Christiani, ipso facto haereticam pravitatem incurreret, quia privilegium Romanae ecclesiae conaretur auferre. Qui autem, ut testatur Nicolaus papa, 22, q. 1, “Romanae ecclesiae privilegium ab ipso summo ecclesiarum omnium capite traditum auferre conatur, hic procul dubio in haeresim labitur”. Ergo nulla multitudo Christianorum potest instituere alium principatum primum quam principatum Romanae ecclesiae, qui in hoc consistit, ut unus pontifex summus omnibus Christianis principetur.

Praeterea, in uno episcopatu non possunt esse duo episcopi, nec in uno archidiaconatu duo archidiaconi (7, q. 1, *In apibus*). Ergo multo fortius in ecclesia Dei non possunt esse duo aut plures summi pontifices. Constat autem quod ecclesia Dei non debet

56 potest] quam *added* Pz Ly 58 constitutam] constituta Pz Ly 58 et] Fb: *omitted* Ww 61 successiones] successionem Pz Ly 64 episcoporum] *omitted* Pz Ly 66 praeterea] *omitted* Mz Fr 68 statuere] constituere Pz Ly 71 spectet] spectat Pz Ly 81 traditum] *omitted* Pz Ly 88 ergo] et sunt verba Hieronymi igitur Ly

73 Gloss, s. v. nulla commutatione, col. 1438 80–82 Rather, dist. 22, c. 1, col. 73 87 col. 582

carere omni summo pontifice. Ergo ecclesia non habet potestatem instituendi alium principatum principalem quam summum pontificium unius qui omnibus aliis principetur. 90

Amplius, non licet quibuscumque Christianis facere conditionem ecclesie deteriore[m] quo ad temporalia, quamvis sit licitum meliorare ipsam (Extra, *De donationibus, Fraternitatem*; Extra, *De restitutione in integrum*, c. 1); ergo multo magis non licet quibuscumque facere conditionem ecclesiae deteriore[m] quo ad spiritualia. Unum autem summum pontificem Christianis omnibus principari ad spiritualia spectat, quia principatus huiusmodi spiritualis est (dist. 10, *Suscipitis*). Ergo non licet quibuscumque Christianis principatum huiusmodi in deteriore[m] vel minus bonum quomodolibet transmutare. Principatus autem aristocraticus, et quilibet alius, est minus bonus quam principatus quo principatur unus solus, cum talis principatus sit regalis vel similis regali. Ergo non licet quibuscumque Christianis principatum aristocraticum, vel alium, loco principatus unius summi pontificis instituere quoquo modo. 95 100 105

Capitulum 22

Discipulus: Propter apparentiam magnam quam allegationes pro opinione utraque inductae habere videntur, cupio eas magis discutere et audire quomodo secundum diversas opiniones respondetur ad ipsas. Unde primo refer quomodo opinio prima ad allegationes ultimo adductas nititur respondere. 5

Magister: Ad primam, quae fundatur in hoc, quod omnes Christiani non possunt contra ordinationem Christi, respondetur per ea quae **[CONSTRUCTION?]** conata fuit probare, capitulo 20, quod videlicet necessitas et utilitas faciunt licitum aliquod quod alias, tanquam ordinationi Christi contrarium, esset illicitum. Et ideo, non obstante quod omnes Christiani sunt discipu- 10

92 pontificium] pontificem Pz Ly 97 facere] habere Ww 102 quomodolibet] quemlibet Pz Ly 3 utraque] praefata *added* Mz Fr 3 inductae] inductare Pz 3 habere] habere Pz 5 respondetur] repondere Pz 5 refer] refert Pz 9 ea] eam Mz 9 conata] condita Mz Fr 9 fuit] sunt Pz Ly 10 20] 10 Pz, 21 Ly 12 ideo] *omitted* Pz Ly 12 sunt] sint Pz Ly

95 col. 533 95–96 col. 222 100 col. 20 5 opinio prima: capitulum 20 7 primam: 21.6 9–10 capitulo 20: cf. 20.173

Capitulum 22 in quo ostenditur quomodo ad precedentes rationes secunde opinionis respondet prima opinio Ly

li et servi Christi et non [TEXT?] sunt supra ipsum, tamen ex
 15 necessitate vel utilitate possunt aliquid contra ordinationem eius
 (hoc est, contra verba et facta eius secundum quod prima facie
 sonare videntur, non tamen contra intentionem), quia ipse vult
 quod in verbis eius urgens necessitas et evidens utilitas sint ex-
 ceptae ubi aliquid ordinat vel facit cuius contrarium legi naturali
 minime adversatur et ipse non explicat quod necessitas et utilitas
 20 nullatenus [TEXT?] excipi deberent.

Quod aliter quam prius probare conatur. Nam Christus prae-
 cepit apostolis, ut habetur Matthaei 5, non resistere malo, sed
 si quis percusserit eos in unam maxillam praeberent et aliam,
 et tamen apostolo Paulo percusso licuit dicere principi sacerdo-
 25 tum, “Percutiet te Deus, paries dealbate”, [TEXT?] ut testatur
 Augustinus in sermone de puero centurionis (et ponitur 23, q. 1,
 c. *Paratus*). Quemadmodum igitur, secundum Augustinum (ibi-
 dem), praecepta illa Christi de patientia “magis sunt ad praepa-
 rationem cordis quam ad opus quod in aperto fit, ut teneatur in
 30 secreto animi patientia cum benevolentia, in manifesto autem id
 fiat quod eis videatur prodesse quibus bene velle debemus”, sic,
 circa ordinationem Christi de uno summo pontifice constituendo,
 servandum est id quod magis prodest ecclesiae suae, pro cuius
 utilitate ordinavit unum summum pontificem constituendum, ut
 35 scilicet quando expedit ecclesiae quod sint plures, fiant plures qui
 aristocratice regant ecclesiam.

Haec responsio videtur taliter posse confirmari. Si licet face-
 re contra verba praecepti [TEXT?] magis expressi, contra verba
 praecepti minus expressi licebit facere. Sed praecepta Christi de
 40 patientia data apostolis Matthaei 5 magis expressa fuerunt quam
 praeceptum de uno summo pontifice constituendo post Petrum.
 Quia expresse dixit, absque omni conditione, modificatione et
 exceptione sive determinatione, “Ego autem dico vobis non resi-
 stere malo”, etc.; nusquam autem invenitur quod dixerit, “Dico

13 sunt] Fr: sint Mz Pz Ly 20 excipi] Ki: recipi Ww 21–22 praecepit] praecipit
 Ly 23 si quis] Vulg: qui Ww 23 praeberent] praebeant Pz Ly 25 percutiet] Vulg:
 percutiat Mz Pz Ly, percutet Fr 25 ut] Ki: ubi Mz Pz Ly, nisi Fr 28 christi] omitted
 Pz Ly 30 cum] animi added Mz Fr 37 confirmari] quia added Ly 38 magis] Ly:
 minus Mz Fr Pz 38–39 contra² ... facere] omitted Mz Fr 39 minus] magis
 Pz 39 praecepta] praeceptum Pz Ly 40 expressa] expressum Ly 40 fuerunt] fui
 Ly 42 conditione] omitted Pz Ly 44 invenitur] inveniri potest Pz Ly

vobis quod constituatis summum pontificem post Petrum”, vel 45
 consimilia verba. Ergo si contra verba expressa Christi de patien-
 tia licet venire, non contra mentem— quemadmodum et ipsemet
 Christus fecit, ut testatur Augustinus, ubi prius, dicens: “Liquidò
 ostenditur quod ipse Dominus Iesus, exemplum singulare patien-
 tia, cum percuteretur in faciem, respondit, ‘Si male locutus sum, 50
 exprobra de malo; si autem bene, quid me caedis?’ Nequaquam
 igitur praeceptum suum, si verba sua intueamur, implevit, neque
 enim percutienti praebuit alteram partem, sed potius prohibuit ne
 faceret”—multo magis contra verba Christi non expressa de uno 55
 summo pontifice constituendo licet facere Christianis, ut scilicet
 non constituent unum sed plures summos pontifices, quando hoc
 expedit ecclesiae Christi.

Christus expressis verbis, nullum casum excipiendo, praecepit
 non iurare, dicens Matthaei 5, “Ego autem dico vobis non iurare
 omnino, neque per coelum”, etc., et post, “Sit autem sermo vester 60
 est, est, non, non. Quod his amplius est a malo est”. Et tamen,
 non obstante isto praecepto Christi expresso, licet in casu iurare:
 Extra, *De electione, Significasti*; et Extra, *De iureiurando, Etsi
 Christus*; 22, q. 1, *Non est*, ubi asserit Augustinus quod iurare
 licet propter infirmitatem aut incredulitatem eorum qui non aliter 65
 ad fidem moventur. Ergo, multo magis, non obstante quod Chri-
 stus fecerit beatum Petrum summum pontificem et caput omnium
 Christianorum, licet Christianis propter communem utilitatem to-
 tius ecclesiae plures simul constituere summos pontifices, si hoc
 aliquando expediat. 70

Rursus, Christus expresse praecepit apostolis, Matthaei 10, ne
 possiderent aurum vel argentum aut pecuniam et ne haberent duas
 tunicas vel portarent calciamenta. Et tamen manifesta necessitate
 cogente licebat eis contra ista venire, implendo scilicet mentem
 Christi, non verba. Quod ipse satis insinuare videtur, dicens apo- 75
 stolis Lucae 22: “Quando misi vos sine sacculo et pera et calcia-
 mentis, numquid aliquid defuit vobis?” At illi dixerunt, ‘Nihil’.
 Dixit ergo eis, ‘Sed nunc qui habet sacculum tollat, similiter et
 peram, et qui non habet, vendat tunicam suam et emat gladium’.”

48 dicens] ubi dicit Pz Ly 49 iesus] *omitted* Pz Ly 55 licet] *liceret* Pz
 Ly 60 neque] *nequam* Ly 71 expresse] *omitted* Pz Ly 76 22] 2 Pz
 78 ergo] *omitted* Pz Ly 79 emat] *sibi added* Mz Fr

59–60 Matthew 5:34 60–61 Matthew 5:37 63 col. 49 63–64 col. 369
 64–66 col. 861 71–73 Matthew 10:9–10 75–79 Luke 22:35

80 Ex quibus verbis Beda elicit quandam regulam generalem, quod
 scilicet, non obstante praecepto Christi, alia est regula vivendi
 tempore pacis, alia tempore persecutionis. Ex qua regula Bedae
 potest quaedam alia generalior colligi, quod scilicet propter ne-
 cessitatem et utilitatem licet venire contra ordinationem Christi:
 85 si enim, non obstante praecepto Christi, alia est regula vivendi
 tempore pacis, alia tempore persecutionis, ratione consimili, non
 obstante praecepto Christi, alia est regula vivendi in casu neces-
 sitatis et utilitatis, alia extra casum necessitatis et utilitatis, cum
 non nisi propter necessitatem et utilitatem sit alia regula vivendi
 90 tempore pacis, alia tempore persecutionis—si enim nulla appa-
 ret necessitas nec utilitas propter persecutionem, regula vivendi,
 praesertim promissa, nullatenus est [TEXT?] dimittenda. Propter
 necessitatem igitur et utilitatem licet non implere verba Christi.
 Ergo non obstante quacumque ordinatione Christi de uno sum-
 95 mo pontifice constituendo, licebit, si evidens utilitas hoc exposcit,
 plures constituere summos pontifices qui aristocratice gubernent
 universitatem fidelium.

Amplius, licet ex causa differre electionem summi pontificis;
 ergo licet pro tempore constituere alios qui gubernent communi-
 100 tatem fidelium.

Capitulum 23

Discipulus: Allegationes praescriptae et aliquae aliae prius
 adductae fundantur in hoc, quod licet venire contra verba divi-
 ni praecepti et Christi, licet non contra mentem seu intentionem
 5 praecipientis, quae aliquam apparentiam habere videntur. Ideo
 contra fundamentum eorum obiiciam, ut tam fundamentum quam
 dictas allegationes et consimiles melius intelligam et advertere
 valeam an aliquid contineant veritatis.

Videtur ergo quod nullo modo licet venire contra verba divini
 10 praecepti seu Christi, nec propter necessitatem nec propter uti-

83 scilicet] *omitted* Pz Ly 90–91 apparet] appareret Mz Fr 91 persecutionem] persecutiones
 Ly 92 promissa] praetermissa Fr; *omitted* Pz Ly 92 est] *omitted* Mz
 92 dimittenda] Fr: imitanda Mz Pz Ly 96 gubernent] totam *added* Pz Ly
 99 alios] alias Ly 8 aliquid] quid Pz Ly

2 prius: 20.170

Capitulum 23 in quo arguitur et probatur quod non licet facere neque contra
 verba neque contra intentionem praecipientis et praesertim praecipiti divini tribus
 rationibus ad quas respondetur capitulo immediato sequenti Ly

litem. Nam de similibus simile iudicium est habendum; ergo eodem modo censendum est de quocumque praecepto divino et de omnibus. Sed praeceptum divinum de matrimonio inter virum et uxorem non solvendo sic obligat quod in nullo casu, excepto casu expresso a Christo (scilicet casu fornicationis), propter quamcumque necessitatem vel utilitatem licet uxorem dimittere, ut testatur ipsemet Christus, Matthaei 5 et 19 et Marci 10. Ergo et omne praeceptum divinum et Christi sic obligat quod in nullo casu qui non sit expressus a Deo vel a Christo propter necessitatem et utilitatem liceret venire contra preceptum divinum.

[TEXT?] Praeterea, si propter necessitatem et utilitatem liceret venire contra praeceptum divinum, **[TEXT?]** omnia sacramenta Christi mutare propter necessitatem et utilitatem liceret, quia nullus obligatur ad sacramenta quaecumque nisi propter praeceptum divinum. Ergo propter necessitatem et utilitatem liceret non baptizare vel aliter baptizare quam institutum est a Christo, puta in vino vel alio liquore, si aqua haberi non posset et baptismus differri non posset. Liceret etiam conficere corpus Christi de alio pane quam triticeo, quando panis triticeus haberi non posset. Liceret etiam, quando vinum haberi non posset, conficere sanguinem Christi de aqua vel alio liquore. Et sic omnia sacramenta mutare liceret propter necessitatem et utilitatem.

Rursus, nulli licet venire contra verba alicuius praecepti nisi qui habet potestatem dispensandi contra tale praeceptum vel interpretandi idem praeceptum. Sed nullus potest dispensare contra praecepta divina nec interpretari eadem praecepta. Ergo nulli licet venire contra verba praecepti divini.

Ex his concluditur quod si Christus ordinavit unum summum pontificem esse praeficiendum cunctis fidelibus, nullo modo licebit Christianis quibuscumque plures simul constituere summos pontifices.

---

13 divinum] *omitted* Pz Ly 15 casu²] *omitted* Pz Ly 15 fornicationis] vel **■** *added* Pz Ly 17 et³] *omitted* Fr Pz Ly 18 et] *omitted* Ly 18 christi] *omitted* Pz Ly 19 christo] mutare *added* Mz Fr 21–22 praeterea ... divinum] Frm: *omitted* Mz Fr Pz Ly 22–23 omnia ... liceret] Ki: *omitted* Ww 24–25 quia ... divinum] *omitted* Fr Pz Ly 24–25 preceptum divinum] praecepta divina Frm 25 ergo] alias Pz Ly 27 alio] aliquo *added* Pz Ly 27 posset] possit Pz Ly 28 non] *omitted* Pz 28 posset] possit Pz Ly 28 liceret] licet Mz 29 posset] possit Pz Ly 30 liceret] licet Mz 30 posset] possit Pz Ly 31 christi] *omitted* Mz Fr 34 contra] circa Ly 39–40 licebit] licet Pz Ly

---

17 Matthew 5:32, 19:9 17 Mark 10:11

Ista sunt quae mihi videntur efficacius improbare assertionem
 praedictam. Ideo narra quomodo respondetur ad ipsa, et incipias
 ab ultimo, quia forte aliquae responsiones ad alia **[TEXT?]** de-
 45 pendent ab illo.

Capitulum 24

Magister: Obiectio illa mentionem facit de duobus, scilicet de
 potestate dispensandi contra praeceptum Dei sive Christi, et de
 potestate interpretandi praeceptum Dei sive Christi. Quantum ad
 5 primum dicitur quod Christiani quicumque non habent potestatem
 dispensandi contra praeceptum divinum seu Christi, nisi “dispen-
 satio” interpretatio sive iuris declaratio appelletur, qualiter glos-
 sa, 25, q. 1, super capitulum *Sunt quidem*, loqui videtur, dicens
 quod “papa dispensat in evangelio interpretando ipsum”. Cui con-
 10 cordare videtur assertio quorundam iuristarum **[REFERENCE?]**
 dicentium: “Dispensatio dicitur declaratio sive commutatio. Sic
 potest dispensare”, scilicet papa, “de voto, et de his quae fiunt de
 iure divino et naturali, dummodo subsit necessitas vel utilitas et
 compensabilitas”.

De potestate autem interpretandi praeceptum Dei sive Christi,
 et per consequens dispensandi praedicto modo, quid dicendum
 sit secundum quandam opinionem ex proluxa nostra disputatio-
 ne “De potestate interpretandi dicta et statuta aliorum”, prima
 parte nostri dialogi, libro 6, potest advertere studiosus. De qua
 20 pauca recitabo, nonnulla addendo. Dicitur itaque quod non est
 necessaria interpretatio alicuius dicti, praecepti seu statuti divini,
 naturalis vel humani, nisi propter ignorantiam alicuius cui ne-
 cessaria est interpretatio; quia “ubi verba non sunt ambigua non
 est locus interpretationi”, ut notat glossa, Extra, *De consuetudi-*
 25 *ne*, super capitulum *Cum dilectus*. Ad illum igitur pertinet in-
 terpretatio qui scit verum intellectum illius quod interpretandum
 est, quando scilicet aliquis alius dubitat de vero intellectu eius.

44–45 dependent] Ly: dependebant Mz Fr Pz 45 illo] illa Mz Fr 2 de] *omitted*
 Pz Ly 3 contra] circa Ly 22 naturalis] *omitted* Pz Ly 26 scit] sit Mz
 26 verum] *omitted* Pz Ly

7–9 Gloss, s. v. apostoli, col. 1439 18–19 cap. 100 23–25 Gloss, s. v.
 iuri communi, col. 94

Capitulum 24 in quo de potestate interpretandi et dispensandi de preceptis
 quasi preambulis aliquibus notatur deinde respondetur ad rationes capituli pre-
 cedentis et primo ad tertiam Ly

Multi autem periti sciunt verum intellectum praeceptorum Dei et Christi. Praecepta illa possunt interpretari illis qui nesciunt, quia huiusmodi interpretatio non est nisi expositio vel declaratio seu manifestatio veri intellectus praeceptorum Dei. Et ita Christiani habent potestatem interdum interpretandi praeceptum divinum, quando scilicet sciunt verum intellectum illius. Si autem nesciretur verus intellectus alicuius praecepti Dei, quia nesciretur intentio Dei in praeciipiendo, nec per rationem nec per scripturas alias sed solummodo per revelationem Dei posset sciri (sicut secundum quosdam verus intellectus litteralis multarum prophetiarum quae ponuntur in libro Apocalypsis, et aliis scripturis prophetis non potest sciri nisi per revelationem novam), tunc interpretatio talis praecepti expectanda est a solo Deo. Sed intellectus praeceptorum sive ordinationum Dei de patientia conservanda, iuramento non praestando, de non portando sacco sive pera et de summo pontifice constituendo, et multorum aliorum, scitur a pluribus Christianis et sciri potest per rationem et Scripturas. Ideo interpretari possunt Christiani periti talia praecepta sive ordinationes, et secundum veram interpretationem ipsa servari debent. “Nec est semper inhaerendum verbis”, etiam Christi, “sed menti”, secundum glossam, 23, q. 1, super capitulum *Paratus*, quae ibidem specialiter loquitur de verbis Christi.

Discipulus: Secundum ista non magis liceret papae interpretari verba Dei et Christi quam alteri sapienti et in sacris litteris erudito, nec plus esset credendum papae in huiusmodi quam alteri sapienti.

Magister: Respondetur quod non aliter licet papae interpretari verba Dei vel Christi quam alteri, nec est magis credendum sibi in huiusmodi quam alteri sapienti; immo in huiusmodi sunt magis periti quam papa ipsi papae praeferendi, ut habetur dist. 20, § 1, ubi habetur quod divinarum scripturarum tractatores in sacrarum scripturarum expositionibus summis pontificibus praeferuntur. Veruntamen si interpretatio seu expositio papae fuerit catholica, nullum habens errorem, est quodammodo magis autentica quam interpretatio alterius eruditi, quia extunc nulli lice-

29 christi] et ideo *added* Pz Ly 29 qui] que Ly 36 posset] possit Pz Ly 43 aliorum] et *added* Ly 44 et²] per *added* Mz 46 servari] servare Pz Ly 48 23] 43 Ly 61 nullum] nullam Ly

47–48 Gloss, s. v. si verba, col. 1285 57–60 dictum ante c. 1, § 1, col. 65

bit publice contrarium opinari et tenere scienter, quod non est
 65 verum de eadem interpretatione si esset solummodo alterius eru-
 diti, quia, si non esset de aliquo quod quis teneretur explicite
 credere, liceret alii, non obstante huiusmodi interpretatione, pu-
 blice opinando tenere contrarium, licet non pertinaciter. Si autem
 interpretatio papae esset erronea et non consona veritati, lice-
 70 ret cuilibet scienti eam non esse consonam veritati manifeste et
 publice reprobare, et quilibet hoc sciens, pro loco [TEXT?] et
 tempore, de necessitate salutis, ipsam impugnare deberet.

Discipulus: Secundum ista papa nullo modo posset dispensa-
 re contra Dominum vel Apostolum aut scripturam sacram, cuius
 contrarium tenere videtur glossa, 25, q. 1, super capitulum *Sunt*
 75 *quidam*, dicens: “Sustineri potest quod papa contra Apostolum
 dispensat; non tamen in his quae pertinent ad articulos fidei”.

Magister: Dicitur quod glossa accipit ibi “dispensare” pro in-
 terpretari sive declarare intellectum Apostoli; quod papa potest.

Discipulus: Isto modo papa potest dispensare in his quae per-
 80 tinent ad articulos fidei, quod tamen negat glossa. Potest enim
 declarare verum intellectum illorum quae pertinent ad articulos
 fidei, sicut et aliorum.

Magister: Respondetur quod articulos fidei qui ponuntur in
 symbolo, de quibus loquitur glossa, non potest aliter interpretari
 85 quam interpretati sunt, quia quoad sensum litteralem sufficienter
 interpretati sunt et declarati. Sed [TEXT?] sensus multorum alio-
 rum que inveniuntur in scripturis sacris potest papa, si est peritus,
 nova interpretatione interpretari, quia in speciali non inveniuntur
 taliter interpretata a prioribus, quin pro multis simplicibus, im-
 90 mo peritis, nova et explicita interpretatione indigeant, quam mul-
 ti etiam literati ex omnibus scripturis summorum pontificum et
 tractatorum divinarum scripturarum colligere nescirent. Nec est
 nec fuit aliquis summorum pontificum aut doctorum ita peritus
 quin potuit et posset continue et semper in intelligentia scriptu-
 95 rae divinae proficere, etiam si viveret mille annis aut pluribus,
 inveniendo noviter sensus catholicos litterales (qui sunt aliorum
 sensuum fundamenta) studendo in scripturis sacris, et hoc propter
 difficultatem intelligendi scripturam sacram in diversis locis.

70 et²] Ly: omitted Mz Fr Pz 73 dominum vel] omitted Pz Ly 74 tenere] omitted
 Pz Ly 79 papa] omitted Pz Ly 86 sensus] Ki: omitted Ww 87 que] qui
 Fr, articulos qui Pz Ly 87 sacris] sanctis Mz Fr 94 et¹] aut Fr Pz Ly

74–76 Gloss, s. v. apostoli, col. 1439

Discipulus: Satis dixisti de ista obiectione. Et modo narra qualiter respondetur ad primam obiectionem quam adduxi in capitulo praecedenti. 100

Magister: Ad illam allegationem dicitur quod de similibus simile iudicium est habendum, quando non prohibetur, nec explicitate nec implicite, simile haberi iudicium. Ubi autem prohibetur explicitate vel implicite de similibus simile habere iudicium, ibi non est habendum simile iudicium de similibus. Abraham enim, ex quo recepit mandatum de filio immolando, tenebatur parare se ad filium suum occidendum innocentem, et tamen ne occideret alios innocentes debuit sibi cavere, quia simpliciter erat sibi praeceptum ut immolaret filium suum, et non alios, et ideo alium intellectum non potuit elicere ex verbis praecepti nisi quem primo sonabant. Et ita erant expressa, omni ambiguitate carentia, quod non erat ibi locus interpretationi, nec aliquem alium intellectum potuit elicere. Ex quibus verbis Dei nec etiam per rationem potuit alium elicere intellectum, cum non ignoraverit Deum esse dominum vitae et mortis. Quamvis ergo esset simile de praecepto Dei super matrimonio non solvendo, sive super uxore non dimittenda, et quocumque alio praecepto Dei, tamen non est nec esset simile iudicium quo ad omnia [TEXT?] habendum de praecepto praedicto et quocumque alio praecepto Dei, quia Christus excipiendo unum casum specialem in quo liceat dimittere uxorem alios casus prohibuit. Quia “quod de uno conceditur de aliis negatur” (dist. 25, c. *Qualis*; 15, q. 3, *De crimine*; 45 dist., c. *Disciplina*; 1, q. 1, *Per Ysaïam*), quae regulae tenent ubi tenet argumentum a contrario sensu, quod fortissimum est in iure, ut leges dicunt. In multis autem aliis praeceptis Dei et Christi speciales casus non excipiuntur explicitate. Ideo in eis non plus est intelligendus unus excipi quam alius. Quare ex aliis locis scripturae divinae colligendum est an aliquis casus debeat excipi licet non exprimatur, et an sit eadem ratio excipiendi talem casum in uno praecepto et in alio, et an praecepta sint consimilia quantum ad genus praeceptorum, puta an praecepta naturalia vel positiva, an aliquod 130

99 et modo] nunc Pz Ly 100 adduxi] adduxisti Pz Ly 114 quibus] quibusque Mz Fr 118 tamen] cum *added* Mz Fr 118 est] sit Mz Fr 119 habendum] Ly: habendo Mz Fr, habendus Pz 125 sensu] argumento Pz Ly 129 excipi] intelligi Pz Ly

102 illam: 23.9 122–123 col. 94; cf. Gloss, casus and s. v. negatur, col. 126 123 col. 751 123 col. 163 123–124 col. 396 125 Cf. gloss to *Digest*, 1.21.1, s.v. fortissimum, col. 114

135 naturale et aliquod positivum. Si enim sint simpliciter praecepta
iuris naturalis, nullus casus excipi debet propter quamcumque ne-
cessitatem vel utilitatem, nisi Deus specialiter aliquem exciperet
(quemadmodum, non obstante praecepto iuris meri naturalis de
nullo innocente scienter interficiendo, Deus praecipiendo Abra-
hae ut immolaret filium suum specialem exceptionem fecit). Si
140 autem sint praecepta mere positiva, casus necessitatis et utilitatis
ita debet excipi in uno sicut in alio, nisi ex Scripturis specialiter
colligi possit quod in aliquo tali praecepto non est excipiendus
casus necessitatis et utilitatis. Et ita de praeceptis similibus simile
potest haberi iudicium.

145 Ad sequentem allegationem respondetur quod non sequitur ex
praedictis quod liceat omnia sacramenta mutare, quia aliud est
praeceptum mutare et aliud praeceptum omittere, et consimiliter
aliud est sacramenta mutare et aliud sacramenta omittere. Et ideo,
quamvis nonnumquam liceat aliqua sacramenta omittere, non li-
cet tamen illa mutare. Propter quod nulli licet baptisare in vino
150 vel [TEXT?] in alio liquore quam in aqua, nec licet conficere cor-
pus Christi nisi in pane triticeo et in vino. In casu tamen propter
necessitatem vel utilitatem licet omittere sacramenta aliqua.

Capitulum 25

Nunc expone quomodo sustinetur quod licet Christianis prop-
ter necessitatem vel utilitatem constituere plures summos ponti-
fices, non obstante quod non liceat eis scindere unitatem eccle-
5 siae, quae consistit in hoc, quod unum caput sub Christo omnibus
principetur, in quo fundabatur secunda allegatio superius inducta
capitulo 21.

Magister: Respondetur quod nullis Christianis licet scinde-
re unitatem ecclesiae, sed absque unitate summi pontificis potest
10 unitas ecclesiae perdurare. Vacante enim apostolica sede manet
unitas ecclesiae, et ita non existente summo pontifice potest uni-
tas ecclesiae permanere. Nec scissa est ecclesia propter hoc quod

146 consimiliter] similiter Pz Ly 147 aliud²] omitted Pz Ly 150 in¹] Ly:
omitted Mz Fr Pz 151 nisi] omitted Pz Ly 151 in²] omitted Mz Fr
6 inducta] indicta Mz 10 ecclesiae] summi pontificis Pz Ly

144 sequentem: 23.21 6 superius: 21.20

Capitulum 25 ubi probatur quod pluralitas summorum pontificum non scindit
ecclesie unitatem et hoc per responsionem ad secundam rationem c. 21 factam
Ly

15 nullum habet summum pontificem; alioquin saepe scinderetur ecclesia, cum saepe nullus sit summus pontifex. Et ita omni schismate caret ecclesia absque uno summo pontifice. Et per consequens ex hoc, quod essent plures summi pontifices simul regentes ecclesiam, non posset inferri quod scissa esset ecclesia.

20 Ad auctoritatem autem beati Cypriani respondetur quod loquitur in casu in quo plures discordes gererent se taliter pro summo pontifice quod quilibet eorum diceret apud se solum esse pontificatum et ecclesiam, quemadmodum accidit tempore beati Cypriani de Cornelio et Novatiano, propter quorum discordiam dixit Cyprianus verba praescripta, sciens quod Cornelius erat verus summus pontifex et non Novatianus. Si autem propter necessitatem vel utilitatem, absque discordia, de consensu fidelium, plures 25 simul sederent in apostolica sede et concorditer regerent ecclesiam Dei, ex pluralitate huiusmodi summorum pontificum nullum periculum schismatis sequeretur, quia nec inter ipsos summos pontifices nec inter eis subiectos aliqua esset scissura, quemadmodum si in eodem episcopatu essent plures episcopi se mutuo 30 adiuvantes, nulla propter hoc in eodem episcopatu esset scissura.

Et ex isto sumitur argumentum ad probandum quod absque omni schismate et divisione unitatis ecclesiae possent propter necessitatem vel utilitatem esse simul plures summi pontifices. Nam idem iuris est in parte quod in toto et in parvis quod in magnis. 35 Sed in eodem episcopatu possunt simul esse duo episcopi, (7, q. 1, c. *Non autem*, et c. *Petisti*, et c. *Quia vero*); ergo consimiliter propter necessitatem vel utilitatem possent esse simul plures summi pontifices. Et quamvis numquam fuit factum, tamen fieri posset, quemadmodum nec ante tempora Augustini nec post 40 legitur quod episcopo existente incolumi alius fuerit in eodem episcopatu episcopus ordinatus, et tamen de beato Augustino hoc legitur factum. Nam 7, q. 1, c. *Non autem*, sic habetur: “Non autem hoc tantum scripsimus gratulandum quod Augustinus episcopatum acceperit, sed quod Dei gratia hanc curam meruerit 45 Africana ecclesia, ut verba coelestia Augustini ore perciperet, qui ad maiorem Dominici muneris gratiam novo more provectus, ita

15 absque] *omitted* Mz Fr 26 sederent] haberentur Pz Ly 31 esset] *omitted* Mz 37 non] Fb: est *added* Ww 40 nec¹] licet Pz Ly 44 tantum] totum Mz Fr 47 ita] Fb: et Ww

18 auctoritatem: 21.26 34–35 Cf. 1.197 36–37 col. 571 37 col. 574 37 Rather, *Qui vero*, col. 583 43–50 col. 571

consecratus est ut non succederet in cathedra episcopo, sed accedens ecclesiam incolumi Valeriano Iponensis ecclesiae episcopo
 50 coepiscopus Augustinus factus est”. Si igitur propter utilitatem ecclesiae Iponensis plures fuerunt simul in Iponensi ecclesia episcopi, multo magis propter utilitatem universalis ecclesiae plures esse possunt apostolici simul.

Discipulus: Contra hoc est glossa super eodem c. *Non autem*,
 55 quae dicit in haec verba: “Numquid eodem modo possent esse duo apostolici? Argumentum quod non, supra, eadem, c. *Factus*; et Dominus tantum unum constituit, 24, q. 1, *Ita loquitur*, et c. *Quicumque*, contra quod non potest dispensari, 25, q. 1, *Sunt quidam*. Praeterea, quia una est catholica ecclesia et unum caput.
 60 Tamen plures imperatores fuisse legimus, 21 dist. c. *Nunc autem*. Sed hic non est ita, quia offenderetur illa regula, scilicet unam sanctam ecclesiam”. Ex quibus verbis colligitur quod articulo fidei obviat plures esse apostolicos simul, illi videlicet articulo, “unam sanctam ecclesiam catholicam”.

Magister: Respondetur quod glossa ibi non loquitur assertive
 65 sed solummodo allegando; unde dicit, “argumentum quod non”. Et ideo non determinat partem illam, sed tantummodo argumentatur pro ipsa. Quae argumenta concludunt quod non possunt esse duo apostolici contrarii et discordes quorum uterque vel alter
 70 dicat et asserat se solum esse apostolicum et non alium, vel quorum alter non sit legitime apostolicus constitutus. In quo casu loquitur illud capitulum allegatum, *Factus*, quia loquitur de Cornelio et Novatiano, quorum Cornelius rite et legitime fuit electus, sicut idem capitulum asserit et testatur. Novatianus autem, non propter
 75 necessitatem vel utilitatem ecclesiae, sed per ambitionem cum scandalo et divisione ecclesiae, gradum apostolicum usurpavit, testante sequenti capitulo, in quo sic habetur: “Novatianus episcopus non est, qui, Cornelio episcopo in ecclesia a **[TEXT?]** 26 episcopis facto, adulter et extraneus, episcopus fieri a desertoribus

---

48 episcopo] episcopus Pz Ly 49 iponensis] sed *added* Pz 49 episcopo] episcopus
 Pz 54 eodem] eundem Mz Fr 56 duo] plures Pz Ly 56–57 factus] facto
 Pz; dicens *added* Pz Ly 57 et¹] Gl, Ly: *omitted* Mz Fr Pz 57–58 et c] Gl:
omitted Mz Fr Pz 58 q 1] Gl, Ly: *omitted* Mz Fr Pz 60 21 ... autem] Gl:
omitted Ww 62 articulo] articulus Mz Fr 71–72 loquitur¹] legitur Pz Ly
 78 26] Ly: 16 Mz Fr Pz 79 facto] factus Pz Ly

54–62 Gloss, s. v. ut non succederet, col. 823 77–80 7, q. 1, c. 6, col. 568

per ambitum nititur”. De quo in libro 6 *Ecclesiasticae Historiae*, 80
 c. 35, sic habetur: “Novatus ecclesiae Romanae presbyter, elatio-
 ne quadam tumidus, spem penitus eis salutis adimebat, etiamsi di-
 gne poenituissent. Ex quo et princeps haereseos extitit Novatiano-
 rum, qui, ab ecclesia separati, superbo nomine seipsos ‘catharos’,
 id est ‘mundos’, appellabunt. Ob quam rem concilium sacerdo- 85
 tale celeberrimum in urbe Roma congregatum est episcoporum
 quidem sexaginta presbyteriorumque totidem cum diaconis plu-
 rimis. Praeterea etiam per singulas quasque provincias, de hac re
 magna deliberatione habita, decretis signatur quid facto opus sit.
 Statuitur ergo Novatum quidem, cum his qui eum mentis elatione 90
 tumidum sequerentur quique ad inhumanam istam et nihil frater-
 nae caritatis servantem sententiam declinarent, alienum esse ab
 ecclesia”. Et infra: “Extat autem et alia epistola Cornelii ad Fa-
 bianum Antiochiae episcopum scripta, edocens singula quaeque
 de Novato, quis qualisque fuerit vel vita vel moribus et quomodo 95
 ab ecclesia declinaverit, in qua refert quod episcopatus cupidita-
 te, quam intra se latenter gerebat, in haec omnia mala deciderit”.
 Et infra: “Sydonius et Celerinus, qui valde clari in confessori-
 bus habebantur, eo quod circa omnia tormentorum genera supe-
 raverant. ‘Sed isti’, inquit, ‘cum diligentius perspexissent agere 100
 eum”, scilicet Novatum, “cuncta fraudibus et dolis, mendaci-
 is atque periuriis et quia bonitatem ad hoc solum simularet ut
 deciperet ignorantes, relicto eo, vel potius execrato, ad ecclesiam
 cum magna satisfactione reverterunt, et, praesentibus episcopis et
 presbyteris sed et laicis viris, primo quidem errorem suum, tunc 105

81 novatus] novatianus Pz Ly 84 superbo] superbos Ly 85 appellabunt] appellarunt
 Rufinus 86 roma] romana Fr Pz Ly 87 quidem] quidam Pz 87 sexaginta] numero
 added Rufinus 87 presbyteriorumque] presbyterorum quoque Rufinus 89 signatur] significatur
 Rufinus 90 statuitur ergo] certa tu itur igitur Pz, certamen initur igitur
 Ly 91 inhumanam] Rufinus: humanam Ww 92 caritatis] claritatis Pz
 Ly 92 esse] Rufinus: etiam Ww 93 infra] ita Pz Ly 93 autem] etiam
 Pz Ly 94 quaeque] quem Pz 97 se] Rufinus: omitted Ww 97 haec] hoc
 Mz Fr 98 celerinus] Rufinus: cornelius Ww 99 omnia] Rufinus: omit-
 ted Ww 101 cuncta] a added Mz Fr 102 ad hoc] Rufinus: adhuc Ww
 103 execrato] Rufinus: consecrato Ww 104 satisfactione] Rufinus: festina-
 tione Ww 104 reverterunt] Rufinus: reversi sunt Ww 104 episcopis] Rufinus:
 presbyteris Ww 105 presbyteris sed] Rufinus: episcopis scilicet Mz Pz Ly,
 episcopis Fr 105 viris] omitted Pz Ly

80–121 Rufinus, in *Eusebius Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 2, ed.
 E. Schwartz, Leipzig, 1908, pp. 613-621

deinde et illius fraudes ac fallacias confitentur'. Addidit praeterea etiam hoc in hac epistola quod 'cum semper fratribus iurare solitus sit episcopatum se omnino non cupere, subito et ex improvise, velut novum plasma, episcopus apparuit, scilicet qui disciplinam et instituta ecclesiastica vendicabat, episcopatum quem non a Deo acceperat praesumebat. Tribus namque episcopis simplicissimis hominibus et omnium ignaris de remota Italiae parte adhibitis, immo potius subtili ab eo circumventionem deceptis, imaginariam magis quam legitimam ab eis extorqueret manus impositionem.'" 110
 Et infra: "Addidit autem et hoc, quod idem ipse Novatus in iuventute spiritu immundo vexatus sit, et cum tempus aliquantum consumpsisset apud exorcistas, aegritudinem incurreret gravem ita ut desperaretur, et quod iacens in lecto pro necessitate perfusus sit, nec reliqua in eo quae baptismum sequi solent solemniter adimpleta sint, nec signaculo crismatis consummatus sit; unde nec Spiritum Sanctum unquam potuerit promereri". Ex quibus verbis colligitur quod Novatus et summo episcopatu erat indignus, et non legitime sacerdotium usurpavit, ac multis fraudibus et fallaciis utebatur. Quare ecclesiam scindebat; sed si dignus existens de consensu unanimi catholicorum fuisset assumptus, non fuisset propter hoc scissa ecclesia. 115
 120

Nec apostolicorum pluralitas concorditer gubernantium ecclesiam unitati ecclesiae repugnat, quemadmodum episcoporum pluralitas non obviat unitati episcopatus, nec pluralitas principantium aristocratice in civitate civitatis destruit unitatem. Nec propter hoc offenderetur ille articulus fidei, "unam sanctam ecclesiam catholicam", quia propter pluralitatem apostolicorum propter necessitatem vel utilitatem de unanimi consensu fidelium assumptorum non fierent plures ecclesiae, sed remaneret una propter unitatem fidei et concordiam apostolicorum "eadem mente unoque consilio" ceteris principantium orthodoxis. 130
 135

Cum igitur dicit Cyprianus, ut allegatum est, quod "ab unitate exordium proficiscitur, ut ecclesia Christi una monstraretur",

107 etiam] et Fr Pz Ly 107 hoc] haec Rufinus 107 hac] *omitted* Rufinus 108 sit] Rufinus: erit Mz Fr Pz, erat Ly 108 cupere] Rufinus: capere Ww 111 simplicissimis] simplicibus Pz Ly 116 aliquantum] Rufinus: aliquantum Ww 117 incurreret] Rufinus: incurreret Ww 118–119 perfusus] Rufinus: confusus Ww 119 reliqua] aliqua Ly 121 potuerit] Rufinus: potuit Ww 131–132 catholicam] *omitted* Pz Ly

135–136 Judges 20:11; cf. 1 Corinthians 1:10 137 allegatum: 21.35

respondetur quod quando necessitas aut utilitas non requirit pluralitatem apostolicorum, in quo casu loquebatur Cyprianus, unus debet esse apostolicus, ut ecclesia Christi non solum per unitatem fidei, baptismi et ceterorum quae enumerat Apostolus ad Ephesios 4 sed etiam per unitatem apostolici in quem unanimiter consentiunt catholici, monstratur una. Quando autem necessitas vel utilitas apostolicos plures exposcit, sufficit quod ecclesia sit una per unitatem illorum quae enumerat Apostolus ad Ephesios 4, per quorum unitatem est una quando, vacante apostolica sede, nec uni nec pluribus apostolicis subditur ecclesia. Inter quae “unum apostolicum” minime ponit cum de unitate ecclesiae loquitur, dicens: “Solliciti servare unitatem Spiritus in vinculo pacis, unum corpus et unus Spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestrae, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui est super omnes et per omnia et in omnibus nobis”. In quibus oportet ut fideles unitatem servent, sive habeant aliquem apostolicum sive nullum, sive etiam habeant unum apostolicum sive plures. Quandoque tamen expedit, unum apostolicum ecclesia debet habere, nec unitas ecclesiae monstraretur nisi, quando expediret et posset, ecclesia uni apostolico subderetur.

Et sic praedicta verba intelligit Cyprianus, quod ex verbis eiusdem sequentibus, quae etiam sunt superius allegata, ostenditur, cum dicit: “Quam unitatem tenere firmiter et vindicare debemus, maxime nos episcopi, qui in ecclesia Dei praesidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus”. Ex quibus verbis colligitur quod secundum beatum Cyprianum non solum [TEXT?] apostolatus sed etiam episcopatus esse debet unus atque indivisus, et tamen, sicut probatum est prius, in eodem episcopatu ex necessitate vel utilitate simul plures possunt esse episcopi, et per consequens in apostolatu possunt esse plures apostolici. Aliter enim minus in necessariis esset provisum apostolatu quam episcopatu. Sicut ergo in eodem episcopatu possunt esse plures episcopi, ita in apostolatu possunt esse plures apostolici, et tamen propter unitatem voluntatum et ceterorum quae enumerat Apostolus et episcopatus et apostolatus unus et

147 sede] sed *added* Mz Fr 154 ut] quod Pz Ly 156 quandoque] quandocumque Pz Ly 161 quam] Fb: quomodo Ww 165 apostolatus] Ly: apostolicus Mz Fr Pz 165 etiam] *omitted* Pz Ly 167 simul plures] similes Mz

142–143 Ephesians 4:3-6 149–153 Ephesians 4:3-6 160 superius: 21.36

175 indivisus manebit, quemadmodum propter unitatem voluntatum plurium aristocratice principantium in eadem civitate remanet civitas una, cuius unitas interdum melius servatur per plures quam si unus solus principaretur; licet si nihil singulare obsisteret melius regeretur ab uno.

Capitulum 26

Discipulus: Veritas te ad alias allegationes quae supra capitulo 21 sunt adductae, et narra breviter quomodo respondetur ad ipsas.

5 **Magister:** Ad illam quae fundatur in hoc, quod nullus est verus in ecclesia principatus nisi apostolicus, qualis non esset principatus plurium praesidentium orthodoxis, respondetur quod quamvis propter necessitatem vel utilitatem essent plures principantes catholicis, tamen principatus eorum esset apostolicus et quilibet eorum esset vere successor beati Petri et vicarius Christi, quemadmodum si essent plures imperatores, quilibet eorum
10 esset verus imperator. Et ita quamvis simul essent plures apostolici, tamen ecclesia esset vere in apostolica radice fundata et esset principatus apostolicus vere per successiones episcoporum absque omni schismate continuatus, si unanimes, pro utilitate com-
15 muni, de concordi voluntate fidelium, plures simul in apostolica sede sederent, quemadmodum imperium Romanorum fuit unum et idem per successiones imperatorum continuatum quando fuerunt simul plures imperatores et quando fuit unus solus. Sic etiam in diversis regnis simul aliquando fuerunt plures reges, scilicet pa-
20 ter et filius, et tamen idem fuit regnum et per successiones regum continuatum.

Discipulus: Si autem essent plures apostolici simul, ipsi aristocratice regerent universitatem fidelium, et principatus eorum esset aristocraticus reputandus. Sed principatus apostolicus non
25 est principatus aristocraticus, sed magis regalis, iuxta illud 1 Petri, 2, “Vos estis genus electum, regale sacerdotium”. Et in Apocalyp-

---

176 unitas] vera *added* Pz Ly 16 romanorum] romanum Ly 17 idem] et *added* Mz 22 autem] *omitted* Mz Fr 26 estis] est Mz; *omitted* Vulg

---

4 illam: 21.45 25–26 1 Peter 2:9 26–27 Apocalypse 1:6

Capitulum 26 in quo ostenditur quod pluralitas summorum pontificum non impedit quin sint omnes apostolici et successores Petri atque vicarii Christi et hoc inter respondendum ad tertiam et continenter ad alias rationes supra cap. 21 huius secundi adductas Ly

si dicit beatus Iohannes: “Fecit nos regnum sacerdotale”. Ergo si essent plures apostolici, principatus regalis esset in aristocraticum mutatus, et per consequens non esset apostolicus.

Magister: Respondetur quod principatus apostolicus non esset in alium transmutatus, quia in principatu nulla esset varietas potestatis, sed esset solummodo pluralitas principantium, non de necessitate principatus sed propter utilitatem aliam vel necessitatem. Differt autem aristocraticus principatus a principatu regali magis per diversam potestatem quam per unitatem et pluralitatem principantis et principantium, quia in hoc saltem principatus aristocraticus differt a principatu regali, quod unus principantium aristocratice absque speciali commissione alterius non potest exercere ea quae ad aristocraticum pertinent principatum, quod non est in principatu regali, nec esset in principatu plurium apostolicorum, si plures essent simul.

Discipulus: Dic qualiter ad sequentem allegationem respondetur.

Magister: Multipliciter respondetur. Uno modo quod papa non habet potestatem praeficiendi alium in summum pontificem quia summus pontifex a fidelibus praefici debet, et ideo papa non habet omnino plenitudinem potestatis. Aliter dicitur quod papa non habet regulariter, sed casualiter, potestatem praeficiendi alium in summum pontificem, quando videlicet videret imminere periculum fidelium seu fidei nisi alius praeficeretur, vel singularem utilitatem si alius ordinaretur, et non posset convenienter requirere consensum fidelium et periculum esset in mora. Cum vero dicitur quod papa non potest dispensare contra statum generalem ecclesiae, respondetur quod papa non potest regulariter dispensare contra illa quae explicite vel implicite continentur in scripturis sacris, nec etiam contra ea quae ad iura pertinent aliorum; tamen casualiter, ex causa iusta et rationabili, potest inducere novitates quae fidei non repugnant. Et ideo ex causa rationabili posset alium constituere summum pontificem, qualiter secundum quosdam beatus Petrus alium fecit summum pontificem ipso vi-

27 sacerdotale] et sacerdotes Vulg 42 allegationem] questionem Pz 46 a] de Fr Pz Ly 51 convenienter] faciliter Pz Ly 55 explicite ... implicite] implicite que implicite Mz, implicite Fr 57 casualiter] causaliter Ly; et added Fr

42 sequentem: 21.66 60–61 See Clement, *Epistola I ad Jacobum Fratrem Domini*, translated by Rufinus, Migne, *Patrologia Graeca*, vol. 1, col. 464. Cf. Digest, 8, q. 1, c. 2, col. 590. The letter is apocryphal.

vente. Regulariter tamen hoc facere papa non potest, et si fecerit minime tenet.

Ad aliam allegationem dicitur quod fideles ex causa instituendo plures summos pontifices nequaquam incurrerent haereticam pravitatem, quia privilegium Romanae ecclesiae traditum sibi a Christo non auferrent ab ea, quia remaneret eadem Romana ecclesia, habens potestatem praeficiendi sibi et universitati fidelium unum summum pontificem, et etiam plures quando expedierit.

Ad aliam dicitur quod in uno episcopatu possunt esse duo episcopi, sicut accidit tempore beati Hieronymi de Augustino et Valerio, qui simul fuerunt episcopi Iponensis ecclesiae, sicut ostensum est supra.

Discipulus: Glossa super illud capitulum 7, q. 1, *Non autem*, videtur dicere quod Valerius et Augustinus non regebant simul episcopatum eundem.

Magister: Dicitur quod talis glossa, si esset, manifeste corrumperet textum. Quia textus dicit expresse quod “incolumi Valerio Iponensis ecclesiae episcopo, coepiscopus Augustinus factus est”; sed si Valerius cessisset, Augustinus non fuisset factus coepiscopus. Ergo eodem tempore regebant eundem episcopatum. Nec glossa asserit contrarium, sed dubitative loquitur, dicens “forte Valerius cessit administrationi Augustini”.

Ad Hieronymum autem dicitur quod ipse intendit quod, regulariter et absque causa iusta, non debent esse plures episcopi in eodem episcopatu; ex causa tamen possunt esse.

Ad ultimam respondetur quod fideles propter necessitatem vel utilitatem sufficienter moventem et inducentem constituendo plures summos pontifices non facerent conditionem ecclesiae deteriorem quoad spiritualia, sed meliorarent eam, quia in tali casu magis expediret ecclesiae regi a pluribus quam ab uno. Cum autem dicitur quod principatus aristocraticus, et quilibet alius, est minus bonus quam principatus regalis, respondetur quod quantum ad naturam principatus est minus bonus, interdum tamen melior est quodammodo quam principatus regalis, quemadmodum mul-

65 romanae] ratione Pz Ly 66 auferrent] auferret Fr, auferentur Pz, auferretur Ly 82 administrationi augustini] administrationem augustino Gl 84 absque] aliqua added Pz Ly 90 a ... uno] ab uno quam a pluribus Pz Ly

63 aliam: 21.75 69 aliam: 21.86 72 supra: 25.42 81–82 Gloss, s. v. ut non succederet, col. 823 83 Hieronymum: 21.86 86 ultimam: 21.93

tae medicinae in se deteriores sunt cibis qui competunt sanis, et tamen nonnumquam meliores sunt quibusdam aegris. Et ideo licet quantum est de natura rei sit melius quod principetur unus solus, **[TEXT?]** quia, ut dicit glossa super saepe allegatum capitulum 7, q. 1, *Non autem*, “Facilius expeditur administratio per unum quam per plures, ff. *De administratione, Tutor*, l. 3, § ultimo”. Quod communiter habet veritatem; non tamen semper, quia in casu potest esse melius quod principentur plures, et quandoque facilius expeditur administratio per plures quam per unum.

Capitulum 27

Discipulus: Recitasti quomodo respondetur, secundum unam opinionem, ad allegationes ostendentes quod fideles non possunt instituere plures apostolicos simul. Nunc secundum opinionem contrariam narra qualiter respondetur ad allegationes contrarias adductas supra capitulo 20 huius secundi, quibus ostenditur **[TEXT?]** quod licet fidelibus plures constituere principantes communitati fidelium, sive quod possint alium principatum quam apostolicum instituere, sive quod solummodo possint ad statum apostolicum simul plures provehere.

Magister: Secundum tenentes quod nullo modo possunt simul esse plures apostolici respondetur ad primam allegationem quod statuta humana quae divinis praeceptis non obviari possunt; sic etiam principatus qui ordinationi divinae minime adversantur variare licet; sed non illos quorum aliquis repugnaret ordinationi divinae. Plures autem simul esse apostolicos obviaret ordinationi Christi, qui unum constituit, et ideo non licet constituere simul plures apostolicos.

Ad secundam dicitur quod in hoc communitati fidelium quantum ad omnia necessaria optime est provisum, quod diligendo et obediendo Deo fidelibus “omnia cooperantur in bonum”, secun-

98 quia] Ly: qui Mz Fr Pz 99 non autem] Fb: nondum Ww 101 in] aliquo added Ly 5 qualiter] quomodo Pz Ly 6 20] 2 Pz 7 quod] Ki: non added Ww 8 sive quod] sicut Mz Fr 8 possint] possunt Fr Pz Ly 9 quod] omitted Mz Fr 10 plures] omitted Ly 15 adversantur] adversatur Mz Fr

99–100 Gloss, s. v. ut non succederet, col. 823 12 primam: 20.23 19 secundam: 20.45 21 Romans 8:28

Capitulum 27 respondet ad rationes supra c. 20 factas probantes quod in casu possint eligi sive constitui plures summi pontifices Ly

dum Apostolum, et ideo, licet quandoque esset melius et magis expediens plures apostolicos praesidere quam unum si non esset contra ordinationem Christi, tamen melius est et magis Christianis expediens, propter ordinationem Christi, subesse et obedire uni apostolico quam pluribus.

Ad aliam respondetur quod consuetudines quae sunt consonae ordinationi Christi, quantumcumque inciperent esse onerosae, per Christianos tolli non possent, quemadmodum leges divinae datae populo Iudaico, quamvis fuerint onerosae (iuxta verba Petri quae leguntur Actuum 15), tamen per eundem populum tolli non poterant; sic quamvis principatus unius solius apostolici inciperet esse onerosus, tamen tolli non posset, sed tolerandus esset, quemadmodum sunt tolerandi mali praelati.

Ad aliam respondetur quod expedit ecclesiae propter bonum obedientiae, si est voluntas Dei, illi principatui obligari qui potest in pessimum transmutari, quemadmodum propter bonum obedientiae expedit ecclesiae propter praeceptum Dei praelato pessimo obedire. Et ideo licet principatus unius summi pontificis posset per malitiam eius transmutari in pessimum, quia potest effici tyrannus, tamen propter bonum obedientiae expedit ecclesiae sustinere eundem.

Ad aliam rationem respondetur quod propter evidentem utilitatem est novitas facienda ita ut recedatur ab eo iure humano quod diu aequum visum est, sed propter nullam utilitatem recedendum est a iure divino quod diu aequum visum est. Sic etiam a principatu humanitus instituto propter utilitatem evidentem recedendum est, sed non a principatu a Christo instituto, quemadmodum a sacerdotio levitico propter nullam utilitatem licebat Iudaeis recedere. Principatus autem apostolicus sic est divinitus institutus ut unus solus debeat principari. Quare propter nullam utilitatem talis principatus in aristocraticum vel alium transmutandus est, nec aliquo modo licebit fidelibus plures apostolicos constituere.

Ad aliam respondetur quod principatus unius summi pontificis non potest esse dispendiosus Christianis nisi propter malitiam summi pontificis principantis vel propter malitiam subiectorum, et ideo principatus ille non est transmutandus in alium, sed cor-

28 quantumcumque] quamvis Pz Ly 52 est] *omitted* Mz Fr

27 aliam: 20.57 30–31 Acts 15:10 35 aliam: 20.69 43 aliam: 20.79 54 aliam: 20.93

rigendi sunt illi propter quos tendit ad noxam vel accidit dispendium Christianis.

Per idem ad aliam respondetur quod interdum quando illud quod provisum est ad concordiam propter malitiam aliquorum tendit ad noxam, non ipsum est tollendum, sed corrigendi sunt illi propter quos tendit ad noxam. 60

Ad aliam dicitur quod non semper cessante causa cessat effectus, sicut in multis casibus patet. 65

Ad aliam respondetur, sicut responsum est, quod non semper est standum maiori parti nec pluralitati. Et ideo, licet maior pars Christianorum vellet constituere plures apostolicos simul, non esset standum eis, quia minor maiori ratione niteretur, scilicet **[TEXT?]** ordinatione Christi, qui instituit unum solum apostolicum. Ad allegationes in contrarium dicitur quod pro necessitate non licet facere contra praeceptum divinum expressum, nisi quando potest colligi ex Scripturis quod necessitas est excepta in legibus divinis. Non autem potest haberi ex Scripturis quod in ordinatione Christi de uno apostolico constituendo aliqua necessitas sit excepta, et ideo nec propter necessitatem nec propter utilitatem sunt plures apostolici constituendi. 70 75

Ad ultimam respondetur quod David ex inspiratione divina fecit illam divisionem sacerdotum, et ideo, si Deus ordinaverit, possent constitui plures apostolici; sed absque praecepto divino hoc legitime minime fieri posset. 80

Capitulum 28

Discipulus: Narrasti secundum opinionem unam quod quando expediret liceret Christianis constituere plures apostolicos. Nunc indica an, secundum eandem opinionem, licet in aliquo casu plures constitui patriarchas seu primates nullum superiorem habentes, quorum nullus pro apostolico sit habendus. 5

Magister: Secundum unum modum ponendi opinionem praescriptam liceret, si communitati fidelium expediret, tales plures

60 ad aliam] *omitted* Pz Ly 60 quod] quia *added* Ly 60 quando] *omitted* Pz Ly 62 non] ideo *added* Ly 69 standum] cum *added* Pz Ly 70 ordinatione] Fr: ■ ordinationi Mz Pz Ly 5 constitui] constituere Ly

60 aliam: 20.102 64 aliam: 20.120 66 aliam: 20.127 66 responsum: 20.134 71 allegationes: 20.170 78 ultimam: 20.207

Capitulum 28 in quo narrantur aliqui casus in quibus secundum opinionem tenentem plures simul posse esse apostolicos liceret illos eligere Ly

10 constituere patriarchas seu primates. Quod ponit propter plures
 10 conditiones quae adductae sunt supra 20 capitulo huius secun-
 di ad probandum quod liceret plures apostolicos simul habere.
 Secundum alium modum ponendi hoc nullo modo liceret.

15 **Discipulus:** Secundum primum modum ponendi explica alios
 15 casus possibiles in quibus liceret plures tales patriarchas seu pri-
 mates habere.

20 **Magister:** Dicitur quod unus casus esset si papa et cardina-
 les efficerentur haeretici et Romani faverent eisdem aut nollent
 catholicum in summum pontificem eligere. Tunc enim liceret qui-
 buscumque et quocumque provinciis et regionibus quae hoc con-
 20 corditer vellent sibi unum primatem eligere qui in causis spiri-
 tualibus omnibus aliis praesideret; et ideo, si aliquae provinciae
 concordarent in unum et aliae in alium, possent plures tales pri-
 mates non habentes superiorem, quorum nullus esset apostolicus,
 praesesse Christianis quousque de apostolico provideretur univer-
 25 sitati fidelium.

30 Alius casus esset si, propter haeresim papae vel discordiam
 eligentium, apostolica sedes diu vacaret, ita ut negotia commu-
 nia ecclesiae per ipsam expediri non possent, quemadmodum ali-
 quando vacavit sex annis. Tunc enim liceret provinciis quae vel-
 30 lent sibi constituere primatem modo praedicto qui negotia com-
 munita illarum provinciarum expedire valeret.

35 Alius casus esset si catholici omnes praeter paucos, per bella
 intestina vel per infideles aut schismaticos aut aliter, taliter preme-
 rentur quod ad apostolicum verum non possent habere recursum,
 35 et tamen diversae provinciae possent convenire ad praeficiendum
 sibi unum caput. Tunc enim liceret quibuscumque et quocumque
 provinciis quae possent et vellent sibi constituere unum primatem
 qui super omnes potestatem haberet. Et ita possent aliquae pro-
 vinciae in una parte mundi unum et aliae in alia parte mundi
 40 alium constituere sibi primatem. Quare possent licite fieri plures
 tales patriarchae seu primates.

45 **Discipulus:** Aliquas allegationes adducas quod in praedictis
 casibus vel aliis possent plures constitui huiusmodi patriarchae
 seu primates.

45 **Magister:** Hoc videtur posse probari. Nam ut habetur dist.

10 20] 24 Fr Pz Ly 24 apostolico] alio Pz Ly 35 tamen] tunc Ly 35 praeficiendum] perficiendum
 Pz

1, c. *Ius civile*, “Unaquaeque civitas et populus potest sibi ius proprium divina humanaque causa constituere”. Ubi dicit glossa super vocabulo “civitas”: “Sic aliqua ecclesia ius sibi statuit, ut infra 11 dist., *Catholicam*, et *De consecratione*, dist. 3, *Pronunciandum*”. Et super vocabulo “humana” ait: “Id est contemplatione Dei et hominum”, id est reverentia Dei et utilitate hominum. Ex quibus colligitur quod quaelibet ecclesia et quilibet populus Christianus potest sibi auctoritate propria ius proprium statuere pro utilitate sua. Ergo, a simili, vel multo fortius, potest sibi pro reverentia Dei et utilitate hominum constituere caput et praelatum, quia parum est ius esse in civitate nisi sint qui iura regere possint et reddere, ff. *De origine iuris*, l. 11.

Amplius, cui licet cedere iuri suo, eidem licet super se superiorem recipere. Sed patriarchis et primatibus pro utilitate communi licet cedere iuri suo, ergo multo magis licet eis super se superiorem recipere pro communi utilitate. Si autem licet episcopis, patriarchis [TEXT?] et primatibus, multo magis hoc licet inferioribus, et per consequens possunt si volunt super se constituere unum caput cui omnes subsint.

Discipulus: Isti opinioni sacri canones obviare videntur, quibus statuitur et asseritur quod nova dignitas non potest constitui sine licentia papae (Extra, *De constitutionibus*, *Cum accessissent*; 22 dist., c. 1; Extra, *De consuetudine*, *Cum olim*).

Magister: Respondetur quod quando potest haberi recursus ad papam non est nova dignitas constituenda absque licentia papae, in quo casu loquuntur canones sacri. Sed quando non potest haberi recursus ad papam catholicum, tunc pro utilitate communi licet aliquo modo novam constituere dignitatem duraturam saltem usque quo possit haberi ad papam recursus. Sicut enim “difficultas aliquid admittit” vel permittit “quod alias prohiberetur”, sicut notat glossa, Extra, *De ecclesiis aedificandis*, super capitulum *Ad audientiam*, ita etiam impossibilitas aliquid admittit vel permittit quod alias prohiberetur. Quare propter impossibilitatem recursus habendi ad papam licet tales constituere patriarchas vel primates, quamvis hoc prohibeatur de sacris canonibus, qui intelligen-

48 statuit] statuerit Pz 49 infra] i Pz 50 id est] prima Pz Ly 62 et] Ly: seu Mz Fr; omitted Pz 68 1] et added Ly 74 quo] omitted Mz Fr 75 aliquid] aliud Pz Ly

47–51 Gloss, col. 5 57 *Digest*, 1.2.13 67 col. 9 68 col. 73 68 col. 38 74–77 Gloss, s. v. magna difficultate, col. 1400

di sunt loqui quando potest haberi recursus ad papam. Quemadmodum canones prohibentes quosdam excommunicatos absolvi ab alio quam a papa intelligendi sunt quando excommunicatus potest ad papam recurrere, non quando ne recurrat ad summum pontificem impeditur, (Extra, *De sententiis excommunicationis*, 85 *Quamvis* [**CHECK GLOSSES**] et in aliis pluribus sacris canonibus idem habetur), sic etiam quando non potest recursus haberi ad papam, vel non expedit, potest constitui novus primas sine licentia papae, si alicui nationi vel regioni aut regionibus vel provinciis fuerit expediens et necessarium, qui saltem auctoritatem 90 et potestatem habebit quousque per papam fuerit aliter legitime et utiliter ordinatum.

Capitulum 29

Discipulus: Ad plures allegationes supra capitulo 2 huius secundi inductas ad probandum quod non expedit communitati fidelium uni capiti sub Christo subesse responsiones recitasti, occasione quarum aliqua alia annexa tractavimus, circa quae quasdam 5 opiniones et quosdam modos ponendi recitasti, quas et quos nolo ad praesens amplius pertractari. Ideo, illis omissis ad aliud tempus, narra qualiter respondetur ad secundam allegationem supra dicto capitulo 2 huius secundi adductam: sed breviter, quia alias de fundamento ipsius intendo tecum exquisite conferre. 10

Magister: Illa allegatio in hoc fundari videtur, quod sine divitiis, quibus carere debet caput fidelium, nemo potest efficaciter et utiliter subditis principari. Ad quam respondetur quod potestas principandi Christianis in his quae ad legem pertinent Christianam sic est instituta a solo Deo quod, per legem Christianam 15 et solam ordinationem Christi, a potestate et iurisdictione seculari Christiani minime sunt exempti; unde a tempore apostolorum et multis post temporibus Christiani potestati et iurisdictioni etiam infidelium subiecti fuerunt, in criminibus secularibus et aliis quae specialiter ad legem Christianam nullatenus pertinebant. 20 Propter quod caput Christianorum non habet regulariter potesta-

1 capitulum 29] 2 Pz 5 alia] *omitted* Pz Ly 14 principandi] precipiendi Pz

85–86 col. 912 4 responsiones: cf. cap. 15 and cap. 19 8 secundam: 2.30

Capitulum 29 in quo respondetur ad rationem supra cap. 2 factam de divitiis quibus abundare debet qui vult preesse Ly

tem puniendi seculares iniquitates poena capitis et aliis corpora-
libus poenis, propter quas taliter puniendas principaliter potentia
temporalis et divitiae sunt necessariae, sed talis punitio potestati
seculari principaliter et regulariter est concessa. Poena igitur spi- 25
rituali solummodo potest papa regulariter corrigere delinquentes,
et ideo non est necessarium quod temporali potentia praecellat
vel temporalibus abundet divitiis, sed sufficit quod Christiani sibi
prompte obediant.

Capitulum 30

Discipulus: De hac materia tecum postea disputabo; ideo ip-
sam pertranseas, et qualiter, secundum opinionem quae tenet quod
non expedit communitati fidelium uni capiti sub Christo subesse, 5
respondeatur ad allegationes inductas superius primo capitulo
huius secundi cura referre.

Magister: Ad primam illarum respondetur, sicut tactum est
ibidem, quod Christus est caput fidelium, ideo Christiani non
subsunt uni capiti sub Christo. Ad rationem autem in contrarium
respondetur quod non est necesse ut sub Christo sit unus rec- 10
tor totius ecclesiae, sed sufficit quod sint plures diversas regentes
provincias, quemadmodum sunt plures reges gubernantes plura
regna.

Ad aliam dicitur quod expedit uni ovili in quo oves simul mor-
rantur regi et pasci ab uno pastore mortali; uni autem ovili in 15
quo omnes oves non simul morantur sufficit ut regatur a principe
pastorum, scilicet Christo.

Ad tertiam respondetur per idem, quod omni populo simul
moranti expedit uni rectori mortali subesse; non autem uni populo
comprehendenti plures populos in locis distantibus habitantes, sed 20
tali populo sufficit subesse Christo.

Ad quartam respondetur quod non omni communitati quae non
potest regi absque multitudine iudicum qui possunt circa causas
et negotia contrarias habere sententias expedit uni rectori supre-

22 seculares] secularis Pz 28 abundet] abundat Pz 1 capitulum 30] 3 Pz
5 respondeatur] omitted Mz Fr 16 non] omitted Mz Fr 16 regatur] regantur
Pz Ly

2 postea: 3.2 Dial., 1.17 7 primam: 1.15 8 ibidem: 1.24 9 rationem:
1.33 14 aliam: 1.53 18 tertiam: 1.64 22 quartam: 1.74

Capitulum 30 solvit rationes capituli primi huius probantes quod expedit com-
munitati fidelium uni capiti sub Christo subesse Ly

25 mo subesse, quia communitas huiusmodi potest esse tanta quod
 nullus unus homo (mortalis, et in multis deficiens) sufficit ad fe-
 rendum et determinandum omnia negotia circa quae possunt alii
 iudices discordare, et ideo, cum communitas fidelium sic possit
 esse tanta quod nemo mortalis possit omnia huiusmodi negotia
 30 sustinere, expedit communitati fidelium ut regatur a pluribus, non
 ab uno.

Ad quintam consimiliter respondetur quod quia unus non suf-
 ficat ad cogendum universos fideles ad servandam unitatem fidei
 ac rituum et observantiarum quos omnes Christiani servare te-
 35 nentur, ideo expedit communitati fidelium ut regatur a pluribus,
 qui ad huiusmodi unitatem omnes compellant.

Ad sextam respondetur quod potentibus errare circa maiora
 negotia expedit habere unum caput quando unus sufficit ad huius-
 modi negotia omnia terminanda. Sed nemo sufficit ad huiusmodi
 40 omnia negotia quae possunt oriri inter Christicolos terminanda;
 ideo non expedit sibi unum habere caput sub Christo, sed plura.

Ad septimam respondetur quod non expedit communitati fi-
 delium ut multi inter ipsos, et praecipue praelati, valeant delin-
 quere insolenter quando contra tale periculum potest remedium
 45 absque maiori periculo adhiberi. Sed maius periculum immineret
 communitati fidelium si haberet unum caput quam habendo plu-
 ra, quia, cum facilius per malitiam inficiatur unus quam plures,
 magis timendum est ne inficiatur per malitiam unus principans
 universis fidelibus quam plures principantes eisdem. Sed secun-
 50 dum sententiam sapientis, Ecclesiastici 10, “Secundum iudicem
 populi sic et ministri eius, et qualis rector est civitatis, tales et
 inhabitantes in ea”. Cui concordat Anterus papa, qui, ut habe-
 tur 6, q. 1, c. *Ex merito*, ait: “Capite languescente cetera cor-
 poris membra inficiuntur”. Ubi dicit glossa: “Componitur orbis
 55 regis ad exemplum”. Et per consequens corrupto capite quoru-
 mcumque Christianorum, de corruptione subditorum probabiliter
 est timendum. Ergo magis timendum est de generali, vel fere de
 generali, corruptione seu infectione Christianorum si habuerint
 omnes unum caput quam si habuerint plura, licet magis esset ti-

40 omnia] *omitted* Pz Ly 45 immineret] potest imminere Pz Ly 47 inficiatur] *omitted* Mz Fr 51 ministri] minister Fr Pz Ly 52 anterus papa] Fb: antherius papa Mz Fr, anselmus Pz Ly

32 quintam: 1.115 37 sextam: 1.127 42 septimam: 1.177 50–52 Ecclesiasticus 10:2 53–54 col. 557 54–55 Gloss, s. v. cadant, col. 801

60
 mendum de aliqua particulari corruptione alterius partis Christianorum si Christiani habeant plura capita. Ergo maius periculum imminet Christianis si habeant omnes unum caput quod potest universaliter, vel fere omnes, Christianos inficere, quam si habeant plura quorum nullum potest omnes, vel fere omnes, inficere, sed tantummodo sibi subiectos; quia non est tantum timendum 65
 quod plura capita simul corrumpantur sicut unum solum.

Discipulus: Quare addit ista opinio “fere”, cum dicit quod magis est timendum de generali vel fere generali corruptione?

Magister: Additur “fere” propter promissionem Christi dicentis, Matthaei ultimo, “Vobiscum sum omnibus diebus usque ad 70
 consummationem seculi”, propter quam nullatenus est timendum quod unquam propter malitiam unius capitis erit generalis corruptio seu infectio omnium Christianorum, quia talis corruptio Christianorum obviaret promissioni Christi praescriptae. Sed fere generalis corruptio Christianorum promissioni illi nullatenus 75
 repugnaret. Staret enim eadem promissio Christi si sub uno perverso vel infecto capite omnium Christianorum inficerentur omnes praeter duos vel tres. Quare non esset aliquo modo metuendum quod unum caput omnium Christianorum inficeret omnes Christianos, sed verendum esset, si inficeretur, quod inficeret fere omnes 80
 ones. Propter quod si papa efficeretur haereticus, praesertim habens potentiam temporalem vel cui potentes temporaliter adhaerent, formidandum esset ne fere omnes Christianos inficeret haeretica pravitate. Sed si essent plura capita Christianorum, non ita faciliter omnia simul inficerentur, sed uno infecto in moribus vel 85
 haeretica pravitate saepe aliud remaneret sanum in moribus et in fide cum sibi subiectis.

Discipulus: Alias allegationes sequentes prosequere.

Magister: Ad octavam respondetur quod non semper “idem est expediens toti et parti, magnis et parvis”, [TEXT?] sicut nec 90
 universaliter (sive cum exceptione), “idem iuris est in toto et in parte, in magnis et in parvis”, licet hoc verum sit quando est eadem ratio de toto et parte, de magnis et parvis. Et ideo, licet erit expediens quod uni populo partiali fideli praesit unus episcopus,

61 maius] magis Mz Fr 67 addit] additur Mz Fr 80 verendum] credendum
 Pz Ly 82 adhaerent] adhaerent Pz Ly 85 uno] una Mz Fr 87 fide] fine
 Ly 90 sicut] Ki: sive Mz Fr; omitted Pz Ly 91 sive] nec Pz Ly 93 erit] sit
 Pz Ly

70–71 Matthew 28:20 89 octavam: 1.197 92–93 Cf. 3.2 Dial., 1.9

95 non expedit tamen quod toto populo fideli praesit unus solus: tum
 quia omnia negotia unius populi partialis potest sustinere unus
 solus, nullus autem unus potest sustinere omnia negotia, etiam
 maiora, omnium Christianorum; tum quia minus malum est ut
 100 populus partialis et parvus inficiatur ab uno episcopo quam ut
 totus, vel fere totus, populus Christianus inficiatur ab uno capite
 quod omnibus praesit.

Ad nonam dicitur quod quamvis regnum sit optima politia in
 una civitate secundum Aristotlem (qui solummodo loquitur de
 105 politiis quae in civitatibus custodiuntur, ut ex verbis eius quam-
 pluribus in libris politicorum colligitur), tamen regnum non est
 optima politia in toto orbe nec in omni parte orbis, quia totus or-
 bis et diversa regna melius reguntur a pluribus quorum nullus sit
 superior alio quam ab uno solo, propter rationes tactas superius.

Per hoc ad allegationem ultimam respondetur, quod non ex-
 110 pedit universitati mortalium ut regatur ab uno monarcha totius
 orbis, sed regulariter expedit ut regatur a pluribus quorum nullus
 sit superior alio, quamvis in aliquo casu qui possit accidere magis
 expediret quod totus orbis regeretur ab uno quam a pluribus.

---

104 ex] in Pz Ly 108 alio] aliquando Mz Fr 108 quam] alter *added*
 Fr; *omitted* Pz 108 tactas] tractas Pz 108 superius] contra regnum est
 unius capitis omnium christianorum *added* Mz Fr 109 quod] quia Mz Fr
 110 monarcha] monarchia Mz Fr 110 totius] totus Ly

---

102 nonam: 1.207 109 ultimam: 1.221

Capitulum 1

Discipulus: Quamvis regulariter minime expediret totam universitatem fidelium uni capiti fideli sub Christo subesse, tamen videtur quod nullus catholicus debeat dubitare quin—pro necessitate temporis, vel propter excellentiam beati Petri, vel ex alia causa speciali nobis fortassis ignota, aut de potentia absoluta—Christus potuit constituere beatum Petrum caput, principem et praelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium. Ideo specialiter nunc scrutemur an de facto Christus tantam beato Petro contulit dignitatem. 5 10

Verum quia istius inquisiti, et aliorum quamplurium discutendorum inferius, nec una pars nec alia aliter quam per scripturas vel auctoritates potest ostendi, circa scripturas autem recipiendas sunt diversae opiniones et adversae, quibusdam dicentibus quod solummodo scripturae canonicae et generalium conciliorum debent de necessitate salutis admitti, aliis aliter sentientibus, ideo, licet qualis fides scripturis aliis quam canonicis debeat adhiberi in prima parte huius dialogi, ubi quaesivimus quae assertio catholica quae haeretica est censenda, disservimus aliquantulum exquisite, hic tamen, propter dicta quorundam quae tunc non habuimus, non taedeat nos aliquantulum tangere de eodem. Circa hoc ergo diversas opiniones cum motivis earum non te pigeat recitare. 15 20

Magister: Una est opinio tenens quod nullam scripturam irrevocabiliter veram credere vel fateri tenemur de necessitate salutis aeternae nisi eas quae canonicae appellantur vel eas quae ad has ex necessitate sequuntur, aut scripturarum sanctarum sensum dubium habentium eas interpretationes seu determinationes quae per generale fidelium seu catholicorum concilium essent factae, in his praesertim in quibus error damnationem aeternam induceret, quales sunt articuli fidei Christianae. 25 30

11 quamplurium] complurium Ly 18 parte] lib. 2 added Frm 18 ubi] in qua Pz Ly 20 hic] sed Pz Ly 23 est] omitted Ly 25 eas²] eis Marsilius 26 ex] de Ly 27 eas] eis Marsilius 27 interpretationes] interpretationibus Marsilius 27 determinationes] determinationibus Marsilius

23–30 Marsilius, II.xix.1; p. 384

Incipit tertius liber in quo pertractatur quibus scripturis de necessitate salutis credere tenemur et ponuntur diversae opiniones. Capitulum primum, in quo ponitur prima opinio que probat quod tantummodo scripturis canonicis et generalium conciliorum est de necessitate salutis credendum et hoc quinque allegationibus ad quas respondetur infra c. 8, 9, et 10, et 11 Ly

Quod enim interpretationibus concilii generalis sit talis praestanda credulitas patet, quia pie tenendum est quod tales interpretationes sunt nobis ab eodem Spiritu revelatae. Quod ex Scriptura ostenditur. Nam veritas ipsa Matthaei ultimo dicit, “Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi”.
 35 Unde Rabanus ait: “Ex hoc intelligitur quod usque in finem seculi non sunt defuturi in mundo qui divina mansione et inhabitatio-
 40 ne sunt digni”, quibus scilicet ad fidei conservationem Spiritum Sanctum pie tenendum est semper adesse. Unde Hieronymus: “Qui ergo usque ad consummationem seculi cum discipulis se
 45 esse promittit, et illos ostendit semper esse victuros, et se nunquam a credentibus recessurum”. Idem aperte convincitur ex Actuum 15 dicente apostolorum et fidelium congregatione post
 50 ambiguitatis illius determinationem, “Visum est enim Spiritui Sancto et nobis”. Asseruerunt enim, et asserit Scriptura, ipsorum
 55 determinationem in dubietate illa circa fidem factam esse a Spiritu Sancto. Cum igitur fidelium congregatio seu concilium generale per successionem vere representet congregationem apostolorum
 60 et seniorum ac reliquorum fidelium, in determinandis Scripturae dubiis sensibus in quibus maxime periculum aeternae damnationis induceret error, verisimile, quinimo certum est, deliberationi
 universalis concilii Spiritus Sancti dirigentis et revelantis adesse virtutem. Hoc etiam deductione infallibili (ut asserunt) ex Scriptura vim sumentem patere potest, quoniam frustra dedisset Christus
 legem salutis aeternae si eius verum intellectum, et quem credere fidelibus est necessarium ad salutem, non aperiret eisdem hunc quaerentibus et pro ipso invocantibus simul, sed circa ipsum pluralitatem fidelium errare sineret. Quinimo talis lex non solum ad salutem foret inutilis, sed in hominum aeternam perniciem tradita videretur. Et ideo pie tenendum est determinationes conciliorum generalium in sensibus Scripturae dubiis a Spiritu Sancto suae veritatis originem sumere.

40 qui] Marsilius: quod Ww 42 ex] Marsilius: *omitted* Ww 44 ambiguitatis] Marsilius: ■
 ambiguitatem Ww 44 determinationem] et terminationem Pz Ly 50 dubiis] Marsilius: ■
 dubiae Ww 51 deliberationi] deliberationis Mz 53 etiam] Marsilius: au-
 tem Ww 57 ipso] christo Pz 57 sed] si Ly 57 circa] contra Mz Pz
 61–62 suae veritatis] Marsilius (cf. 11.23): suae virtutis Mz Fr, *omitted* Pz
 Ly

31–36 Cf. Marsilius, II.xix.1, p. 385 36–62 Marsilius, II.xix.2; pp. 385–386

Capitulum 2**Discipulus:** Opinionem aliam recitare non differas.

Magister: Alia est assertio quod non solum scripturis canonicis et determinationibus seu interpretationibus conciliorum generalium est de necessitate salutis firma praestanda credulitas, 5
sed etiam decretis et decretalibus epistolis summorum pontificum, nec non et apostolorum canonibus qui in Biblia non habentur, et dictis doctorum ab ecclesia approbatorum est fides absque dubitatione aliqua adhibenda.

Quod enim apostolorum canonibus supradictis sit fides certissima adhibenda videtur asserere Zephernius papa, qui, ut habetur 10
dist. 16, c. *Sexaginta*, ait, “Sexaginta sententias apostoli perscripserunt cum aliis quamplurimis episcopis, et servandas eas esse censuerunt”. Item Leo papa, ut habetur in eadem dist., c. *Clementis*, ait, “Clementis librum, id est Petri apostoli itinerarium, 15
et canones apostolorum numerant patres inter apocrypha exceptis quinquaginta capitulis, quae decreverunt orthodoxae fidei adiungenda”. Item, sexta synodus, ut legitur eadem dist., c. *Placuit*, ait, “Placuit huic sanctae synodo ut amodo confirmata et rata sint canonum apostolorum 85 capitula”. Hoc idem testatur Isidorus, qui, 20
ut ibidem habetur, ait, “Propter eorum auctoritatem ceteris conciliis praeposimus canones qui dicuntur apostolorum, licet a quibusdam apocryphi dicantur, quoniam plures eos recipiunt et sancti patres eorum sententias synodali auctoritate roboraverunt et inter 25
canonicas posuerunt constitutiones”. Ex his colligitur quod saltem quibusdam canonibus apostolorum est credulitas adhibenda indubia.

Quod vero decretis et decretalibus summorum pontificum credulitatem ac reverentiam catholici debeant exhibere testantur et 30
Nicolaus papa et Agatho papa, quorum assertiones habentur dist.

12–13 perscripserunt] praescripserunt Fb 13 episcopis] epistolis Pz Ly
14 censuerunt] censerunt Mz Fr 17 quinquaginta capitulis] Fb: 150 Ww
19–20 canonum] canones Pz Ly 23 quoniam] quam Ly 23 recipiunt] receperunt
Pz Ly 24 sententias] sententiam Mz Fr

12–14 col. 42 14–18 col. 42 18–20 col. 42 21–25 col. 42

Capitulum 2 in quo ponitur secunda opinio que tenet ultra primam scilicet quod etiam decretis et decretalibus summorum pontificum et apostolorum canonibus qui in Biblia non habentur et dictis doctorum ab ecclesia approbatorum est fides indubia adhibenda ad allegationes pro secunda tertia et quarta parte adductas respondetur infra c. 25 Ly

19, c. *Si Romanorum* et c. *Sic omnes*. Ad quod etiam probandum aliae auctoritates sanctorum patrum possent adduci quamplurimae, quae abbreviationis causa non allegantur ad prasens.

35 Quod vero etiam dictis doctorum ab ecclesia approbatorum oporteat credere dist. 15, affirmare videtur, ubi diversorum sanctorum patrum recipienda enumerantur opuscula.

Hoc etiam ratione probatur, quia assertiones summorum pontificum non solum in diffinitione causarum et negociorum sunt recipiendae sed etiam in expositione scripturarum sanctarum, quibus
40 in expositione Scripturae praeferuntur sancti patres tractatores divinarum scripturarum (dist. 10, § 1); ergo expositiones huiusmodi tractatorum recipiendae sunt. Quod vero dicta summorum pontificum etiam in expositione seu interpretatione Scripturae sint recipienda Hormisda papa videtur asserere, qui, ut habetur dist. 50,
45 c. *Si ille*, ait, “Nemo mihi alia quaelibet contra auctoritatem Sedis Apostolicae vel 318 episcoporum vel reliquorum canonum constituta obiciat, quia quicquid contra illorum diffinitionem, in quibus Spiritum Sanctum credimus locutum, dictum fuerit recipere non solum temerarium sed etiam periculosum esse non dubito”.
50 Huic consentire videtur Nicolaus papa, qui, ut legitur 25, q. 2, c. *Si quis*, ait: “Si quis dogmata, mandata, interdicta, sanctiones vel decreta pro catholica fide vel ecclesiastica disciplina, pro correctione imminentium vel futurorum malorum a Sedis Apostolicae praesule salubriter promulgata contempserit, anathema sit”. Hoc
55 idem per alios canones quamplurimos affirmari videtur.

Capitulum 3

Discipulus: Estne alia opinio aliquid superaddens praedictae?

Magister: Est quorundam opinio quod non solum Christiani tenentur praedictis firmiter adhaerere, sed etiam doctoribus qui
5 non sunt ab ecclesia approbati et qui se invicem reprobant, etiam

32–33 quamplurimae] *omitted* Pz Ly 34 etiam] *omitted* Fr Pz Ly 35 15] 55 Ly 35–36 sanctorum] *omitted* Pz Ly 44 50] 10 Mz Fr, 15 Ly 46 vel¹] Fb: cum *added* Mz Fr Pz, contra *added* Ly 46 318] 18 Mz Fr 46 vel²] et Pz Ly 47 quia] *omitted* Mz Fr 47 contra] quo Mz Fr 48 sanctum] *omitted* Mz Fr

31 col. 58 31 col. 60 35 col. 34 41 col. 19 44–49 col. 199 50–54 col. 1016

Capitulum 3 in quo ponitur tertia opinio ultra precedentes ponens quod etiam doctoribus ab ecclesia non approbatis est fides adhibenda et hoc probat septem rationibus ad quas respondetur capitulo 26 Ly

circa illa quae contingunt catholicam fidem, quantum ad ea in quibus omnes vel plures et praecipue magis famosi [TEXT?] concordant .

Discipulus: Scio plures qui hoc sentire videntur, sed non sum memor quod audierim vel viderim quemquam eorum hoc auctoritate vel ratione probare. Ideo tu ad hoc allegationes aliquas nitere invenire. 10

Magister: Quod hoc pluribus modis probari possit apparet. Nam illis oportet adhibere fidem quibus non credere est iniquum. Sed non credere doctoribus est iniquum, teste Leone papa, qui, ut habetur 24, q. 3, c. *Quid autem*, ait, “Quid autem iniquius est quam impia sapere et sapientioribus doctoribusque non credere?” Ergo doctoribus est credendum, praesertim quantum ad illa in quibus omnes vel plures et magis famosi consentiunt. 15

Amplius, in intelligendis scripturis divinis illis est credendum a quibus Scripturae sunt discendae, teste beato Clemente, qui, ut legitur dist. 37, c. *Relatum*, ait, “Oportet ab eo scientiam discere Scripturarum qui eam a maioribus secundum veritatem sibi traditam servat”. Ergo maioribus est credendum. Doctores autem sunt maiores. Ergo oportet doctoribus credere. 20 25

Item, praesumendum est pro multitudine, et maxime sapientum (dist. 19, *In canonicis*, et dist. 61, *Nullus invitus*). Sed illis credendum est pro quibus praesumitur. Ergo credendum est multitudini doctorum, cum inter sapientes debeant computari.

Rursus, ille prudentiae suae innititur qui ea que sibi credenda seu tenenda videntur doctorum assertionibus praesumit praepone- 30 nere, ut colligitur ex verbis Hieronymi quae ponuntur Extra, *De constitutionibus*, *Ne innitaris*. Nemo autem suae prudentiae debet inniti, Salomone hortante Proverbiorum 3, qui ait, “Ne innitaris prudentiae tuae”. Ergo assertionibus in quibus concordant doctores nullus debet sententiam suam praepone- 35 re, et per consequens omnes alii [TEXT?] doctoribus in huiusmodi credere constringuntur.

6 ad] ab Ly 8 concordant] Sc: alii (scilicet Christiani *added* Ly) credere constringuntur *added* Mz Fr Pz 12 nitere] niteris Pz, nitaris Ly 17 sapientioribus doctoribusque] sapientibus doctoribus Ly 27 invitus] Fb: invitis Ww 35 tuae] Frm. Vulg: *omitted* Ww 35 in] *omitted* Pz Ly 37 doctoribus] Ly: doctores Mz Fr Pz

40 Praeterea, fide dignorum testimonio est credendum. Doctores autem qui fide digni sunt censendi testes sunt assertionum suarum, quemadmodum apostoli appellantur testes Christi, quia evangelicam ausi fuerunt asserere veritatem. Ergo quando doctores concordant, et praesertim famosi, alii credere tenentur eisdem.

45 Adhuc, unicuique experto et perito in aliqua scientia, arte vel facultate est credendum. Doctores autem theologiae sunt experti et periti in theologica facultate. Ergo credendum est eisdem.

Capitulum 4

Discipulus: Si est aliqua opinio quae omnibus obviet supra-dictis ipsam audire desidero, ut mihi detur occasio intelligendi profundius veritatem.

5 **Magister:** Est quaedam opinio quae, viam eligens mediam, praedictis omnibus in aliquo adversatur, tenens quod scripturae divinae contentae in Biblia et eiusdem sacrae scripturae scriptoribus et universali ecclesiae atque apostolis absque ulla dubitatione in omnibus est credendum. Nullis aliis, quantacumque doctrina
10 vel sanctitate praepolleant, est in omnibus absque omni exceptione fides necessario adhibenda, ita quod nec concilio generali, nisi esset congregata universalis ecclesia, nec decretis aut decretalibus vel assertionibus summorum pontificum nec doctorum dictis, sive fuerint ab ecclesia approbati sive non fuerint approbati, est
15 necessario credulitas in omni dicto et casu absque omni exceptione praestanda, licet in multis negari non debeant et quo ad multa Christiani ipsis credere teneantur.

Discipulus: Istam opinionem alias non audivi nec legi. Ideo, ut cognoscam an aliquid apparentiae vel veritatis contineat, ipsam intendo aliquo modo tecum discutere. Videtur primo quod sibi ipsi repugnet. Nam sicut qui in uno criminosus ostenditur in nullo negotio admittendus est tanquam testis veritatis, sed suspectus est habendus, ita qui in uno errat vel errare potest in nullo sibi necessario est credendum, sed merito potest haberi suspectus,
25 quod sicut errat in uno ita errat in alio. Quod de intentione

43 et] *omitted* Ly 43 eisdem] eidem Ly 44 scientia] *omitted* Mz 44–45 arte ...
facultate] *omitted* Pz Ly 11 nec] in *added* Ly 11 nisi] si Pz Ly 14 fuerint²] fuerunt
Mz 19 an] quod Pz Ly 23 habendus] admittendus Pz

Capitulum 4 in quo ponitur quarta opinio media inter alias scilicet quod de necessitate salutis non tenentur fideles credere nisi contentis in Biblia et scriptoribus eiusdem et universali ecclesiae et apostolis Ly

Augustini videtur esse aperte, secundum quem si in scripturis divinis aliquod mendacium etiam minimum reperiretur, **[TEXT?]** eis fides esset minime adhibenda. Unde dicit in prima epistola ad Hieronymum, ut habetur dist. 9, c. *Si ad scripturas*: “Si ad scripturas sanctas admissa fuerint vel officiosa mendacia, quid in eis remanebit auctoritatis?”, quasi diceret, “Nihil”. Si ergo concilio generali, summis pontificibus et quibuscumque doctoribus non est necesse in omnibus credere, sequitur quod in nullo est eis fides necessario adhibenda: cuius oppositum opinio praedicta tenere videtur. Videtur ergo quod sibimet repugnet. Tu vero narra quomodo ad hoc opinio eadem respondere conatur.

Magister: Respondet quod secus est de criminoso et de errante vel potente errare absque omni crimine et peccato. Criminoso enim in nullo credendum est; unde nec ad testimonium debet admitti. Ex quo enim damnabiliter a regula rationis recessit non est firmiter praesumendum quod rationem et veritatem velit in quocumque tenere, nisi forte in aliquo quod ad concupiscentiam vel commodum eius absque omni contrario suae voluntati pertineat. Sed de errante aut potente errare absque omni crimine et peccato (nisi forte veniali) non est praesumendum quod velit scienter aliquid asserere contrarium veritati. Unde et errantes in quibusdam, et opiniones falsas—non scienter nec culpabiliter, absque assertione, adhaesione vel defensione temeraria vel pertinaci aut damnabili—tenentes, ad perhibendum testimonium veritati, in iudicio et extra, debent admitti, et in multis debet adhiberi fides eisdem. Et ideo, quamvis secundum istam opinionem non sit necessarium in omni dicto et casu absque omni exceptione credere concilio generali, Romanis pontificibus et doctoribus quibuscumque, tamen in multis est credendum eisdem, quemadmodum eorum testimonia sunt etiam in iudicio admittenda. Sed si generale concilium quodcumque vel Romanus pontifex aut quicumque doctor scienter vel culpabiliter aliquod falsum assereret vel defenderet vel quomodolibet adhaereret, nulli assertioni eius (nisi aliter de eius veritate constaret) esset fides vel credulitas firmiter adhibenda.

26 quem] quam Ly 27 aliquod] ad Mz, sic ad Fr 28 eis] Sc: ei Ww 29 ut] et Mz Fr 29–30 si² ... scripturas] omitted Ly 30 in] Fb: omitted Ww 36 ad hoc] adhuc Pz 36 hoc] haec Ly 37 respondet] respondetur Pz Ly 44 sed] si added Mz Fr

Discipulus: Contra ista auctoritas Augustini militare videtur. Ideo dic quomodo isti respondent ad istam.

Magister: Respondetur quod Augustinus loquitur de scripturis quarum omnibus partibus est eadem ratio praestandi fidem. Et de omnibus talibus verum est quod si una sola pars inveniretur falsa, nulli parti talis scripturae esset credendum propter hoc quod ibi sic scribitur. Talis autem est scriptura divina, quia cuilibet assertioni contentae in ipsa [TEXT?] eadem fides praestanda est quia instinctu Spiritus Sancti ibidem est scripta et asserta. Sed quando est aliqua scriptura totalis et non eadem ratio praebendi credulitatem cuilibet parti eius, quamvis una pars admittatur, alia potest non admitti, quemadmodum libri philosophorum et aliorum gentilium ac etiam secularium pro parte admittuntur et pro parte repelluntur (dist. 37 § *Sed econtra* et c. *Turbat* et c. *Si quid veri*). A quo capitulo *Si quid veri* dicit glossa accipi “argumentum quod testes et instrumenta possunt in parte rata haberi, pro parte non”; sic etiam “donatio pro parte est valida, pro parte non”, argumentum 17, q. 4, *Questi*; et “utor pro me quo non utor contra me”, ut notat glossa dist. 9, c. 1. Sic dicitur quod generali concilio et aliis in uno casu est credendum et in alio non, quia non est eadem ratio credendi sibi in omnibus.

Capitulum 5

Discipulus: Quod recitasti de differentia inter criminisum et errantem seu errare potentem absque peccato, quantum ad hoc quod non criminisum sed alii est saepe credendum, apparentiam videtur mihi habere, ex quo plura cogitandi est mihi data occasio. Nunc autem dic quare tenet praedicta opinio quod non est credendum in omnibus absque omni exceptione generali concilio et aliis qui non fuerunt scriptores scripturae divinae neque soli ecclesiam universalem constituunt.

68 eadem] Sc: ideo Ww 74 econtra] contra Mz Fr 74 quid] qui Ly
75 a ... veri²] omitted Pz Ly 78 questi] quaest Ly 81 sibi] omitted Pz
Ly 2 et] omitted Ly 8 neque] qui nec Ly

74 Gratian, *dictum post* c. 7, § 2, col. 137 74 col. 137 74–75 col. 139
75–77 Gloss, s. v. si quid veri, col. 186 78 Gloss, s. v. revertantur, col. 1193
79 Rather, dist. 10, c. 1; gloss, s. v. contra haereticos, col. 31. On the question
whether the rejection of part requires the rejection of the whole see gloss on
dist. 9, c. 7, s. v. quid in eis, col. 28 6 praedicta: 4.5

Capitulum 5 assignat causam quare non sit credendum in singulis concilio generali Ly

Magister: Hoc dicit propter hoc quod concilium generale et omnes alii supradicti possunt errare etiam culpabiliter contra veritatem orthodoxam et aliam. 10

Discipulus: Si concilium generale potest errare, multo fortius et Romanus pontifex et quaelibet alia congregatio partialis ac quilibet doctor et scriptor qui non fuit scriptor sacrae scripturae errare valebit, et si non in omnibus absque omni exceptione est concilio generali credendum, multo magis aliis in omnibus absque omni exceptione minime est credendum. Quare sufficiat nobis ad praesens hoc de concilio generali tractare secundum opinionem praescriptam. Sane de his et aliis quae spectant ad ipsam primam partem nostri dialogi libro 5, capitulis 26 et 27 et 28 et 29, aliquantulum diffuse tractavimus. Ideo circa haec noli hic diu morari, sed aliqua motiva breviter tange absque deductione proluxa. 15 20

Magister: Motiva ibi tractata fundantur principaliter in hoc, quod una sola est ecclesia, scilicet militans universalis et tota, cuius concilium generale est solummodo pars, quae non potest errare contra fidem; et in hoc, quod illa congregatio quae valet ex voluntate humana dissolvi et cessat, cuiusmodi est concilium generale, potest contra fidem errare; et in hoc, quod omnes illae personae quae existentes in diversis locis possunt contra fidem errare, etiam si ad eundem locum convenirint poterunt contra fidem errare; et in hoc, quod nulla vocatio humana certarum personarum et paucarum nec commissio humana facta pluribus personis praesertim paucis potest eas confirmare in fide; et in hoc, quod congregati in concilio generali non sunt dicendi non posse errare, neque propter sapientiam eorundem, neque propter sanctitatem, neque propter auctoritatem vel potestatem, neque propter promissionem factam a Christo, quae salvari potest si fides in aliis extra concilium generale remaneat. 25 30 35 40

Quibus additur allegatio talis. Omnis congregatio illorum qui pauci sunt respectu **[TEXT?]** aliorum catholicorum etiam praelatorum potest contra fidem errare, quia non est tenendum necessario quod quidam pauci sint in fide confirmati, quantumcumque insimul congregentur. Quamvis enim saepe legatur quod praesu- 45

19 secundum] scilicet Ly 21 et²] *omitted* Ly 22 haec] hoc Ly 22 hic] hoc
Ly 31–32 errare] possunt *added* Ly 32 convenirint] convenerunt Pz
Ly 32–33 poterunt ... errare] *omitted* Ly 33–34 certarum ... huma-
na] *omitted* Pz Ly 42 aliorum] Frb: aliquorum Ww

mendum est pro multitudine, ut notat glossa, dist. 19, *In canonicis*, non tamen ita legitur quod praesumendum sit pro paucitate. Cum ergo non sit taliter pro multitudine praesumendum quin liceat credere multitudine posse errare, dicente Domino Exodi 23, 50 “Non sequeris turbam ad faciendum malum”, multo minus praesumendum est pro paucitate. Et per consequens non est necesse credere quoscumque paucos quorum nullus est confirmatus in fide non posse errare. Sed pauci Christiani etiam respectu episcoporum possent sufficere ad celebrandum concilium generale, 55 sicut saepe respectu multitudinis praelatorum pauci ad generale concilium convenerunt. Nam, ut legitur in decretis, dist. 16 c. *Sexta synodus*, in generali concilio Anquiritano fuerunt solummodo 18 patres, qui valde pauci fuerunt respectu totius multitudinis patrum. In concilio etiam Gangrensi fuerunt 18 patres, in Antiocheno fuerunt patres 30, in Arelatensi fuerunt 19, in quodam 60 alio Arelatensi fuerunt 11 patres. In alio Arelatensi fuerunt 18, in concilio Aurasisensi fuerunt 16, in Empanensi fuerunt 16, in Aureliensi fuerunt 31, in Avernensi fuerunt 15, in Maticensi fuerunt 21, in Lugdunensi fuerunt 17, in alio Lugdunensi 20. Ergo 65 concilium generale potest errare contra fidem.

Amplius, illa congregatio potest errare contra fidem quae ad hoc quod autentica sit censenda indiget ab homine confirmari qui valet contra fidem errare, quia non magis confirmatur in fide indigens confirmatione quam confirmans. Sed concilium generale, 70 ut sit autenticum et ut eius assertio vel diffinitio sit reputanda autentica et ut auctoritatem obtineat, indiget confirmari a papa, qui potest contra fidem errare, teste Gelasio papa, qui, ut habetur 25, q. 1 c. 1, ait, loquens de sede prima (per quam papam intelligit), quod “unamquamque synodum sua auctoritate confirmavit et continuata moderatione custodit”. Cui concordare videtur Paschasius papa, qui, ut habetur Extra, *De electione*, c. *Significasti*, 75 ait, “Cum omnia concilia per ecclesiae Romanae auctoritatem et facta sint et robur acceperint”. His consentit Iulius papa, qui, ut

47 legitur] legit Mz 56 16] 18 Pz Ly 58–59 qui ... patres] omitted Pz Ly 67 censenda] non added Mz Pz 73 25] 23 Ly 73 1¹] omitted Fr Pz Ly 73 papam] papa Pz 78 acceperint] acceperunt Pz Ly

46–47 gloss, s. v. praeponat, col. 83 49–50 Exodus 23:2 57 Rather, c. *Prima annotatio*, col. 47. There are various discrepancies between the numbers given in the text above and in the text of Friedberg 72–75 Fb col. 1007 76–78 col. 49

habetur dist. 17, c. *Regula*, ait, “Nec ullum ratum est aut erit unquam concilium quod eius”, scilicet Romanae ecclesiae, “non fuerit fulcitur auctoritate”. Hinc Gratianus, 25, q. 1, § *His ita respondetur*, loquens de sacris canonibus etiam generalium conciliorum, ait, “Sacri quidem canones ita aliquid constituunt ut suae interpretationis auctoritatem sanctae Romanae ecclesiae reservent”. Ex his aliisque quampluribus colligitur quod concilium generale papa confirmat et ei auctoritatem praestat. Papa autem potest errare contra fidem. Ergo etiam concilium generale potest errare contra fidem, et ita non est necessarium in omnibus absque omni exceptione credere concilio generali, praesertim cum secundum quosdam aliquando erraverit, ut eis apparet et in prima parte istius Dialogi libro 5 existit probatum.

Capitulum 6

Discipulus: Sicut superius recitasti, c. 4, quamvis secundum istam opinionem non sit simpliciter necessarium credere in omnibus absque omni exceptione concilio generali, tamen secundum eandem in multis negari non debet et quo ad multa Christiani tenentur eidem credulitatem praestare. Ideo ista duo ultima nunc secundum opinionem saepe dictam declara.

Magister: Ad evidentiam istorum dicitur esse sciendum quod eorum quae asseruntur per concilium generale quaedam consistunt in facto, quia videlicet concilium generale narrat et asserit illa quae facti sunt, quemadmodum historia scripturae divinae narrat rem gestam. Quaedam autem non consistunt in facto sed in ipsa natura rei de qua loquitur, sicut cum narrat et asserit ea quae spectant ad naturam Dei et creaturarum, sive simplicium sive compositarum vel etiam illarum quae unitatem solummodo aggregationis vel ordinis habere noscuntur. Per istam distinctionem conatur ista opinio declarare praescripta, dicens quod si concilium generale erraret, sive circa illa quae consistunt in facto sive circa alia, ille cui hoc constaret ei credere non deberet, et eidem liceret in hoc contradicere et negare concilium generale. Ille autem cui hoc non constaret, quantum ad illa quae facti

84–85 reservent] conservent Mz Fr 90 et] *omitted* Mz Fr 2 4] 6 Ly 11 facti] facta Pz Ly 21 cui] *omitted* Mz 21 facti] facta Pz

79–81 col. 51 81–85 col. 1011

Capitulum 6 ubi ostenditur in quibus credendum est concilio generali et in quibus non Ly

sunt deberet credere assertioni et testimonio concilii generalis,
 praesumendo quod concilium generale quantum ad illa quae fac-
 ti sunt nihil assereret nisi quae essent sibi certa, quemadmodum
 25 etiam iudex tenetur credere testibus quos non potest repellere, sed
 reputat et reputare debet idoneos et veraces, licet in rei veritate
 deponant falsum. Nec iudex ignoranter credendo falsis testibus
 peccat, immo peccaret si non crederet, ex quo nihil habet contra
 ipsos unde suspicari possit quod falsum dicant. **[TEXT?]** Sic fi-
 30 deles ignoranter credentes concilio generali erranti non peccant
 in huiusmodi, immo si nollent adhibere fidem peccarent, ex quo
 nihil habent contra concilium generale. Si autem concilium gene-
 rale erraret circa alia quam circa ea quae facti sunt, puta circa illa
 quae de Deo vel creaturis in sacris literis asseruntur, nulli Chri-
 35 stiano cui hoc non constaret liceret assertionem concilii generalis
 negare nec de ea publice disputare, nisi aliqui periti et opinionis
 laudabilis impugnant eandem, et hoc propter scandalum evi-
 tandum et ut concilio generali a quolibet qui nescit ipsum errare
 circa huiusmodi honor et reverentia debita deferantur; debentque
 40 singuli, etiam qui assertionem contrariam antea tenuissent (non
 tamen fuissent certi), explicite pro assertionem concilii generalis
 praesumere et quasi conditionaliter adhaerere — si scilicet non
 est contraria catholicae veritati — ita ut publice non teneant opi-
 nionem contrariam, **[SENSE?]** etiam opinando in mente; tamen
 45 possunt opinari contrarium et sollicitate scrutando Scripturas quae-
 rere veritatem. Si autem concilium generale non errat circa huius-
 modi quae non consistunt in facto, nulli licet (maxime publice)
 assertionem ipsum negare nec contrarium opinari aut quomodolibet
 etiam dubitando publice defensare, etiam si prius opinatus fuisset
 50 contrarium, cum de contrario et ex quo est falsum nemo possit
 esse certus, licet quis deceptus possit putare se esse certum. Si
 autem non errat circa ea quae in facto consistunt, ei omnes Chri-
 stiani sine dubitatione credere debent, quia, cum non erret, non
 possunt Christiani probabiliter suspicari quod aliquo decipiatur
 55 errore in asserendo vel narrando veritatem rei gestae.

23–24 facti] facta Pz 25 testibus] etiam *added* Pz Ly 25–26 sed repu-
 tat] *omitted* Pz Ly 29 sic] Ki: sed Ww 33 facti] facta Pz 33 circa³] *omitted*
 Pz Ly 39 deferantur] deferuntur Fr, deferatur Pz Ly 47 publice] publica
 Ly, publici Fr 48 assertionem] assertioni Mz Pz 50 et] etiam Pz Ly 51 possit] posset
 Fr Pz Ly 53 erret] errat Pz Ly 53 non²] nec Mz 55 gestae] etc *added*
 Mz Fr

Capitulum 7

Discipulus: Ista opinio multa tenet quae magna discussione indigere videntur. De quibus forsitan postea conferam tecum, sed, omissis ad praesens aliis, solummodo dicas quare dicit aut innuit quod aliter se possunt et debent habere Christiani in adhaerendo concilio generali cum aliquid asserit circa ea quae facti sunt et cum aliquid asserit circa alia (illa scilicet quae scientiae sunt et non facti). 5

Magister: Ut hoc melius intelligas, scire debes quod ea quae facti sunt in multiplici differentia sunt. Quaedam enim explicitate in scripturis divinis habentur, sicut quod apostoli circuibant cum Christo, quod Paulus fuit Romae, et huiusmodi quae in libris historialibus Bibliae affirmantur. Quaedam vero non reperiuntur in Biblia, sed ab aliis quam a scriptoribus Bibliae eorum accipitur certitudo, qui ea explicitate in suis inseruerunt historiis. Quaedam autem in huiusmodi libris solum habentur implicite, ita quod absque subtili deductione ex illis minime elici possunt. Quaedam autem in libris huiusmodi non habentur, sed ipsis narrantibus per se ipsos sunt nota. Et de istis principaliter intelligit opinio suprascripta. Rursus, non solum eorum quae facti sunt sed etiam aliorum, quaedam continentur in scripturis divinis explicitate et quaedam implicite, ita quod nisi a doctis cum magno labore et studio ex illis quae in Scripturis habentur explicitate inferri non possunt. Et de istis etiam locuta est memorata opinio. 10 15 20

Ex his dicitur quod quia pauciores homines et rarius decipiuntur vel decipi possunt in factis et gestis quae per se ipsos cognoscunt quam in his quae solummodo ex aliis subtili et multis incognita ratiocinatione eliciunt, ideo magis creditur hominibus in his quae asserunt se vidisse vel audivisse aut aliquo sensu alio percepisse quam in his quae ex dictis aliorum vel etiam ex sibi notis arguendo concludunt. Unde et saepe doctori theologiae de aliquo facto testimonium perhibenti multi absque dubio credunt, qui tamen opinionibus suis, quantumcumque firmissime immo 25 30

11 circuibant] circumibant Fr Ly 15 qui] quae Fr Pz 15 ea] ex ea Pz, ipsa Ly 16 libris] omitted Pz Ly 23 explicitate] implicite Fr; omitted Pz Ly 25 et] omitted Ly 32 credunt] crederent Mz Fr 33 suis] eius Ly 33 quantumcumque] quamvis Pz, quantum ad ea quae sunt scientiae et iuris quamvis Ly

Capitulum 7 exponendo precedens capitulum 6 querit quare aliter debent se habere cristiani adherendo in concilio generali in his que sunt facti et aliter in his que sunt scientie et iuris Ly

35 pertinaciter adhaereat eis, non credunt, immo ipsum errare et falsa dicere et asserere firmissime putant, quia tenent quod scienter non diceret falsum et arbitrantur quod de illo quod facti est est certus, quem deceptum circa alia arbitrantur.

Sic dicunt de concilio generali, quod cum asserit aliquid quod facti est, quod dicit per se ipsum cognoscere, vel invenisse explicite in scripturis divinis, vel in libris illorum quibus, quantum
40 ad illa quae [TEXT?] asserunt se cognoscere per se ipsos, est credendum ab omnibus qui de contrario non sunt vel non possunt esse certi, semper est adhibenda fides concilio generali, nisi possit probari contrarium.

45 Quo ad alia autem quae taliter minime cognoscuntur sed solummodo arguendo ex aliis [TEXT?] quorum accipitur notitia a peritis scientibus argumenta sophistica a veris discernere, non est necessarium tantam credulitatem praestare concilio generali, eo quod notum est et certum plures literatos et qui periti putantur,
50 quantumcumque sint in concilio generali, nescire in multis sophismata a veris argumentis discernere. Quia tamen plurimi fallaciarum naturam ignorantes, etiam qui memoriam literarum supra alios habere noscuntur, non solum in theologia et philosophia sed etiam in scientiis legalibus paralogisant, credentes demonstrationem et infallibile facere argumentum quando, quamvis
55 ignoranter, sophisticè omnino procedunt, quando igitur in generali concilio congregati, praesertim si pauci sint (sicut aliquando fuerunt solummodo undecim, quemadmodum probatum est prius) et in scientia discernendi sophisticas rationes a veris sunt minime eruditi vel non sunt notabiliter excellentes, non est tanta fides
60 adhibenda eisdem quando ratiocinando ex aliis (quamvis indubitis) aliquam assertionem determinant quanta adhibenda esset eis si aliquid quod facti est assertive proferrent, firmiter affirmando hoc vel per se ipsos evidenter cognoscere vel per illos quibus omnino
65 in huiusmodi est credendum.

---

36 arbitrantur] arbitretur Pz 37 alia] scilicet scientiae et iuris *added* Ly
41 asserunt] Sc: asseruntur Ww 46 quorum accipitur] Ki: accipitur eorum Ww 47 peritis] apertis Pz, petitis et Ly 47 scientibus] scientiis Pz
49 et¹] *omitted* Pz; per Ly 51 tamen] cum Mz Fr 51 plurimi] plurium Mz Fr
52 ignorantes] *omitted* Mz Fr 54 paralogisant] paralogisantur Pz Ly
56 procedunt] procedant ideo Pz Ly 56 igitur] *omitted* Pz Ly
58 fuerunt] fuerint Pz

Capitulum 8

Discipulus: Reor me advertere intellectum opinionis praedictae, quae quo ad multa fundatur in hoc, quod concilium generale potest contra fidem errare, cuius contrarium tenet et probare conatur prima opinio superius primo capitulo recitata. Ad cuius allegationes narra qualiter ista opinio ultima nititur respondere. 5

Magister: Ad primam, cum innuit quod pie tenendum est interpretationes concilii generalis esse nobis revelatas ab eodem Spiritu a quo revelatae sunt divinae scripturae, respondetur quod non est necesse nec semper oportet omnes Christianos hoc credere, quia concilium generale saepe innititur vel inniti potest sapientiae humanae, quae deviare potest a vero. Et ideo non oportet de necessitate salutis credere quod quicquid concilium generale diffinit circa fidem [TEXT?] tenendum, illud diffiniat tanquam sibi revelatum a Deo et quod tunc spirituali revelationi innititur. 10 15

Quod pluribus modis videtur posse probari. Nam ubi aliquid speratur revelandum a Deo, non studio et meditationi humanae sed solummodo orationi vel aliis bonis operibus oportet insistere, vel saltem minus oportet insistere studio quam aliis operibus bonis. Hinc est quod cum Daniel speraret somnium Nabuchodonosor et interpretationem eius sibi revelandam a Deo, socios suos hortabatur ut non per studium, quamvis essent docti, sed per orationem et supplicationem a Deo tantum quaererent sacramentum. Quod postea per orationem se asseruit Daniel consecutum, cum dicat, c. 2, “Tibi Deus patrum nostrorum confiteor teque laudo, quia sapientiam et fortitudinem dedisti, et nunc ostendisti mihi quae rogavimus te, quia sermonem regis aperuisti nobis”. Hinc etiam Christus, quia promisit apostolis se revelaturum eisdem quae oporteret eos loqui cum ducendi essent ante reges et praesides, ipsis inhibuit ne studio tunc vacarent, dicens eis, ut habetur Matthaei 10, “Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid 20 25 30

14 tenendum] Sc: tenedum quod Ww 16 posse] *omitted* Pz Ly 19 minus] magis Mz Fr 25 nostrorum] meorum Mz Fr 31 10] 1 Pz Ly

2–3 praedictae: 4.5 7 primam: 1.31 25–27 Daniel 2:23 31–34 Matthew 10:19

Capitulum 8 ad rationem prime opinionis primo respondet quarta opinio, ostendendo quod concilium generale non innititur revelationi divinae, neque spiritui sancto nisi secundum influentiam generalem, et hoc duabus rationibus Ly

loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris
 35 mei qui loquitur in vobis.” Quando igitur per revelationem aliquid
 solummodo est sperandum, non est studio et meditationi humanae
 sed orationi vacandum. Sed cum in concilio generali est quaestio
 fidei terminanda, meditationi Scripturarum insistitur. Ergo non
 per revelationem est necessario quaestio fidei in concilio generali
 40 terminanda, sed per sapientiam, quae habetur et haberi potest per
 studium et meditationem humanam poterit eadem quaestio termi-
 nari; licet Deus de gratia speciali ipsam valeat revelare, non est
 tamen tenendum certitudinaliter quod per revelationem habeatur,
 nisi Deus hoc miraculose et aperte revelet.

Amplius, quando certitudinaliter tenendum est aliquid per re-
 45 velationem habendum, pro eodem adipiscendo non ad sapientio-
 res sed ad meliores (sive sint literati sive illiterati, sive clerici
 sive laici, sive sint viri sive foeminae) vel ad prophetas est ra-
 tionabiliter recurrendum, quia non sapientioribus sed melioribus
 Deus communiter sua secreta revelat. Quod veritas ipsa testari
 50 videtur, cum dicit, Matthaei 11, “Confiteor tibi, Domine, Pater
 coeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus
 et revelasti ea parvulis”. Hinc sanctus ille rex Iosias, ut habetur
 4 Regum 22, cum vellet per revelationem scire voluntatem Dei
 de verbis voluminis reperti in templo, misit ad Eldam prophetam,
 55 uxorem Sellum, etiam ipsos sacerdotes et peritos legis divinae, et
 ab ipsis sacerdotibus et peritis legis veritatem minime requisivit,
 licet Malachiae 2 dicatur, “Labia sacerdotis custodiunt scientiam
 et legem requirunt ex ore eius”. Quia ex ore sacerdotis qui scien-
 60 tiam et legem Dei explicite scire tenetur requirenda est lex Dei
 quantum ad illa quae per exercitationem et meditationem in le-
 ge haberi possunt; quantum ad illa autem quae per revelationem
 sunt habenda ad habentes spiritum prophetiae, si qui sint, et ad
 sanctiores, quorum orationes sunt Deo magis acceptae est prin-
 cipaliter recurrendum. Nec quantum ad huiusmodi est necessario
 65 magis lex requirenda ex ore sacerdotis et summi pontificis quam
 ex ore viduae vel laici literas nescientis. Sed pro quaestione fidei
 terminanda in concilio generali ad sapientiores magis literatos,

38 necessario] necessaria Pz Ly 51 haec] hoc Pz Ly 53 4] 3 Pz Ly
 54–55 eldam ... sellum] elchiam sacerdotem magnum Pz Ly 57 dicatur] dicantur
 Pz Ly 57 custodiunt] custodient Vulg 58 requirunt] requirent Vulg

50–52 Matthew 11:25 52–53 4 Kings 22:14 57–58 Malachias 2:7

sive sint meliores sive non, etiam secundum communem opinionem hominum recurritur. Ergo non est tenendum necessario quod semper per revelationem divinam quaestio fidei terminetur. 70

Ex his colligitur quod non est necesse tenere semper quaestionem fidei per revelationem in generali concilio terminari, sed tenendum est, nisi contrarium reveletur miraculose a Deo, quod Deus permittit ut congregati in concilio generali in diffiniendo questionem fidei et in aliis secundum proprium sensum procedant, assistente sibi divina influenza generali. Et ideo conceditur quod non est impossibile concilium generale errare. 75

Quod adhuc iuxta praedicta tali modo probatur. Existentes in concilio generali tractantes et deliberantes ac diffinientes quaestionem fidei aut innituntur praecise revelationi divinae aut innituntur sapientiae et virtuti humanae. Primum non potest dici, quia tunc iuxta praedicta pro quaestione fidei terminanda non oportet consulere in sacra scriptura peritos nec volumina divina mente revolvere, nec opus esset cogitare quomodo esset quaestio fidei terminanda, sed totum esset committendum Deo, solummodo per orationem invocando ipsum qui solus potest revelare quamlibet catholicam veritatem: quod tamen non sit quando quaestio fidei est in generali concilio terminanda, quia sapientes in concilio generali de ipsa deliberant et veritatem ex literis sacris nituntur elicere, ut iuxta scripturas divinas de ipsa diffiniant. Quod concilia generalia fecisse hactenus dignoscuntur, quia per scripturas sacras diffinierunt subortas ex Scripturis fidei quaestiones. Ergo existentes in concilio generali volentes quaestionem fidei terminare non committunt totum Deo, ab ipso per solam orationem diffinitiones quaestionis fidei postulantes, sed innituntur sapientiae et virtuti humanae, quia peritiae innituntur quam habent de Scripturis et per meditationem sollicitam habere possunt. Sed in omnibus quae innituntur sapientiae et virtuti humanae error poterit reperiri. Ergo existentes in concilio generali circa quaestionem fidei terminandam possunt errare. 80
85
90
95
100

Nec est necesse tenere quod congregati in concilio generali semper et in omnibus tractatibus suis, etiam quando tractatur de quaestione fidei terminanda, aliter dirigantur a Spiritu Sancto quam papa quando tractat negotia cum cardinalibus in consisto-

82–83 oportet] oportet Pz Ly 88–89 terminanda ... generali] quoniam Pz Ly 91 generalia] de ipsa added Pz Ly 95 sed] ergo Pz Ly 96 innituntur] omitted Mz Fr 97 et] quam added Pz Ly 97 sed] cum added Pz Ly

105 rio suo, vel quam patriarchae seu primates aut archiepiscopi vel
 metropolitani quando celebrant concilia provincialia, aut aliter
 quam episcopi et alii praelati quando de ecclesiasticis disponunt
 negociis, licet aliquando accidit et adhuc poterit accidere quod
 110 ad concilium generale venientes specialiter a Spiritu Sancto diri-
 gantur et quod eis miraculose veritates aliquae revelentur et quod
 Deus eos miraculose ab omni errore praeservet ac diffinitionem
 eorum circa fidem et alia ordinata per ipsos manifestis confirmet
 miraculis. Sed absque operatione miraculi non est necesse tenere
 quod aliter aliquid reveletur a Spiritu Sancto vocatis ad concilium
 115 generale quam conciliis provincialibus et aliis congregationibus
 Christianorum, de quibus constat quod non sic diriguntur a Spi-
 ritu Sancto quin possint errare tam in moribus quam in fide. Ergo
 non est necesse asserere contrarium de omni concilio generali.

Item, illa congregatio potest errare contra fidem quae potest
 120 in negotiis male procedere et malo exitu terminari. Sed haec de
 concilio generali possunt contingere. Nam, ut habetur 1, q. 1, c.
Principatus, “Difficile sit ut bono peragantur exitu quae malo sunt
 inchoata principio”; ex quo patet quod omnis congregatio quae
 malo potest inchoari principio poterit non bono exitu terminari.
 125 Concilium autem generale potest inchoari malo principio. Con-
 cilium enim generale congregandum est per papam, ut habetur
 dist. 17, per totum; papa autem, cum possit peccare et damnari
 ac contra fidem errare, mala intentione et corrupta—immo in-
 tentione aliquid diffiniendi contra catholicam veritatem—potest
 130 congregare generale concilium. Igitur concilium generale malo
 principio et corrupta intentione congregatum malo exitu peragi
 potest, et per consequens poterit contra fidem errare.

Capitulum 9

Discipulus: Indica quomodo antedicta opinio ad alias allega-
 tiones supra c. 1 huius tertii adductas respondere conatur.

5 **Magister:** Ad illam quae in promissione Christi Matthaei ulti-
 mo est fundata, respondetur quod Christus futurus est cum eccle-

110 revelentur] revelantur Pz Ly 116 diriguntur] dirigantur Pz Ly 121 1¹] 7■
 Pz Ly 123 ex ... quod] omitted Mz Fr 124 poterit] potest Pz Ly

121–123 col. 369 127 col. 211 2 antedicta: 4.5 4 illam: 1.34

Capitulum 9 in quo respondetur ad alias rationes prime opinionis Ly

sia universali usque ad consummationem seculi, et ideo, ut dicit Rabanus (sicut allegatum est), “usque in finem seculi non sunt defuturi in mundo qui divina mansione et inhabitatione sunt digni”. Ex quibus verbis Rabani colligitur quod dicta promissio Christi non debet intelligi de concilio generali, tum quia dicit “non sunt defuturi in mundo”, et non dicit non sunt defuturi in concilio generali; tum quia raro concilium generale est in mundo, universalis autem ecclesia semper usque ad consummationem seculi erit in mundo. Ergo secundum Rabanum illa promissio Christi non de concilio generali sed de universali ecclesia debet intellegi, ut pie et absque dubio sit tenendum semper Spiritum Sanctum adesse universali ecclesiae. Sic etiam Hieronymus de universali ecclesia intellegit cum dicit Christum “numquam a credentibus recessurum”, quia semper erunt usque ad consummationem seculi aliqui Christo credentes, sive concilium generale sit sive non sit.

Ad illam allegationem quae in Actuum 15 est fundata respondetur dupliciter. Uno modo quod determinatio facta per apostolos et seniores de qua fit mentio Actuum 15 facta fuit per revelationem Spiritus Sancti miraculosam, qualis adhuc fieri possit in concilio generali, sed non est necesse quod fiat, nec semper fuit facta, nec forte semper fiet quandocumque celebrabitur concilium generale. Nec est inconueniens dicere aliquas revelationes fuisse factas apostolis et tamen tales non fieri in omni concilio generali. Aliter dicitur quod apostoli et seniores, absque revelatione Spiritus Sancti tunc facta eis, ex verbis Christi quae ab ore eius audierant et ex factis eius quae viderant collegerunt determinationem illam. Viderant enim ipsum non servasse legalia multa et ceremonialia, qui et docuerat eos non esse necessarium servare eadem. Quare absque revelatione speciali poterant scire quod credentes conversi ex gentibus ad huiusmodi servanda minime tenebantur. Unde et apostolus Paulus ante congregationem illam hoc constanter asseruit, quod non fecisset nisi certus de hoc antea extitisset. Et quamvis sibi omnes alii contradixissent, ipse tamen a sua sententia minime recessisset, ipso attestante, cum ait, ad Galatas 1, “Licet nos aut angelus de coelo”, etc. Nec ta-

10 quia] non *added* Pz Ly 11 mundo] concilio generali Pz Ly 11–12 et...
 generali] sed dicit in mundo Pz Ly 16 sit] est Pz Ly 21 actuum] actibus
 Ww 24 possit] posset Pz Ly 28 et] *omitted* Pz Ly 28 non] posse *added*
 Pz Ly 32 viderant] viderunt Pz 38 sibi] si Pz

7 allegatum: 1.36 18 cum dicit: 1.39 21 illam: 1.42 40 Galatians 1:8

men pertinax extitisset licet omnibus aliis restitisset, quia circa verum scienter assertum non potest pertinacia inveniri. Cum ergo dixerunt apostoli et seniores, “Visum est enim Spiritui Sancto et nobis”, etc., sub tali intellectu dixerunt sub quali dixit Apostolus
 45 1 ad Corinthios 12, “Nemo potest dicere ‘Dominus Iesus’ nisi in Spiritu Sancto”, quia omnia bona sunt a Spiritu Sancto, quamvis Deus in omni tali sermone non faciat novum miraculum.

Et eodem modo respondetur ad auctoritates plurimas asserentes sententialiter quod sancti patres in conciliis generalibus
 50 congregati illa quae diffinierunt, statuerunt et egerunt a Spiritu Sancto inspirati fecerunt, et per consequens interpretationes quas fecerunt circa dubia fidei diffinienda eis revelatae fuerunt. Quia non ideo dicuntur a Spiritu Sancto fuisse inspirati quia ipsis tunc Spiritus Sanctus, ultra influentiam Spiritus Sancti quae ad omne
 55 opus placens Deo requiritur, aliquid modo speciali et non solito inspiravit, sed quia Spiritus Sanctus ipsos [TEXT?] movit ad rectam diffinitionem fidei faciendam sicut omnes [TEXT?] movet ad quaecumque opera meritoria exercenda. Propter quod, iuxta sanctorum patrum sententiam, concilia generalia quae rite, iuste,
 60 sancte, canonicè et catholice celebrata fuerunt sunt ab omnibus catholicis devotissime suscipienda, amplectenda et veneranda. Si tamen non fuissent catholice celebrata, quamvis omnes episcopi orbis terrae praesentes affuissent, non essent a fidelibus recipienda sed penitus respuenda. Et si quaeratur quis habet iudicare
 65 an fuerint catholice celebrata, respondetur quod, quia non diffinierunt aliquid nisi quod potest elici ex scripturis divinis, ideo periti in Scripturis et habentes aliarum sufficientem intelligentiam scripturarum habent iudicare per modum firmæ assertionis quod diffinita ab eis sunt catholice diffinita. Summi autem pontifices si non fuerint praesentes sed tantummodo auctoritate eorum,
 70 praesentibus legatis ipsorum, celebrata fuerint, autentice iudicare habent quod catholice extiterint celebrata; si autem summus pontifex praesens fuerit sufficit quod autenticet ipsa.

---

41 omnibus] hominibus Mz Fr 41 restitisset] et *added* Pz Ly 43 enim spiritui] spiritu Pz Ly 46 spiritu¹] spiritui Pz Ly 52 revelatae] revelata Pz Ly 55 aliquid] aliquod Pz Ly 56 movit] Fr: monuit Mz Pz Ly 57 movet] Fr: monet Mz Pz Ly 60 sancte] et *added* Pz Ly 60 canonicè] canonico Mz 60 et catholice] *omitted* Pz Ly 71 fuerint] fuerunt Pz Ly

Discipulus: Numquid secundum istam opinionem licet alicui cui non constat concilium generale rite et catholice celebratum fuisse negare illud quod est per idem concilium diffinitum, vel saltem dubitare? 75

Magister: Respondetur per distinctionem, quia tua interrogatio est generalis, non specificans an concilium generale catholice diffiniat vel erronee. Quia aut concilium generale catholice diffinit aliquid esse credendum, aut erronee. Si catholice, nulli licet publice negare vel etiam publice dubitare taliter diffinitum; nulli etiam licet pertinaciter occulte vel etiam mentaliter de tali etiam diffinito dubitare. Sed non tenetur quis, etiam cui constat generale concilium catholice diffinisit explicite et absolute absque omni contradictione, explicite et implicite sive subintellecta, credere taliter diffinitum, sed sufficit quod credat implicite. Si vero aliquid diffinitur erronee per generale concilium sive per congregationem quae a multitudine fidelium generale concilium aestimatur, ille qui nescit generale concilium sive talem congregationem errare praesumere debet pro tali concilio vel congregatione, non tamen praesumptione tam violenta quin probatio sit in contrarium admittenda, sicut praesumendum est pro sententia iudicis, quamvis in rei veritate iniusta fuerit et iniqua, donec probetur vel constet contrarium. Et ideo, postquam per sacras scripturas constituit tale concilium generale errasse, sive approbetur sive reprobetur a papa, tali generali concilio nullatenus est credendum, sed est, ab omnibus scientibus, etiam publice pro loco et tempore, reprobandum. 80 85 90 95

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad allegationem sequentem. 100

Magister: Ad illam, quae constituit in hoc, quod congregatio fidelium seu concilium generale per successionem vere repraesentat congregationem apostolorum et seniorum ac reliquorum fidelium, respondetur quod sola ecclesia universalis illam congregationem perfectissime repraesentat, et illa sola sibi succedit proprie et primo, et ideo illa sola errare non potest. Concilium autem generale nequaquam perfectissime repraesentat eam, nec ipsum illi primo succedit, neque successio illa quam Christus pro- 105

---

84 sed non] non tamen Pz Ly 84 etiam] non Mz Fr 96 generale] *omitted* Pz Ly 97 est²] *omitted* Pz Ly 104 et] *omitted* Pz Ly

---

102 illam: 1.47

110 misit cesset ex quo saepe cessat concilium generale. Imperfecte
tamen et aliquo modo concedi potest quod concilium generale il-
lam congregationem apostolorum et aliorum repraesentat et quo-
dammodo sibi succedit, quemadmodum papa cum collegio car-
dinalium aliquo modo repraesentat congregationem eandem et
115 aliquo modo succedunt, qui tamen tam in pertinentibus ad fidem
quam in moribus possunt errare: et ita per repraesentationem et
successionem huiusmodi probari non potest quod concilium ge-
nerale errare nequit.

Capitulum 10

Discipulus: Narra quomodo respondetur ad ultimam allegatio-
nem adductam ad probandum quod concilium non potest errare,
quae consistit in hoc, quod frustra dedisset Christus legem salutis
5 aeternae si eius verum intellectum quaerentibus minime revelaret.

Magister: Respondetur per duplicem distinctionem. Quarum
prima est quod eorum quae in conciliis generalibus determinantur
et determinari possunt, et similiter quae possunt esse dubia circa
fidem, quaedam sunt quae ex scripturis divinis deductione infalli-
10 bili possunt inferri, ita quod, quamvis nec illud quod infertur nec
illud vel illa ex quo vel ex quibus infertur possit vel possint natu-
rali ratione esse notum vel nota, tamen illatio potest naturaliter
esse nota (cum etiam illatio falsi ex falso et falsis possit naturaliter
et infallibiliter esse nota). Quedam sunt quae ex scripturis divi-
15 nis infallibili deductione inferri non possunt, quemadmodum per
beatum Hieronymum beatam virginem esse corporaliter in coe-
lo ex Scripturis certitudinaliter haberi non potest, sicut etiam nec
quod illi de quibus dicitur Matthaei 10, “Multa corpora sanctorum
surrexerunt” cum eo, etc., corporaliter ascenderint in coelum, nec
20 quod corporaliter non ascenderint, infallibiliter deduci non potest
ex scripturis divinis.

Secunda est quod dubium circa fidem sive circa divina et ea
quae spectant ad salutem potest esse duplex, quia aliquod est

110–111 imperfecte ... generale] *omitted* Pz Ly 111–112 illam] tamen
added Pz Ly 11 possint] possunt Pz Ly 15 per] *omitted* Pz Ly 16 hieronymum] et
added Pz Ly 20 ascenderint] ascenderunt Fr Pz Ly

2 ultimam: 1.54 18–19 rather, Matthew 27:52

Capitulum 10 ubi pro quinta allegatione prime opinionis in 1 c. duplicem
distinctionem ponit per quas etiam respondetur ad eandem. Ly

cuius notitia explicita est necessaria ad salutem et aliquod cuius notitia explicita non est necessaria ad salutem. 25

Per hoc respondetur ad allegationem praedictam, quia aut in concilio generali proponitur aliquod dubium terminandum quod ex scripturis divinis deductione infallibili et naturaliter nota (saltem sapientibus et peritis) potest inferri, aut proponitur aliquid terminandum quod taliter ex scripturis divinis inferri non potest sed per solam revelationem divinam potest haberi. Rursus, aut necessaria est fidelibus notitia illius quod proponitur in generali concilio determinandum, aut non est necessaria fidelibus. Si illud quod proponitur diffiniendum in concilio generali potest infallibili deductione ex scripturis divinis inferri et notitia eius est necessaria fidelibus, non exclusa oratione et aliis operibus bonis, debent sapientes in concilio generali congregati diligentissime scrutari scripturas sacras, exemplo illorum de quibus dicitur [TEXT?] Actuum 17, “Susceperunt verbum cum aviditate, quotidie scrutantes Scripturas”. Si haec ita se habeant, quia concilium generale et quilibet catholicus, ne tentare Dominum videatur, cum aliquid sibi incumbit agendum, debet facere quicquid rationabiliter et provide potest, exemplo Abrahae, qui, secundum Augustinum in quaestionibus Genesis, et habetur 22, q. 2, c. *Quaeritur*, cum ingrederetur Aegyptum, timens propter pulchritudinem uxoris Aegyptios, “quod potuit fecit, quod non potuit Deo commisit in quem speravit”. 30 35 40 45

Capitulum 11

Discipulus: Per praedicta narra quomodo respondetur ad allegationem contrarium opinantium.

Magister: Respondetur quod cum accipiunt “frustra dedisset Christus legem salutis aeternae si eius verum intellectum, et quem credere fidelibus est necessarium ad salutem, non aperiret eisdem 5

26 aut] *omitted* Pz Ly 30 taliter] *omitted* Pz Ly 34 diffiniendum] *omitted* Pz Ly 39 actuum] Ki: actorum Ww 40 scripturas] *omitted* Pz Ly 40 si] enim] *added* Pz Ly 40 quia] ne Pz Ly 41 ne] *omitted* Pz Ly 44 22] 23 Pz Ly 46–47 fecit ... speravit] deficit residuum istius decimi capituli etc Mz Fr 5 eius] *omitted* Pz Ly

38–40 Acts 17:11 44–47 col. 874 2–3 allegationem: 1.54

Capitulum 11 quoniam 10 c. quintae allegationi primi opinionis non ex toto, sed incomplete respondit, ideo nunc completam solutionem et ad formam repetit et solvit Ly

hunc quaerentibus et pro ipso invocantibus simul, sed circa ipsum
 fidelium pluralitatem errare sineret”, [TEXT?] si per “pluralitate-
 10 totam ecclesiam seu congregationem fidelium, loquendo de vero
 intellectu cuiuscumque contenti in lege divina qui est necessa-
 rius ad salutem (secundum quod verba eorum praetendunt) et de
 15 apertione talis intellectus per Scripturas vel revelationem con-
 gregatis in concilio generali sive aliis qui essent extra concilium
 generale (nam et quando celebratur concilium generale et quando
 non celebratur, multa necessaria ad salutem aperiuntur vel aperiri
 20 possunt, tam per Scripturas quam per revelationem miraculosam,
 illis qui non sunt in concilio generali, per quos ad existentes in
 concilio generali poterunt pervenire, si digni extiterint vel fue-
 rit necessarium Christiano populo ad [TEXT?] salutem), ita ex
 hoc probari non potest quod necesse sit credere “determinationes
 25 conciliorum generalium in sensibus Scripturae dubiis a Spiritu
 Sancto suae veritatis originem sumere” illo modo quo scriptu-
 rae divinae eius sunt scriptoribus inspiratae: Tum quia intellectus
 legis necessarius ad salutem potest aliis aperiri, vel per Scriptu-
 ras vel per miraculosam operationem. Quod non debet mirabile
 30 vel incredibile reputari, cum plures saepe sapientiores et meliores
 non conveniant ad concilium generale quam sint ibi congregati,
 possitque generale concilium intentione corrupta vocari, et etiam
 quamvis intentione recta fuerit congregatum poterit tamen non ri-
 35 te postea celebrari, cum ibi congregati non sint nec in fide nec in
 gratia et bonis moribus confirmati, sed forte aliquando vel omnes
 vel plures fuerint aut esse poterint peccatis gravibus involuti. Et
 ideo lex Christi non est “inutilis” nec “in hominum tradita perni-
 ciam”, quia, sive verus intellectus ipsius reveletur vel aliter mani-
 40 festetur existentibus in concilio generali sive non venientibus ad
 idem concilium generale, utilis poterit esse ad salutem aeternam
 ipsam pie quaerentibus atque recte. Multa enim quo ad intellec-
 tum legis divinae revelavit Deus et in modis aliis manifestavit
 peritis viris et sanctis—et imperitis—qui ad generale concilium

8 si] Ki: quod si Mz Fr, respondetur quod Pz Ly 14–15 sive ... generale¹] concedo
 antecedens Pz Ly 15 nam] tum Pz Ly 19 poterunt] potuerunt Pz Ly
 19 digni] digne Pz Ly 19 extiterint] extiterit celebratum Pz Ly 20 salutem] Ki:
 et *added* Ww 23 sumere] habere Pz Ly 33 fuerint] fuerunt Mz Fr 33 poterint] poterunt
 Mz Fr

21–23 cf. 1.60 34–35 cf. 1.59

minime convenerunt, et non solum quia non [TEXT?] celebra-
 batur generale concilium, sed in tempore concilii generalis, et
 adhuc potens est Deus facere idem. Tum quia intellectus legis
 ad multa potest aperiri per considerationem Scripturarum absque
 hoc quod Spiritus Sanctus modo speciali aperiat quibuscumque
 intellectum ipsarum. Tum quia in concilio generali multa dubia
 circa fidem declarari possunt quae non sunt necessaria ad salu-
 tem. Tum quia ostensum est prius quod concilium generale, seu
 quod concilium generale a maiori parte Christianorum putatur,
 potest errare contra fidem.

Si vero taliter opinantes per “pluralitatem” fidelium intelligant
 maiorem partem fidelium sive Christianorum, et per intellectum
 legis intelligant absque omni exceptione intellectum cuiuscumque
 contenti in lege divina, et intelligant loqui de quaerentibus intel-
 lectum ipsum pro omni tempore, [TEXT?] quotiesque quaesierint
 huiusmodi intellectum et pro ipso invocaverint, multipliciter
 errant: Primo, quia non frustra esset lex salutis aeternae data a
 Christo quamvis maior pars fidelium, immo omnes praeter pau-
 cissimos vel praeter unum, errarent, non damnabiliter sed exe-
 crabiliter, circa [TEXT?] ipsam, etiam circa intellectum qui est
 necessarius ad salutem. Nec esset frustra data lex licet omnes
 Christiani praeter paucos vel unum damnabiliter errarent circa
 [TEXT?] ipsam, quia tota fides Christiana absque hoc, quod fru-
 stra esset data lex salutis aeternae, in uno solo posset salvari, que-
 madmodum in triduo tota fides in sola matre Redemptoris nostri
 permansit. Secundo, quia multa sunt contenta in scripturis divinis
 quorum verus intellectus primus et literalis non est omni tempo-
 re necessarium ad salutem, quamvis ab existentibus in concilio
 generali quaeratur solutio, tam per meditationem vehementem in
 Scripturis quam per orationem, ita ut ipsum omnino diffinire pro-
 ponant. Non est necessarium credere quod Deus aperiat ipsis per
 Scripturas vel per revelationem miraculosam huiusmodi verum
 intellectum, quia, quamvis Deus non deficiat ecclesiae suae, sci-

41 convenerunt] convenerant Pz Ly 41 non²] omitted Pz Ly 41–42 celebrabatur] Ki:
 celebratur Ww 55 tempore] nego antecedens added Pz Ly 55 quotiesque] Ki:
 item quia Mz Fr, item si Pz Ly 57 errant] errare possunt nihilominus ta-
 men antecedens non haberet veritatem quod patet Pz Ly 57 a] omitted Pz Ly
 59 non] solum added Pz Ly 60 ipsam] Sc: ipsum Ww 63 ipsam] Sc: ip-
 sum Ww 66 quia] omitted Pz Ly 71 est] igitur added Pz Ly 72–73 verum
 intellectum] omitted Pz Ly

48 prius: 5.10

75 licet congregationi fidelium, in necessariis, tamen non semper
 praebet se ad illa quae non sunt necessaria ad salutem, sine qui-
 bus potest esse salus, quamvis ipsa nitantur precibus continuis
 impetrare.

Capitulum 12

Discipulus: Contra praedicta obiiciam aliqua, ut cum audie-
 ro responsiones ad ipsa clarius intelligam an praescripta aliquid
 contineant veritatis. Hoc itaque videtur, quod nullo modo sit cre-
 5 dendum quod concilium generale possit aliquid diffinire contra
 catholicam veritatem. Nam, sicut saepe **[WHERE?]** accipiunt il-
 li qui opinantur praedicta, Deus numquam deficiet in necessariis
 congregationi fidelium quae est ecclesia Dei. Sed concilium ge-
 nerale non diffinire aliquid contra fidem est necessarium ecclesiae
 10 suae:

Tum quia totam ecclesiam Dei non exponi periculo haeresis et
 erroris est necessarium ecclesiae Dei; si autem concilium gene-
 rale aliquid diffiniret contra fidem, tota ecclesia Dei exponeretur
 periculo haeresis et erroris, quia non tunc inveniretur qui posset
 15 aut sciret defendere fidem contra concilium generale.

Tum quia non induci in tentationem est necessarium ecclesiae
 Dei. In oratione enim quam Christus fideles docuit universos hoc
 petitur; Christus autem non docuit in Oratione Dominica petere
 nisi necessaria; ergo non induci in tentationem est necessarium
 20 ecclesiae Dei. Tota autem ecclesia Dei induceretur in tentationem
 gravissimam si concilium generale aliquid diffiniret contra fidem.
 Ergo ipsum non diffinire aliquid contra fidem est necessarium ec-
 clesiae Dei. Ex quo infertur quod credendum est concilium ge-
 nerale non posse errare contra fidem.

25 Tum quia illud concilium quod suscipiendum est sicut sanctum
 evangelium non potest errare contra fidem. Concilium autem ge-
 nerale recipiendum est sicut sanctum evangelium, teste Gregorio,
 qui, ut habetur dist. 15, *Sicut*, ait, “Sicut sancti evangelii quatuor

---

5 aliquid] *omitted* Pz Ly 7 deus] dicitur Mz Fr 8 congregationi] congregatio
 Mz Fr 12 erroris] errorem Pz, errorum Ly 14 non] nemo Pz Ly 22 ipsum] *omitted*
 Pz Ly 23 est] quod *added* Mz Fr 25 quod] istis *added* Mz Fr

---

28–29 col. 35

Capitulum in quo contra duo predicta obiicit et replicat in secunda parte solu-
 tionis, ad quas respondetur capitulo 13 et 14 Ly

libros, sic quatuor concilia recipere et venerari me fateor”. Ergo concilium generale errare contra fidem non potest.

Tum quia universalis ecclesia errare non potest. Diffinitio autem et iudicium generalis concilii tanquam diffinitio universalis ecclesiae debet haberi, quia universali consensu constituta videtur, ut Gregorius (ubi prius) videtur asserere, dicens, “Cunctas vero quas praefata veneranda concilia personas respuunt, respuo; et quas venerantur, complector, quia, dum universali sunt constituta consensu, se et non illa destruet quisquis praesumit absolute quos ligant aut ligare quos absolvunt”. Huic Gelasius papa concordare videtur, qui, ut habetur 25, q. 1, c. *Confidimus*, ait, “Confidimus quia nullus iam veraciter Christianus ignoret uniuersiusque synodi constitutum quod universalis ecclesiae probavit assensus nullam exequi magis sedem prae ceteris oportere quam primam”. Ex quibus colligitur quod id quod facit concilium generale ab universali [TEXT?] fit ecclesia. Et per consequens concilium generale errare non potest.

Secundo contra praedicta specialiter quo ad hoc quod dicit non omnium contentorum in lege divina verum intellectum esse omni tempore necessarium ad salutem obiici potest. Nam si alicuius contenti in lege divina verus intellectus et primus non esset omni tempore necessarius ad salutem, frustra illud fuisset positum in lege divina, cum lex divina non nisi propter salutem electorum sit data, sed posset dici de eo, “Ut quid membranas occupat?” (dist. 19. *Si Romanorum*), ubi dicit glossa, ex hoc accipitur “argumentum quod nullum verbum positum in aliqua scriptura debet vacare nec superflue poni”. Verus ergo intellectus et primus omnium contentorum in lege divina est necessarius ad salutem.

Amplius, verus intellectus eorum quae in Nova Lege traduntur fuit necessarius ad salutem illis qui fuerunt summi in Veteri Testamento. Nam necesse fuit maiores in Veteri Testamento trini-

29 sic] sicut Pz 29 recipere] concipere Mz Fr 34 cunctas] cunctos Ly 35 respuunt] respiciunt Mz Fr 37 destruet] destruit Fb 37 praesumit] aut added Fb 39 25] Fb: 15 Ww 40 nullus] nulla Pz Ly 40 iam veraciter] Fb: causa venerationis Ww 41 probavit] Fb: probetur Ww 42 assensus] assensu Pz Ly 42 sedem] Fb: omitted Ww 43 facit] fecit Pz Ly 44 fit] Ki (cf. 13.153): sit Ww 46 dicit] quod added Pz Ly 50 in] ipsa added Pz Ly 51 cum] ipsa added Pz Ly 52 sit] fuit Pz Ly 54 quod] Gl: omitted Mz Fr Pz 56 in] ipsa added Pz Ly 58 summi] simul Mz Fr

34–38 col. 35 39–43 col. 1007 46 dicit: cf. 11.66 52–55 gloss, s. v. membranas, col. 80

60 tatis et incarnationis mysterium explicite et non solum implicite
credere. Ergo cuiuslibet expresse scripti in lege divina tam nova
quam veteri verus intellectus est necessarius ad salutem, ut saltem
aliqui primum explicite credant et non ignorent.

65 Haec sunt inter alia quae possunt obiici contra praedicta, ad
quae aliquas responsiones audire desidero.

Capitulum 13

Discipulus: Ad primum respondetur per distinctionem de ne-
cessario, quia aliquid esse necessarium ecclesiae Christi duplici-
ter potest intelligi: vel quia est utile, vel quia sine illo non est nec
5 unquam erit salus. Primo modo accipiendo necessarium, concilium
generale non diffinire aliquid contra catholicam veritatem
est necessarium ecclesiae Dei, sicut papam non errare nec diffi-
nire aliquid contra fidem est necessarium, id est utile, ecclesiae
dei. Sed quantum ad omnia talia necessaria Christus non semper
10 adest ecclesiae, quinimo contraria permittit vel potest permittere
evenire, unde et plures summi pontifices erraverunt pertinaciter
contra fidem. Secundo modo accipiendo necessarium, concilium
generale non errare contra fidem non est necesse ecclesiae, quia,
15 quamvis concilium generale erraret, in multitudine fidelium pos-
set tamen per veram et catholicam fidem salvari; quinimo haberet
scripturas sacras per quas errorem concilii generalis posset con-
vincere manifeste si diffiniret aliquid contra ipsas. Si autem dif-
finiret aliquid esse tenendum tanquam de necessitate fidei quod
20 tamen non esset necesse credere, per easdem Scripturas possent
alii Christiani aperte ostendere quod taliter diffinitum ad fidem
minime pertineret.

Cum autem accipitur quod si concilium generale diffiniret ali-
quid contra fidem tota ecclesia Dei exponeretur periculo haeresis
et erroris, respondetur per distinctionem de periculo. Est enim
25 quoddam periculum tantummodo imminens seu circumstans, et
est periculum involvens seu prosternens. Periculo imminenti seu

7 sicut] in *added* Mz Fr 8 id est] et Mz Fr 8–9 ecclesiae dei] *omitted*
Pz Ly 11 pertinaciter] impertinaciter (?) Mz Fr 14 erraret] erret Pz Ly
15 tamen] *omitted* Mz Fr 16 per quas] quibus Pz Ly 17–18 diffiniret] diffinire
Pz 19 non] *omitted* Mz 22 quod] *omitted* Pz Ly

2 primum: 12.4 22 accipitur: 12.12

Capitulum 13 quod concilium generale possit errare, objectionibus responden-
do defendit Ly

circumstanti totam ecclesiam Dei exponi negari non debet sed concedi; hoc enim fatetur ecclesia ipsa cum in quadam collecta dicit, “Deus qui nos in tantis periculis constitutos” etc., a quibus liberari deprecatur cum alibi dicit, “A cunctis nos mentis et corporis defende periculis”. Talibus periculis expositus fuit apostolus Paulus, sicut ipse fatetur, 2 ad Corinthios 2, et a quolibet se liberatum fuisse dicit c. 1, cum ait, “De tantis periculis eripuit nos”. In tali periculo etiam aliquando fuit tota ecclesia Dei quae erat sub Veteri Testamento, Deuteronomii 20: “Dominus Deus vester in medio vestri est, pro vobis contra adversarios dimicabit, ut eruat vos de periculis”. Tali etiam periculo se exponere ex causa rationabili est laudabile iudicandum. Unde etiam in laudem proeliantium contra infideles dixit Debbora, ut habetur Iudicum 5, “Sponte obtulistis de Israel animas vestras ad periculum”. Periculum involvens seu prosternens est duplex, scilicet corporale et spirituale, sed neutri unquam exponitur tota ecclesia Dei, licet corporaliter multi ex fidelibus involvantur non numquam. Spirituale autem finaliter nullus electus incurret, et de tali periculo videtur intelligere sapiens cum Ecclesiastici 3 ait, “Qui amat periculum in illo peribit”.

Si itaque concilium generale diffiniret aliquid contra fidem, poterit tota ecclesia Dei exponi periculo haeresis et erroris primo modo accipiendo periculum, quemadmodum aliquando, quia non potuit generale concilium convocari, Christianitas quo ad multos fuit periculo haeresis involuta et quo ad alios impugnata, teste Isidoro, qui, ut legitur dist. 15. c. 1, ait, “In praecedentibus namque annis persecutione fervente docendarum plebium minime dabatur facultas. Inde Christianitas in diversas haereses scissa est”. (Posset tamen contingere quod quamvis concilium generale diffiniret aliquid contra fidem ecclesia Dei non exponeretur periculo,

28 ipsa] *omitted* Mz Fr 31 talibus periculis] *omitted* Pz 32 2¹ ... 2²] 1 Cor. 12 Mz Fr 32 et] *omitted* Mz Fr 32 quolibet] qualibet Mz Fr 36 ut] et Pz Ly 36 eruat] emat Fr, eruet Ly 37 etiam] enim Ly 42 unquam] *omitted* Pz Ly 44 incurret] incurreret Ly 50 convocari] convocare Mz Fr 50 christianitas] christianos Mz Fr 51 involuta] convoluta Pz Ly 51 ad] *omitted* Mz 52 c 1] Fb: c. 2, Mz Fr; *omitted* Pz Ly 52 ait] enim *added* Fr Pz Ly 53 annis] Fb: donis Ww 56 non] *omitted* Mz Fr

28–29 PL, vol. 78, col. 48 30–31 PL, vol. 217, col. 917 32 Cf. 2 Corinthians 2:4 33 2 Corinthians 1:10 35–37 Deuteronomy 20:4 39–40 Judges 5:2 45–46 Ecclesiasticus 3:27 52–54 col. 34

quia posset contingere quod congregati in concilio generali essent pauci et viles, tam in re quam in hominum reputatione, respectu illorum qui ad illud concilium minime convenissent; et tunc illorum error leviter extirparetur per multitudinem meliorum et sapientiorum et [TEXT?] famosiorum illis, quibus etiam multitudo simplicium adhaereret magis quam scilicet decem vel duodecim aut quindecim, per quos posset generale concilium celebrari—quemadmodum aliquando, scilicet in concilio Arelatensi, tantummodo undecim patres fuerunt (dist. 16, *Sexta*), quamvis tunc multiplicati fuerunt Christiani ac plures [TEXT?] occupaverunt provincias quam diebus nostris.) Periculo autem involventi seu prosternenti nequaquam exponeretur tota ecclesia Dei quamvis concilium generale diffiniret aliquid contra fidem, quia remanerent aliqui, vel multi vel pauci, qui tali diffinitioni erroneae minime consentirent sed pro loco et tempore contradicerent manifeste.

Discipulus: Saltē multitudo Christianorum, maxime laicorum et simplicium, prosternenti exponeretur periculo, potissime si papa esset praesens in tali concilio vel errori huiusmodi consentiret, et papa cum consentientibus sibi potentior esset aliis; quod tamen pro inconvenienti debet haberi.

Magister: Respondetur quod in tali casu magis timendum est de periculo clericorum in sacris literis peritorum et aliorum quam de multitudine laicorum, id est simplicium, praesertim quando multitudo clericorum, per avaritiam, ambitionem, simoniam et alias vias pravas, ad ordines, dignitates et beneficia ecclesiastica pervenisset, et aliis esset criminibus irretita, quia plura et maiora temporalia amitteret quam simplices laici si papae temporaliter praevalenti perseveranter resisterent, et ab obtinendis dignitatibus et beneficiis ecclesiasticis clericos repelleret papa non laicos. Propter quod procliviores essent clerici ad assentiendum errori papae et concilii generalis, quia, ut testatur Iohannes papa, prout legitur 16, q. 2, c. 1, “Humani moris est illum vereri cuius iudicio et voluntate nunc erigitur, nunc deprimitur”. Clerici etiam, prop-

58 hominum] hominis Mz, honoris Fr 59 concilium] generale added Pz Ly 61 famosiorum] Ly: famosorum Mz Fr Pz 63 posset] possit Pz Ly 64 aliquando scilicet] omitted Pz Ly 66 occupaverunt] Ly: occupantes Mz Fr, occupationes Pz 67 seu] etiam added Pz Ly 71 et] pro added Mz 71 manifeste] etc added Mz 74 vel] atque Ly 77 est] esset Mz 84 praevalenti] praevalent Mz, praevaleret Fr

65 Rather, c. *Prima annotatio*, col. 47 88–89 col. 785

ter maiorem literarum sacrarum noticiam quam habent, vel habere 90
 tenentur, et quia quaestio fidei, licet spectet ad laicos (dist. 86, c.
Ubinam), principalius tamen pertinet ad clericos, magis peccarent
 et gravius quam laici; et ideo magis verendum esset ne Deus eos
 permetteret ruere in errorem. Multitudo insuper Christianorum,
 dum tamen alii vel saltem unus fidelis remaneat, potest involven- 95
 ti periculo haeresis et erroris aliis exigentibus peccatis ipsorum
 exponi; quibus in haeticam pravitatem labentibus, [TEXT?] va-
 leret ille qui de lapidibus potest suscitare filios Abrahae vel de
 aliquibus ipsorum aut de aliis quando voluerit numerum Christia-
 norum augere. 100

Discipulus: Indica breviter qualiter respondetur ad allegatio-
 nes sequentes quibus probatur concilium generale non posse er-
 rare contra fidem.

Magister: Ad ista quibus [TEXT?] accipitur quod ecclesia 105
 Dei induceretur in temptationem gravissimam si concilium ge-
 nerale aliquid contra fidem diffiniret, respondetur quod totam ec-
 clesiam Dei induci in temptationem dupliciter intelligi potest: vel
 ut temptationi succumbat—et ne hoc accidat petitur in Oratione
 Dominica, et numquam eveniet, nec eveniret quamvis generale
 concilium contra fidem erraret—vel ut temptatione impugnetur 110
 qua graviter infestetur. Hoc poterit evenire, teste beato Iacobo,
 qui c. 1 suae canonicae ait, “Omne gaudium existimate fratres
 mei, cum in temptationes varias incideritis”.

Ad allegationem sequentem, tenentem quod generale conci- 115
 lium recipiendum est sicut sanctum Evangelium, secundum Gre-
 gorium, respondetur quod hoc intelligendum est de generali con-
 cilio rite, iuste et catholice celebrato, secundum quod dicitur om-
 nes apostolicae sedis sanctiones debere accipi sicut si voce Petri
 essent firmatae, secundum Gratianum dist. 19. Hoc autem intel-
 ligi debet de illis sanctionibus vel decretalibus epistolis in quibus 120
 nec praecedentium patrum decretis nec evangelicis praeceptis ali-

95 tamen] cum Mz Fr 95 alii] alio Mz Fr 97–98 valeret] Fr: valent Mz,
 valet Pz Ly 104 accipitur] Sc: accipit Ww 108 temptationi] temptatio Mz
 Fr 109 quamvis] quam Mz 110 erraret] errare Pz 111 qua] quae Mz Fr
 111 infestetur] et added Pz Ly 113 mei] charissimi Pz Ly 113 temptationes] temptationibus
 Pz Ly 113 varias] variis Pz Ly 117 secundum] sicut Mz Fr

91–92 Rather, dist. 96, c. *Ubinam*, col. 338 98 Matthew 3:9 104 ista:
 12.20 112–113 James 1:2 114 allegationem sequentem: 12.26 117–119
 c. 2, col. 60

quid contrarium invenitur, ita tamen quod hoc vocabulum “sicut” omnimodam similitudinem nequaquam importet, sicut nec Matthaevi 5, cum dicit Christus, “Estote perfecti sicut et pater vester coelestis perfectus est”, nec illud c. 22, “Diliges proximum tuum sicut teipsum”, nec illud Iohannis 20, “Sicut misit me pater, et ego mitto vos”. Quamvis enim generale concilium aliquid rite ac catholice diffiniat et determinet et ideo sit sicut sanctum evangelium suscipiendum, sanctum tamen evangelium cum maiori reverentia et devotione suscipiendum est quam concilium generale quodcumque.

Ad aliam autem allegationem, accipientem quod diffinitio generalis concilii tanquam diffinitio universalis ecclesiae debet haberi, respondetur quod generale concilium non debet regulariter occulte seu secreta aut paucis scientibus celebrari, sed vulgandum est per universalem ecclesiam, hoc est per omnes regiones in provincia [TEXT?] seu provinciis in qua seu in quibus catholici commorantur, generale concilium congregari debere, quatenus omnes catholici tacite vel expresse consentiant et quasi auctoritatem tribuant, ut ad concilium profecturi eorum nomine circa ordinanda et diffinienda in generali [TEXT?] concilio canonice et catholice atque rite procedant, ut merito quicquid licite et catholice statuerint vel diffinierint universali statuatur et diffiniatur assensu. At vero si quid indigne aut illicite et non canonice vel non catholice statuerint vel diffinierint, universalis ecclesiae nullatenus statutum vel diffinitum probetur assensu. Talis enim assensus ad nihil illicitum potest extendi, quia talis assensus universalis ecclesiae est secundum intentionem assentientium interpretandus, quemadmodum iuramentum secundum intentionem iurantis interpretari debet, ut notat glossa, Extra, *De iureiurando*, super c. *Quintavallis*. Quando igitur concilium generale rite convocatur et in omnibus catholice et sancte procedit, quicquid fecerit ab uni-

123 importet] reportet Mz 124 et] omitted Pz Ly 126 20] 10 Ww 135–136 vulgandum] vulgandum Mz, obligandum Fr 137 seu provinciis] Sc: omitted Ww 137 in³] omitted Mz Fr 138 congregari] convocari Pz Ly 141 concilio] Ly: ac added Mz Fr Pz 143 diffinierint] diffiniverint Ly 144 at ... aut] atque non indigne universalis ecclesie probetur assensus aut aliquid Mz Fr 145 diffinierint] diffiniverint Ly

123–125 Matthew 5:48 125–126 Matthew 22:39 126–127 John 20:21 132 aliam: 12.31 150–151 gloss, s. v. iuramentum, col. 816; cf. gloss, Extra, *De iureiurando*, c. *Veniens*, s. v. praescivisset, col. 808

versali ecclesia fieri est putandum, et ideo de tali concilio generali loquuntur Gregorius et Gelasius. Si autem aliquid fecerit illicite et non catholice, minime universalis ecclesiae probatur assensu, quia universalis ecclesia, quamvis consenserit quod convocaretur concilium generale, non tamen putanda est nec expresse nec tacite in aliquod illicitum consentire. 155

Aliter respondetur quod postquam acta generalis concilii per universos populos catholicos fuerunt promulgata, si nullus contradicens aut impugnans apparet, sunt putanda ab universali ecclesia approbata, et de talibus conciliis generalibus loquuntur Gregorius et Gelasius. Si autem acta generalis concilii non fuerint apud omnes populos catholicos diligenter exposita, non est dicendum quod tale concilium sit explicite ab universali ecclesia approbatum, licet si sancte et catholice fuerit celebratum possit dici implicite ab universali ecclesia approbatum. 160 165

Discipulus: Istud est calumniabile, ut videtur, nam non minus ligat quicquid statuitur vel diffinitur per concilium generale quam statutum apostolicae sedis, sed illud universalem ligat ecclesiam (Extra, *De constitutionibus, Quoniam*), nec oportet ad hoc ut liget quod omnium auribus inculcetur (Extra, *De postulatione, Ad haec*). Ergo et quicquid statuitur vel diffinitur a concilio generali universalem ligat ecclesiam et per consequens pro approbato ab universali ecclesia est habendum. 170 175

Magister: Respondetur quod statutum apostolicae sedis etiam post duos menses non ligat nisi illos ad quos ipsius noticia poterat pervenire, quia ignorantes, praesertim ignorantia invincibili, minime ligat, (Extra, *De constitutionibus, Cognoscentes*). Sic etiam quod statuitur vel diffinitur in concilio generali non ligat universalem ecclesiam nisi per universalem ecclesiam fuerit legitime divulgatum, et ideo non est censendum explicite approbatum ab universali ecclesia antequam taliter publicetur. Non oportet autem taliter diffinitum singulorum auribus inculcare, sed sufficit taliter publicare quod nullus se possit, si in contrarium venerit, per ignorantiam excusare. 180 185

---

154 loquuntur] loquitur Pz Ly 155 assensu] assensus Mz Fr 158 in] omitted Pz Ly 160 promulgata] provulgata Pz 162 generalibus] omitted Pz Ly 163 fuerint] fuerunt Pz Ly 165 concilium] generale added Pz Ly 171 quoniam] omnium Pz Ly 173 haec] hoc Fr Pz Ly

Capitulum 14

Discipulus: Nunc superest tractare ista quae obiecta sunt contra dicta superius c. 12, quibus videtur ostensum quod omnium contentorum in scripturis divinis verus intellectus et primus est
5 omni tempore necessarius ad salutem. Narra igitur quomodo opinantes illi respondent ad ipsa.

Magister: Ad primum illorum, cum dicitur quod frustra esset positum in Scriptura illud cuius verus intellectus non est omni tempore necessarius ad salutem, respondetur quod falsum assumitur, quia ad hoc, quod aliquid non frustra ponatur in scriptura
10 divina, sufficit quod aliquando, licet non omni tempore, eius verus intellectus et primus sit necessarius ad salutem, quemadmodum Veritas ipsa multa dixit et protulit nequaquam frustra quorum tamen verus intellectus non erat tunc necessarius ad salutem. Mater
15 enim sua sanctissima numquam aliquo necessario ad salutem exiit destituta, et tamen quando Christus dixit sibi et patri putativo Lucae 2, “Quid est quod me quaerebatis? Nesciebatis quia in his quae Patris mei sunt oportet me esse?”, ipsa verum intellectum et primum illorum verborum Christi non concepit, cum immediate
20 subiungatur ibidem, “Et ipsi non intellexerunt verbum quod locutus est ad illos”. Quae tamen, sicut prius habetur, mater eius conservabat in corde suo, verum intellectum ipsorum postea habitura. Christus etiam dixit apostolis, ut legitur Lucae 18: “Ecce ascendimus Hierosolymam et consummabuntur omnia quae scripta sunt
25 per prophetas de filio hominis. Tradetur enim gentibus et illudetur et flagellabitur et conspuetur et, postquam flagellaverint, occident eum et die tertia resurget”. Quorum tamen verborum verum intellectum tunc minime habuerunt, quia immediate subiungitur, “Et ipsi nihil horum intellexerunt. Erat enim verbum
30 istud absconditum ab eis et non intelligebant quae dicebantur”. Eisdem etiam dixit Christus, ut habetur Iohannes 16, “Modicum et iam non videbitis me, et iterum modicum et videbitis me, quia

2 quae] secundo *added* Ly 4 et primus] *omitted* Ly 4 est] *omitted* Ly
15 sanctissima] sanctissimas Pz 23 18] 16 Pz Ly 27 tamen] *omitted* Pz
Ly

2 obiecta sunt: 12.46 3 dicta superius: 11.66 7 primum: 12.48 17–21
Luke 2:49-50 23–30 Luke 18:31-4 31–36 John 16:16-18

Capitulum 14 in quo respondetur ad illud quod secundo et principaliter obicitur c. 12. Contra. Illud quod non omnium contentorum in lege divina verus intellectus est omni tempore necessarius ad salutem Ly

vado ad patrem”. Quorum tamen verborum verum intellectum non habuerunt, quia de ipsis scribitur ibidem, “Dixerunt ergo ex discipulis eius adinvicem, ‘Quid est hoc quod dicit nobis: Modicum et non videbitis me’”, et post, “Nescimus quid loquitur”. Ex quibus aliisque quampluribus colligitur manifeste quod plura dixit Christus apostolis quorum tamen verum intellectum minime tunc habuerunt. Ex quo concluditur quod verus intellectus illorum tunc non erat apostolis necessarius ad salutem. Cum igitur **[WHY IGITUR?]** tunc essent in statu salutis, nihil defuit eis quod tunc erat eis necessarium ad salutem. Et tamen constat quod tunc Christus non dixit talia frustra. Ergo, a simili, poterunt in scripturis divinis aliqua contineri **[TEXT?]** quamquam eorum verus intellectus et primus non sit omni tempore necessarius ad salutem.

Discipulus: Forte diceretur ad ista quod non est inconueniens aliqua in scripturis divinis haberi quorum verus intellectus non est omni tempore omnibus catholicis necessarius ad salutem, quemadmodum illa quae dixit matri et apostolis non erant eis necessaria ad salutem, verus tamen intellectus omnium quae in scripturis divinis habentur semper est aliquibus, etsi non omnibus, necessarius ad salutem.

Magister: Ut videtur aliis hoc non valet, quia qua ratione plurium quae dixit Christus matri suae et apostolis tunc nulli fideli **[TEXT?]** erat intellectus necessarius ad salutem, ratione consimili non est inconueniens aliqua reperiri in Scripturis quorum verus intellectus nulli pro aliquo tempore est necessarius ad salutem; et tamen illa non sunt frustra posita in Scripturis nec frustra membranas **[TEXT?]** occupant, quia verus intellectus ipsorum pro aliquo tempore erit aliquibus necessarius ad salutem, quo tempore idem intellectus aliquibus aperietur vel per investigationem humanam ex Scripturis, vel per miraculosam revelationem, si verus intellectus ipsorum humana inventionem vel eruditionem haberi

35 dicit] dixit Pz Ly 37 quod] *omitted* Mz 38 tamen] *omitted* Pz Ly
 43 dixit] dixisset Pz Ly 44 quamquam] Fr: quantum Mz, quamvis Pz
 Ly 47 diceretur] dicerent Pz Ly 48 scripturis divinis] scriptura divina Pz
 50 erant] erat Mz Fr 52 divinis] non *added* Pz 54–55 plurium] intellectus
added Pz Ly 55 fideli] fidelium Ly 56 erat] Ly: eorum *added* Mz Fr
 Pz 56 intellectus] ullatenus Pz Ly 57 scripturis] divinis *added* Pz Ly
 60 occupant] Ly: occupat Mz Fr Pz 63 miraculosam] *omitted* Pz Ly 64 inventionem] intentionem
 Ly

59–60 frustra... occupant: cf. 12.52

65 non potest. Propter idem etiam nullum verbum in scriptura divina vacat nec aliquid est superflue positum, quia quamvis multa sint in ea quorum verus intellectus non est semper necessarius ad salutem, aliquibus tamen aliquando necessarius erit.

70 Cum autem postea accipitur quod verus intellectus eorum quae in Lege Nova traduntur fuit necessarius ad salutem illis qui fuerunt sub Veteri Testamento, respondetur quod aliquorum, puta incarnationis et trinitatis, et non omnium, erat verus intellectus literalis explicitus necessarius ad salutem, quia multa continentur in Lege Nova quorum verus intellectus literalis nulli in Veteri
75 Testamento extitit revelatus. Quod Veritas ipsa videtur asserere, cum dicit, ut habetur Matthaei 13, “Multi prophetae et iusti cupierunt videre quae videtis, et non viderunt, et audire quae auditis, et non audierunt”, et sententia eadem habetur Lucae 10.

Capitulum 15

Discipulus: Unum in praemissis invenitur quod improbabile omnino videtur, quod scilicet aliqua in sacris literis continentur quorum verus intellectus et primus solummodo per revelationem
5 divinam haberi potest. Quia quamvis posset alicui videri quod aliqua in scripturis divinis non essent superflue posita quorum verus intellectus per studium et meditationem in Scripturis haberi non posset, sed per solam revelationem divinam [TEXT?] haberi possit, tamen hoc non videtur probabile, quia ita posset Deus revelare
10 verum intellectum ipsorum si non essent scripta sicut postquam sunt scripta. Cum igitur ex Scripturis nulla capiatur utilitas ni-

---

65 idem] quod Pz Ly 67 sint] sunt Fr Pz Ly 69 postea] *omitted* Pz Ly 73 literalis] literis Pz Ly 2 unum] utrum Mz 2 invenitur] innuitur Pz Ly; scilicet c. 14 *added* Ly 2 improbabile] probabile Pz Ly 3 omnino] non *added* Ly 3 continentur] habentur Pz Ly 6 divinis] sacris Pz Ly 7 haberi] possit, omnino tamen improbabile videtur quod ea in Scripturis non essent superflue posita quorum verus intellectus per studium et meditationem in Scripturis haberi *added* Frm 8 sed] quod *added* Pz Ly 8–9 haberi ... probabile] *omitted* Mz Fr 9 tamen hoc] Ly: *omitted* Mz Fr Pz

---

66 vacat... positum: cf. 12.55 69 postea: 12.57 76–78 Matthew 13:17, Luke 10:24

Capitulum 15 contra solutionem precedentis capituli 13 dicentis quod aliqua in lege divina scribuntur non frustra aut superflue, et tamen quod eorum intellectus non per studium sed per solam revelationem haberi possit arguitur duabus rationibus ad quas respondetur capitulo 18 inferius et 20 Ly

si intelligantur, sequitur quod illa quorum intellectus per solam revelationem valet haberi prius inutiliter omnino scribuntur.

Rursus, non solum talia inutiliter sed etiam periculose essent scripta, quia ista scriptura quae non potest intelligi, ad cuius tamen intellectum capiendum possunt niti legentes, et circa quam si non intelligatur periculose contingit errare, videtur esse periculosa legentibus. Sed ad capiendum intellectum quorumcumque quae in scripturis divinis habentur possunt niti legentes, circa quae si erraverint periculose errabunt, quia, ut ait Hieronymus, et habetur 24, q. 3, c. *Haeresis*, “Quicumque aliter Scripturam intelligit quam sensus Spiritus Sancti flagitat, a quo **[SCRIPTURA OR SCRIPTA?]** Scriptura est, licet ab ecclesia non recesserit, tamen haereticus appellari potest”. Ergo periculose talia essent scripta. Volentes enim ad verum intellectum ipsorum pervenire et non valentes laberentur faciliter in errorem.

Haec inter alia sunt quibus praedicta assertio posse improbari videtur. Tu narra quomodo respondetur ad ipsa. Primo tamen nitere pro opinione illa allegare.

Capitulum 16

Magister: Quod plura contineantur in scripturis divinis quorum verus intellectus et primus virtute humani ingenii ex scripturis sacris colligi nequeat, sed per revelationem divinam solummodo possit haberi, videtur posse probari. Nam verus intellectus et primus proferentis orationem ambiguam habentem multos sensus haberi non potest nisi proferens orationem eandem quem intellectum habeat aperte declaret. Si quis dixerit, “Iohannes cantat missam”, cum plures appellentur hoc nomine, audiens non sciet de quo loquens intelligit nisi ipse sibi revelet. Unde et propter hoc videtur ut nititur declarare quaedam opinio quam tractavimus prima parte istius dialogi libro 7, quod quando lex aliqua vel constitutio habet plures sensus, a conditore est interpretatio re-

17 contingit] contigit Mz 23 recesserit] recessit Pz Ly 29 nitere] niteris Pz, nitaris Ly 29 allegare] omitted Mz Fr 3–4 scripturis] literis Pz Ly 7 quem] quod Mz Fr 9 appellentur] appellantur Pz Ly 9 sciet] sciendum Mz Fr (changed to sciet in Fr) 10 loquens] loqueris Mz 11 quaedam] quod Mz Fr

21–24 col. 997 12 Cf. 1 *Dialogus*, 7.4

Capitulum 16 in quo probatur rationibus quod multa sunt in scripturis divinis quorum verus intellectus solum per revelationem haberi potest Ly

15 quirenda. Nemo enim alius potest scire intellectum quem habuit
 legis conditor in condendo. Plures autem orationes ambiguae in
 scripturis divinis habentur, nam secundum doctrinam sanctorum
 patrum non solum voces quae in orationibus ponuntur sunt signa,
 sed etiam res significatae per voces sunt signa aliarum rerum.
 20 Unde et Veritas ipsa, ut refert Gregorius in omelia super parabola-
 lam seminantis, insinuavit aperte quod “semen” verbum, “ager”
 mundum, “volucres” daemonia, “spinae” divitias, signant. Una
 autem res eadem et plures alias res, etiam contrarias, in scrip-
 turis sacris signat. “Leo” etiam aliquando signat verbum, ut ibi,
 25 “Vicit leo de tribu Iuda”, aliquando diabolus, ut ibi, “tanquam
 leo rugiens”, etc., aliquando virum fortem, aliquando crudelem.
 Ergo orationum ambiguarum, quarum non parva invenitur in sa-
 cris literis multitudo, cum res signant, verus et primus intellectus
 haberi non potest nisi ipse revelet, scilicet Deus, qui orationes
 huiusmodi revelavit.

30 Haec allegatio et conclusio principalis declaratur et confirma-
 tur per aliam in exemplis fundatam apertis. Nam plura revelata
 fuerunt prophetis ac viris contemplativis in sapientia sublimissimis
 divinorum, vel aliis per quos ad prophetas et viros illuminatos
 a Deo pervenerunt, ad quorum intellectum verum et primum ipsi
 35 prophetae, antequam fuit revelatus eisdem, non poterant perve-
 nire. Ergo, ratione consimili et multo maiori, intellectus verus et
 primus illorum quae solummodo aenigmaticae et sub similitudi-
 nibus et figurationibus rerum in scripturis divinis revelata sunt a
 Deo haberi non potest nisi Deus revelet eundem. Consequentia
 40 aperta videtur. Antecedens multis probatur exemplis.

Iohannes enim evangelista, singulariter illuminatus a Deo, plu-
 ra sibi in Apocalypsi revelata minime intellexit antequam intel-
 lectus eorum sibi revelaretur a Deo, unde et expositione multorum
 indiguit. Postquam enim vidit, ut legitur Apocalypsis 17, “mulie-
 45 rem sedentem super bestiam... ebriam de sanguine sanctorum”,
 dixit ei angelus, “Quare miraris? Ego dicam tibi sacramentum
 mulieris et bestiae”. Minime tamen intellexit antequam angelus

19 refert] testatur Pz Ly 22 etiam] *omitted* Mz 22 contrarias] incontrarias
 Mz 23 signat¹] significat Pz Ly 27 signant] significant Pz Ly 34 pervenerunt] pervenerint
 Pz 35 fuit] fuerit Pz Ly 37 quae] qui Pz Ly 38 et] *omitted* Mz Fr
 38 figurationibus] signationibus Mz, significationibus Fr

19–21 PL, vol. 76, col. 1131 23–24 Apocalypse 5:5 24–25 1 Peter 5:8
 44–47 Apocalypse 17:3-7

ei dixit, et ita ad verum intellectum et primum illius revelationis ante aliam non pervenit. Sic etiam mysterium septem stellarum et septem candelaborum, de quo legitur c.1, , antequam Christus revelavit sibi, ipse Iohannes minime intellexit. Unde et Christus dixit eidem post visionem praedictam, “Scribe ergo quae videristi, et quae sunt, et quae oportet fieri post haec. Mysterium septem stellarum quas videristi in dextera mea et septem candelabra [TEXT?] aurea: septem stellae angeli sunt septem ecclesiarum, et candelabra septem septem ecclesiae sunt”. Idem etiam Iohannes cum, ut habetur 7 c., interrogaretur ab uno de senioribus, “Hi qui amicti sunt stolis albis, qui sunt? et unde venerunt?”, respondit, “Domine mi, tu scis”, quasi diceret, “Quamvis ego viderim eos, tamen nescio qui sunt et unde venerunt, sed tu scis”. Et ita ad verum et primum intellectum visionis illius Iohannes antequam sibi ille senior revelavit non pervenit.

Ioseph etiam, de quo habetur Genesis 41, verum et primum intellectum somnii quod sibi Pharaon enarravit per revelationem accepit. Unde et Pharaon dixit eidem, “Ostendit tibi Deus omnia quae locutus es”. Sic etiam interpretationem veram somniorum pincernae et pistoris Pharaonis per revelationem accepit. Nequaquam enim virtute humani ingenii poterat scire quod tres propaggines et tria canistra in somniis illis plus signabant tres dies quam tres ebdomadas vel tres menses vel tres annos. Per revelationem ergo solummodo postquam fuerunt sibi praedicta somnia recitata interpretationem veram agnovit. Unde et ipse, ut habetur 40 c., dixit, “Numquid non Dei est interpretatio?”, quasi dicat, “Ille qui vos fecit somnare, et quid vera significarent somnia vobis minime indicavit, mihi interpretationem poterit revelare”.

Item, Daniel plurium visionum quas viderat verum et primum intellectum antequam doceretur non accepit. Capitulo enim 7, post visionem quatuor ventorum et quatuor bestiarum, subiungitur: “Horruit spiritus meus; ego Daniel territus sum in his, et visiones capitis mei conturbaverunt me. Accessi ad unum de assistentibus,

53 mysterium] sacramentum Vulg 55 aurea] et *added* Mz Fr Pz 55 angeli] auguli Pz 57 cum] *omitted* Ly 57 interrogaretur] interrogavit Pz Ly 58 albis] Vulg: *omitted* Ww 68 quod] quae Mz Fr (changed to quod, Fr) 71–72 recitata] *omitted* Pz Ly 72 40] 49 Ly 74 vos] *omitted* Mz

49–50 Cf. Apocalypse 1:12-16 52–56 Apocalypse 1:19-20 57–59 Apocalypse 7:13-14 65–66 Genesis 41:39 66–67 Cf. Genesis 40:9-19 72–73 Genesis 40:8 79–82 Daniel 7:15-16

et veritatem quaerebam ab eo de omnibus his. Qui dixit mihi interpretationem sermonum et docuit me”. Capitulo etiam 8, post aliam visionem, subiungitur: “Cum... ego Daniel... inquirerem intellegentiam, ecce stetit in conspectu meo quasi species viri. Et
85 audivi vocem viri inter [TEXT?] Ulai; et clamavit, et ait: Gabriel, fac intelligere istam visionem”.

Ex his aliisque quampluribus evidenter colligitur, ut videtur, quod prophetis et illuminatissimis viris, omnique sapientia divina et humana peritis, plura revelata fuerunt quae tamen antequam
90 docerentur a revelante non intellexerunt. Unde et saepe prophetis plures visiones ostensae fuerunt quarum postea interpretatio extitit revelata, sicut Ieremiae 1 et 13 et Ezechiel 17 et Esaias 5 et aliis locis quampluribus, sicut etiam Christus parabolas quas loquebatur turbis apostolos docebat, ut legitur Marci 4. Si ergo prophetae
95 et viri illuminatissimi plurium quae viderunt non poterant nisi per novam revelationem verum ac primum accipere intellectum, multo magis alii aenigmaticarum visionum non possent ad verum et primum intellectum pertingere nisi reveletur alicui qui aliis manifestet eundem. Cum igitur in scripturis divinis quamplures visiones et parabolae aenigmatae et obscurae—immo obscuriores
100 quam sint quaedam per revelationes expositae—quae adhuc nequaquam sunt expositae habeantur, sequitur quod plura in scripturis divinis habentur ad quorum verum et primum intellectum nemo valet absque revelatione pertingere.

Amplius, sensus verus et primus orationis habentis plures sensus catholicos quam ad quemlibet illorum potest quilibet trahere sicut vult haberi non potest nisi indicaverit ille qui protulit eam, quia, ex quo trahi potest ad diversos sensus maxime vocis, non potest sciri quem illorum intenderet proferens nisi ipse exprimat,
110 praesertim si non potest elici aliquis sensus nec ex verbis antecedentibus nec consequentibus proferentis. Multa autem verba plurium visionum et parabolarum et aenigmaticarum locutionum

85 ulai] Ly: *omitted* Mz Fr Pz; *gap* Mz 85 gabriel] daniel Pz Ly 86 intelligere] virum ■
added Mz Fr 88 viris] viri Pz 94 docebat] dicebat Mz Fr 94 marci] matthaei ■
Fr Pz Ly 96 verum] novum Pz Ly 97 possent] posset Mz Fr 98 alicui] ?aliter ■
Mz 101 revelationes] revelationem Pz Ly 101–102 quae ... expositae] *omitted* Pz Ly 104 valet] valeat Pz Ly 105 plures] *omitted* Pz Ly
107 vult] voluit Mz 111 proferentis] verba *added* Pz Ly

83–86 Daniel 8:15-17 92 Cf. Jeremias 1:11-14, 13: 7-9, Ezechiel 17:12, Isaias 5:7 94 Cf. Mark, 4:10 ff

in sacris literis conscriptarum habere possunt diversos sensus catholicos, ad quorum quemlibet potest quilibet prout voluerit trahere ea; unde et diversi sancti talia verba quamplura diversimode exponunt. Alii etiam absque omni periculo eadem verba aliter quam sancti ad diversos sensus traxerunt, et adhuc alii ad alios trahent. Quod etiam patet ex hoc quod secundum beatum Clementem, ut habetur 27 dist., c. *Relatum*, “Multa verba sunt in scripturis divinis quae possunt trahi ad eum sensum quem sibi unusquisque elegerit”; ergo multo magis possunt trahi ad diversos sensus catholicos. Ex quo concluditur quod de ipsis verus et primus intellectus Dei revelantis absque nova revelatione haberi non potest.

Amplius, multa sunt in scripturis divinis quae mystice solummodo debent intelligi, sicut docet Gregorius in *Moralibus* in diversis locis; immo secundum eundem plura si intelligerentur literaliter generarent errorem. Sensus autem mysticus qui potest accipi ex verbis divinis virtute ingenii humani absque revelatione speciali non est ita approbandus a catholicis ut coaequetur illis quae habentur in Biblia, vel recipiatur ad aliquid in fide catholica confirmandum, nisi alibi in scripturis divinis habeatur expresse. Quod Augustinus etiam Hieronymus et Gregorius sentire videntur. Nam secundum Augustinum, ut habetur dist. 9. in diversis capitulis, scriptura divina est literis et expositionibus omnium episcoporum et aliorum praeponenda, ita ut solis scriptoribus Bibliae deferendus sit hic timor et honor ut non credentur errare in aliquo. Qualis honor et timor nulli deferendus est post ipsos. Secundum Hieronymum etiam in prologo in libris Proverbiorum **[ERRONEOUS REFERENCE, OR TEXT CORRUPTION?]** et Gregorium in *Moralibus*, liber Iudith, Tobiae et Machabaeorum ac Ecclesiasticus atque liber Sapientiae non sunt recipiendi ad confirmandum aliquid in fide. Dicit enim Hieronymus, sicut Gregorius, “Sicut Iudith et Tobiae et Machabaeorum libros legit

114 voluerit] voluit Mz 116 exponunt] exponuntur Mz Fr 121 unusquisque] unusquique Pz 121 elegerit] sponte presumit Fb 123 haberi] sciri Pz Ly 131 recipiatur] recipiantur Pz Ly 137 credentur] credantur Pz Ly 141 et¹] 8 Mz Fr, c. Pz 141 gregorium] gregorius Pz 142 ac] omitted Ly 144 sicut] PL: omitted Ww 144 legit] leget Pz

119–121 Rather, dist. 37, c. 14, col. 139; Clement disapproves. 126–128 Cf. PL, vol. 75, col. 513 134–135 Cf. c. 5 and c. 8, cols. 17 and 18 143–148 Jerome, PL, vol. 28, col. 1308. Nothing to this effect is found in Gregory’s *Moralia* or elsewhere in his works.

145 quidem eos ecclesia, sed inter canonicas scripturas non recepit,
 sic et haec duo volumina”, scilicet Ecclesiastici et Sapientiae,
 “legit ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasti-
 corum dogmatum confirmandam”. Sed expositiones episcoporum
 150 non sunt maioris auctoritatis quam libri praedicti; ergo sensus
 quicumque quem colligunt ex scripturis divinis nisi alibi habeat-
 ur ex scripturis divinis non est cum illa reverentia suscipiendus ut
 debeat allegari ad confirmandum aliquid in catholica fide. Sensus
 autem verus et primus cuiuscumque revelati a Deo in Scripturis
 155 valet ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.
 Ergo multorum in scripturis divinis sensus verus et primus absque
 revelatione divina haberi non potest.

Adhuc, non magis virtute ingenii humani potest haberi sensus
 verus et primus aliquorum mysticorum divinatorum quam para-
 160 bolarum humanarum. Sed multarum parabolarum et locutionum
 mysticarum seu aenigmaticarum humanarum primus sensus pro-
 ferentis virtute ingenii humani saepe haberi non potest nisi profe-
 rens manifestet. Quomodo enim uxor Samsonis, quamvis subti-
 lissima extitisset, pervenisset ad sensum primum sui problematis,
 165 nisi forte a casu, quando dixit, “De comedente exivit cibus, et de
 forti egressa est dulcedo”, nisi ipse revelasset eidem? Ita enim po-
 test **[MEANING OF THIS PASSAGE?]** per “comedentem” et
 etiam per “fortem” significari ursus vel elephas aut draco vel cete
 maris aut alia bestia fortior leone, vel minus fortis, sicut leo. Per
 170 “cibum” etiam et per “dulcedinem” non solum mel sed aliae res
 dulces comestibiles significari possunt. Alia etiam res per “come-
 dentem” et alia per “fortem”, et rursus alia res per “cibum” et alia
 per “dulcedinem”, convenienter significari potest. Cum igitur, ut
 testatur Apostolus, 1 ad Corinthios 2, nemo sciat “hominum quae
 175 sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso est”, nullo modo
 uxor Samsonis virtute humani ingenii, quantumcumque fuisset
 instructa, scivisset quod Samson intelligebat per “comedentem”

145 eos] *omitted* PL 147 legit] *legat* PL 148 confirmandam] *confirmanda*
 Mz Fr 149 post] *prae* Mz Fr 152–153 ut debeat] *omitted* Mz Fr 155 confirmandam] *confirmandum*
 Mz Fr Ly 161 aenigmaticarum] *aenigmaticus* Mz 166 revelasset] *revellasset*
 Pz 168 per] *omitted* Pz Ly 168 ursus] *visus* Mz 170 sed] *etiam added*
 Pz Ly 172 alia per¹] *omitted* Pz Ly 174 2] 1 Mz Fr

165–166 Judges 14:14 174–175 1 Corinthians 2:11

et “fortem” leonem, et per “cibum” atque “dulcedinem” mel, nisi ipse sibi dixisset. Ergo multo fortius verus et primus intellectus visionum et revelationum divinarum haberi non potest virtute 180
humani ingenii, quia, sicut dicit Apostolus, 1 ad Corinthios, 2, “Quae Dei sunt nemo cognovit nisi Spiritus Dei”.

Praeterea, primus intellectus minus obscuri non potest haberi virtute ingenii humani, ergo multo fortius primus intellectus illorum quae sunt magis obscura virtute humani ingenii haberi non potest. Consequentia videtur probatione minime indigere. Antecedens videtur posse probari auctoritate beati Gregorii, secundum quem, ut videtur, primus intellectus quem habuit Christus in parabola seminantis, quae est minus obscura et minus aenigmatica quam multae visiones et revelationes quae non sunt expositae per 185
revelationem in Scripturis, virtute ingenii humani haberi non potuit. Dicit enim super parabolam illam, “Quis mihi unquam crederet si ‘spinas’ divitias interpretari voluissem?”, quasi diceret, “Nullus”. Et tamen absque illa interpretatione primus intellectus parabolae haberi non potuit, quia Christus exponendo praedictam 190
parabolam sic interpretatus est. Ergo primus intellectus aliarum parabolarum, visionum et revelationum quae per Deum revelantem non sunt expositae virtute humani ingenii haberi non potest. 195

Capitulum 17

Discipulus: Deduxisti ratiocinationes fundatas in Scripturis ad probandum conclusionem praedictam. Nunc ipsam per auctoritates nitere confirmare.

Magister: Nonnullis apparet quod auctoritatibus tam scripturarum canonicarum quam aliarum potest ostendi, de quibus adducam paucas. [TEXT?] Hoc enim videtur Daniel dixisse, c. 12, ubi sic legitur: “Tu autem Daniel claude sermones et signa librum usque ad tempus statutum”. Ex quibus verbis potest colligi, ut videtur, quod quidam sermones revelati Danieli ita sunt clausi 5
ut nemo possit absque revelatione ad primum eorum intellectum pertinere. 10

7 hoc] Sc: haec Ww 8 sermones] Vulg: sermonem Ww 9 colligi] intelligi Pz Ly

182 1 Corinthians 2.11 192–193 PL, vol. 75, col. 531 3 praedictam: 16.1 7–9 Daniel 12:4

Capitulum 17 in quo idem probatur, scilicet quod multa sint in sacra scriptura quorum verus intellectus per solam revelationem haberi potest, multis auctoritatibus Ly

Item, ut legitur Actuum 8, dixit Philippus eunucho legenti Isaiam prophetam, “Putasne intelligis quae legis? Qui ait, ‘Quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi?’”, quasi diceret, “Nullo modo”. Ex quibus verbis habetur quod ex verbis illis Scripturae quae legit Eunuchus non potest aliquis primum intellectum ipsorum colligere nisi ab alio doceatur. Ergo ratione consimili aliorum quae aequae vel magis obscura sunt non potest primus intellectus haberi nisi revelatus appareat.

Item, psalmista ait, “Da mihi intellectum”, etc., quasi diceret: “Ad primum intellectum multorum legis tuae scrutando pervenire non potero nisi tu reveles, ideo da mihi intellectum primum illorum”. Plura enim sunt in lege antiqua statuta quorum nulla ratio potest per hominem assignari quare praecepit illa Deus filiis Israel, sicut illa “Non arabis in bove simul et asino. Non indueris vestimento quod ex lana linoque contextum est”, et similia. Et per consequens primus intellectus talium contentorum in lege absque revelatione haberi non potest. Hinc Hieronymus in prologo Biblicae ait, c. 7, “Quis enim digne exprimit tria aut quatuor scelera Damasci, Gazae et Tyri et Idumeae”? etc. Ex quibus verbis colligitur quod prophetia Amos prophetae digne explicari non potest nisi per revelationem divinam. Hoc etiam beatus Gregorius, super Ezechielem omelia 15, videtur asserere, dicens, “Scriptura sacra tota quidem propter nos scripta est, sed non tota intelligitur a nobis. Multa quippe in illa ita aperte scripta sunt ut pascant parvulos, quaedam vero obscurioribus sententiis ut exercent fortes, quatenus cum labore intellecta plus grata sint; nonnulla autem ita in ea clausa sunt ut dum non intelligimus, agnoscentes infirma nostrae caecitatis, ad humilitatem magis quam ad intelligentiam proficiamus”. Ex quibus verbis habetur aperte quod aliqua sunt in scripturis sacris quae intelligere non valemus; loquitur enim

---

14 intelligis] intelliges Mz Fr 16 illis] *omitted* Pz Ly 22–23 pervenire] provenire ■
 Ly 24 illorum] eorum Ly 25 filiis] filius Ly 26 simul] Vulg: *omitted*
 Ww 27 et similia] etc Pz Ly 28 primus] primum Mz 30 aut] PL:
 et Ww 31 tyri] tiro Mz 31 idumeae] idumeo Mz 35 nos] vos Pz Ly
 36 nobis] vobis Pz Ly 37 sententiis] velantur *added* PL 39 non] *omitted*
 Pz Ly 39 agnoscentes] PL: agnoscentis Mz Fr Pz 40 ad] PL: *omitted*
 Ww 41 aperte] *omitted* Ly

13–15 Acts 8:30-1 21 Psalms 119:34 26–27 Deuteronomy 22:10-11
 29–31 Jerome, *Synopsis Divinae Bibliothecae*, PL, vol. 28, col. 173-5; cf.
 Epistola 53, PL, vol. 22, col. 546 33–41 PL, vol. 76, col. 986

beatus Gregorius in persona omnium viatorum, et fortium qui obscuriores noverunt elucidare sententias. Constat quod per revelationem quaecumque scripta sunt possunt intelligi et eorum potest primus intellectus haberi. Idem etiam Gregorius, pro se et pro omnibus aliis catholicis, 3 libro *Moralium* c. 17, loquens de amicis Iob, ait, “Utrum continuis septem diebus et septem noctibus cum afflicto Iob sederint, an certe diebus septem et noctibus totidem instantia ei crebrae visitationis adhaerent, ignoramus. Saepe enim rem quamlibet tot diebus agere dicimur, quamvis non eisdem diebus ad eam continue vacemus. Saepe vero scriptura sacra sic totum pro parte, sicut pro toto partem ponere consuevit”. Ex quibus verbis colligitur quod, cum scriptor libri Iob determinate intenderit loqui de septem diebus et septem noctibus continuis vel non continuis, quia de his vel de illis Scriptura illa fuerit vera et non de utrisque, sequitur quod nos ad primum intellectum verborum illorum determinate non possumus pervenire.

Capitulum 18

Discipulus: Nolo plures allegationes audire pro assertione praescripta, sed cupio scire quomodo respondetur ad allegationes in contrarium superius c. 15 inductas. Ideo narra aliquas responsiones ad ipsas.

Magister: Ad primam, quae consistit in hoc, quod talia essent superflue posita in scripturis divinis si primus intellectus ipsorum antequam essent impleta absque revelatione divina haberi non posset, respondetur quod non superflue posita sunt, quia scripta sunt ad exercitationem, quia in talibus verbis multiplices latent sensus praeter primum sensum revelantis, quos dum illi qui in exponendis scripturis divinis allegorice **[TEXT?]** et tropologice delectant ex huiusmodi aenigmatice revelatis eliciunt,

43 omnium] omniumque Mz Fr 45 quaecumque] quaeque Pz Ly 46–47 et pro] in Mz Pz 47 17] 7 Mz Fr 50 adhaerent] adhaeserint PL 51 non] *omitted* Ly 52 continue] non *added* Ly 55 intenderit] intendit Pz 55 septem²] *omitted* Mz 56 vel²] nihil Mz 57 utrisque] utriusque Pz 58 pervenire] provenire Pz 12 et] Sc: *omitted* Ww 13 delectant] *omitted* Ly

47–53 PL, vol. 75, col. 610 6 primam: 15.2

Capitulum 18 in quo monstratur quod multa sint in lege divina quorum primus intellectus per solam revelationem possit haberi nunc defendit objectionibus et replicis respondendo capitulo 15 supra adductis Ly

15 utiliter occupantur, quemadmodum beatus Gregorius in Morali-
 bus sibi profecit et aliis verba beati Iob diversimode exponendo,
 et tamen ad illum intellectum quem habuit Iob in pluribus verbis
 absque revelatione (nisi forte a casu) non potuit pervenire. Verba
 enim plura Iob modis innumeris a beato Gregorio et aliis poterant
 20 exponi, quibus tamen modis beatus Gregorius ipsa nequaquam
 exposuit. Et ita verba Iob plures sensus possunt habere praeter
 illum quem habuit Iob. Quis ergo scit [TEXT?] si beatus Gre-
 gorius [TEXT?] sensum [TEXT?] quem actualiter in mente Iob
 habuit in proferendo verba illa expressit? Non videtur quod ip-
 semet beatus Gregorius hoc scivit, et ideo forte aliquando beatus
 25 Gregorius ad illum sensum quem actualiter Iob intendebat verba
 Iob exposuit et tamen ipse hoc nescivit. Sic etiam verba Iohannis
 in Apocalipsi et aliorum prophetarum multos sensus possunt ha-
 bere, teste beato Hieronymo, qui in prologo Bibliae ait: “In verbis
 singulis”, scilicet Apocalipsis, “multiplices latent intelligentiae”.
 30 Sed quem intellectum habuit beatus Iohannes vel Christus reve-
 lans hoc nullus exponens Apocalipsim certitudinaliter scit, nisi
 cui Deus revelavit.

Discipulus: Contra istud obiici potest, quia verba scripturae
 divinae eodem Spiritu, scilicet Spiritu Sancto, exposita sunt quo
 35 sunt scripta. Ergo eundem sensum quem habuit revelans habue-
 runt et exponentes, quare exponentes verba divinae scripturae ad
 primum intellectum ipsorum pervenerunt.

Amplius, omnes sensus catholici eorundem verborum sunt ae-
 que primi, quia non est ratio quod unus sit primus magis quam
 40 alius. Sed omnes sensus secundum quos beatus Gregorius expo-
 suit verba quaeque Iob sunt catholici. Ergo quilibet eorum est
 aequae primus. Et ita beatus Gregorius pervenit ad primum intel-
 lectum omnium verborum Iob. Et consimili ratione alii sancti ex-
 ponentes Apocalipsim et alias prophetias atque quaeque obscura
 45 scripturae divinae ad primum intellectum pervenerunt.

Magister: Ad primum istorum respondetur quod, quia omne
 verbum est a Spiritu Sancto et “omnis sapientia a domino Deo

21 iob] *omitted* Ly 21 si] Fr: quod Mz Pz Ly 22 sensum] Fr: sensit Mz
 Pz Ly 22 quem] Fr: quam Mz Pz, quod Ly 23 expressit] *expresse* Pz Ly
 24 beatus¹] *omitted* Pz Ly 25 quem] quam Mz 28 beato] *omitted* Ly
 28 bibliae] ita *added* Ly 30 iohannes] in eis *added* Mz Fr 31 scit] scivit
 Ly; *omitted* Pz 34 quo] quae Mz Fr 40 sed] scilicet Ly

28–29 PL, vol. 28, col. 177 33–35 Cf. 1.31 46 primum: 18.33 47–48
 Ecclesiasticus 1:1

est”, ut legitur Ecclesiastici 1, ideo scripturae divinae, quando non erronee exponuntur, aliquo modo eodem Spiritu exponuntur quo sunt traditae. [TEXT?] Tamen quando fuerunt traditae, a solo Deo fuerunt, et nequaquam virtute ingenii humani inventae fuerunt. Expositiones autem non erroneae sanctorum, saltem saepe, virtute ingenii humani, assistente divina influenza generali, ex Scripturis et ratione infallibili fuerunt inventae. Ideo non omnino eodem modo verba scripturae divinae eodem Spiritu Sancto sunt scripta et a viris sanctis exposita. Propter quod expositiones sanctorum non sunt tantae auctoritatis quantae sunt illa quae scripta sunt in scripturis canonicis. Si tamen expositiones huiusmodi etiam per certitudinem primum exprimerent intellectum verborum scripturae divinae, eiusdem essent auctoritatis, non quia ab expositoribus sunt expressae, sed quia in canone Bibliae reperiuntur. Sic etiam, si plures, puta 10 vel 20, magistri, lectores vel praedicatores verbi Dei, aut alii, his temporibus sacras literas exponentes, eandem auctoritatem aenigmaticam et obscuram in Apocalipsi vel prophetia alia scriptam secundum diversum exponerent intellectum non erroneum sed verum et sanum, posset aliquo modo concedi quod quilibet istorum eodem Spiritu eandem auctoritatem exponeret, quia omnis sensus verus et sanus est a Spiritu Sancto, a quo inspirati locuti sunt scriptores literarum sanctarum; [TEXT?] non tamen eodem modo esset quaelibet expositionum huiusmodi a Spiritu Sancto quo ab ipso scripturae divinae sunt traditae. Si etiam quilibet sensuum praedictorum inveniretur sententialiter in Biblia, quamvis unus eorum in uno loco et alius in alio, quilibet eorum esset tantae auctoritatis quantae sunt alia quae scripta sunt in Biblia, non quia [TEXT?] ab aliquo istorum exprimitur, sed quia sententialiter in Biblia reperitur; et tamen non omnis, immo forte nullus, talium sensuum

49–50 aliquo ... exponuntur] *omitted* Ly 50 tamen] Ki: tum Mz Fr Pz, sed Ly 50 quando] quia Ly 50 fuerunt] firmiter Mz, *omitted* Ly 52 fuerunt] sunt Pz Ly 53 influenza] affluentia Mz Fr 54 inventae] *omitted* Mz Fr 54–55 omnino] cum Mz Fr 59 etiam] *omitted* Pz Ly 59 primum] *omitted* Pz Ly 61 sunt] simpliciter *added* Pz Ly 63 dei] divini Pz Ly 66 exponerent] exponent Pz 68 exponeret] exponerent Ly 68 omnis] enim *added* Mz Fr 70 non tamen] Ki: *gap* Mz, *omitted* Fr Pz Ly 71 quo] modo *added* Ly 76 ab] Ly: *omitted* Mz Fr Pz

65–66 Secundum diversum... intellectum: This must mean “to a variety of different understandings”, i.e. in the plural—as “quilibet istorum” in the next line implies. Cf. Seneca, *De ira*, 3.21.3, Livy 36.10.7; OLD “diuersus” 4b.

80 esset primus intellectus et verus illius [TEXT?] textus quem tales
 exponentes exponerent. Si autem nullus istorum reperiretur sen-
 tentialiter, nec implicite nec explicite, in canone Bibliae, tamen
 quilibet illorum esset verus, sanus, [TEXT?] purus; certum esset
 quod nullus esset primus sensus auctoritatis expositae a quolibet
 istorum, vel hoc non constaret, et tamen quilibet illorum esset
 85 aliquo modo a Spiritu Sancto, cum omnis doctrina sana et quae
 secundum pietatem est sic aliquo modo a Spiritu Sancto.

Ad secundum dicitur quod primus intellectus verborum scrip-
 turae divinae quantum ad illa quae a solo Deo revelata fuerunt est
 ille propter quem fuerunt principaliter revelata: sicut illorum ver-
 borum quae angelus dixit Danieli vel beato Iohanni vel aliis pro-
 90 phetis, et quae etiam in prophetiis inspirata fuerunt, [TEXT?] et
 quae Christus dixit discipulis suis, primus sensus est ille propter
 quem inspirata vel prolata fuerunt—unde primus sensus parabola-
 rum Christi est ille quem Christus postea discipulis suis expressit,
 quia propter illum principaliter protulit eas; et tamen multos alios
 95 sensus possunt habere. Quantum autem ad illa verba scripturae
 divinae quae homines, sive boni sive mali, dixerunt, primus intel-
 lectus est ille quem in mente habuit ille qui protulit, sicut primus
 intellectus probleumatis [SPELLING?] Samsonis fuit ille quem
 actualiter cogitavit. Quod tamen probleuma sub eisdem verbis
 100 potuisset, et adhuc posset, alius proponere et alium intellectum
 habere, qui intellectus esset primus intellectus eiusdem proferentis,
 et ita alius esset intellectus probleumatis Samsonis in quantum
 prolatum fuit ab ipso et alius esset intellectus eorundem verborum
 si alius eadem verba sub alio intellectu proferret: quemadmodum
 105 istorum verborum non variatorum, “Rex praecipit fures suspen-
 di”, alius communiter est intellectus primus eorum qui proferunt
 ea in Francia, et illorum qui proferunt ea vel scribunt in Anglia,
 et illorum qui proferunt ipsa in Castella, quia Franci communiter
 intelligunt ipsa de rege Franciae, Anglici de rege Angliae, et alii
 110 de rege Castellae, et audientes ipsa in diversis regnis diversum
 ex eis capiunt intellectum. Si autem eadem verba proferuntur in
 civitate vel patria quae, secundum veritatem vel secundum opi-

---

78 textus] Ly: sensus Mz Fr Pz 81 verus] et added Pz Ly 81 purus] Ly:
 et primus added Mz Fr Pz 83 vel] saltem added Ly 90 et²] Ly: omitted
 Mz Fr Pz 105 praecipit] praecepit Pz Ly 109 intelligunt] intellexerunt
 Pz, intelligerent Ly

---

86 secundum: 18.38

nionem hominum, nulli regi est subiecta, audiens ipsa ex ipsis
 verbis praecise ad primum intellectum proferentis pervenire non
 posset, quia non posset scire an intelligeret de rege Castellae vel 115
 alio, propter hoc quod ista verba proferens potest intelligere de
 uno rege vel de alio secundum quod sue fuerit placitum voluntati,
 cuius voluntas ab alio sciri non potest nisi Deus vel ipsemet sibi
 voluerit revelare. Et si duo vel plures proferant verba praedicta
 et de diversis regibus ipsa intelligant, alius erit intellectus primus 120
 istorum verborum inquantum proferuntur ab uno et inquantum
 proferuntur ab alio.

Capitulum 19

Discipulus: Adhuc dupliciter obiiciam contra praedicta. Non
 enim videtur bene dictum quod beatus Gregorius non pervenerit
 ad primum intellectum verborum beati Iob, quia de multis verbis
 Iob quae non debent ad literam sed mystice duntaxat intelligi— 5
 sicut de illis, “Pereat dies in qua natus sum”, et de multis aliis—
 asserit manifeste quod Iob ipsa intellexit sicut ipse exponit, quod
 non fecisset nisi scivisset illum fuisse primum intellectum Iob,
 quia secundum praedicta ille est primus intellectus verborum ali-
 cuius quem proferens actu habet in mente. 10

Rursus, secundum praedicta multa essent verba in scriptu-
 ra divina quae—quamvis legi possint et debeant ad aedificatio-
 nem plebis et convertendo ipsa in sensus morales et alios qui
 [TEXT?] ab eis ab ingeniosis hominibus accipi valent, quemad-
 modum fabulae poetarum et aliorum fingentium bruta fuisse locu- 15
 ta et multa tractasse, atque aliae, utiliter applicari possint ad mo-
 res informandos—tamen ad auctoritatem ecclesiasticorum dog-
 matum confirmandam et ad roboranda illa quae in contentionem
 veniunt et ad firmandam fidem in re dubia essent nullatenus al-
 leganda, cum primus intellectus ipsorum haberi non possit et alii 20
 intellectus eorum authentici minime sint putandi, nisi per alias
 scripturas vel assertiones quae refelli non debeant valeant demon-

115–116 vel alio] ve avo Ly 117 sue] *omitted* Ly 119 revelare] revelari
 Ly 2 praedicta] praedictam Pz 14 ab¹] Sc: absque Ww

3 dictum: 18.14 9 praedicta: 16.6

Capitulum 19 contra primam solutionem precedentis capitulum dupliciter ar-
 guit et solvit. Primo contra illud scilicet quod beatus gregorius non pervenit
 ad primum sensum beati iob. Secundo contra illud scilicet quod multa sunt
 scripta quorum nullus sensus est auctenticus Ly

strari. Cuius tamen contrarium sanctos patres fecisse cognovimus. Augustinus enim ad Bonifatium, ut habetur 23, q. 6, c. *Schismatici*, per “vias et saepes”, de [TEXT?] quibus loquitur Christus Lucae 14, [TEXT?] intelligit haereses et schismata, volens per eadem verba probare quod haeretici et scismatici intrare ecclesiam sunt cogendi. Et tamen per vias et saepes ita possunt intelligi alia crimina sicut haereses et schismata; unde et alii criminosi sunt per severitatem ecclesiasticam coercendi. Nec habetur quod Christus ibi per vias et saepes intellexerit haereses et schismata. Innocentius etiam tertius, ut habetur Extra, *De maiestate et obedientia, Solitae*, et alii plures, per illa verba Ieremiae 1, “Ecce constitui te hodie super gentes et super regna”, probant quod imperium sacerdotio est subiectum, et tamen quod illa verba Ieremiae 1 de papa respectu imperii debeant intelligi nequaquam revelatum est a Deo.

Magister: Ad primum istorum respondent quidam dicentes quod quemadmodum literatus quidam [WHO IS THIS?] in libro quem de praestigiis fortunae composuit saepe tali expositione et modo loquendi usus est, “contigit”, id est contingere potuit, “quandoque eveniet”, id est si quando evenire contigerit, [MEANING?] sic etiam beatus Gregorius, cum saepe sententialiter dixit, “Iob dixit, intellexit vel dicere voluit”, nihil aliud dicere intendebat nisi quod Iob sic intelligere potuit, sed quod actualiter Iob sic intellexerit non intendebat asserere. Et ad hoc designandum saepe tali modo utitur beatus Gregorius, “Aliter possint verba Iob intelligi”, per hoc insinuans quod saepe non intendebat asserere cum dixit “Sic intellexit Iob” quod tunc Iob in mente talem habuit intellectum, sed quod talem habere poterat intellectum. Sic etiam multi praedicantes et exponentes sacras scripturas de diversis sanctis viris et feminis vel alia determinata materia tali modo loquendi utuntur, “De hoc sancto prophetavit vel locutus est Isaias” vel Ieremias vel alius propheta aut alius scriptor alicuius partis scripturae canonicae, et tamen, si recte sapiunt,

24 ut] et Mz Fr 25 saepes] schismaticos intelligit added Pz Ly 25 quibus] Sc: huiusmodi Ww 26 intelligit] Ki: inter Ww 27 et scismatici] omitted Pz Ly 33 verba] dicta added Pz Ly 38 respondent] respondetur Mz Fr 40 quem] omitted Mz Fr 43 sic] si Mz Fr 47 modo] loquendi added Ly 47 possint] possunt Pz Ly 53 loquendi] loquendo Ly

24–25 col. 947 26 Luke 14:23 32–33 col. 196 33–34 Jeremias 1:10 38 primum: 19.3

non intendunt quia tunc propheta vel alius in mente de tali sancto vel materia loqui volebat, sed quod intelligere poterat aut quod de tali materia talia verba possunt intelligi. Et ad hoc designandum intelligentes frequenter talibus verbis utuntur, “Talia verba scripturae divinae de hoc vel de hoc *possunt exponi*”.

60

Discipulus: Possuntne adduci aliqua exempla ex Scripturis pro tali modo loquendi?

Magister: Videtur quibusdam quod sic. Unde Exodi 8 dicitur de magis Pharaonis, “Feceruntque similiter malefici incantationibus suis, ut educerent ciniphes”, id est facere conati fuerunt. In Iob etiam dicitur, “Quis restitit Deo”, id est resistere voluit, “et pacem habuit?” Si enim “restitit” ponitur pro “resistere voluit” et “fecerunt” ponitur pro “facere conati” fuerunt, videtur quod “intellexit” possit poni pro “intelligere potuit”.

65

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad secundam obiectionem quam adduxi.

70

Magister: Nonnulli concedunt quod verba Scripturae de quorum primo intellectu per certitudinem non constat adduci ad probandum per illa sola quae in contentionem veniunt aliorum **[MEANING?]**

75

non debent. Ad manu ducendum tamen et ad persuadendum vel aliquo modo declarandum aliquid de quo est contentio sub aliquo sensu sano non erroneo adduci possunt, quemadmodum ad persuadendum aliquo modo articulos fidei et etiam ea quae per solam revelationem possunt cognosci rationes et argumenta a sanctis et aliis adducuntur, quae tamen ad probandum huiusmodi sufficienter allegari non debent. Et ideo, quemadmodum sancti similitudines et naturales rationes assumunt ad declarandum quomodo

80

tres personae sunt unus Deus, et quomodo corpus Christi vere est in sacramento altaris, et similia, sic etiam sanctus Augustinus per verba Salvatoris de viis et saepibus voluit declarare quod haeretici et schismatici intrare ecclesiam sunt cogendi. Si tamen de hoc esset apparens contentio, per illam solam auctoritatem Christi sufficienter probari non posset. Sic etiam per verba divina dicta Ieremiae, ut allegatum est supra, declarari potest quod imperium est aliquo modo indignius sacerdotio et summo ponti-

90

64 pharaonis] pharaonos Pz 65 id est] idem Pz Ly 66 restitit] resistit Pz Ly 67 restitit] resistit Pz Ly 73 non] omitted Mz Fr 73 adduci] omitted Mz Fr 74 per] omitted Pz Ly 81 sancti] sunt Mz Fr 82 et] omitted Mz Fr 82 assumunt] indigent Mz Fr 88 sic] si Mz Fr

ficatu, quod tamen per verba illa ostendi non posset nisi aliunde constaret, quemadmodum per quascumque similitudines et rationes naturales a sancto Augustino et aliis quibuscumque adductas sufficienter declarari non posset quod tres personae sunt unus
 95 Deus, etiam apud Christianos, nisi per alium modum certitudinem ipsius acciperent. Propter quod, ut quidam putant, per illa verba Ieremiae non potest ostendi quod imperium est a papa vel quod imperator aut alius rex quicumque est vasallus papae, nec aliquid aliud, nisi quod per alias vias potest sufficienter ostendi.
 100 Sic generaliter aliqui arbitratur quod per nullum sensum mysticum cuiuscumque auctoritatis scripturae divinae potest aliquid sufficienter ostendi nisi constet quod idem sensus mysticus est primus intellectus scribentis aut revelantis vel docentis, vel nisi
 105 alibi in scriptura sacra tanquam sensus primus sententialiter habeatur, aut per viam aliam manifestam irrefragabiliter possit ostendi. Ex quo videtur posse concludi quod de stulta temeritate excusari non [TEXT?] possint qui per solos sensus mysticos scripturae divinae, quos nec ex aliis locis Scripturae possunt argumento evidenti inferre, nec per rationem irrefragabilem possunt concludere,
 110 nec per certam et specialem ac miraculosam revelationem certificati sunt, de ipsis aliqua futura contingentia audent praedicere, vel quando futura evenient quae absque determinatione temporis in sacris literis sunt praedicta asserere non formidant, vel quaeque alia non metuunt affirmare quae per aliam viam indubiam et apertam manifestare non possunt. Cuilibet enim tali videtur Iohannes
 115 Apocalipsi ultimo comminari cum dicit, “Si quis apposuerit ad haec apponet Deus super illum plagas”. Cui Salomon videtur alludere cum ait, Proverbiorum 30, “Ne addas quicquid verbis illius et arguaris inveniariusque mendax”. Tales enim, temerarii et pravitati haereticae propinqui, credentes se ad omnium contentorum
 120 in scripturis sacris primum posse pertingere intellectum, minime imitantur humilitatem beati Augustini, qui, quamvis fuerit in Scripturis supra alios eruditus, fatetur se non omnia intelligere quae in Scripturis diligentissime legit. Unde pertractans, 10 De

92 quascumque] quasdam Pz Ly 92 et] *omitted* Mz Fr 95 apud] *omitted* Mz Fr 107 possint] Sc: possit Ww 110–111 certificati] specificati Mz 117 super] semper Pz 118 ne] nec Ly 118 addas] cadas Pz 118 quicquid] quicquam Ly Vulg

116–117 Apocalypse 22:18 118–119 Proverbs 30:6 124–135 De civitate dei XX.19, PL, vol. 41, col. 686

civitate Dei, verba beati Pauli Apostoli 2 ad Thessalonicenses 2, 125
 ubi dicitur, “Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tem-
 pore” etc., ait: “Quod autem ait, ‘Et nunc quid detineat scitis’, id
 est quid sit in mora quae causa sit dilationis eius, ‘ut reveletur in
 suo tempore’, scitis, quoniam hoc scire illos dixit, aperte hoc di-
 cere noluit. Et ideo nos qui nescimus quod illi sciebant pervenire 130
 cum labore ad id quod sensit Apostolus cupimus, non valemus,
 praesertim quia et illa quae addidit hunc sensum faciunt obscu-
 riorum. Nam quid est, ‘Iam enim mysterium iniquitatis operatur.
 Tantum qui modo tenet teneat donec de medio fiat, et tunc re-
 velabitur iniquus’? Ego prorsus quid dixerit me fateor ignorare”. 135
 Quod in epistola **[TEXT?]** ad Hieronymum et habetur dist. 9,
 c. *Ego solis* insinuare videtur dicens, “Si aliquid in eis”, scilicet
 scripturis canonicis, “offendero, quod videatur contrarium veri-
 tati, nihil aliud existimo quam mendosum esse codicem vel non
 esse assecutum interpretem, quod dictum est, quod me minime 140
 intellexisse non ambigam”.

Discipulus: Verba praedicta de apponentibus et addentibus ali-
 qua contraria verbis scripturae divinae debent intelligi, non de
 apponentibus et addentibus quae ex aliis locis Scripturae neque-
 ant extrahi evidentiter. Aliter enim sancti patres quamplura verba 145
 Scripturae mystice exponendo graviter deliquissent. Immo vide-
 tur quod per verba Salvatoris possit ostendi quod verba huius
 Scripturae aliter quam per revelationem miraculosam **[TEXT?]**
 possint intelligi, cum ait discipulis suis, Matthaei 24, “Cum vide-
 ritis abominationem desolationis, quae dicta est a Daniele pro- 150
 pheta, stantem in loco sancto: qui legit, intelligat”. Ex quibus
 verbis colligitur quod Christus insinuavit aperte intellectum pri-
 mum **[TEXT?]** prophetiae Danielis de qua ibi sit mentio aliter
 quam per revelationem miraculosam posse haberi.

125 2¹] *omitted* Fr Ly; et Pz 127 quod] PL: quid Ww 127 scitis] scies
 Mz Fr Pz 128 in mora] PL: *gap* Mz, *omitted* Fr Pz Ly 128 dilationis] dilectionis
 Pz 129 hoc¹] *omitted* PL 130 noluit] PL: voluit Ww 134 tantum] ut *ad-*
ded Vulg 136 ad hieronymum] Sc: ad romanos Pz Ly, contra ad solum Mz Fr
 136 et] ut Pz Ly 137 solis] Fb: solus Ww 138 offendero] Fb: ostendere
 Mz Fr, ostenderetur Pz Ly 139 existimo] *omitted* Fb 139 codicem] comitem
 Mz Fr 140 quod²] vel Fb 144 quae] *omitted* Mz Fr 145 quamplura] complura
 Ly 149 possint] Ly: possit Mz Fr Pz 151 stantem] Vulg: stante Ww
 153 prophetiae] Sc: prophetae Ww 153 qua] quo Ly

125–127 2 Thessalonians 2:6 136–141 col. 17 142 praedicta: 19.116
 149–151 Matthew 24:15; cf. Daniel 9:27, 12:11

155 **Magister:** Ad hoc respondetur quod quadrupliciter potest ali-
quid addi scripturis divinis. Quia [TEXT?] potest addi aliquod
falsum; potest etiam eis apponi verum, non tamen tanquam pri-
mus intellectus Scripturae; potest etiam eis addi verum tanquam
160 primus intellectus ipsarum possibilis haberi ex sola meditatione
Scripturarum, supposita influentia divina; potest etiam eis addi
verum tanquam primus intellectus haberi possibilis per revelatio-
nem vel per alicuius facti novi exhibitionem apertam.

Qui primo modo aliquid apponit vel addit scripturis divinis
quandoque pertinax haereticus est censendus, quandoque vero er-
165 rans solummodo, est putandus, secundum diversitatem falsi quod
additur et etiam secundum varietatem adhaesionis addentis.

Si vero apponatur eis aliquod verum quod non est primus intel-
lectus Scripturae, non tanquam primus intellectus sed solummodo
tanquam verum, nequaquam Scripturae contrarium sed tanquam
170 aedificans ad salutem vel aliquo modo ad declarationem catholi-
cae veritatis, laudabiliter addi potest, et sic sancti veritates pluri-
mas sacris literis addiderunt.

Tertio modo potest addi aliquid Scripturis tanquam primus intel-
lectus possibilis haberi ex meditatione Scripturarum. Et si vere
175 sic potest haberi, laudabiliter addi potest ad ea. Quia sic addere
non est aliud quam dicere explicite et aperte quod Scriptura dicit
implicite et latenter. Si autem talis intellectus vere ex Scripturis
haberi non potest et tamen apponitur tanquam primus intellectus,
falso apponitur et aliquando apponens tantummodo errans, ali-
180 quando haereticus est censendus. Asserere enim [TEXT?] per-
tinaciter aliquod verum esse primum intellectum scripturae di-
vinae [TEXT?] quod non est, sapit haeresim manifestam, quia,
quamvis verum quod apponitur non sit falsum nec contrarium ca-
tholicae veritati, tamen assertio qua dicitur esse primus intellectus
185 Scripturae est erronea atque falsa.

Quarto modo potest aliquid addi Scripturis tanquam primus
intellectus dummodo habeatur per revelationem vel per exhibi-
tionem apertam novi facti, ut sancti apostoli per revelationem
novam plurium parabolarum Christi a Christo exponente ipsas

---

156 potest] Ly: aliquid *added* Mz Fr Pz 162 per] *omitted* Pz Ly 163 apponit] apponet
Mz Pz 175 haberi] *omitted* Pz 175 potest²] *omitted* Pz 179 apponens] est
added Pz Ly 180–181 pertinaciter] Ly: est *added* Mz Fr Pz 181 aliquod
verum] aliquid Pz Ly 182 quod] Ly: qui Mz Fr Pz 182 est] *omitted* Pz
182 sapit] sapere Mz Fr, est sapere Frb 188 ut] et Mz, etiam Fr

acceperunt primum intellectum. Sic etiam discipuli videndo statum Caesaris poni in templo poterant accipere primum intellectum prophetiae Danielis. Sic etiam discipuli, ut habetur Ioannis 2, videntes Christum resurrexisse a mortuis, ceperunt intellectum illorum verborum Christi, “Solvite templum hoc et in tribus diebus excitabo illud”. Post haec enim verba ibidem subiungitur, “Ille autem dicebat de templo corporis sui. Cum ergo resurrexit a mortuis recordati sunt discipuli eius quia hoc dicebat et crediderunt Scripturae et sermoni quem dixit Iesus”. 190 195

Capitulum 20

Discipulus: Ut expediamus nos de ista materia narra quomodo respondetur ad secundam obiectionem quam c. 15 induxi.

Magister: Respondetur ad ipsam quod sicut scriptura sacra, et in locis planis et aliis obscurioribus, quorum tamen primus virtute ingenii humani potest accipi intellectus, pie legentibus fructuosa existit, licet aliis occasio sit errandi (unde et communiter omnes haeretici haereses suas in scripturis divinis fundare conati sunt), sic etiam illa quorum primus intellectus absque revelatione haberi non potest salubria sunt et utilia legentibus ea non ad capiendum primum intellectum ipsorum sed ad humilitatem et alios sensus mysticos capiendos, licet periculosa et mortifera sunt superbis atque stultis, qui altiora se quaerunt et temere investigant quae minime apprehendere valent. 5 10

Capitulum 21

Discipulus: Quia opinio supra primo capitulo huius tertii recitata, quamvis concedat quod scripturis canonicis et determinationibus generalium conciliorum sit certa credulitas adhibenda, tamen hoc generaliter negat de scripturis aliis quibuscumque, ideo videamus an illa sit consona veritati. Primo autem pone opinionem cum motivis eiusdem. 5

195 verba] verbis Mz Fr 196 cum] dum Ly 196 resurrexit] resurrexisset Vulg 13 temere] *omitted* Pz Ly 2 huius tertii] *omitted* Pz Ly 4–5 tamen] cum Mz Fr 6 illa] necessaria *added* Mz Fr

190–192 Cf. 149 194–195 John 2:19 196–198 John 2:21–2 3 secundum: 15.14 13 Cf. Ecclesiasticus 3:22 2 supra: 1.23

Capitulum 20 in quo respondetur ad secundam obiectionem capituli 15 Ly Capitulum 21 iterum probat opinionem capitulo primo recitatam et hoc pluribus allegationibus ad quas respondetur infra 23 et 24 capitulis Ly

Magister: Ponitur et probatur in haec verba. “Quod autem
 scripturis aliis, quae scilicet humano spiritu revelate sunt et tradi-
 10 tae, nemo certam credulitatem aut veritatis confessionem praebe-
 re teneatur, apparet, quoniam nulli scripturae falsum significare
 potenti tenetur quis firmiter credere aut ipsam tanquam veram
 simpliciter confiteri. Hoc autem patiuntur scripturae innitentes
 15 humanae inventioni singularis personae aut collegii partialis. Pos-
 sunt enim a veritate deficere, ut experientia palam, et habetur in
 Psalmo, ‘Ego autem dixi in excessu meo: omnis homo mendax’.
 Scripturae vero canonicae non sic, quia non sunt ab humana in-
 ventione sed immediate Dei traditae inspiratione, qui non pote-
 20 st falli nec fallere vult. Hanc autem sententiam et differentiam
 humanarum et divinarum scripturarum aperte confirmat Augusti-
 nus, 13 epistolarum ad Hieronymum, cum dixit, ‘Ego enim fateor
 charitati tuae, solum enim scripturarum libris quae iam canonicae
 appellantur didici hunc honorem timoremque deferre, ut nullum
 25 eorum auctorem scribendo aliquid errasse firmissime credam. Ac
 si aliquid in eis offeratur literis quod videatur contrarium verita-
 ti, nihil aliud quam vel mendosum esse codicem vel interpretem
 non assecutum esse quod dictum est vel me minime intellexisse
 non ambigam. Alios autem ita lego ut quantacumque sanctitate
 30 doctrinaque praepolleant non ideo verum putem quia ita sense-
 runt, sed quia mihi vel per illos auctores canonicos, vel probabili
 ratione, quod a vero non abhorreat persuadere potuerunt’. Hoc
 idem replicat et admonet in prologo tertii De Trinitate cum di-

8 magister] opinio praedicta *added* Pz Ly 9 revelate] revelante Pz Ly
 9 et] Marsilius: *omitted* Ww 11 apparet] aperiet Mz Fr 11 significare] Marsilius:
 signare Mz Pz, significari Fr, signari Ly 13 innitentes] innitantes Pz 15 palam] est
added Pz Ly 15 et] Marsilius: *omitted* Ww 15 habetur] etiam *added* Pz;
 enim *added* Ly 18 qui] Marsilius: quae Mz Fr Pz 19 autem] Marsilius:
 enim Ww 21 hieronymum] Marsilius: iohannem Ww 22 tuae] omnino
added Pz Ly 22 solum enim] solis eis PL 22 solum] ex *added* Pz Ly
 22 enim] Marsilius: omnium Ww 22 canonicae] canonici PL 24 eorum] Marsilius:
 earum Ww 25 aliquid] *omitted* Pz Ly 25 offeratur] offendero PL 26 esse] esset
 Mz Fr 28 quantacumque] quantalibet PL 29 verum] verbum Mz Fr
 29 putem] prime Fr ?Mz 29 quia] ipsum *added* Mz Fr; ipsi *added* PL
 29–30 senserunt] Marsilius Ly: censerunt Mz Fr Pz 31 abhorreat] Marsilius:
 haberent Mz, habuerunt Fr, abhorrent Pz Ly 31 potuerunt] poterant sed Pz
 Ly 32 tertii] Marsilius: libro Mz Fr Pz, libri Ly

8–54 Marsilius, II.xix.4-7, pp. 386-8 20–31 Augustine, Letter 82, PL, vol.
 33, col. 277; CSEL, vol. 34, p. 354 32–36 Augustine, *De Trinitate*, *Corpus*
Christianorum Series Latina, vol. 50, p. 128; PL, vol. 42, col. 869

xit, ‘Noli’, lector scilicet, ‘meis literis quasi scripturis canonicis inservire; sed in illis et quod non credebas cum inveneris incunctanter crede. In istis autem, quod certum non habebas, nisi certum intellexeris, noli firmiter tenere’. Idem quoque dixit in epistola ad Fortunatianum et aliis pluribus libris. Idem quoque videtur sensisse Hieronymus in Expositione Catholicae Fidei cum dixit, ‘Novum et vetus testamentum recipimus in eo librorum numero quod sanctae catholicae ecclesiae tradit auctoritas’. Augustinus ergo scripturas proprias a canonicis separavit; nec ipse, qui tantae fuit sanctitatis, auctoritatis et scientiae, suas traditiones canonicas appellare praesumpsit. Hoc enim impium est et sacrilegii modus quidam, quoniam circa humana traditione dicta vel scripta error et falsum contingere potest, quod in canone secundum veritatem dicto, aut eiusmodi quam per generale concilium canonicae scripturae interpretationem factam diximus, nullatenus evenire contingit. Propter quod etiam ex concilio Carthaginensi 3 prohibitum reperitur rationabiliter valde, ne sub nomine harum, canonicarum scilicet, aliae quaevis scripturae legantur. Unde legitur ibidem, et in Isidori codice continetur haec series: ‘Item placuit ut praeter scripturas canonicas nihil in ecclesia legatur sub nomine divinarum scripturarum. Sunt autem canonicae scripturae: Genesis’ et ceterae quae de volumine Bibliae numerantur ibidem”.

Capitulum 22

Discipulus: Primo contra istam assertionem nitere allegare.

Magister: Nonnullis apparet quod ex ipsa possint plures absurditates inferri, quarum prima est quod ex quo scriptores scripturae canonicae de hoc seculo migraverunt, nullorum mortalium scripturis credulitas est praebenda, et ita nulli mortales essent ad

33 scilicet] sic Ly 34 credebas] Augustine: credis Marsilius, Ww 34–35 incunctanter] ?innominanter Mz; gap Fr 35 autem] scilicet meis added Ly 35 habebas] Augustine: habebas Marsilius, Ww 40 quod] quot Ly 41 scripturas] sacras added Pz 43 et] omitted Pz 44 circa] omitted Mz Fr 45 contingere] contigere Mz 46–47 aut ... diximus] omitted Pz Ly 46 aut eiusmodi] Marsilius: et eidem modi Mz Fr 49 rationabiliter] Marsilius: gap Mz, omitted Fr Pz Ly 3 magister] omitted Mz Pz 3 ipsa] ista Pz Ly 4 quod] quia Ly 5 mortalium] moralium Mz Fr 6 scripturis] omitted Mz Fr 6 credulitas] incredulitas Mz Fr 6 mortales] morales Mz Fr

Capitulum 22 arguit in contrarium eorum que dicta sunt capitulo primo et immediate precedenti et ex his que possunt inferri ex earum opinione et eius dictis Ly

ferendum testimonium admittendi in quocumque casu. Quanta
autem et quot absurditates ex ista sequuntur nullus sanae mentis
ignorat. Quod autem ista absurditas ex assertione praescripta se-
quatur manifestum apparet, nam quorum scripturis quibuscumque
10 non est praestanda certa credulitas, [TEXT?] ipsorum verbis mi-
nime est credendum, quia qui potest falsum asserere in scripto,
in solo verbo falsum asserere potest.

Secunda absurditas: quod nulli historiae, nulli legendae cuius-
cumque sancti, nullis gestis de summis pontificibus, aliis clericis,
15 imperatoribus, regibus et aliis hominibus, fidelibus vel infideli-
bus, quae non in scripturis canonicis sed in aliis scripturis ha-
bentur est credendum. Ex quo ulterius concludetur quod dubitare
licet an praeter episcopos, imperatores et reges in quibuscumque
20 partibus orbis terrarum de quibus in scriptura divina et conciliis
generalibus fit mentio et praeter illos quos scimus nunc et vi-
dimus praesidere, unquam fuerint alii quemcumque fidelem vel
infidelem populum gubernantes; vel saltem dubitare de [TEXT?]
quolibet in speciali non erit illicitum, cum de aliquibus ipsorum
25 validiori testimonio quam per scripturam non canonicam constare
non possit. Sequitur etiam quod nulli esset illicitum credere
quod postquam scripta est scriptura canonica Deus nullum fecit
miraculum [TEXT?] quod ipse non vidit vel non cognoverit per
se ipsum, quia fortiori testimonio quam per scripturas sanctorum
30 patrum, quae tamen non sunt canonicae, sibi liquere non pote-
st. Ex quo concluditur ulterius quod dubitare licet an quicumque
canonizati per Romanam ecclesiam sint legitime propter vitam
et miracula cathalogo sanctorum ascripti, quia potissime de hoc
liquet per legendas ipsorum.

Alia absurditas sequitur, quod videlicet libris antiquis, instru-
mentis productis ex archivis publicis, et scripturis quae factae sunt
calumniis et aliis quibuscumque quae non reperiuntur in Biblia,
fides esset nullatenus adhibenda. Cuius contrarium in sacris can-
onibus et legibus imperialibus reperitur expressae. Ex hac enim
40 absurditate infertur aperte quod per huiusmodi libros, instrumen-

10 manifestum] manifeste Pz Ly 11 ipsorum] Ly: in *added* Mz Fr Pz
14 quod] quae Mz Fr 17 canonicis] continentur *added* Pz Ly 17–18 habentur] *omitted* ■
Pz Ly 24 quolibet] Fr: alio *added* Mz Pz Ly 24 de aliquibus] aliquis Mz
Fr 24 ipsorum] fuerit *added* Mz Fr 25 non] *omitted* Pz Ly 26 etiam] in
Mz 27 canonica] divina Pz Ly 28 quod] Ly: quia Mz Fr Pz 29 quia] nec
Pz Ly 29 testimonio] testimonii Pz 30 non²] *omitted* Pz Ly 31 ulterius] *omitted* ■
Pz Ly

ta et scripturas numquam esset ferenda sententia, quia per illas scripturas quibus non est adhibenda fides sententia ferri non debet, sicut nec est ferenda sententia per testes quibus credere non oportet.

Capitulum 23

Discipulus: Ista allegationes contra praescriptam assertionem ad praesens sufficiant. Nunc dic quomodo respondetur ad motiva eius.

Magister: Ad primum, cum dicitur quod nulli scripturae falsum significare potenti tenetur quis firmiter credere aut ipsam tanquam veram simpliciter confiteri, respondetur quod si ista propositio intelligeretur de **[TEXT?]** scriptura posset concedi aliquo modo, quia scripturae falsae, praesertim postquam constiterit quod potest esse falsa, adhibere fidem non debet hoc sciens. Sed multae sunt scripturae non canonicae quae hoc minime patiuntur, nec quod hoc patiantur per experientiam constare potest. Multae enim sunt scripturae non solum sanctorum patrum sed infidelium philosophorum et aliorum, immo et haereticorum, in quibus nullum falsum poterit reperiri. Quamvis enim haeretici in quibusdam scripturis erraverint, quidam tamen eorum in quibusdam aliis nullatenus erraverunt. Unde et Origines, licet ut fertur turpissime erraverit, sicut recitat beatus Augustinus 11 De Civitate Dei, tamen in multis scripturis eius nullus error apparet. Et ideo multis scripturis infidelium licet adhibere fidem.

Sed si intelligatur de scriptore—ut videlicet quamvis alicui scripturae alicuius non scriptoris scripturae canonicae adhibenda sit fides, non quia a tali scriptore est scripta, sed quia per scripturas canonicas aut per rationem naturalem potest ostendi quia nullam contineat falsitatem, tamen ipsi scriptori potenti falsum asserere seu significare non tenetur quis firmiter credere, et ideo scripturam **[TEXT?]** eius non est necesse tanquam veram

5 magister] *omitted* Pz Ly 6 significare] significari Pz Ly 8 scriptura] Ki: vel de scriptore *added* Ww 9 falsae] aliquo modo *added* Pz Ly 10 potest esse] ipsa est Pz Ly 12 hoc] minime *added* Pz Ly 22 alicuius] scilicet *added* Ly 27 scripturam] scriptura Mz Fr 27 eius] Ly: quamquam *added* Mz Fr Pz

5 primum: 21.11 18–19 Augustine, *De Civitate Dei*, XI.23, *Corpus Christianorum Series Latina*, vol. 48, pp. 341-2

Capitulum 23 in quo respondetur ad allegationes supra capitulo 21 adductas Ly

simpliciter confiteri nisi possit aperte probari quod est consona
 30 scripturis canonicis vel rationi evidenti naturali—maiores appa-
 rentiam habere videtur. Et tamen sic intellecta a veritate aliena
 videtur.

Ad cuius declarationem dicitur esse sciendum quod, sicut se-
 cundum iura canonica et alia, alia est praesumptio in cuius con-
 trarium est aliqua probatio admittenda, et alia in cuius contrarium
 35 nulla probatio est admittenda, ita potest aliquis alii homini vel as-
 sersioni credere et ipsam confiteri tanquam veram dupliciter, quia
 vel credulitate tam certa ut nullam velit in contrarium probatio-
 nem admittere vel audire, aut credulitate firma non tamen tam
 certa quin reputat quod sit probatio in contrarium audienda, si
 40 quis fide dignus offerat se contrarium probaturum.

Primo modo nulli scriptori cuiuscumque scripturae non cano-
 nicæ in omnibus dictis aut scriptis eius est credendum. Alicui
 tamen assertioni eius taliter credere licet et oportet in quatuor
 casibus: puta, si assertio eius patenter et aperte per scripturas cano-
 45 nicas, per assertionem universalis ecclesiae, per rationem natu-
 ralem evidentem (praesertim consonam catholicae fidei vel bonis
 moribus), aut per apertum miraculum possit ostendi.

Secundo modo pluribus aliis quam scriptoribus scripturae cano-
 nicæ in multis aliis quam in praedictis quatuor casibus est
 50 credendum, [TEXT?] puta summis pontificibus, conciliis gene-
 ralibus, et aliis sanctis episcopis et doctoribus atque fide dignis
 viris et ab ecclesia probatis, quantum ad ea quae facti sunt—quae
 videlicet per se ipsos vel per alios fide dignos quibus credere te-
 nebantur potuerunt cognoscere. Et peccat qui eis non credit, quia
 55 reverentiam quam Deus tantis viris adhibuit denegare praesumit;
 qui enim eis et huiusmodi non crederet dubitaret an scienter in
 huiusmodi mentirentur, et ita sine causa ipsos non crederet es-
 se veraces. In huiusmodi ergo credendum est eis. Propter quod
 non solum per testes sed etiam per libros antiquos et instrumenta
 60 quae de falsitate convinci non possunt et per scripturas antiquo-
 rum licite iudex fert sententiam, et peccaret si non ferret. Quan-
 tum autem ad illa quae pure sunt scientiae et non facti, scripturis
 sanctorum patrum et auctorum ac consiliorum est reverentia ex-
 hibenda, quia doctrina eorum minime est spernenda, sed sollicitè

28 possit] posset Mz Fr 33 alia²] aliqua Pz Ly 39 reputat] reputet Pz Ly
 42 scriptis] scripturis Fr Pz Ly 50 puta] Sc: quia Ww 57 mentirentur] mentiretur
 Mz Fr 60 quae de] de qua Mz 60 per] omitted Pz Ly

attendenda et cum diligentia audienda, praesertim cum de aliquo 65
 pertinente ad fidem vel mores quaeritur veritas de quo in scriptu-
 ris suis tradiderunt quod senserunt; et qui doctrinam eorum cum
 posset negligeret legere si erraret de temeritate plectibili esset
 merito arguendus, quia contra praeceptum Salomonis prudentiae
 seu peritiae propriae convinceretur inniti. Doctrina insuper eo- 70
 rundem, si in aliqua sui parte videatur contraria veritati, pie et
 sane exponenda est, si potest, et ad verum intellectum trahenda.
 Et quamvis ad sanum intellectum trahi non possit, non sunt statim
 de haeretica pravitate notandi, licet errantes debeant reputari.

Nonnullis apparet tamen quod quantum ad decretales et consti- 75
 tutiones ac diffinitiones solemnes summorum pontificum et alio-
 rum episcoporum ac generalium provincialium et episcopalium
 conciliorum et etiam capitulorum et collegiorum quorumcumque
 intendentium alios ad suam assertionem firmiter defensandam co-
 gere et artare, et quantum ad alias scripturas eorundem et aliorum, 80
 est discretio facienda. Quia si in primis scripturis invenitur aliquid
 catholicae veritati contrarium, statim auctores eorum sunt haere-
 tici reputandi, quia de pertinacia ex hoc ipso quod cogunt alios
 suo errori pertinaciter adhaerere possunt manifeste convinci. Si in 85
 aliis error aliquis reperitur cuius contrarium tenens vel scribens
 eundem errorem non tenetur explicite credere, non est statim auc-
 tor huiusmodi scripturae erroneae haeticus iudicandus, sed est
 de pravitate haeretica excusandus, nisi per alios modos, de quibus
 multa diximus in prima parte istius Dialogi libro 4, **[SHOULD**
EUM BE INSERTED?] de pertinacia convinci valeat apertissi- 90
 mis documentis.

Porro licet viri huiusmodi venerabiles in aliquo aperte convin-
 cantur errare, et ideo liceat eis qui de hoc sunt certi ipsos quan-
 tum ad hoc negare et improbare, in aliis tamen quibuscumque de 95
 quibus non est certum ipsos errare praesumendum est pro dic-
 tis eorum, ita ut absque temeritate culpari non possint neque in
 genere neque in specie, et quanto plures virorum huiusmodi in
 aliqua sententia concordaverint tanto magis praesumendum est
 pro eadem, non tamen sic quin in contrarium valeat audiri pro-
 batio. Et quamvis in his quae pure sunt scientiae seu peritiae 100

68 erraret] et *added* Mz Fr 77 provincialium] pronuncialium Pz 85 aliis] illis
 Pz Ly 91 documentis] ostendi *added* Mzb Fr 92 viri] iuri Pz

69 Cf. Proverbs 3:5

praesumendum sit pro huiusmodi scripturis ipsorum, tamen fortius praesumendum est pro scripturis eorundem quantum ad illa quae facti sunt, quia fortius praesumendum est ipsos nolle mentiri quam per ratiocinationes non esse deceptos. Et ideo in his
 105 quae facti sunt, praesertim de his quae per se ipsos se insinuant cognoscere, tenetur quilibet credere ipsis, nisi per fide digniores de contrario certus existat.

Discipulus: Contra praedicta obiici potest, quia non est necesse credere alicui testimonio per quod infallibilis certitudo haberi non potest. Sed per humanum testimonium non potest haberi
 110 infallibilis certitudo, etiam cum de aliquo testimonium perhibet multitudo, teste Moyse, immo Deo per Moysen, Exodi 23, qui ait, “Non sequeris turbam ad faciendum malum, nec in iudicio plurimorum acquiesces sententiae, ut a vero devies”. Ergo non est necesse credere humano testimonio cuicumque, et per consequens
 115 non est necesse credere quibuscumque scripturis illorum quorum testimonium est humanum tantummodo reputandum, cuius modi sunt scriptores omnes praeter illos qui scripturas scripsere divinas.

Magister: Ad hoc respondetur quod saepe necesse est credere testimonio quamvis per ipsum infallibilis certitudo haberi non possit, saltem credulitate illa contra quam, non obstante quod dubitatione careat, debeat aut possit admitti probatio. Alioquin in nullo negotio quibuscumque testibus qui non sunt confirmati in gratia universalis ecclesiae esset credendum. Quare propter
 125 testimonium huiusmodi numquam esset a iudice contra aliquem ferenda sententia. Saepe igitur testimonio fide dignorum omni exceptione maiorum, [TEXT?] qui reprobari aut convinci de falsitate non possunt, est credendum, quamvis per ipsum certitudo
 130 infallibilis haberi non possit. In huiusmodi enim sufficit certitudo possibilis et sufficiens quamvis non sit infallibilis. Cum autem accipitur quod per testimonium humanum certitudo infallibilis haberi non potest, respondetur quod quamvis per humanum testimonium praecise, excluso omni testimonio speciali divino, infallibilis certitudo haberi non possit, tamen concurrente divino
 135

101 sit] est Pz Ly 112 23] Vulg Mz: 21 Fr Pz Ly 122 credulitate] credulitas Mz Fr 123 probatio] etiam added Mz Fr 125 gratia] plus quam added Ly 126 numquam] non Pz Ly 128 qui] Ly: quae Mz Pz, quae qui Fr 129 possunt] potest Mz Pz 132 infallibilis] omitted Pz Ly 135 tamen] cum Mz Fr

112–114 Exodus 23:2

testimonio per humanum testimonium certitudo infallibilis potest haberi, et nonnumquam per divinum testimonium possumus esse certi quod humanum testimonium debet infallibile reputari. Si enim humanum testimonium per divinum miraculum approbetur, de infallibilitate eius debemus esse certi. De quo etiam infallibiliter possumus esse certi si ab universali ecclesia, praesertim in his quae sunt necessaria ad salutem, fuerit approbatum, propter promissionem Christi, ex qua colligitur quod Christus numquam deficiet ecclesiae in his quae sunt necessaria ad salutem. 140

Capitulum 24

Discipulus: Sufficiant ista ad praesens de allegatione praescripta. Ideo dic qualiter ad auctoritates sequentes opinio memorata respondet.

Magister: Quantum ad auctoritates Augustini et Hieronymi, primo respondet quoad hominem, dicens quod contrarium opinantes ipsos nequaquam allegare deberent, cum teneant quod non est necesse credere aliis scripturis quam canonicis quae in Biblia continentur. Quare vel frustra praedictas auctoritates allegant vel opinionem propriam facto negant, cum allegando Augustinum et Hieronymum pro opinione sua firmanda facto ostendant quod auctoritatibus Augustini et Hieronymi, qui non fuerunt scriptores alicuius partis Bibliae, est credendum. 5 10

Ad rem autem respondet dicens primo ad auctoritatem Augustini ad Hieronymum quod intentio Augustini ibidem est quod universaliter, absque omni exceptione, solis scriptoribus Bibliae ille timor deferatur et honor, ut eo ipso quod ibi aliquid invenitur credatur, absque omni probatione in contrarium audienda, esse verum. Alii autem multi ita legendi sunt ut quamvis in multis, praecipue in his quae facti sunt, debeat eisdem credi, tamen non in omnibus quae facti sunt vel scientiae seu peritiae eo ip- 15 20

136 per ... testimonium] *omitted* Ly 6 respondet] respondetur Pz Ly 11 et] *omitted* Mz Fr 12 et hieronymi] *omitted* Pz Ly 14 respondet] respondetur Ly 14 dicens] *omitted* Pz Ly 15 ad] aut Ly 15 hieronymum] hieronymi Ly 17 aliquid] *omitted* Mz Fr 19 alii] aliquando Mz Fr 20 credi tamen] esse creditum Mz Fr

143 promissionem Christi: cf. Matthew 28:20 3–4 opinio memorata: i.e. that of Capitulum 4 5 auctoritates: 21.197,20–198,40

Capitulum 24 ubi respondetur ad reliquas allegationes pro prima opinione factas ca. 21 scilicet ad Augustinum, Hieronymum et concilium Cartaginensis Ly

so debeat aliquid reputari verum tam certitudinaliter quod nulla probatio in contrarium possit admitti quia ipsi ita senserunt, cum errare potuerunt, licet non semper erraverunt, et aliqui eorum in
 25 nulla scriptura aliquod falsum protulerunt assertive. Et ideo as-
 sertiones eorum in his quae sunt scientiae seu peritiae nec sunt
 taliter necessario recipiendae a legentibus, nisi **[GRAMMAR?]**
 easdem vel per scripturas sacras vel per irrefragabilem rationem
 30 vel approbationem universalis ecclesiae vel per operationem mi-
 raculi possint ostendere quod sint consonae veritati. In his autem
 quae facti sunt quae asserunt vel per se ipsos vel fide digno-
 rum relatione legitima cognovisse, ipsis tanquam fide dignis est
 credendum, nisi per alios credibiliores posset contrarium probari
 35 (quia in huiusmodi non est inconveniens quod plus credatur uni
 quam alteri, quemadmodum secundum quosdam in historiis et
 translationibus plus credendum est Hieronymo quam Augustino).
 Verumtamen dicitur, sicut tactum est supra, quod pro assertioni-
 bus omnibus doctorum approbatorum ab ecclesia praesumendum
 est quousque de contrario constet, quemadmodum praesumitur
 40 pro assertionem iudicis et etiam multitudinis antequam constiterit
 contrarium. Notatur autem quod Augustinus in auctoritate illa,
 loquens de scriptoribus aliis a scriptoribus canonis Bibliae, inter
 hos scriptores et illos non distinguit. Et ideo sive fuerint summi
 pontifices sive alii, sive scripserint aliquid in concilio generali si-
 45 ve extra, consimile de eis iudicium est habendum, ut in his quae
 scientiae sunt vel iuris non ideo aliquid putetur certitudinaliter
 modo praedicto esse verum quia ipsi ita scripserunt, nisi id ali-
 quo praedictorum modorum, scilicet per scripturas canonicas vel
 rationes irrefragabiles aut operationem miraculi aut per approba-
 50 tionem universalis ecclesiae, persuadere valuerint.

Consimiliter ad aliam auctoritatem Augustini dicitur quod scrip-
 turae suae non sunt tantae auctoritatis quantae sunt divinae. Cum
 hoc tamen stat quod in quibusdam sit ei credendum et quod non
 est negandus nisi ab illo qui certus est ipsum a veritate recedere.

24 erraverunt] erraverint Pz Ly 29 universalis] universalem Pz 29 per
 operationem] participationem Mz Fr 33 posset] possit Ly 34 credatur] cedatur
 Pz 41 notatur] notandum Ly 42 canonis] canonicis Fr, canonum Ly 43 hos] homines
 Mz Fr 43 scriptores] scriptoris Mz Fr 45 ut] et Pz 48 scripturas] scripturam
 Ly 48 canonicas] divinas Pz, divinam Ly 53 ei] eis Pz

37 supra: 23.92 48 praedictorum: 23.44 51 aliam: 21.33

Et eodem modo dicitur ad auctoritatem Hieronymi quod solum novum et vetus testamentum recipi debent inter scripturas canonicas, et tamen pluribus scripturis aliis quoad multa est credendum et in multis negari non debent. 55

Et eodem modo respondetur ad concilium Carthaginense, quod ipsum solummodo prohibet, praeter scripturas canonicas quae sunt Genesis et ceterae quae de Biblia numerantur, alias legi “sub nomine divinarum scripturarum”, cum quo stat quod legendae sunt et quod alicuius auctoritatis sunt, ita ut quo ad multa negari non debeant et in multis sit credendum eisdem. 60

Capitulum 25

Discipulus: Nunc secundum praescriptam opinionem supra c. 4 recitatam narra quomodo respondetur ad illa quae supra 2 c. ostenduntur, quod decretis et decretalibus summorum pontificum et canonibus apostolorum, qui in Biblia non habentur, et dictis doctorum ab ecclesia approbatorum est fides absque dubitatione aliqua adhibenda. 5

Magister: Opinio illa concedit quod canonibus apostolorum, quamvis non inserantur in Biblia, est adhibenda certa credulitas, quia quamvis non sint inserti in scripturis canonicis, scriptores tamen scripturarum canonicarum fuerunt auctores earum, et ideo recipi debent cum reverentia et credulitate firma, ita ut non liceat credere quod aliquid contentum in eis sit falsum aut perversum. 10

Discipulus: Licet teneamur credere quod nullus scriptorum Bibliae in scribendo quamcumque partem Bibliae errare potuerit, sicut nec potuit errare praedicando vel verbis asserendo aliquid quod tunc fuit scriptum vel post fuit scribendum in quacumque parte Bibliae, tamen non artamur credere quod nullus eorum potuerit errare in scripturis aliis a Biblia, sicut nec cogimur credere nullum eorum potuisse errare alia asserendo quae non erant scripta nec scribenda in Biblia. Cum ergo nequaquam credere astrin-

61 ceterae] ceteris Pz 4 ostenduntur] ostendunt Ly 10 inserti] inscripti Ly 11 fuerunt] et added Ly 14 licet] omitted Mz Fr (gap Mz, licet Frm)

55 auctoritatem Hieronymi: 21.39 59 concilium Carthaginense: 21.48 8 concedit: 2.7

Capitulum 25 in quo ostenditur in quibus quarta opinio cum secunda convenit, aut discordat, et qualiter. Et primo quod canonibus apostolorum in omnibus sit credendum, in quo quarta cum secunda et tertia convenit, et ibidem ponuntur responsiones pro 2 et 3 dicto capituli secundi Ly

gamur quod semper quilibet eorum in verbis et factis tenuerit
veritatem, nam et beatus Petrus princeps aliorum apostolorum
aliquando ad veritatem minime ambulavit, non tenemur ergo cre-
25 dere quod in aliis scripturis a canone Bibliae numquam dimiserit
veritatem.

Magister: Ad hoc respondetur dupliciter, uno modo quod qua-
vis quilibet apostolorum per se a veritate deviare potuerit, sicut
et Petrus, tamen collegium apostolorum errare non potuit. Un-
30 de et quando Petrus erravit nequaquam erravit collegium apo-
stolorum, sed unus eorum, scilicet Paulus, ipsum correxit. Unde
videtur quod illa promissio Christi Matthaei ultimo, “Vobiscum
sum usque ad consummationem seculi”, non tantum debeat in-
telligi de universali ecclesia sed etiam de collegio apostolorum
35 pro tempore eorundem, quia ipsis immediate fuit dicta promissio
et in ipsis fuit facta universali ecclesiae. Cum igitur canones
apostolorum dicuntur fuisse totius collegii apostolorum, videtur
quod non sit dubitandum quin quicquid continetur in eis nullo
modo sit falsum aut perversum. Aliter dicitur quod canones apo-
40 stolorum per universalem ecclesiam, quae tunc parvi numeri fuit,
approbati fuerunt. Ecclesia autem universalis errare non potest,
et ideo nihil erroneum aut iniquum continetur in eis.

Discipulus: Quomodo respondetur ad allegationes quibus osten-
ditur quod decretis et decretalibus summorum pontificum adhi-
45 benda est fides?

Magister: Ad illas datur responsio Graciani dist. 19, *Hoc au-*
tem, quod videlicet illis adhibenda est fides “in quibus nec prae-
cedentium patrum decretis nec evangelicis praeceptis aliquid con-
trarium invenitur”. Si autem aliquid illicite et non canonice scrip-
50 serint, repudiandum est ab illo qui hoc cognoscit. De illis quae
sunt consona veritati intelligunt Nicolaus papa et Agatho papa
aut alii sancti patres qui de hoc loquuntur.

Discipulus: Quid faciendum esset de decretalibus summorum
pontificum qui continerent aliquid erroneum aut perversum si ca-
55 tholici hoc nescirent?

24–25 credere] cedere Pz 25 dimiserit] dimiserint Pz 38 continetur] contineatur ■
Pz Ly 40 fuit] sunt Pz 46 illas] illos Pz Ly 46 hoc] haec Pz Ly
46–47 autem] est *added* Ly 49–50 scripserint] scripserit Mz Fr, scrip-
serunt Ly 50 illis] vero *added* Ly 52 aut] et Ly

32–33 Matthew 28:20 43 allegationes: 2.28 46–49 col. 62 51 Nicolaus
et Agatho: cf. 2.28

Magister: Pro hac materia potes recurrere ad librum septimum primae partis istius Dialogi [ADD CHAPTER REFERENCES] ubi de hoc multa discussimus.

Discipulus: Hoc non obstante dic breviter quid de hoc sentit opinio supra c. 2 recitata. 60

Magister: Illa opinio tenet quod si aliqua decretalis summi pontificis in rei veritate est contraria fidei aut bonis moribus, illi qui hoc ignorant praesumere debent pro ipsa, non tamen sic quin possint, et in casu teneantur, probationem in contrarium admittere. Si vero aliqui, praecipue literati et scientiae excellentis vel etiam mediocris, se offerant probaturos decretalem summi pontificis esse contrariam fidei vel bonis moribus aut non esse recipiendam inter scripturas authenticas, alii eorum probationes audire tenentur, praesertim si periculum fidei aut morum aut etiam personarum immineat, quia in hoc casu quilibet Christianus salutem fidei, bonorum morum et personarum catholicarum erroneae decretali summi pontificis et honori temporali ipsius praefere [TEXT?] tenetur, et quicumque commode potest audire rationes monstrantes decretalem papae esse erroneam seu haereticalem, et noluerit, si ipsam defenderit vel etiam pro ipsa praesumpserit, credens et fautor pravitatis haereticae est censendus, quia ignorantia talem non excusat, eo quod talis ignorantia est affectata vel crassa et supina, quae non excusat. 65 70 75

Discipulus: Videtur quod probationes contra decretales summorum pontificum sunt minime audiendae, quia ratione consimili audiendae essent probationes contra sacram scripturam, et ita doctor vel literatus alius qui commode posset et non legeret libros haeticorum et philosophorum contra scripturam sacram peccaret, quod tanquam inconveniens est habendum. 80

Magister: Ad hoc respondetur quod non est simile de sacra scriptura et de decretali summi pontificis, quia firmiter est tenendum quod scriptura sacra errare non potest; ideo, nisi aliqua causa moveat specialis, non oportet legere vel audire aliquam probationem contra ipsam, qualescumque et quotcumque affirmant se posse probare aliquid contra eam. Sed de papa firmiter catholici literati praecipue et intelligentes ac ratione vigentes cre- 85 90

---

73 tenetur] Sc: tenentur Ww 73 commode] coniuncte Mz Fr 84 tanquam] *omitted* Mz Fr 89 quotcumque] quodcumque Fr Pz 91 vigentes] vigente Pz Ly

---

60 supra c. 2: rather, c. 4

dere obligantur quod potest errare, et per consequens quod contra
 quamcumque scripturam ipsius, praesertim in his quae scientiae
 seu peritiae sunt, de qua in speciali non constat quod est conso-
 95 na scripturae sacrae vel rationi evidenti vel assertioni universalis
 ecclesiae vel per divinum miraculum confirmata, debet audiri pro-
 batio. Et ideo nolentes audire probationes contra decretales papae
 cum possunt, si errant, per ignorantiam nullatenus excusantur, sed
 de quolibet illorum verificaretur illud Apostoli, ignorans ignora-
 100 bitur.

Discipulus: Qualiter respondetur ad allegationes quibus osten-
 ditur quod dictis doctorum ab ecclesia approbatorum est creden-
 dum?

Magister: Respondetur ad eas quod dictis doctorum ab ec-
 105 clesia approbatorum taliter est credendum et praesumendum pro
 ipsis si non constet aperte quod obviant veritati. Et ideo opuscula
 eorum recipienda sunt cum reverentia, non tamen sic quin liceat
 credere quod aliquid poterat reperiri in eis contrarium veritati,
 quia de facto unus contrariatur alteri et per consequens aliquis
 110 eorum erravit, quia contraria non possunt simul esse vera. Iste
 tamen honor deferendus est eis ut nullus credatur fuisse pertinax
 in assertionione falsae sententiae, et ideo nullus eorum de pravitate
 haeretica est notandus, sed praesumendum est de quolibet quod
 tanta sollicitudine quanta potuit quaesiverit veritatem, quamvis
 115 non semper invenerit.

Ad illud quod accipitur quod assertionibus summorum ponti-
 ficum et in expositione scripturarum sanctarum est credendum,
 quibus tamen praeferuntur expositiones doctorum, respondetur
 quod assertionibus huiusmodi summorum pontificum credendum
 120 est modo praeexposito. Et ideo eodem modo credendum est dictis
 doctorum ab ecclesia approbatorum.

Ad illud autem Hormisdæ papae respondetur quod intelligit de
 illis quae a sede apostolica sunt catholice constituta seu diffinita,
 pro quibus praesumendum est nisi probatio evidens in contrarium
 125 asseratur.

96 audiri] auditi Ly 97 nolentes] volentes Pz 99 verificaretur] verificabatur
 Mz, verificantur Fr 104–105 ab ... approbatorum] *omitted* Pz Ly 114 quanta
 potuit] *omitted* Mz Fr 114 quaesiverit] que fuerunt Mz Fr 120 praeexposito] praeposito
 Ly 125 asseratur] affirmetur Pz Ly

99–100 Cf. 1 Corinthians 14:38 101 allegationes: 2.34 116 illud: 2.37
 122 illud: 2.44

Et eodem modo dicitur ad canonem Nicolai papae.

Capitulum 26

Discipulus: Restat secundum opinionem saepe dictam ut narres quomodo respondetur ad allegationes inductas c. 3, quibus ostenditur quod etiam doctoribus ab ecclesia minime approbatis, quo ad ea in quibus [TEXT?] omnes vel plures eorum et praecipue magis famosi concordant, alii fidem adhibere tenentur. 5

Magister: Ad primam illarum allegationum, cum accipitur quod, teste Leone papa, non credere doctoribus est iniquum, respondetur quod intentio Leonis ibidem est quod non credere doctoribus ab ecclesia approbatis quo ad ea quae sunt consona pietati est iniquum, impia sapiendum. Et ideo praemittit ibidem, “Quid est iniquius quam impia sapere”, etc. Sed non credere doctoribus qui se mutuo reprobant, eis qui non sunt ab ecclesia approbati, non est iniquum. 10

[TEXT?] **Discipulus:** Sequitur ex hoc [TEXT?] quod non aliter credendum est doctoribus approbatis ab ecclesia quam non approbatis, quia sicut iniquum est, impia sapiendum, non credere doctoribus ab ecclesia approbatis, ita iniquum est, impia sapiendum, non credere aliis doctoribus qui sunt ab ecclesia minime approbati. Et ita non aliter credendum est istis quam illis. 15 20

Magister: Respondetur quod impia sapere contingit dupliciter, scilicet impie seu pertinaciter, vel non impie et non pertinaciter, quemadmodum etiam in his quae fidei sunt contingit errare pertinaciter et non pertinaciter, et ita contingit errare impie et non impie. Numquam autem vel raro discredetur doctoribus ab ecclesia approbatis, quando dicta eorum possunt haberi, impia sapiendum nisi impie, quia raro, et eorum quidam in nullis penitus, erraverunt. Sed saepe contingit impia sapiendum, non im-

4 ostenditur] *omitted* Ly 5 omnes] Ly: unus Fr; *omitted* Mz Pz 6 alii] ?aliquando Mz Fr 9 quod²] qui Ly 11 sapiendum] sapiendo Pz Ly 12 impia] ipsa Mz Fr 13 eis ... approbati] *omitted* Pz Ly 15 discipulus ... ex] Frm: *omitted* Mz Fr, discipulus secundum Pz Ly 15 quod] Frb: *omitted* Mz Fr Pz Ly 17 sapiendum] sapiendo Pz Ly 18–19 doctoribus ... credere] *omitted* Pz Ly 22 scilicet] sed Mz 27 sapiendum] sapiendi Fr, sapiendo Pz Ly 28 sapiendum] sapiendo Pz Ly

126 canonem: 2.50 2 opinionem: cf. capitulum 4 7 primam: 3.14

Capitulum 26 in quo respondetur ad rationes ca. 3 huius adductas probantes quod etiam doctoribus ab ecclesia minime approbatis est fides indubia adhibenda Ly

30 pie tamen, non credere doctoribus ab ecclesia minime approbatis,
 cum etiam sapiendum impia contingat in multis non credere eis,
 cum in multis errent, quod ex contrarietate inter ipsos [TEXT?]
 perpenditur evidenter. Propter quam contrarietatem tam crebram
 et fantasticorum assertionem pro assertionibus eorum est mini-
 35 me praesumendum. Et ideo aliter credendum est doctoribus ab
 ecclesia approbatis quam aliis. Propter sanctitatem enim et veri-
 tatem ac utilitatem doctrinae doctorum ab ecclesia approbatorum
 reverentia tanto merito debetur eisdem ut nemo qui non est cer-
 tus eos (vel eorum aliquem) defecisse debeat quodcumque dic-
 40 tum eorum (vel alicuius ipsorum) negare, contrarium sapiendo,
 aut aliquam assertionem alicuius eorum ad falsum aut perversum
 trahere intellectum antequam mentem et motiva eorum (vel ali-
 cuius eorum), si potest, viderit diligenter. Sed tantam reverentiam
 non tenemur doctoribus ab ecclesia minime approbatis necessario
 45 exhibere, praesertim cum studere in libris eorum, propter diver-
 sas opiniones inutiles et fantasticas ac vix opinabiles assertive
 vel opinative insertas in eis, impedimentum maximum praestet
 scientiae necessariae et utili ecclesiae Dei.

Discipulus: Dic qualiter respondetur ad allegationem sequen-
 tem.

50 **Magister:** Respondetur quod scripturae divinae principaliter
 discendae sunt a doctoribus ab ecclesia approbatis, et ab illis qui
 sunt veritatis et non propriarum opinionum amatores, qui in do-
 cendo in divinis literis et aliis scripturis authenticis ac rationibus
 irrefragabilibus, solam veritatem non inanem gloriam aut favo-
 55 rem cuiuscumque quaerentes, se fundare nituntur, parati opinio-
 nes proprias revocare si eas, per se vel per alios doctores vel
 discipulos excellentes vel parum intelligentes, cognoverunt ver-
 ritati quomodolibet adversari—non autem ab illis qui opiniones
 vel assertiones proprias vel sui ordinis, collegii, nationis, amico-
 60 rum vel adhaerentium aut faventium vel cuiuscumque personae
 qualitercumque coniunctae, relictis aut spretis opinionibus seu
 assertionibus aliorum verioribus vel probabilioribus, tenent aut
 defendunt vel teneri cupiunt aut defendi.

30 sapiendum] sapiendo Ly 32 perpenditur] Ly: propenditur Mz Fr Pz
 33 et] etiam Mz 38 eorum] vel *added* Pz 45 inutiles] indociles Pz Ly
 51 discendae] docendae Pz Ly 55 quaerentes] quaerens Fr, quaerentis Ly
 57 cognoverunt] cognoverint Pz Ly

48–49 sequentem: 3.20

Discipulus: Quid si aliquis superior vel praelatus voluerit cogere sibi subiectos approbare et tenere opiniones seu doctrinam alicuius doctoris ab ecclesia minime approbati? 65

Magister: Dicitur quod talis praelatus peccaret mortaliter et omnes consentientes sibi et faventes.

Discipulus: Numquid secundum opinionem istam artantes sibi subiectos ad defendendum opiniones doctoris vel doctorum huiusmodi sunt inter hereticos computandi, si inter opiniones illas aliqua in rei veritate scripturae divinae [TEXT?] repugnet, quamvis non patenter sed latenter? 70

Magister: Respondetur quod tales sunt haeretici reputandi, licet doctor tales opiniones inveniens possit a pravitate haeretica excusari—quia deceptus absque pertinacia opinionem suam, quae est in rei veritate haeretica, quamvis hoc nesciat, poterit divulgare. Sed poenis et statutis aut minis vel terroribus aut persecutionibus quibuscumque artantes seu cogentes sibi subiectos ad tenendum opinionem huiusmodi, et tali artationi seu coactioni consentientes, de pertinacia excusari non valent. De taliter enim artantibus seu consentientibus intelligi debet illud Urbani pape, quod habetur 24, q. 3, c. *Qui aliorum*, cum ait, “Qui aliorum errorem defendit multo amplius est damnabilior illis qui errant, quia non solum ille errat sed etiam aliis offendicula erroris praeparat et confirmat”, quantum in eo est cogendo alios per huiusmodi artationem seu obligationem errori pertinaciter adhaerere. “Unde quia magister erroris est”, per compulsionem huiusmodi, “non tantum haereticus sed etiam haeresiarcha dicendus est”. 75 80 85

Discipulus: Alias allegationes proseguere. 90

Magister: Ad aliam, quae accipit quod pro multitudine et maxime sapientum praesumendum est, respondetur quod non est semper pro multitudine sapientum taliter praesumendum ut in illis quae scientiae sunt aliquis multitudini [TEXT?] sapientum qui non sunt ab ecclesia approbati credere teneatur antequam invenerit per scripturas sacras aut rationem evidentem vel operationem miraculi aut per assertionem universalis ecclesiae quod eorum assertio sit consona veritati, licet pro eis taliter praesumere liceat 95

71 inter hereticos] heretici Pz Ly 71 si] sed Mz 72 repugnet] Fr: repugnat Mz, repugnant Pz Ly 79 artantes] arcetes Fr Pz Ly 82 pape] omitted Pz Ly 83 3] 4 Mz Fr 84 quia] qui Pz Ly 85 etiam] et in Mz Fr 94 sapientum] Ly: insipientum Mz Fr Pz 96 per] quia Mz Fr

100 ut eorum assertio minime reprobetur aut negetur nisi constiterit
quod obviat veritati.

Ad aliam, cum accipitur quod ille prudentiae suae innititur
qui ea quae sibi credenda vel tenenda videntur doctorum asser-
tionibus praesumit praeponere, secundum quod innuit Hierony-
mus Extra, *De constitutionibus*, c. *Ne innitaris*, respondetur quod
105 Hieronymus ibidem loquitur de decretis patrum qui fuerunt scrip-
tores scripturae divinae et de pluribus ab ecclesia approbatis, non
autem de aliis qui se invicem reprehendunt et reprobant, quia ad
illos non oportet regulariter recurrere—licet in casu aliquis tene-
atur quid senserint indagare: si enim dicant se opiniones suas a
110 scripturis accepisse divinis, non sunt opiniones huiusmodi repro-
bandae seu spernandae vel negandae ab eo qui non est certus eas
esse contrarias veritati, antequam motiva earum viderit diligenter;
si enim opiniones eorum fuerint catholicae et in sacris fundatae
scripturis, qui eas negaverit, praesertim assertores earum perse-
115 quendo vel persequentibus in hoc favendo, nolens motiva eorum
catholica, quamvis commode possit, legere vel audire attente, non
potest de pravitate haeretica excusari, quia talis errans non quaerit
cauta sollicitudine veritatem quando tenetur; quare est inter hae-
reticos computandus, prout insinuat Augustinus, ut habetur 24, q.
120 3, c. *Dixit Apostolus*. Et ita in casu non solum illi “in insipientia-
m” damnabilem “cadunt”—secundum Leonem papam, ut habetur
24, q. 3, c. *Quid autem iniquius*—“qui, cum ad cognoscendam
veritatem aliquo impediuntur obscuro, non ad propheticas voces,
non ad apostolicas literas, nec ad evangelicas auctoritates, sed
125 ad semetipsos recurrunt”, sed etiam illi qui ad dicta aliorum, qui
etiam non sunt ab ecclesia approbati vel etiam sunt ab ecclesiasti-
cis et clericis reprobandi erronee et iniuste, non recurrunt, et in casu
qui sic ad alios non recurrunt, eorum motiva legere negligentes,
suae prudentiae vel forsitan aliorum prudentiae erronee **[TEXT?]**

108–109 aliquis teneatur] tenetur quis Pz Ly 114 negaverit] negaverint Pz
Ly 114 earum] eorum Pz Ly 115 motiva] notitiam Pz Ly 116 catholica] catholicam
Pz Ly 116 attente] attendere Ly 117 errans] qui added Pz Ly 118 quare] quaerere
Pz Ly 119 computandus] computandum Mz 122 quid autem] quid autem
added Pz Ly 122 iniquius] quam added Pz Ly 122 cum] omitted Pz Ly
122 cognoscendam] cognoscendum Mz Fr 123 impediuntur] impeditur Pz
Ly 123 non] nec Mz Fr 124 non] nec Mz Fr 124 nec] non Pz Ly
127–128 et³ ... recurrunt] omitted Pz Ly

101 aliam: 3.30 119–120 col. 998 122–125 col. 998

innituntur. Non autem illi qui scripturas sacras et doctrinam sanctorum patrum et aliorum opiniones scrutantur sollicite, cum eas possunt habere, suae prudentiae reprehensibiliter innituntur, licet inventiones proprias validis munitas rationibus quorumcumque et quotcumque doctorum aliorum opinionibus qui non sunt ab universali ecclesia approbati praeponant. 130
135

Ad aliam allegationem, cum accipitur quod fide dignorum testimonio est credendum, respondetur quod fide dignorum testimonio in his quae facti sunt omnes credere debent, nisi sint aliqui qui sciant eos a veritate declinare. Sed in his quae scientiae sunt aut iuris aut peritiae non est necesse omnes credere testimonio fide dignorum, etiam qui nesciunt eos errare, nec quo ad omnia in quibus non errant: et hoc quia notum est quod vacantes scientiis, etiam doctores qui nullum falsum scienter assererent, errant in his quae scientiae sunt et artium, cum etiam peritissimi erraverint et multa in huiusmodi ignoraverint. 140
145

Ad ultimam dicitur per praedicta quod non omni experto in aliqua arte est credendum in omnibus, eo quod multorum non habet experientiam neque peritiam quae tamen spectant ad artem, et ideo potest in multis errare et sophisticis rationibus decipi.

---

130 innituntur] Ly: nituntur Mz Fr, innitantur Pz 135 praeponant] proponant Pz 143 errant] erant Pz 145 in] *omitted* Pz Ly 146 experto] experimento Mz Fr

---

136 aliam: 3.39 146 ultimam: 3.44

Capitulum 1

Discipulus: Postquam conferendo quaesivimus quae scripturae recipiendae sunt ad ecclesiastica dogmata confirmanda, ad principale revertamur intentum, an videlicet Christus de facto
5 constituerit beatum Petrum principem et praelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium. Circa quod diversas opiniones studeas recitare.

Magister: Una est opinio quod Christus de facto beatum Petrum non constituit principem et praelatum aliorum apostolorum
10 et universorum fidelium. Quod multis modis videtur posse probari.

Et primo quidem ostenditur quod nullus apostolus ex Christi ordinatione ceteris apostolis, nec quantum ad dignitatem sacerdotalem essentialem nec quantum ad aliquam aliam potestatem,
15 fuit superior. Quod videtur convinci ex Lucae 22 capitulo. Nam tribuens Christus apostolis potestatem ad eucharistiae sacramentum, inquit ad eos, “Hoc est enim corpus meum, quod pro vobis datur; hoc facite in meam commemorationem”, id est, hoc faciendi potestatem habete, proferendo tamen verba consimilia, quando actum hunc exercere debetis, videlicet, “Hoc est enim corpus
20 meum”. Nec dixit haec verba plus ad beatum Petrum quam ad alios. Non enim dixit ei Christus, “Fac et aliis apostolis sic faciendi potestatem tribuas”, sed dixit “Facite” in plurali et omnibus indifferenter.

25 Item, idem quoque per omnia sentiendum de claviarum potestate, sive his eisdem verbis tradita fuerit apostolis sive aliis aut alio tempore, ut his quae habentur Iohannis 20. Postquam enim

6–7 circa ... recitare] *omitted* Mz, *added* Mzm 8–10 una ... fidelium] *omitted* Mz, *added* Mzm 16 ad] *omitted* Pz Ly 16–17 sacramentum] Marsilius: consecrandae Ly, *omitted* Mz Fr Pz 20 enim] *omitted* Pz Ly 21 ad¹] *omitted* Pz 21 beatum] *omitted* Pz Ly 25 idem] Marsilius, Pz Ly: quod hoc Mz Fr 25 sentiendum] Marsilius: sciendum Mz Fr, faciendum est Pz Ly 26 tradita] traditae Ly 26 fuerit] fuerint Pz Ly 27 ut] de *added* Pz Ly 27 20] Marsilius, Fr: 10 Mz Pz Ly

17–18 Luke 22:19 27–31 John 20:21-3

Incipit liber quartus in quo una tantum questio principaliter tractatur, scilicet utrum Christus constituerit Petrum principem aliorum apostolorum vel non, et ponuntur diversi modi dicendi. Capitulum primum in quo ponitur prima opinio, scilicet quod Christus non constituit Petrum principem et praelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium, sed fuit equalis ceteris apostolis. Probat rationibus et auctoritatibus ad quas respondetur infra c. 25 Ly

Christus dixit apostolis, “Sicut misit me pater et ego vos mitto”,
 insufflavit et dixit eis, “Accipite spiritum sanctum; quorum re-
 miseritis peccata, remittuntur eis, et quorum retinueritis, retenta 30
 sunt”. Dixit ergo Christus, “Mitto vos, sicut pater me misit”. Nec
 dixit Petro aut alteri apostolo singulariter, “Mitto te sicut pater,
 etc., et tu alios mitte”. Nec rursus dicitur, Christus insufflavit
 “ei”, sed dixit “eis”, non uni per alterum. Nec dixit Christus ad
 Petrum, “Accipe spiritum sanctum et aliis postmodum tribue”, 35
 sed dixit “accipite” in plurali, ut indifferenter omnibus loquens.

Item, Apostolus ad hanc quaestionem diffiniendam, ut vide-
 licet nemo credat aliquem apostolorum habuisse praerogativam
 seu auctoritatem super alios, ipsam expresse removet a Petro, de
 quo fortasse videbatur hoc magis propter aliqua sibi a Christo 40
 singulariter dicta et quia senior ceteris erat. Unde 2 ad Galatas
 ait, “Mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt, sed
 econtra, cum vidissent quod creditum est mihi evangelium prae-
 putii, sicut Petro circumcisionis. Qui enim operatus est Petro in
 apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter gentes. Et 45
 cum cognovissent gratiam quae data est mihi, Iacobus et Cephas
 et Iohannes, qui videbantur columnae esse, dexteram dederunt mi-
 hi et Barnabae societatis”, etc. Qui ergo operatus fuit Petro in
 apostolatum, operatus fuit et Paulo; hic autem fuit Christus; ergo
 huiusmodi officium non suscepit a Petro, et similiter nec apostoli 50
 reliqui. Ubi in glossa secundum Augustinum hoc amplius expri-
 mens, inquit: “‘Illi qui videbantur esse aliquid’, scilicet Petrus
 et alii qui fuerunt cum Domino, ‘nihil contulerunt’, id est, addi-
 derunt, ‘mihi’, in quo patet quod non illis inferior sum, quia a
 Domino Deo perfectus sum ut nihil esset quod in collatione per- 55
 fectioni meae adderent”. Ecce quod Paulus non fuit inferior Pe-
 tro nec aliis. Consequenter ad hanc intentionem subiungit glossa,
 “‘Cum vidissent quod evangelium praeputii creditum est mihi’ ut
 fideli, ita principaliter, ‘sicut Petro evangelium circumcisionis’”.

31 dixit] dicit Ly 31 mitto] mittite Mz 32 mitto te] mittite Mz 41 2] Marsilius: ■
 1 Ww 43–44 praeputii] Marsilius: praeciputii Pz, gap Mz, omitted Fr
 45 et¹] omitted Fr Pz Ly 47 columnae] alumpni Mz Fr 50 suscepit] suscepit ■
 Mz 52 scilicet] sed Pz 53 est] omitted Ly 54 patet] Marsilius: omitted
 Ww 55 nihil] mihi Mz Pz 56 meae] omitted Pz Ly 57 aliis] Marsilius,
 Ly: alius Mz Fr Pz 59 ita principaliter] Marsilius: omitted Ww 59 evangelium] Marsilius: ■
 omitted Ww

15–36 Cf. Marsilius, II.xvi.2, pp. 337–8. 37–76 Cf. Marsilius, II.xvi.3, pp.
 338–40

60 Ecce quod aequè principaliter missus fuit Paulus quemadmodum
 et Petrus, et non a Petro aut apostolorum aliquo sed a Christo im-
 mediate. Quod amplius exprimens Apostolus eodem 1 capitulo
 sic ait, “Paulus apostolus non ab hominibus neque per hominem
 65 sed per Iesum Christum et Deum patrem”. Ubi glossa secundum
 Ambrosium: ““Paulus apostolus non electus vel missus ‘ab ho-
 minibus’, scilicet ab Anania, ut quidam dicebant, vel ab aliis, ut
 quidam ab apostolis electi et missi fuerunt”. Denique parum infra
 70 subdit secundum Augustinum: “Ceteri enim apostoli videbantur
 esse maiores quia priores, iste minimus quia novissimus. Sed inde
 apparet dignior, quia priores constituti sunt per Christum adhuc
 ex parte hominem, id est mortalem, novissimus vero Paulus per
 Christum iam totum Deum, id est ex omni parte immortalem, et
 Deum patrem qui hoc fecit per filium. Atque ut aperiret cur di-
 xerit ‘neque per hominem’, subdit ‘qui suscitavit eum a mortuis’.
 75 Et ita dignius constituit me per immortalem Christum quam alios
 per mortalem”.

Rursus, confirmans hoc, Apostolus eodem c. ait: “Notum enim
 vobis facio evangelium, fratres, quod evangelizatum est a me,
 quia non est secundum hominem; neque enim ego ab homine ac-
 80 cepti illud neque didici, sed per revelationem Iesu Christi”. Ubi
 glossa secundum Augustinum: “Notum enim vobis facio evan-
 gelium, fratres, quod evangelizatum est a me, quia non est per
 hominem docentem me vel mittentem. Et vere non est ab homi-
 ne. ‘Neque enim accepi illud neque didici ab homine’, ut homo
 85 eligeret me ad evangelizandum vel mihi iniungeret, ‘neque didi-
 ci’ ab homine docente me, ‘sed per revelationem Iesu Christi’”.
 Ecce quod neque Petrus neque alius apostolorum aut homo qui-
 squam elegit, misit aut iniunxit Paulo mysterium evangelii. Idem
 quoque iudicandum est de apostolis reliquis. Nullam ergo pote-
 90 statem, eoque minus coactivam iurisdictionem, habuit Petrus a
 Deo immediate super apostolos reliquos, neque instituendi eos in
 officio sacerdotali, neque segregandi eos seu mittendi ad officium

62 eodem] eadem Mz Fr 65 vel] neque Pz Ly 67 parum] patrum Pz
 68 enim] ei Ly 71 paulus] omitted Pz Ly 72 et] ut Pz 73 cur] Marsilius: ■
 cum Ww 77 ait] alt Ly 78–82 est ... est! Marsilius: omitted Ww
 84 illud] Marsilius: ab homine added Ww 84 ut] Marsilius: ubi Ww 85 neque] Marsilius: ■
 non Ww 87 neque! omitted Mz 87 apostolorum] omitted Pz Ly 89 iudicandum] Marsilius: ■
 videndum Ww 90 eoque] eo quod Mz, eo quia Fr

77–96 Cf. Marsilius, II.xvi.4, p. 340

praedicationis; nisi quod hoc sane concedi potest, ipsum fuisse priorem aliis aetate vel officio, fortasse secundum tempus aut apostolorum electione, qui eum propterea reverebantur merito; 95
quamvis hanc electionem ex Scriptura nemo convincere possit.

Adhuc ergo per signum ostenditur, quia beatum Petrum nullam sibi assumpsisse singulariter auctoritatem supra reliquos apostolos invenimus ex Scriptura, sed magis cum ipsis aequalitatem servasse. Non enim sibi assumpsit auctoritatem determinandi quae 100
dubia erant circa evangelii praedicationem quod pertinet ad doctrinam; sed quae dubia fuerunt in hoc, ex communi deliberatione apostolorum et aliorum fidelium magis doctorum determinabantur, non Petri aut alterius apostoli seorsum determinatione. Unde Actuum 15, dissensione orta inter praedicatores evangelii 105
an oporteret circumcidere incircumcisos fideles ad salutem aeternam consequendam, quibusdam dicentibus oportere, Paulo vero et Barnaba reclamantibus contra hoc, “convenerunt apostoli et seniores videre de verbo hoc”. Super quo locuti sunt Petrus et Iacobus non oportere, quorum sententiae seniores et reliqui consenserunt apostoli. Unde subditur infra: “Tunc placuit apostolis et senioribus cum omni ecclesia eligere viros et mittere Antiochiam”, etc., “scribentes per manus eorum”. Et fuit modus scribendi modo deliberandi conformis, et talis: “Apostoli et seniores fratres his qui sunt Antiochiae et Syriae et Ciliciae fratribus ex 115
gentibus, salutem”, etc. Simile etiam habetur infra eodem continuata sententia, cum dicitur: “Placuit ergo nobis collectis in unum eligere viros et mittere ad vos”. Et parum infra: “Visum enim est Spiritui Sancto et nobis nihil ultra imponere vobis oneris”. Non ergo determinavit Petrus supradicta dubia circa fidem de plenitudine potestatis. 120

---

94 aut] in *added* Ly 99 aequalitatem] aequalem Mz Fr 101 circa] Marsilius: **■**
omitted Ww 101 praedicationem] praedicatione Pz Ly 103–104 determinabantur] Marsilius: **■**
determinabant Ww 106 fideles] Marsilius, Ly: fide Mz Fr Pz 107 oportere] oportere **■**
Fr Pz 109 quo] quod Pz Ly 112–113 antiochiam] antiocham Pz Ly
113 etc] et etiam Mz Fr 114 modo] modus Mz Fr 114 talis] Marsilius,
Ly: tales Mz Fr Pz 115 ciliciae] ciliae Fr Pz Ly 116 simile] similiter Pz
Ly 116 etiam] *omitted* Ly 116 habetur] hoc *added* Ly 116 eodem] Marsilius: **■**
omitted Ww 117 in] ex Pz Ly 117 unum] Marsilius: nobis Ww 118 parum] post **■**
added Pz Ly 119 spiritui] spiritu Ly

Deliberavit ergo, dubium determinavit, elegit et scripsit fide-
 lium doctorum congregatio; hac etiam auctoritate validum fuit sic
 determinatum atque mandatum. Congregatio enim apostolorum
 125 amplioris fuit auctoritatis quam solus Petrus aut alter apostolus.
 Unde ab ipsa Petrum legimus missum in Samariam, ut apparet
 Actuum 8: “Cum igitur audissent apostoli quia recepit Samaria
 verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Iohannem”. Petrus er-
 go servavit aequalitatem cum ceteris apostolis iuxta praeceptum
 130 Christi, dicentis (Matthaei 23), “Nolite vocari rabbi. Unus est
 enim magister vester”, Christus, “omnes autem vos fratres estis”.
 Confirmatur autem sententia haec per Apostolum ad Galatas 2,
 ubi ait, “Ascendi autem secundum revelationem, et contuli cum
 illis evangelium quod praedico in gentibus”. Ubi glossa secundum
 135 Augustinum: “Et non didici ab illis tanquam maioribus”, a Petro
 scilicet, nec aliis principalioribus apostolorum, de quibus infra
 dicitur, “sed ‘contuli cum eis’ tanquam amicis et paribus”. Idem
 rursus infra eodem, cum dixit Apostolus: “Cum autem venisset
 Cephas Antiochiam in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat”,
 140 etc. Ubi glossa secundum Hieronymum: “Ipsi nihil mihi contu-
 lerunt, sed ego contuli Petro”; et subiungit consequenter, “‘Ego
 restiti ei’ tanquam par. Hoc enim non auderet facere nisi sciret
 se non imparem fore”. Ecce ergo quod Paulus fuit par officio et
 dignitate Petro, non inferior, licet Petrus fuerit aetate senior et
 145 tempore prior pastor.

Item Augustinus De quaestionibus novi et veteris testamenti,
 q. 44 ait, “Eodem die”, id est Penthecostis, “lex lata est quo et
 Spiritus Sanctus decidit in discipulos, ut auctoritatem caperent,
 et scirent evangelicum ius praedicare”.

150 Amplius, sicut Petrus Antiochiae legitur electus in episcopum
 per multitudinem, aliorum apostolorum confirmatione vel conse-
 cratione non indigens, sic et apostolorum reliqui praefuerunt in
 aliis provinciis absque Petri scientia, institutione vel consecra-

122 determinavit] Marsilius: *omitted* Ww 131 vos] *omitted* Ly 132 autem] *omitted* Pz Ly 133 ubi] Marsilius, Ly: Christus *added* Mz Fr Pz 137 dicitur] dicitur Mz Fr 137 tanquam] cum *added* Pz Ly 137 et paribus] Marsilius: operibus Mz Fr, *omitted* Pz Ly 139 antiochiam] antiocham Fr Ly 139 restiti] resisti Pz 140 nihil] *omitted* Mz Fr 143 par] pari Mz Fr 147 penthecostis] penthecostes Pz Ly 150 sicut] sicut Ly 150 antiochiae] antiochae Fr Ly 152 praefuerunt] profuerunt Mz Fr

122–145 Cf. Marsilius, II.xvi.6, pp. 342–3 130–131 Matthew 23:8 146–149 Cf. Marsilius, II.xvi.8, p. 344

tione aliqua; fuerant enim per Christum consecrati sufficienter. Propter quod similiter opinandum horum apostolorum successores non indignisse aliqua confirmatione successorum Petri: quoniam multi successores aliorum apostolorum fuerint electi et instituti episcopi rite, ipsorumque provincias sancte rexerunt, absque institutione vel confirmatione de ipsis facta per successores Petri. Et extitit hoc sic legitime observatum usque quasi ad tempora Constantini imperatoris, qui quandam praeeminentiam et potestatem tribuit episcopis et ecclesiae Romanorum super ceteras mundi ecclesias.

Item aequalitatem Petri et apostolorum signavit Apostolus ad Galatas 2, cum dixit: “Dexteram dederunt mihi”, etc., Iacobus, Petrus atque Iohannes “ut nos in gentes, ipsi autem in circumcisionem”. Dexteram societatis, ergo et aequalitatis, ut ex glossa secundum Augustinum satis ostensum est supra, quamvis in hoc dictum Apostoli sic sit apertum ut glossam non egeat. Quod etiam ex epistola Hieronymi ad Eliandrum patet cum dicit omnes episcopos “sive Romae sive” alibi “eiusdem sacerdotii atque meriti” seu potestatis a Christo collatae immediate.

Si autem beatus Petrus a quibusdam sanctorum princeps apostolorum scribatur, dictum est large ac improprie sumendo vocabulum principis, et nisi sic, aperte contra Christi sententiam et oraculum, ubi Matthaei 20 et Lucae 22 inquit, “Principes gentium dominantur eorum, vos autem non sic”. Ideoque dicendum, sic sanctos locutos fuisse non propter potestatem aliquam a Christo super apostolos sibi datam immediate, sed forsitan quia aetate senior, aut quia Christum prius est confessus fuisse verum Dei consubstantialem filium, vel quia fortasse fuit in fide ferventior atque constantior, aut quia cum Christo conversatus et frequentius vocatus in consiliis et secretis. Unde Apostolus ad Galatas 2: “Iacobus et Cephas”, id est Petrus, “et Iohannes videbantur columnae esse”, ubi glossa secundum Ambrosium: “Quia hono-

154 fuerant] fuerunt Pz Ly 158 provincias] rite et *added* Ly 160 quasi] *omitted* Ly 166 autem] aut Pz 167 ut] *omitted* Pz Ly 168 in] *omitted* Pz Ly 169 non] cum Mz Fr 171 romae] romanae Pz 174 sumendo] sumendum Mz Fr 176 oraculum] est *added* Ly 176 ubi] Marsilius: ut Ww 177 dicendum] est *added* Ly 177 sic] Marsilius, Pz, Ly: sit Mz Fr 178 fuisse] Marsilius: *omitted* Ww 181 fortasse] forte Pz Ly

168 supra: 1.134 150–172 Cf. Marsilius, II.xvi.9, pp. 344–6 176–177 Matthew 20:25–6, Luke 22:25–6

ratiores erant in apostolis, quia semper in secretis cum Domino fuerunt”.

Item, quod Petrus super apostolos nullam a Christo habuerit potestatem probatur auctoritate Christi potestatem huiusmodi interdicentis, et dicentis Matthaei 23: “Vos autem nolite vocari rabbi. Unus est enim magister vester, vos autem fratres estis omnes”.

Capitulum 2

[TEXT?] Magister: Praeter praedictas allegationes occurrunt aliae ad probandum quod Petrus non erat caput princeps et praelatus aliorum apostolorum. Eusebius enim Caesariensis talem superioritatem videtur negare a Petro et asserere quod fuerit inferior Iacobo fratre Domini. Dicit enim in lib. 2, cap. 1: “Iacobum, qui et Iustus cognominatus est ab antiquis, virtutum merito et insignis vitae privilegio, primum historiae tradiderunt suscepisse ecclesiae quae in Hierosolymis est sedem, sicut Clemens in sexto Dispositionum libro asserit dicens, ‘Petrus enim et Iacobus et Iohannes post assumptionem Salvatoris, quamvis ab ipso fuerint paene omnibus praelati, tamen non sibi vendicant primatus gloriam, sed Iacobum qui dicebatur Iustus episcopum apostolorum statuerunt’”. Ex quibus verbis colliguntur duo. Primum est quod Petrus non fuit praelatus a Deo omnibus aliis apostolis, cum in verbis **[TEXT?]** contineatur quod Petrus et Iacobus et Iohannes praelati fuerunt a Domino “paene omnibus”; ergo saltem Petrus non fuit praelatus Iacobo et Iohanni. Secundum est quod Iacobus per electionem Petri et Iohannis fuit praelatus factus aliorum apostolorum, et per consequens Iacobus fuit superior Petro tanquam episcopus Petri et aliorum apostolorum.

190 23] 22 Ly 191 rabbi] et *added* Mz 2 magister] Fr: *omitted* Mz, discipulus Pz Ly 2 allegationes] si *added* Ly 2 occurrunt] *occurrant* Ly 4 apostolorum] recita magister *added* Ly 4 enim] *omitted* Ly 8 historiae] Rufinus, Ly: historiam Mz Fr Pz 9 ecclesiae] ecclesiam Ly 9 in¹] Rufinus: etiam Ww 9 sedem] Rufinus: *gap* Mz, *omitted* Fr Pz Ly 10 dispositionum] Rufinus: disputationum Ww 11 fuerint] fuerit Pz 16 contineatur] Sc: et scripturis *added* Ww 16 iohannes] post assumptionem salvatoris *added* Pz Ly

173–192 Cf. Marsilius, II.xvi.10, p. 346-7 6–14 Rufinus, in *Eusebius Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz, Leipzig, 1903, p. 105

Capitulum 2 in quo probatur quod Petrus non erat caput et princeps aliorum apostolorum per auctoritates doctorum Ly

Item, in eadem Ecclesiastica Historia lib. 3, cap. 21, sic habetur: “In urbe Roma Clemens quoque tertius post Paulum et Petrum pontificatum tenebat”. Ex quibus verbis videtur haberi quod non plus erat pontifex in Roma Petrus quam Paulus. Idem videtur haberi lib. 4, cap. 5, ubi sic dicitur: “Romae autem vicesimo primo anno memorati principatus, sexto 21 annis ecclesiae gubernaculis functo, Thelesforus septimus ab apostolis subrogatur”. Et lib. 5, cap. 11, sic habetur: “Effloruit apud Alexandriam Clemens eodem vocabulo, quo et ille in urbe Roma apostolorum et successor et discipulus vocitatus”. Clemens ergo fuit successor apostolorum, et per consequens uterque apostolus eodem fungebatur officio quo et Clemens. Ergo **[TEXT?]** et Paulus fuit summus pontifex in urbe Roma.

Item, beatus Anacletus hoc sentire videtur, qui, ut legitur dist. 21, c. *In novo*, ait: “Hic ergo”, scilicet Petrus, “ligandi atque solvendi primus potestatem accepit a Domino, primusque ad fidem virtute suae praedicationis populum adduxit. Ceteri vero apostoli cum eodem pari consortio honorem et potestatem acceperunt ipsumque eorum principem esse voluerunt”. Item, beatus Cyprianus, ut habetur 24, q. 1, c. *Loquitur*, ait: “Hoc erant utique ceteri apostoli, quod Petrus fuit, pari consortio praediti et honoris et potestatis”. Ex quibus verbis tam Anacleti quam Cypriani videtur quod ceteri apostoli tam quantum ad honorem quam quantum ad potestatem pares fuerunt beato Petro. Ergo non fuit princeps eorum nec superior eis quoad officium et potestatem.

---

23 roma] romana Pz Ly 26–27 vicesimo primo] duodecimo Rufinus 27 sexto] Xysto Rufinus 27 21] duodecim Rufinus 29 5] Rufinus: 4 Ww 29 11] Rufinus Ly: 2 Ww 30–31 successor¹] successorum Mz Fr 33 et²] Ly: omitted Mz Fr Pz 36 atque] Fb: omitted Ww 37 accepit] illa added Pz, ille added Ly 37 a] omitted Pz 37 primusque] Fb: primumque Ww 38 adduxit] Fb: verboque instituit added Mz Fr, verbo instituit added Pz Ly 38 ceteri vero] ceterique Pz Ly 38–39 apostoli] apostolici Pz Ly 39 cum eodem] Fb: omitted Ww

---

23–24 Rufinus, in *Eusebius Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz, Leipzig, 1903, p. 237 26–28 Rufinus, in *Eusebius Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz, Leipzig, 1903, p. 307 29–31 Rufinus, in *Eusebius Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz, Leipzig, 1903, p. 453 35–40 col. 69 41–43 col. 972

Capitulum 3

Discipulus: Si alia est opinio circa istam materiam, ipsam cum suis motivis non differas pertractare.

Magister: Alia est opinio tenens quod Christus constituerit
 5 beatum Petrum caput, principem et praelatum aliorum apostolorum et quod Petrus fuit ipsis superior, quod multis modis ostenditur. Hoc enim ex verbis Christi quae recitantur Iohannis ultimo videtur posse probari. Ad Petrum enim Christus singulariter dixit, “Pasce oves meas. Pasce agnos meos”, ter replicans eandem
 10 sententiam, et per consequens, cum Christus non distinxit inter has oves et illas, primus et universalis pastor etiam apostolorum immediate a Christo beatus Petrus institutus fuisse videtur. Quod ibidem Chrysostomus expresse videtur asserere cum ait, “Eximius enim apostolorum erat Petrus, et os discipulorum, et
 15 vertex collegii. Unde et negatione deleta, committit ei praelationem fratrum”.

Discipulus: Ex his quae legi tam in historiis authenticis quam etiam in scripturis sanctorum patrum, quorum nonnullae sententiae in decretis habentur, mihi videtur quod omnium Christianorum,
 20 praesertim obedientium Romanae ecclesiae, fuerit communis sententia beatum Petrum fuisse institutum a Christo caput et principem apostolorum et etiam omnium fidelium. Quae tamen sententia his temporibus impugnatur, et ad motiva **[TEXT?]** quae in scriptura divina fundari **[TEXT?]** videntur ex intentione serius respondetur. Ideo ut mihi et aliis praebeatur occasio subtilius
 25 intuendi an priores fuerunt in hoc decepti, motiva praecedentium cum responsionibus modernorum quorundam propono tecum discutere diligenter. Responsiones eorum non truncate sed integre recitabo, et tunc indicabis quomodo vere et realiter aut apparenter seu sophisticè **[TEXT?]** valeant reprobari.
 30

9 ter] Marsilius: *omitted* Ww 14 eximius] Marsilius: ex Mz Fr Pz, rex Frm; *gap added* Mz Pz; ex numero Ly 15 deleta] Marsilius: debita Ww 15 committit] Marsilius: mittit Ww 22 apostolorum ... etiam] *omitted* Pz Ly 23–24 quae in] Ki: in quibus Ww 24 videntur] Ki: videtur Ww 26 fuerunt] fuerint Pz Ly 27 quorundam] quorum Pz Ly 29 indicabis] recitabis Pz Ly 30 valeant] Sc: valeat Ww

7–16 Cf. Marsilius, II.xxvii.2, p. 520

Capitulum 3 in quo ponitur secunda opinio de inaequalitate apostolorum, scilicet quod Christus beatum Petrum constituerit caput et principem aliorum apostolorum, quod probatur duabus auctoritatibus, quae solvuntur et solutiones confutantur c. 4 et 5 usque ad c. 10 Ly

Dicitur igitur ad motivum praescriptum quod sensus secundum glossam praeallegatorum verborum Christi, scilicet “Pascere oves meas”, etc., est quod “pascere oves est credentes ne deficiant confortare, terrena subsidia, si necesse est, subditis providere, exempla virtutum praebere, adversariis obsistere”, fidei scilicet, “peccantes corrigere”. Et subditur in glossa, “Et cum tertio audit a Petro se diligi, iubet pascere oves. Trinae negationi redditur trina confessio, ne minus amori lingua serviat quam timori.” Ex hoc autem non aliud convincitur nisi quod ipsum pastorem ovium Christus instituit. Non tamen ex hoc sequitur quod ipsum super reliquos apostolos praetulit **[TEXT?]** quantum ad auctoritatem vel dignitatem priorem. Nec rursus sequitur ex hoc, alios apostolos non fuisse institutos pastores. Oppositum enim utriusque consequentis iam dicti stat cum antecedente, videlicet cum sermone Christi praedicto. Testatur autem dictis quod ecclesia catholica cantat de omnibus apostolis indifferenter: “Vere dignum et iustum est, aequum et salutare, te quidem omni tempore suppliciter exorare ut gregem tuum, pastor aeternae, non deseras, sed per beatos apostolos tuos continua protectione custodias, ut eisdem rectoribus gubernetur quos operis tui vicarios eidem contulisti praesse pastores”. Ecce “apostolos” in plurali, “rectores”, “vicarios” et “pastores” per Christi collationem immediatam, non autem solum aliquem rectorem, vicarium aut pastorem constitutum per Christum.

Interroganti vero cur Christus hoc Petro singulariter dixerit, dicendum utique est quod Christus quandoque sermonem dirigebat ad hominem in persona propria, ut in remissione peccatorum, sanatione infirmorum et suscitatione mortuorum. Quandoque dirigebat sermonem ad alterum in personam omnium aut plurium, ut Iohannis 5 “Vade et amplius noli peccare... ne deterius tibi contingat.” Unde id officium Christus committendo Petro illi lo-

31 dicitur] magister dicitur Ly 34 confortare] Marsilius: confirmare Ww 35 fidei] Marsilius: fide Ww 37 trinae] Marsilius: ternae Ww 38 trina] trinae Ly 40 ovium] ?omnium Mz Fr 41 praetulit] praetulerit Pz Ly 41 quantum ad] Fr: quoad ad Mz, quoad Pz Ly 45 dictis] praedictis Ly 47 quidem ... tempore] Marsilius: domine Ww 50 eidem] eisdem Pz 57 ad hominem] Marsilius: *omitted* Ww 57 persona propria] personam propriam Ly 59 personam] persona Marsilius 61 id] Marsilius: idem Ww 61 illi] ille Ly

33–54 Cf. Marsilius, II.xxviii.8, pp. 537-8 55–78 Cf. Marsilius, II.xxviii.9, pp. 538-9

quebatur in persona omnium apostolorum, sicut met testatur hunc modum loquendi suum Marci 13, cum dixit, “Quod uni ex vobis dico omnibus dico”. Specialiter tamen ad Petrum sermonem direxit quia senior erat, vel quia charitate ardentior, vel ut significaret ecclesiae futurae quales debeant pastores institui—quoniam aetate maturi, ex qua signatur prudentia seu scientia, et charitate pleni, ex qua significatur cura et diligentia quas debent habere pastores; aut fortasse ne videretur abiectior relinqui, quia Christum negaverat. Quod sapere videtur glossa cum dicit, “Trinae negationi redditur trina confessio, ne minus amoris lingua serviat quam timori”. Hoc enim certissime constat quod omnibus Matthaei ultimo dictum est indifferenter, “Euntes ergo docete omnes gentes”, nec dixit Petro, “Vade et alios mitte”; in quo signavit omnibus auctoritatis aequalitatem, sicut etiam ex Matthaei 13 pridem induximus, dum ad eos inquit Christus, “Nolite vocari rabbi”, supple invicem aut unus super reliquum vel reliquos, “Unus est enim magister vester, vos autem omnes fratres estis”.

Aut dicendum est valde probabiliter atque secundum veritatem mihi videtur quod pro tanto dixit Petro, “Pasce oves meas”, ut sibi specialiter propter sui constantiam committeret populum Israel, qui “durae cervicis populus” fuit versus Deum, ut apparet Exodi 33, et inducit Apostolus per Ysaïam Actuum ultimo, et quoniam propter hunc populum convertendum et salvandum principaliter venerat Christus. Unde Matthaei 15: “Non sum missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel”—“non sum missus” principaliter, supple. Ideoque huius populi curam beato Petro specialiter commisisse videtur cum dixit, “Pasce oves meas”. Et videtur haec fuisse Apostoli aperta sententia, cum ad Galatas 2 dixit, “Cum vidissent quia creditum est mihi evangelium praeputii, sicut Petro circumcissionis”, etc., ubi glossa secundum Augustinum: “Cum

62 met] Marsilius, Mz: ipsemet Fr Pz Ly 63 marci] Vulg: mathaei Ww
69 videretur] tanquam *added* Pz Ly 69 abiectior] Marsilius, Fr Pz Ly:
abiectio Mz 70 dicit] dixit Mz Fr 75 ex] Marsilius, Mz: *omitted* Fr Pz
Ly 75 pridem] Marsilius: praedicto Ww 79 aut dicendum] audiendum
Pz Ly 81 specialiter] Marsilius: simpliciter Ww; sicut et Moysi *added*
Ly 83 et¹] ut Ly 85 christus] *omitted* Ly 86 perierunt] Vulg: pe-
rierant Ww 87 ideoque] ideo Pz Ly 87 huius] Marsilius: huiusmodi
Ww 88 haec] hic Pz Ly 89 aperta] aperte Ly 89 2] Marsilius: 1 Ww
91 glossa] *omitted* Ly

63–64 Mark 13:37 72–73 Matthew 29:19 75–78 Rather, Matthew 23:8
79–105 Cf. Marsilius, II.xxviii.9, pp. 539-40 85–86 Matthew 15:24

vidissent quod evangelium praepetii a Domino creditum est mihi
 ut fideli, ita principaliter ‘sicut et Petro’ evangelium ‘circumcisio-
 nis’. Christus enim dedit Paulo ut ministraret gentibus, qui etiam
 Petro dederat ut ministraret Iudaeis. Ita tamen dispensatio distri- 95
 buta est illis ut etiam Petrus gentibus praedicaret, si sic ex causa
 fecisset, et Paulus Iudaeis”. Nec video quod aliunde Paulus vel
 alter sanctus assumere potuerit populum Iudaicum specialiter et
 principaliter fuisse Petro commissum nisi ex eo quod Christus 100
 illi dixit, “Pasce oves meas”, cum dicat Paulus ad Galatas 2 sibi
 “creditum evangelium praepetii” quemadmodum Petro circumci-
 sionis. Si namque creditum erat evangelium universaliter Petro
 plus quam Paulo vel aliis apostolis, inconvenienter utique dixis-
 set Paulus verba praedicta; quinimo totus eius sermo praedictus
 fuisset inanis et comparatio quam etiam fecit in eo. 105

Ad glossam autem ex Chrysostomo sumptam datur una re-
 sponsio quae generalis est ad [TEXT?] illam et ad plures alias
 quae idem sonant. Dicitur igitur quod auctoritatem nullam essen-
 tialem (quam sacerdotalem isti vocant), neque accidentalem ali-
 quam pastoratus et excellentiam super reliquos apostolos Christus 110
 immediate Petro tradidit, sed ab illo et ceteris in invicem removit,
 ut alibi conantur ostendere per Scripturas et expositiones sancto-
 rum doctorum. Propter quod, ut dicunt, Christum et Apostolum et
 ipsorum quorundam (scilicet glossatorum) alibi dicta sequentes,
 declinant sententiam quam superinducta Scripturae loca et alia 115
 quaeque similia dicere videntur de tali primatu seu principalita-
 te, aliter quam alibi dicunt, scilicet 16 et 21 secundae dictionis
 sui operis, quoniam talis sententia nec est canonica nec canoni-
 cam sequitur; quinimo ipsorum aliqui oppositum dixerunt alibi
 exponendo Scripturam, ex propria sententia, [TEXT?] sequen- 120
 tes consuetudinem et magis attendentes quaedam dicta famosa
 quam verba Scripturae. Quis enim non admirabitur, contententi-
 bus apostolis quis eorum esset maior, Christum respondisse sem-

94–95 gentibus ... ministraret] *omitted* Ly 95 ministraret] ministret Pz
 96–97 ex ... fecisset] causam exegisset Ly 98 potuerit] poterit Pz Ly
 106 datur] *omitted* Pz 107 illam] Ki: illas Ww 109 accidentalem] Marsilius:■
 actualem Mz Fr Pz, auctoritatem Ly 111 in] Marsilius: *omitted* Ww 112 conantur] conatur■
 Pz 114 scilicet] et Pz Ly 117 16] 10 Ly 117 dictionis] editionis Ly
 120–121 sequentes] Ly: sequentis Mz Fr Pz 122–123 non ... quis] Marsilius:■
omitted Ww 123 maior] inter se discipulis quaerentibus *added* Ly

106 glossam: 3.13 108–133 Cf. Marsilius, II.xxviii.25-6, pp. 569-70

125 per inter ipsos aequalitatem et prioritatem auctoritatis ab ipsorum
 quocumque negasse, si intendebat beatum Petrum constituisse ip-
 sis principaliorem et caput? Quid etiam Christus non dabat reli-
 quis mandatum ut Petro subessent in officio pastorali ne tantum
 mysterium lateret eos et ipsorum successores quantum erat caput
 130 ecclesiae? Nusquam enim legitur in Scriptura tale mandatum fuis-
 se datum apostolis. Quomodo etiam dexteram dedit Petrus Paulo
 societatis? Immo mandatum dare debuit tanquam superior. Tota
 Scriptura, ubi tangitur materia haec, huius sententiae oppositum
 clamat aperte.

Capitulum 4

Magister: In verbis praescriptis non solum habetur quomo-
 do ad praeadductam allegationem tenentes sententiam contrariam
 satagunt respondere, sed etiam plures allegationes pro sententia
 5 contraria continentur. Et ideo si vis nunc omnia discuti, oportet
 me non [TEXT?] solum opponentis seu improbantis sed etiam
 respondentis personam assumere.

Discipulus: Et tu utrumque facias. Sic forsitan magnam par-
 tem istius materiae disseremus.

10 **Magister:** In verbis istorum duae responsiones principales ha-
 bentur, quarum prima in hoc principaliter videtur consistere, quod
 Christus illa verba, “Pasce oves meas”, dirigebat ad Petrum in
 persona omnium apostolorum, licet aliqua alia quasi incidentaliter
 videatur adiungere. Ideo primo ante omnia aliquas allegationes
 15 adducam quibus videtur posse probari quod Christus verba prae-
 dicta dirigebat ad Petrum in persona propria et non in persona
 omnium apostolorum.

Quod ostenditur primo sic. Verba per quae aliquis promovetur
 ad aliquam dignitatem vel officium ad illum cui dicuntur in pro-

124 aequalitatem] esse debere *added* Ly 126 quid etiam] Marsilius: quod
 enim Mz Fr Pz, denique Ly 128 quantum] Marsilius: quando tunc Ww
 130 datum] datis Mz 131 superior] quare *added* Ly 131–132 tota ...
 tangitur] Marsilius: *omitted* Ww 132 huius] Marsilius: huiusmodi Ww
 2 magister] discipulus Pz Ly 6 solum] Ly: *omitted* Mz Fr Pz 8 discipulus] *omitted* ■
 Pz Ly 9 disseremus] diceremus Mz Fr

11 The second answer is discussed below, capitulum 8.

Capitulum quartum responsionem ad praedictam Christi auctoritatem impu-
 gnat. Quodque predicta Christi verba Petro in persona propria et non aliorum
 dirigebantur tribus rationibus multisque sanctorum auctoritatibus amplissime
 probat Ly

pria persona, non in persona aliorum, diriguntur. Alioquin cum per verba aliqua aliquis instituitur in seculari vel ecclesiastica dignitate, omnes alii, praesertim eiusdem conditionis vel meriti, intelligerentur in eadem dignitate instituti: et ita si imperator per literas vel ore proprio talibus verbis vel consimilibus, “Instituo aut facio te ducem, comitem, iudicem aut advocatum talis vel talis regionis aut civitatis”, omnes alii intelligerentur instituti in eadem dignitate, et eadem ratione sic esset de institutione rectorum plebanorum et aliorum quorumcumque praelatorum ecclesiae sentiendum, quod quam sit absurdum nulli debet existere dubium, ut videtur. Sed per praedicta verba fuit in dignitate et officio pastoralis constitutus, sicut et praedicti opinantes concedunt cum dicunt quod ipsum pastorem omnium Christus instituit. Ergo illa verba dirigebantur ad beatum Petrum in persona propria et non in persona quorumcumque aliorum.

Amplius, si verba praedicta dirigebantur ad beatum Petrum in persona aliorum, aut ergo dirigebantur ad beatum Petrum in persona omnium aliorum fidelium, aut omnium aliorum presbyterorum, aut omnium aliorum apostolorum, aut omnium aliorum solummodo qui erant praesentes cum Christo et beato Petro. Primum non potest dici, quia tunc quilibet fidelis fuisset constitutus pastor ecclesiae. Nec isti possunt dicere secundum, cum dicunt quod ista verba dirigebantur ad beatum Petrum in persona omnium apostolorum, de aliis presbyteris nullam facientes ibidem penitus mentionem. Nec possunt dicere tertium, quod tunc fuisset data aliqua auctoritas beato Petro et ceteris apostolis super alios presbyteros, quod isti negant. Nec possunt dicere quartum, tum quia tunc non fuisset data eadem potestas sive auctoritas omnibus apostolis, cum non omnes fuerunt tunc praesentes (quia de apostolis solummodo erant praesentes Petrus et Thomas et duo filii Zebedei), tum quia tunc fuisset data maior potestas aliquibus aliis quam quibusdam apostolis, quia tunc erant alii praesentes, scilicet Nathanael et duo alii ex discipulis Christi, ut patet Iohannis 21.

26–27 instituti] institui Pz Ly 27 et] sic idem *added* Pz Ly 27 sic] *omitted* Pz Ly 30–31 officio] et *added* Ly 37–38 fidelium ... aliorum¹] *omitted* Pz; Christianorum aut in persona apostolorum et omnium presbyterorum aut tantummodo Ly 41 secundum] sed Mz 44 mentionem] mansionem Mz 45 beato] *omitted* Mz 47 tum] *omitted* Pz Ly 48 fuerunt] fuerint Pz Ly

55 Rursus, quod de uno conceditur de alio negatur (dist. 45, *Disciplina*; 1, q. 1, c. *Per Esaiam*), sicut quod de uno negatur de aliis conceditur (dist. 25, *Qualis*; 15, q. 3, [TEXT?] *De crimine*). Ergo, consimiliter, verba quae dicuntur uni ad alios minime diriguntur. Sed verba praemissa dixit Christus soli Petro. Ergo ad alios minime diriguntur, et per consequens non dirigebantur ad
60 Petrum in persona aliorum apostolorum.

Discipulus: Ista allegatio efficax non apparet, quia non est universaliter verum quod illud quod dicitur de uno de aliis negatur, cum secundum assertiones sanctorum patrum quod uni dicitur vel conceditur ad omnes extenditur (dist. 5, *Ad eius*; dist. 38, *Ignorantia*; 16, q. 1, *Praedicator*). Ergo illa verba memorata a beato
65 Petro ad alios debent extendi.

Magister: Respondetur quod verum est regulas praedictas non esse universaliter veras quin aliquando fallant, tamen illa regula, “Quod de uno dicitur de aliis negatur” in casu isto de beato Petro non fallit sed tenet. Cuius ratio assignatur, quia sicut quando
70 conceditur unum, conceduntur omnia consimilia, ut innuit beatus Gregorius prout habetur dist. 4, *Denique*, et notat glossa ibidem, et consimiliter omnia conceduntur quae sunt eiusdem censurae (Extra, *De exceptionibus, Cum inter*), tamen uno concesso non
75 conceduntur dissimilia nec illa quae non sunt eiusdem censurae: sic quod uni dicitur ad alios extenditur qui sunt eiusdem conditionis et est eadem ratio dicendi uni et aliis, et ita expedit ut dicatur aliis sicut uni, et ubi ad hoc quod aliquid intelligatur aliquibus dici non oportet ut illis explicite et nominatim aut aequipollenter
80 dicatur. Sed in proposito non fuit expediens ut in eadem dignitate constituerentur alii apostoli per illa verba Christi dicta beato Petro

55 negatur] conceditur Pz 56 conceditur] negatur Pz 56 de crimine] Sc: decimae Ww 65 verba] omitted Mz Fr 65 beato] omitted Ly 69 aliis] alio Pz Ly 75 conceduntur] omnia added Pz Ly 79 aut] et Ly 80 dicatur] dicantur Pz Ly 81 per] ideo Pz Ly 81 petro] omitted Mz

54–55 Cf. Gloss, s. v. meus non est, col. 218 55 Cf. Gloss, s. v. non aliis, col. 547 56 Cf. Gloss, s. v. negatur, col. 126 56 C. 16, q. 1, c. *Decimae* (c. 66) contains nothing relevant. The gloss negatur just cited refers to “16, q. 3, c. *De crimine*”, but *de crimine* is in *causa* 15, and there is nothing relevant in *de crimine*. However the gloss to the the next chapter, 15, q. 3, c. *Ex eo*, s.v. colligitur, col. 1074, reads: *Argumentum quod de uno negatur de aliis omnibus conceditur*. This is probably the reference intended. 64 Cf. Gloss, s. v. quod uni personae, col. 15 64–65 Cf. Gloss, s. v. ad Timotheum, col. 188 65 Cf. Gloss, s. v. multitudini, col. 1123 72 Gloss, s. v. alioqui, col. 13 74 c.f. Gloss, s.v. legitima, col. 840

in qua constituebatur [TEXT?] beatus Petrus, quia non fuit expediens ut essent plura capita universalis ecclesie. Ergo illa verba Christi nominatim dicta beato Petro non extendebantur ad alios.

Rursus, nullus, sicut tactum est supra, promovetur per verba aliqua ad aliquam dignitatem, nisi de ipso per ea fiat mentio specialis aut aequipollens speciali quo ad ipsum, quemadmodum, licet quod de iure communi conceditur uni intelligatur alii eiusdem conditionis esse concessum, tamen quod ex privilegio conceditur uni non intelligitur alii etiam eiusdem conditionis et meriti esse concessum nisi explicite hoc dicatur vel mentio etiam privilegii fiat de ipso (7, q. 1, *Petisti*, et 16, q. 1, *Hinc*). Sed per illa verba Christi tanquam per privilegium speciale fuit beatus Petrus ad dignitatem sublimatus. In ipsis autem nulla fit mentio de aliis apostolis. Ergo ad alios apostolos minime debent extendi. Ista responsio colligi potest ex glossa, dist. 5, super capitulum *Ad eius vero concubitus*, [TEXT?] quae ait in haec verba super verbo “uni”: “Ergo, quod uni conceditur per consequens aliis videtur esse concessum, sicut supra dist. 4 c. *Denique*, et hoc verum est ubi de iure communi aliquid conceditur; secus est si ex privilegio, ut 16, q. 1, *Hinc* et 7, q. 1, c. *Petisti*”. Ex praedictis convincitur quod sancti tractantes verba Christi praemissa et sententialiter et verbaliter asserentes per eadem verba specialiter soli Petro commissam esse Dominicanorum ovium curam rectum intellectum eorum et catholicum expresserunt, et quod alius intellectus ipsorum, nisi patenter distorqueantur, non solum contra ipsa sed etiam contra praecedentia et sequentia, si inspiciantur omnia diligenter, haberi non potest.

Sed ut liquido pateat, quod nonnullis apparet, quod ista fuit sanctorum sententia, de multis paucas eorum auctoritates adducam. Ait itaque sanctus Maximus episcopus in sermone de Petro et Paulo qui incipit “Gloriosissimos”: “Iam necessarium, carissimi, reor ut proprias eorum,” scilicet apostolorum Petri et Pauli,

82–84 in ... petro] omitted Pz Ly 82 beatus] Fr: omitted Mz 92 16] 6 Ly 92 hinc] huic Pz Ly 97 vero] omitted Mz Fr 97 quae] Ly: qui Mz Fr Pz 98 ergo] argumentum Gl 99 dist 4] Gl: omitted Ww 101 ut] et Pz Ly 101 16] 15 Ly 101 hinc] huic Pz Ly 101 7] 8 Ly 105 expresserunt] concesserunt Pz 109 apparet] apparet Ly 111 maximus] maximinus Pz 112–113 carissimi] PL: terminum Ww 113 scilicet] et Pz Ly

85 supra: 3.18 92 col. 574 92 col. 771; cf. gloss, s.v. sigillatim, col. 1107 96–101 Gloss, s. v. quod uni personae, col. 15 112–121 PL, vol. 57, cols. 392, 394

115 “specialesque virtutes, prout ariditas nostrae linguae ingeniique
tenuitas patitur, immo ut misericors Deus annuit, proloquamur.”
Et infra: “Hic est Petrus cui Christus ascensurus ad patrem pas-
cendas oviculas suas ovesque commendat, ut quos ille pietatis
miseratione redemerat hic fidei suae virtute servaret. Et recte sane
120 ei arbiter occultorum Dei filius pascendas oves suas tuendasque
commisit, cui noverat in nutriendo grege Dominico nec studium
deesse nec fidem”. Ex quibus verbis datur intelligi quod cum
sanctus ille primo dicat se velle proloqui proprias specialesque
virtutes apostolorum et postea in speciali de beato Petro prae-
scripta subiungat, ipse voluit quod oves Christi generaliter soli
125 Petro pascendae essent commissae per verba Christi praemissa.

Item, Gregorius super illud Iohannis 21, “Manifestavit se ite-
rum Iesus ad mare Tiberiadis”, ait: “Iam credo quod charitas ve-
stra advertat quid est quod Petrus rete ad terram trahit; ipsi quippe
sancta ecclesia est commissa; ipsi specialiter dicitur, ‘Simon Io-
130 hannis, amas me? Pasce oves meas’”. Ex quibus verbis colligitur
quod Petro in propria persona non aliorum dixit Christus, “Pasce
oves meas”.

Item, sanctus Leo papa in quodam sermone de ascensione Do-
mini qui incipit “Post beatam et gloriosam” ait: “Beato Petro apo-
135 stolo supra ceteros, post regni claves, ovilis Dominici cura man-
datur”. Ex quibus verbis datur intelligi quod per illa verba, “Pasce
oves meas”, Petro erat commissa cura totius Dominici gregis.

Item, Ambrosius in sermone qui legitur in festo sancti Petri ad
vincula ait: “Cum tertio interrogaretur a Domino, ‘Simon amas
140 me?’ respondit tertio, ‘Domine tu scis quia diligo te’, et ait Do-
minus, ‘Pasce oves meas’, et hoc tertio. Quod quidem, ut dictum
est, ad compensationem prioris fecit erroris. Qui enim Dominum
tertio negaverat tertio confitetur, et quotiens culpam delinquen-
do incurrerat totiens gratiam diligendo conquirat. Videte quali-

116 patrem] *omitted* Mz Fr 117 pietatis] pietate Pz Ly 118 miseracione] miseracioneque
Pz Ly 118 redemerat] PL, Ly: redimerat Mz Fr Pz 118 sane] *omitted* Pz
Ly 120 nutriendo] mittendo Mz Fr 121 verbis] *omitted* Pz Ly 128 trahit] PL:
omitted Ww 129 commissa] commissae Ly 134 beato] *omitted* Pz Ly
136 ex ... datur] *omitted* Pz Ly 138 petri] *omitted* Mz 140 tertio] PL:
omitted Ww 142 compensationem] PL: operationem Ww 142 fecit] PL:
profecit Ww 144 incurrerat] negaverat Mz Fr 144 conquirat] conquirerit
Pz

126–130 PL, vol. 76, col. 1185 134–136 PL, vol. 54, col. 395 139–148
Maximus, PL, vol. 57, col. 352; ascribed to Ambrose in some manuscripts

ter fletus profuit Petro. Antequam fleret lapsus est, et postquam 145
 fleuit electus est, et qui ante lachrymas praevaricator extitit post
 lachrymas pastor assumptus est, et alios regendos accepit qui
 prius seipsum non rexit”. Ex quibus verbis colligitur quod illa
 verba “pasce oves meas” dirigebantur ad beatum Petrum in per-
 sona propria, non aliorum, cum per ipsa ad regimen ecclesiae 150
 assumptus est et rector aliorum effectus: nemo autem per verba
 quae dicuntur alteri eligitur neque assumitur neque rector aliorum
 efficitur.

Praedictis beatus Gregorius super illud Matthaei 16, “Maria 155
 Magdalenae, Maria Iacobi”, etc., concordare videtur, pro ut habe-
 tur dist. 50, c. *Considerandum*, cum dicit, “Considerandum nobis
 est cur omnipotens Deus eum quem cunctae ecclesiae praeferre
 disposuerat ancillae vocem pertimescere et seipsum negare per-
 misit. Quod nimirum magnae actum esse pietatis dispensatione 160
 cognoscimus, ut is qui futurus erat pastor ecclesiae in sua culpa
 disceret qualiter aliis misereri debuisset. Prius itaque ostendit eum
 sibi, et tunc praeposuit ceteris”. Ex quibus verbis colligitur quod
 Petrus post passionem Domini cunctae ecclesiae praeferebatur a
 Deo, cum constet Deum illud quod de eo disposuerat implevisse.
 Non autem legitur quod Deus praetulerit eum cunctae ecclesiae 165
 nisi cum dixit ei Christus, “Pasce oves meas”. Ergo illa verba
 dirigebat ad eum Christus in propria persona et non in persona
 aliorum apostolorum.

Item, hoc Ambrosius, ut habetur dist. 50, c. *Fidelior*, testa- 170
 ri videtur, cum dicit: “Fidelior factus est Petrus postquam se fi-
 dem perdidisse deflevit, atque ideo maiorem gratiam reperit quam
 prius amisit. Tanquam bonus pastor tuendum gregem accepit”. Ex
 quibus verbis colligitur quod Petrus, postquam perdidit fidem, pa-
 stor gregis Dominici fuit effectus, sed non nisi tunc vel tunc po-
 stissime quando dixit sibi Christus, “Pasce oves meas”. Ergo tunc 175
 factus fuit pastor. Nemo autem sit pastor aut praelatus per verba
 quae in singulari dicuntur alteri. Ergo esto quod Christus fecisset
 alios apostolos pastores aequales Petro, saltem per illa verba quae

147 pastor] PL: *omitted* Ww 150 ipsa ... ecclesiae] *gap* Mz 161 ostendit] Fb: ■
 praeposuit Ww 163 a] *omitted* Mz Fr 166 nisi] *omitted* Mz Fr, *added*
 Frb 166 christus] *omitted* Pz Ly 170 dicit] dixit Pz Ly 172 amisit] et
added Mz Fr 178 illa] *omitted* Fr Pz Ly

180 in singulari dixit Petro dicens, “Pasce”—et non pascete—“oves meas”, nullus alius apostolus fuit factus pastor ecclesiae neque aequalis neque inferior Petro. Ergo illa verba dirigebat Christus ad Petrum in propria persona non in persona aliorum.

Hoc etiam Bernardus ad Eugenium Papam affirmat aperte, sicut postea apparebit. Qui etiam idem sentire videtur in quodam sermone “De septem panibus”, dicens: “Testis est et Petrus, cui post trinam negationem totius ecclesiae pastoralis cura commissa est”. Sed non nisi quando dixit sibi Christus, “Pasce oves meas”. Ergo illa verba dirigebat ad eum Christus in persona propria, non in persona aliorum.

190 Quod ex canonibus Paschasii papae, Extra, *De electione*, c. *Significasti*, et Innocentii tertii, Extra, *De maiori parte et obedientia*, c. *Solidae*, patenter habetur.

Capitulum 5

Discipulus: Allegasti contra illud in quo prima responsio supra capitulo 3 recitata fundari videtur. Ideo nunc tracta alia quae opinantes illi videntur asserere respondendo, per quae argumentum adductum evacuare et suam responsionem declarare nituntur.
5 Et primo incipias ab illo quod dicitur quod Christus tali modo loquendi usus est, quod scilicet aliquando aliqua verba dixit uni et tamen dirigebat ipsa ad illum cui loquebatur in persona aliorum, quod ipse testatur cum dicit Marci 13, “Quod vobis dico omnibus dico”.
10

Magister: Nonnullis apparet quod per illa quae dicta sunt in praecedenti capitulo intelligentibus patet aperte quomodo illud ad propositum nihil facit, quia verum est quod Christus aliquando tali modo loquendi usus est, quia interdum loquendo uni dirigebat sermonem ad alios, sed hoc non fuit nisi quando fuit eadem ratio
15

179 et ... pascete] *omitted* Fr Pz Ly 184 apparebit] patebit Pz Ly 185 et] *omitted* Pz Ly 188 verba] Christi *added* Pz Ly 188 dirigebat] dirigebantur Pz Ly 188 christus] *omitted* Pz Ly 190 quod] quia Mz 4 videntur] videtur Mz 4 quae] *omitted* Mz Fr 9 ipse] solus *added* Pz Ly 9 dicit] dixit Pz Ly 9 marci] Marsilius: mathaei Ww 9 vobis] uni Pz Ly

185–187 PL, vol. 183, col. 342 190–191 col. 49 191–192 col. 196 2–3 supra: 3.39 6 illo: 3.314b 9–10 Mark 13:37

Capitulum 5 ubi ad predictae responsionis declarationem respondet magister ostendens quando verba Christi uni dicta ad alios diriguntur et quando non Ly

dicendi aliquid uni et aliis. Quod accidit quando aliquis inducitur ad agendum vel non agendum aliquid, sive ad credendum vel non credendum aliquid, quod alii ita tenentur agere vel non agere, credere vel non credere, sicut ille cui dicitur in singulari et universaliter, ubi ille cui aliquid dicitur et alii consimiliter se habent, et habere debent sive tenentur se habere, ad illud quod dicitur. Quod veritatem habet in illo de quo praecesserat sermo Christi cum postea dixit Marci 13, “Quod autem uni dico omnibus dico, vigilate”. Ita enim indiguerunt et indigent alii viatores vigilare quando nesciunt quando Dominus veniet sicut apostoli. Sed quando alii non consimiliter se habent, vel non tenentur consimiliter se habere, ad illud de quo est sermo, tunc quod dicitur uni non propter hoc intelligitur aliis esse dictum. Non enim quando Dominus dixit Petro, “Vade ad mare et mitte hamum”, etc., omnes alii discipuli et apostoli qui hoc audierunt currere cum Petro tenebantur ad mare. Sic quando Christus dixit Petro, Iohannis ultimo, “Sequere me”, noluit ut Petrus intelligeret illud eodem modo esse dictum aliis sicut sibi. Propter quod interroganti Petro de Iohanne, “Domine, hic autem quid?” [TEXT?] respondit Iesus, “Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? Tu me sequere”. Sic dico non semper quod dicitur uni intelligitur aliis esse dictum. Quod non videtur veritatem habere quando aliquid dicitur uni ut praeficiatur aliis, sicut in proposito fuit.

Per praedicta patet, ut videtur quibusdam, falsum esse quod tamen post recitationem verborum Christi et glossae dicunt opinantes praefati, quod “ex hoc non aliud convincitur nisi quod ipsum pastorem Christus instituit. Non tamen ex hoc sequitur quod ipsum super reliquos apostolos ad auctoritatem vel dignitatem priorem praetulit. Nec rursus sequitur ex hoc alios apostolos non fuisse institutos pastores”. Errant aperte, quia etiam sequitur quod Christus Petrum pastorem instituit et quod constituit eum priorem auctoritate et dignitate apostolis aliis, quia per verba il-

16 dicendi] docendi Pz Ly 16 uni ... aliis] unum et alios Ly 21 sive] cum Mz Fr 23 marci] Marsilius: mathei Ww 24 enim] omitted Pz Ly 28 esse] omitted Pz Ly 34 autem] Vulg., Ly: omitted Mz Fr Pz, added Frb 34 respondit] Sc: ei added Ww 35 si] Vulg., Ly: sic Mz Fr Pz 37 quod] etiam added Pz Ly 38 aliis] alteri Pz Ly 39 falsum esse] omitted Mz Fr 41 quod¹] omitted Mz Fr 45 errant] enim added Pz Ly

23–24 Mark 13:37 29 Matthew 17:26 31–32 John 21:22 34–36 John 21:21-2 40 dicunt: 3.39

la Christus non constituit aliquem alium quam Petrum pastorem, sicut videtur aliquibus demonstrative probatum. Et etiam non distinxit inter oves has Christi et illas, ergo etiam super alios apostolos, qui erant oves Christi, constitutus fuit per illa verba beatus Petrus. Cum autem dicitur “nec rursus sequitur ex hoc alios apostolos non fuisse institutos pastores”, non errant si intelligantur verba sicut prima facie sonant, quia, non obstantibus verbis illis Christi, apostoli fuerunt constituti pastores per alia verba Christi; sed postea per illa verba dicta Petro singulariter, “Pasce oves meas”, subiiciebantur Petro, retenta auctoritate et dignitate aliis apostolis ante concessa a Christo.

Capitulum 6

Discipulus: Narrasti quomodo improbatur responsio antescrpta. Nunc narra qualiter respondetur ad illa quae in responsione eadem allegantur ad probandum aequalitatem aliorum apostolorum Petri.

Magister: Ad evidentiam illarum allegationum et multarum aliarum primo dicitur esse notandum quod Christus non sic commisit curam pastorem Petro super apostolos omnes et cunctos fideles ut ea quae ipse fecerat circa apostolos revocaret, vel potestatem revocandi, presertim absque causa iusta, Petro concederet, nec sic ut ab omni regimine et cura apostolorum et aliorum fidelium, etiam innotescente fidelibus, abstineret; quinimo voluit quod illa quae fecerat servarentur, et fidelibus saepe innotuit ipsum, post ascensionem suam, et postquam fecit Petrum vicarium suum, plura fecisse miraculose et potestative.

Per hoc dicitur ad illud quod allegatur de praefatione quae de apostolis legitur et cantatur, quod Christus apostolos in plurali rectores, vicarios et pastores constituit, non tamen per illa verba “Pasce oves meas” sed per alia: omnes tamen subdidit rectori, vicario et pastori supremo, scilicet Petro, quamvis hoc non dicatur

49 videtur] *omitted* Pz Ly 49 probatum] videtur *added* Ly 49 non] *omitted* Mz Fr 51 verba] id est *added* Mz Fr 6 evidentiam] evidentem Pz 8 curam] etiam Ly 9–10 circa ... presertim] revocandi potestatem Pz Ly 12 voluit] noluit Pz 14 suam] suum esse vicarium *added* Ly 15 potestative] erat fidelis *added* Mz Fr 16 hoc] quod *added* Mz Fr

52 dicitur: 3.42 3–4 eadem: 3.39 16 allegatur: 3.46

Capitulum 6 ad reliquas tres allegationes pro declaratione predictae responsionis tertio capitulo factas respondet Ly

in praefatione illa sed ex scriptura canonica, quae maioris auctoritatis habetur. Aliter dicitur quod Deus multa dicitur facere quae tamen facit mediantibus aliis. Et ideo cum in praefatione praescripta non dicatur quod Christus nullo modo mediate apostolos constituerit operis sui vicarios, ex ipsa inferri non potest quod non constituerit eos mediante Petro, et per consequens multo minus potest ex ea concludi quod non constituerit eos rectores, vicarios et pastores sub supremo pastore, vicario et rectore, scilicet Petro. 25

Ad aliam cum dicitur quod “omnibus Matthaei ultimo indifferenter dictum est, ‘Euntes ergo docete omnes gentes’, non dixit Petro, ‘Vade et alios mitte’”, respondetur quod auctoritas docendi data fuit omnibus apostolis immediate a Christo, nec alii apostoli eam habuerunt a Petro; sed ex hoc non sequitur quod non fuerint inferiores Petro. Constat enim quod in potestatibus secularibus multi inferiores imperatore aut rege dignitates obtinent seculares quas tamen ab isto imperatore aut rege minime habuerunt, sed a praedecessore receperunt; quo tamen non obstante, isto imperatore aut rege sunt inferiores et eidem sunt subiecti. Sic etiam praelati inferiores nonnulli veras habent ecclesiasticas dignitates, et tamen non a superiori superstite sed a praedecessore instituti fuerunt, nec alia institutione postea indiguerunt. Ergo multo fortius poterant apostoli alii auctoritatem docendi habere a Christo et non a Petro et tamen esse inferiores Petro. Et ideo, quamvis per illa verba quae dixit Iesus apostolis, “Euntes ergo docete”, etc., non possit probari quod Petrus fuit superior aliis apostolis, tamen ex hoc non sequitur quod Petrus non fuit superior sed par, quia superioritas eius ex aliis ostenditur, sicut probatum est. Quamvis ergo Christus non dixerit Petro, “Vade et mitte alios”, scilicet quando dixit apostolis, “Euntes ergo docete”, etc., tamen quando dixit sibi, “Pasce oves meas”, implicite dixit, “Mitte saltem alios” quos non misit specialiter Christus, quia concedendo sive imponendo sibi curam omnium generalem iniunxit simul ea sine quibus eadem cura salubriter geri non potest, quemadmodum 30 35 40 45 50

24 mediate] mediante Mz Fr 35 aut] et Ly 37–38 imperatore ... rege] imperatori aut regi Ly 39 ecclesiasticas] ecclesias et Pz Ly 43 inferiores] beatd added Pz Ly 44 docete] omnes gentes added Pz Ly 48 non dixerit] omitted Mz Fr 48 scilicet] omitted Mz Fr, sed Ly 49 docete] omnes gentes added Pz Ly

29 aliam: 3.72 29–30 Matthew 28:19

55 concesso principali omnia accessoria conceduntur, Extra, *De of-*
ficio et potestate iudicis delegati, Praeterea. Non ergo cum dixit
 Christus, “Euntes ergo docete omnes gentes”, significavit in om-
 nibus auctoritatis aequalitatem, sed solummodo docendi iniunxit
 officium, quod aequalitatem auctoritatis inter doctores non requi-
 rit.

60 Ad aliam vero, cum dixit Christus apostolis, “Nolite vocari
 rabbi”, etc, multipliciter respondetur. Uno modo quod hoc di-
 xit apostolis et aliis antequam aliquem ex eis praeficeret aliis in
 praelatum, quia hoc dixit ante passionem suam dum ipse et non
 alius erat praelatus fidelium. Aliter dicitur quod Christus verba
 65 sua ibidem de supremo et primo rabbi et magistro volebat in-
 telligi, ut scilicet praeter Deum seu Christum nullus primus et
 supremus rabbi, pater et magister fidelium putaretur. Neque enim
 Christus voluit ut quilibet fidelium eum qui genuit ipsum non ha-
 beret pro patre vel ipsum recusaret vocare patrem, sed voluit ut
 70 Deum superiorem patre carnali pro patre superiori et principa-
 liori haberet. Sic proportionaliter de rabbi et magistro dicendum
 videtur. Ad cuius evidentiam dicitur esse sciendum quod saepe
 moris est Scripturae aliquid negare ab aliquo cui primo et prin-
 cipalissime seu anthonomatice non convenit, licet secundario et
 75 non principaliter [TEXT?] seu anthonomatice de ipso dicatur. Sic
 enim dixit apostolis Matthaei 10, “Cum autem tradent vos, nolite
 cogitare quomodo aut quid loquamini”, et post, “Non enim vos
 estis qui loquimini sed spiritus Patris mei qui loquitur in vobis”,
 scilicet primo et principaliter, qui tamen secundario tanquam moti
 80 a principali erant qui loquebantur. Sic etiam dixit Christus, ut
 habetur Lucae 18, “Nemo bonus nisi solus Deus”, scilicet essen-
 tialiter et primo, et tamen angeli boni et beati in coelo atque iusti
 omnes sunt boni. Sic dicitur in proposito quod Christus in verbis
 istis solummodo voluit ut Deus et Christus principaliter et qua-

54 accessoria] antecessoria Pz 54 conceduntur] ?quod ceduntur Mz 54–55 officio] officium
 Pz 55 et ... iudicis] Fb: omitted Ww 55 delegati] Fb: delegatorum Ww
 55 praeterea] praecedente Pz Ly 58 quod] quia Mz Fr 61 hoc] hic ?Mz
 Pz 66 et] seu Pz Ly 73 aliquid] aliquod Ly 75 seu] Sc: omitted Ww
 78 mei] vestri Vulg. 80 qui loquebantur] omitted Mz Fr 81 lucae] act.
 Mz 81 18 ... bonus] gap Mz Fr, nemo bonus added Frm 82 tamen] atque
 Mz Fr, namque Frm 83 omnes] gap Mz, omitted Fr 84 ut] quod Pz Ly

54–55 Gloss, s. v. ex eo quod causa, col. 330 60 aliam: 3.76 76–78
 Matthew 10:19-20 81 Luke 18:19

si anthonomacice haberetur pro patre, rabbi et magistro et nullus 85
alius.

Capitulum 7

Discipulus: Numquid potest probari quod verba illa Christi non debent intelligi sicut ipsa praedicti opinantes intelligunt?

Magister: Videtur quibusdam quod sic. Dicunt enim quod ista allegatio et consimiles sunt similes illi allegationi in qua se fundant quidam haeretici, dicentes quod nulla ex causa licet iurare propter hoc, quod Christus dixit Matthaei 5, “Ego autem dico vobis, non iurare omnino”. Quia sicut illi dixerunt quod nulli in quocumque casu licet iurare propter praedictum praeceptum Christi, sic isti videntur dicere quod nullo modo est concedendum Christum instituisse aliquem apostolum superiorem aliis propter praedicta verba, quibus eis videtur aequalitatem iniungere. Sed sicut, non obstantibus verbis Christi praemissis de iuramento, licet in casu iurare, ita, non obstantibus verbis Christi illis quibus aequalitatem quandam fidelibus videtur imponere, licet vocari rabbi et magister et pater. 5 10 15

Primo igitur ostenditur quod intellectus quem praedicti opinantes videntur habere de praefatis verbis Christi non potest stare. Secundo explicabitur verus et catholicus intellectus illorum verborum, ut nonnullis apparet. Quod igitur Christus non intenderit illis quibus loquebatur per illa verba sic aequalitatem iniungere ut ab eis praesertim pro futuris temporibus omnem superioritatem excluderet multis apparet modis. Nam Christus dirigebat verba illa non solum ad apostolos sed etiam ad omnes suos discipulos, immo etiam ad turbas. Sic enim ibidem praemittitur, “Tunc locutus est Iesus ad turbas et ad discipulos suos dicens, ‘Super cathedram’”, etc.; sed non intendebat ab omnibus, saltem pro futuris temporibus, omnem inaequalitatem excludere: tunc enim numquam ex ordinatione Christi aliquis inter fideles fuisset superior aliis, et per consequens Petrus per ordinationem Christi 20 25 30

85 patre] parte Pz 7 dixit] dicit Mz 14 christi] *omitted* Pz Ly 18 potest] possit Pz Ly 23 apparet] *omitted* Mz Fr 25 praemittitur] promittitur Pz Ly 26 et] *omitted* Ly 28 inaequalitatem] Frb Ly: aequalitatem Mz Fr Pz; et superioritatem *added* Ly

2 verba illa: 3.76 7–8 Matthew 5:24 25–27 Matthew 23:1

Capitulum 7 in quo auctoritates in tertia allegatione tertii capituli exponuntur Ly

numquam fuisset superior quibuscumque, et ita non fuisset pastor quorumcumque constitutus a Christo, quod etiam opinantes praedicti negant. Et ita Christus aequalitatem omnimodam auctoritatis nec apostolis nec aliis tunc iniunxit.

35 Amplius, si Christus tunc apostolis aequalitatem auctoritatis iniunxit, ergo non licuit apostolis postea, contra idem praeceptum Christi, nec Petrum nec alium per se superiorem constituere, quod tamen isti negant, dicentes quod apostoli elegerunt et constituerunt Petrum superiorem se. Immo sequitur quod nec quibuscumque Christianis liceret aliquem super se eligere superiorem, cum Christus ibidem non ad solos apostolos sed etiam ad alios discipulos praesentes et futuros intenderit verba praedicta dirigere et utrosque instruere: tunc enim poterat Christus dicere illud quod dixit Marci 13, “Quod vobis dico omnibus dico”.

45 **Discipulus:** Forte dicerent isti quod licet Christus tunc apostolis iniunxerit aequalitatem auctoritatis, non tamen interdixit eis quin ex iusta causa possent postea aliquem super se constituere.

Magister: Istud quibusdam non placet. Nam si Christus non interdixit apostolis, et per consequens nec aliis, quin ex causa iusta possent supra se constituere superiorem, multo magis sibi ipsi non imposuit legem quin postea posset unum apostolum praeferre aliis. Ergo per illa verba quae dixit Matthaei 13 non potest ostendi quod postea Christus non praetulit aliis apostolis beatum Petrum, licet posset ostendi quod per illa verba quae recitat Matthaei [TEXT?] 28 non praetulerit eum aliis apostolis, quod conceditur a quibusdam.

Rursus, apostoli verba illa Christi sicut prima facie sonant non servabant quia sententialiter et vocaliter se vocabant et [TEXT?] reputabant se magistros et patres et rabbi. Ait enim Apostolus 1 ad Timotheum 2, “Veritatem dico non mentior doctor gentium”: si autem doctor et magister. Unde et 2 ad Timotheum 1 ait, “Ego praedicator et apostolus et magister gentium”. Et in eadem epistola vocat Timotheum “dilectum filium”: si autem Timotheus fuerit filius, ipse reputavit se patrem. Et eidem scribit capitulo

31–32 et ... quorumcumque] *omitted* Ly 42–43 dirigere] dirigere Pz 44 marci] Vulg: mathaei Ww 45 tunc] sic Pz Ly 50 possent] posset postea aliquem Pz Ly 50 supra] super Pz Ly 55 28] Ki (cf. 3.43): 23 Mz Fr, 13 Pz Ly 59 reputabant] Fr: reputaverunt Mz Pz Ly

44 Mark 13:37 52 Rather, Matthew 23:8, "Nolite vocari Rabbi" 59–60 1 Timothy 2:7 61–62 2 Timothy 1:11 62–63 2 Timothy 1:2 64–65 2 Timothy 5:1

5, “Seniorem ne increpaveris sed obsecra ut patrem”: ex quibus 65
 verbis colligitur quod licebat Timotheo vocare seniores patres, et
 tamen Christus dixit, “Patrem nolite vocare vobis super terram”.
 Et beatus Iohannes, 1 epistola sua, capitulo 2, ait, “Scribo vobis
 filioli”, et infra, “Et nunc filioli manete in eo”: ex quibus verbis
 colligitur quod licuit illis quibus scribebat beatus Iohannes vocare 70
 eum patrem. Sententialiter ergo apostoli vocaverunt se magistros
 et rabbi, quod nequaquam fecissent si Christus interdixisset eis
 talibus vocabulis se vocare, quia, si “non dubium est committere
 in legem eum qui verba legis amplexus contra legis nititur volun-
 tatem” (C. de legibus, 1), non dubium multo magis committit in 75
 legem qui tam mentem quam verba legis transgreditur. Nequa-
 quam igitur Christus omnimodam aequalitatem auctoritatis tunc
 apostolis pro temporibus futuris iniunxit.

Oportet ergo alium quam praedictum praemissorum verborum
 Christi quaerere intellectum. Ad quorum evidentiam dicitur esse 80
 notandum quod Christus omnia verba illa, “Nolite vocari rabi-
 bi”, “Patrem nolite vobis vocare super terram”, “Nec vocemini
 magistri”, dixit propter Phariseos et Scribas, qui ambitiosi digni-
 tatum erant et honorum et vehementes inanis gloriae amatores,
 qui propter huiusmodi omnia opera sua fecerunt. De quibus Sal- 85
 vator dicit ibidem, “Omnia vero opera sua faciunt ut videantur
 ab hominibus”, ubi eos de inani gloria aperte notavit. Quos etiam
 de ambitione notavit cum dixit, “Amant autem primos recubitus
 in coenis et primas cathedras in synagogis et salutationes in foro
 et vocari ab hominibus rabbi”. Dicitur igitur quod cum Christus, 90
 occasione vitiorum Phariseorum et Scribarum, scilicet inanis glo-
 ria et ambitionis, post verba praemissa de Phariseis et Scribis su-
 biunxit, dicens discipulis suis omnibus, “Vos autem nolite vocari
 rabbi”, etc., non aequalitatem auctoritatis discipulis suis iniunxit,
 nec etiam tunc interdixit omnem superioritatem, sed ipsos volens 95
 ad humilitatem inducere ambitionem et inanem gloriam dissua-

67 dixit] dicit Mz Fr 73 si] omitted Pz Ly 74 eum] omitted Pz Ly
 74–76 verba ... qui] omitted Pz Ly 76 mentem] muntem Ly 79 praemissorum] promissorum
 Ly 80 dicitur] dicitur Pz 83 magistri] magister Fr Pz 84 honorum] bonorum
 Pz 84 vehementes] vehementis Pz 87 hominibus] omnibus Mz Fr 88 ambitione] ambulatione
 Pz 88 primos] primus Mz Fr 90 ab] ob Pz Ly 90 hominibus] omnibus
 Pz Ly 93 dicens] dicit Pz Ly

67 Matthew 23:9 68–69 1 John 2:1, 2:28 73–75 Code, 1.14.5, p. 68
 81–83 Matthew 23:8-10 86–87 Matthew 23:5 88–90 Matthew 23:6-7

100 sit, prohibendo vel consulendo ne extra casum necessitatis (quae etiam utilitatem includit, ut notat glossa Extra, *De iureiurando, Et si Christus*), magisterium, immo quamcumque prelationem et superioritatem aut maioritatem, appeterent, vel etiam nominibus importantibus dignitatem aut superioritatem vocari gestirent. Quod non tantum per praecedentia in eadem serie sed etiam per sequentia potest patentius declarari, quia non magis interdixit cuilibet eorum omnem auctoritatem et superioritatem per illas negativas, 105 “Nolite vocari rabbi... nec vocemini magistri”, quam interdixerit eis subiectionem quae est respectu superioris [TEXT?] auctoritatis per verba sequentia cum dixit, “Qui maior est vestrum erit minister vester”. Sed per illa verba noluit indicare quod maior inter eos deberet esse subiectus aliis tamquam praelatis. Ergo per alia 110 verba, scilicet per negativas, noluit eis omnimodam aequalitatem auctoritatis iniungere, sed ipsos ad humilitatem contra ambitionem et inanem gloriam incitare. Propter quod post omnia verba praescripta subiunxit, “Qui autem se exaltaverit humiliabitur”.

Capitulum 8

Discipulus: Discute secundam responsionem quam saepe dicti asserunt opinantes.

5 **Magister:** Illa responsio consistit in hoc quod per illa verba, “Pasce oves meas”, specialiter beato Petro propter sui constantiam commissus fuit populus Israel, qui durae cervicis fuit versus Deum. Sed nonnullis videtur quod haec responsio oppositum illius quod tenet patenter concludit. Nam si per illa verba, “Pasce oves meas”, commissa fuit Petro cura populi Israel et Christus 10 in illis verbis inter has oves et illas de populo Israel non distinguit nec aliquas oves exceptit, ergo omnium ovium Israel fuit cura commissa beato Petro. Inter oves autem Israel praecipue fuerunt apostoli. Ergo per illa verba fuit commissa cura reliquorum apostolorum beato Petro.

---

99 quamcumque] quantumcumque Pz 103 patentius] patentibus Mz Fr 106 superioris] superiorum Pz Ly 106–107 auctoritatis] Ki: auctoritate Ww 109 tamquam] *omitted* Ly 110 negativas] negativa Ly 1 8] 4 Pz 11 exceptit] accepit Pz

---

98–99 Gloss, s.v. necessitas, col. 822 107–108 Matthew 23:11 113 Matthew 23:12 2 secundam: cf. 4.79 5 John 21:17

Capitulum 8 ubi impugnatur secunda responsio tertio capitulo posita Ly

Discipulus: Forte responderent opinantes praedicti quod, licet 15
 Christus in illis verbis, “Pasce oves meas”, non distinxit inter
 has oves et illas nec aliquas tunc exceperit, tamen alibi distinxit
 et aliquas, scilicet apostolos, manifeste excepit. Tunc enim vide-
 tur apostolos excepisse quando eos misit sicut Petrum et eandem
 potestatem dedit eis quam dedit Petro, cum dixit omnibus, ut ha- 20
 betur Matthaei 18, “Quaecumque alligaveritis super terram”, etc;
 et [TEXT?] cum dixit eis, ut habetur Iohannis 20, “Sicut misit
 me pater, et ego mitto vos”, et post, “Accipite Spiritum Sanctum
 quorum remiseritis peccata remittuntur eis et quorum retinueritis
 retenta sunt”; et cum omnibus dixit Matthaei ultimo, “Euntes ergo 25
 docete omnes gentes baptizantes eos in nomine patris”, etc. ; et
 cum omnibus dixit, ut legitur Marci ultimo, “Euntes in mundum
 universum praedicate evangelium omni creaturae. Qui crediderit
 et baptizatus fuerit salvus erit”, etc. In omnibus his videtur Chri-
 stus apostolos ab aliis fidelibus ovibus distinxisse et eos a potesta- 30
 te Petri penitus exemisse, quia cum verba illa, “Pasce”, etc., dicta
 Petro fuerint generalia et “generali deroget speciale”, Extra, *De*
rescriptis, c. 1, sequitur quod illis verbis generalibus dictis Petro
 derogatum est specialiter quoad apostolos, quibus Christus de-
 dit specialiter potestatem eandem quam Petro, sicut per praedicta 35
 patet, ut videtur.

Magister: Haec responsio impugnatur, quod licet Christus de-
 derit ceteris apostolis aliquam potestatem specialem, numquam
 tamen concessit eis potestatem generalem vel aequalem potestati 40
 Petri. Verbo enim generaliori usus est in praeficiendo Petrum, sci-
 licet verbo pascendi, quod communius est quam verbum docendi
 vel baptizandi aut aliud tale, quibus verbis usus est in concedendo
 potestatem aliis apostolis. Et ideo quamvis aliquando distinxit
 Christus inter apostolos et alias oves suas ac ipsos quoad aliquid
 exemerit aliquo modo a potestate Petri, tamen quando dixit Petro, 45
 “Pasce”, etc., ipsum praeficiendo omnibus, non distinxit inter ip-
 sos et alios. Et ideo ipsos non exemit nec manere exemptos voluit

18 excepit] exceperit Ly 19 excepisse] accepisse Pz 20 dixit] dicit Pz
 22 cum] Sc: tamen Ww 23 et post] omitted Pz Ly 25 ergo] omitted Pz
 Ly 27 marci] Vulg: matthei Ww 32 generali] generale Fr Ly 32 speciale] speciali
 Ly 38 ceteris] omitted Pz Ly 39 potestati] potestate Pz 42 quibus] qualibet
 Mz, qualibus Fr 43 potestatem] in added Pz Ly 44 quoad] ad Mz Fr

21 Matthew 18:18 22–25 John 20:21-3 25–26 Matthew 28:19 27–29
 Mark 16:15-16 32–33 col. 16

50 seu liberos a potestate Petri, nisi quantum ad illa quae expressit in
 concedendo eis potestatem specialem. Propter quod non fuerunt
 exempti a potestate Petri, nisi quantum ad officium praedicationis,
 baptizandi, ligandi et solvendi a peccatis, et si qua alia Christus
 expressit quando eis contulit aliquam potestatem. Cum ergo dicis
 quod mandatum speciale derogat generali conceditur, quantum
 ad ista quae exprimuntur in speciali mandato, non quantum ad
 55 alia. Et ideo mandatum datum apostolis de baptizando, praedi-
 cando, docendo, solvendo et ligando derogabat mandato illi do-
 to Petro, “Pasce oves meas”, quantum ad illa solummodo quae
 Christus iniunxit apostolis. Et tamen non in casu omni, quia si in
 huiusmodi excessissent, ratione delicti etiam quoad illa fuissent
 60 subiecti Petro, quia exempti ratione delicti sortiuntur forum, et
 “privilegium meretur amittere qui permissa sibi abutitur potesta-
 te” (Extra, *De regularibus*, c. *Licet*, et 11, q. 3, *Privilegium*).

Discipulus: Ista impugnatio contra veritatem militare videtur,
 quia apostoli non solum fuerunt praedicatores et doctores habentes
 potestatem baptizandi, ligandi et solvendi, sed etiam fuerunt
 65 a Deo consituti pastores, teste Apostolo, qui ad Ephesios 4, lo-
 quens de Christo, ait, “Et ipse dedit quosdam quidem apostolos,
 quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem
 pastores et doctores”. Ex quibus verbis colligitur quod Christus
 70 ita constituit alios apostolos pastores sicut Petrum, et per conse-
 quens vocaliter vel sententialiter ita dixit cuilibet alii apostolo,
 “Pasce oves meas”, sicut Petro. Ex quo concluditur quod omnem
 potestatem importatam per verbum pascendi dedit aliis sicut Pe-
 tro, quia talem potestatem nullis magis dedit quam apostolis. Ergo
 75 apostoli eandem auctoritatem habuerunt in omnibus cum Petro.

Magister: Huic obiectioni tuae respondetur quod Christus,
 qui etiam nunc ecclesiam non desinit invisibiliter gubernare se-
 cundum Apostolum, quosdam mediante Petro constituit pastores.
 Nec apostolus dicit quod Christus dedit absque ministerio Petri
 80 quosdam pastores, sed quod dedit pastores, quia dedit eos me-
 diante ministerio et auctoritate Petri, quod verum est.

49 propter quod] propterea Pz Ly 53 generali] hinc quod Mz Fr 53 conceditur] in
 generali added Mz Fr 58 in²] omitted Pz Ly 62 et] omitted Mz Fr
 64 solum] solummodo Pz Ly 66 qui] omitted Pz Ly 66 4] Vg: 3 Ww;
 ubi added Ly 67 quidem] ?quidam Pz 68 vero] autem Pz Ly 68 alios
 autem] et alios Pz Ly 78 mediante] immediate Mz Fr, mediate Frb

61–62 col. 576 62 col. 660 66–69 Ephesians 4:11

Capitulum 9

Discipulus: Dic nunc breviter quomodo respondetur ad auctoritatem Apostoli et glossae quae adducuntur ad probandum aequalitatem specialiter beati Pauli ad Petrum.

Magister: Ad omnes illas auctoritates respondetur per ea quae dicta sunt prius, quia licet alii apostoli a beato Petro non fuerint constituti a Christo pastores universalis ecclesiae nec super universalem ecclesiam habuerint potestatem eandem quam habuit Petrus, tamen beatus Paulus officium praedicationis habuit immediate a Christo. Quod officium antequam vidisset Petrum vel Petrus sciret ipsum fuisse conversum exercuit, quia de ipso scribitur Actuum 9, “Surgens baptizatus est et cum accepisset cibum confortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci per dies aliquot et continuo ingressus Paulus in synagogis praedicabat Iesum quoniam hic est filius Dei”. Et quod tunc nullam auctoritatem habuerit praedicandi a Petro videtur per illa quae sequuntur cum dicitur, “Cum autem venisset in Hierusalem temptabat iungere se discipulis et omnes timebant eum, non credentes quod esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad apostolos, et narravit illis quomodo in via vidisset Dominum et quia locutus est ei et quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu”.

Quod autem dicit Apostolus sibi creditum esse evangelium praeputii sicut Petro circumcisionis, dicunt quidam hoc non esse dictum ab Apostolo quia Paulus fuerit tantum doctor et praedicator gentium, Petrus solummodo Iudaeorum, cum hoc scripturae canonicae repugnare apertissime videatur. Uterque enim auctoritatem et potestatem habuit praedicandi tam praeputio quam circumcisioni, hoc est tam gentibus quam Iudaeis, et aliquando uterque praedicavit utrisque. Et de Paulo quidem manifeste patet Actuum 9 [TEXT?] et 13 et 14 quod praedicavit Iudaeis; quod

8 habuerint] habuerunt Mz Fr 10 petrum] ipsum Pz Ly 11 exercuit] excircuit Pz 14 et] quod added Pz Ly 14 synagogis] synagogas Mz 23 dicit] dixit Pz Ly 27 videatur] videantur Fr Pz 30 quidem] quidam Fr Pz 31 et¹] Kn: 7 Ww

3 adducuntur: 3.89 6 [WHERE?] prius: perhaps 1.37 12–15 Acts 9:18-20 16–22 Acts 9:26-27 23 dicit: 3.89 31 Acts 9:20, 13:5, 14:1

Capitulum 9 in quo respondetur ad auctoritates ex Apostolo et glossa adductas supra capitulo tertio huius Ly

autem fuerit etiam doctor gentium ipse in epistolis suis asserit, quod etiam de ipso apostolica testatur historia. De Petro etiam patet idem: praedicavit enim Iudaeis, ut ex multis locis liquet, qui in gentibus, scilicet Cornelio et aliis, sicut patet Actuum 10, praedicavit. Sed ideo dicit apostolus sibi creditum esse evangelium praeputii et Petro circumcisionis quia Paulus magis erat intentus conversioni gentium et Petrus conversioni Iudaeorum. Ita ut saepe et in diversis provinciis praedicaverit dumtaxat Iudaeis teste Eusebio in Ecclesiastica Historia, qui libro 3, c. 2, ait: “Petrus Pontum et Galathiam, Bithuniam, Capodociam ceterasque confines provincias Iudaeis dumtaxat praedicans circumnisse deprehenditur”. Et tamen sibi licebat gentibus praedicare quemadmodum Paulo fuit licitum praedicare Iudaeis, quod glossa quam praedicti opinantes in responsione nunc tractata adducunt asserit manifeste, dicens: “Ita tamen dispensatio distributa est illis ut etiam Petrus gentibus praedicaret si causa fecisset et Paulus Iudaeis”, quod etiam ex Ecclesiastica Historia asserente quod Petrus et Paulus Romanam fundaverunt ecclesiam, sicut postea dicetur, colligitur evidenter. Cum autem dicit glossa ista evangelium praeputii “ita principaliter” esse creditum Paulo sicut evangelium circumcisionis Petro, respondetur quod hoc dicit glossa propter hoc, quod Christus immediate credidit Paulo officium praedicandi et sine Petro, ita quod officium praedicandi non habuit a Petro; et tamen Paulus quodammodo erat subiectus Petro, etiam quantum ad praedicationis officium, quia si in officio sibi a Christo commisso excessisset fuisset corrigendus a Petro.

Cum autem accipitur in responsione praefata quod nec Paulus nec alter sanctus potuerit aliunde assumere populum Iudaicum specialiter et principaliter fuisse Petro commissum nisi ex eo quod Christus illi dixit, “Pasce oves meas”, respondetur quod Paulus plura dixit de Christo et apostolis quae ex canonicis novi testamenti scripturis non accepit. Dixit enim 1 ad Corinthios

33 de ipso] ipse de Pz 34 in] omitted Pz Ly 38 conversioni²] omitted Pz Ly 41 ceterasque] cetera sed Ly 43 tamen] cum Mz Fr 44 paulo] paulus Mz Fr 47 fecisset] fuisset Fr, exegisset Pz Ly 49 postea] post Pz Ly 49 dicetur] diceretur Mz Fr 53 credidit] tradidit Ly 58 responsione] ratione Ly 63 dixit] dicit Mz Fr

40–43 Rufinus, in *Eusebius Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz, Leipzig, 1903, p. 189 45 adducunt: 3.95 49 postea: Not found. See above, 2.22. 50 dicit: 3.93 57 corrigendus: cf. 8.59 58 accipitur: 3.97 63–65 1 Corinthians 15:6

15, “Deinde visus est”, scilicet Christus, “plusquam quingentis simul”, et ut legitur Actuum 20, “Beatius est magis dare quam accipere”, et tamen ista in scripturis novi testamenti prioribus non habentur. Sic etiam potuit dicere de beato Petro, tanquam ille qui gestorum Petri pro magna parte habebat notitiam, quod sibi erat creditum evangelium circumcisionis quamvis nec ex illo verbo, “Pasce oves meas”, nec ex aliquo alio quod aliquis [TEXT?] scripserit ante eum, [TEXT?] acceperit. 65 70

Capitulum 10

Discipulus: Quia sicut antea dixi, multi vel omnes tenentes Christum constituisse beatum Petrum caput et principem aliorum apostolorum per illa verba Christi, “Pasce oves meas”, hoc principaliter probare conantur, ideo illa verba volo adhuc amplius 5 discuti, ut melius intelligam veritatem eorum. Videtur igitur primo quod, sicut alii innuunt, per illa verba probari non potest quod beatus Petrus fuerit constitutus princeps et praelatus quorumcumque, quia verbis et exemplis et etiam subsidio corporali potest quis pascere alios quamvis super eos nullam habeat auctoritatem omnino. Ergo per hoc quod dixit Christus Petro, “Pasce”, etc., nullam ei auctoritatem super alios pascendos commisit omnino. 10

Magister: Videtur quampluribus quod ista responsio minime satisfacit. Nam sicut in concessione beneficii vel privilegii concessio indefinite et simpliciter facta intelligitur generaliter (Extra, *De privilegiis, Quia circa*), sic etiam commissio potestatis vel officii indefinite et simpliciter facta debet intelligi universaliter—ut scilicet omnia intelligantur esse concessa seu commissa quae non sunt prohibita, et de quibus est eadem committendi vel concedendi ratio, et de quibus non est verisimile seu probabile quod committens seu concedens ea in speciali minime commisisset seu concessisset; quia qui nihil excipit et potuit excipere 15 20

65 20] 2 Pz 65 beatius] beatus Pz Ly 69 nec] *omitted* Mz Fr 71 scripserit] Sc: acceperit Ww 71 acceperit] Sc: scripserit Ww 12 pascendos] pascendo Pz Ly 14 vel] *omitted* Pz Ly 17–18 universaliter] *omitted* Mz Fr 20 ratio] *omitted* Mz Fr 22 qui] quia Mz; *omitted* Pz

65–66 Acts 20:35 2 antea: cap. 3 6–7 primo: cf. 3.31 15–16 col. 865; cf. gloss, *Casus*, col. 1825

Capitulum 10 ubi iterum pertractantur verba Christi quae dixit ad Petrum pasce oves meas Ly

25 totum concessisse seu commisisse videtur, ut sacri canones protestantur. Sed Christus in verbis illis, “Pasce oves meas”, aliquid importatum per verbum pascendi commisit beato Petro et iniunxit. Ista autem commissio seu iniunctio indefinite et simpliciter facta fuit. Ergo omnia intelliguntur esse commissa quae non inveniuntur prohibita, et de quibus est eadem ratio committendi, de quibus non est verisimile seu probabile quod ipsa committens in
30 speciali minime commisisset.

Sed per verbum pascendi non solum importatur pascere alios verbo et exemplo ac subsidio corporali, sed etiam potestative et cum auctoritate, praesertim secundum quod verbum pascendi in scripturis sacris et expositionibus sanctorum patrum accipitur. Quod copiose possit ostendi, sed sufficiat pauca adducere. Ait itaque Ezechiel, immo Dominus per Ezechielem prophetam, 34 capitulo, dicens: “Vae pastoribus Israel qui pascebant semetipsos”, et post, “Quod infirmum fuit non consolidastis, et quod aegrotum non sanastis, quod confractum non alligastis, et quod
40 abiectum est non reduxistis, quod perierat non quaesistis”. Errantes autem oves ad gregem reducere, perditas quaerere et reportare inventas spectat ad potestatem habentem super oves. Et veritas ipsa, ut habetur Iohannis 10, ait: “Qui autem intrat per hostium, pastor est ovium. Huic enim ostiarius aperit, et oves
45 vocem eius audiunt, et proprias oves vocat nominatim, et educit eas. Et cum proprias oves emiserit, ante eas vadit: et oves illum sequuntur”. Ex quibus verbis Christi ac aliis quae sequuntur, colligitur quod pastor fidelium Christi pastori ovium irrationabilium quantum ad officium assimilatur. Sed ille ex officio aliquam
50 habet superioritatem et potestatem super oves Domini sui. Ergo etiam pastor ovium Christi, quae sunt fideles, ex officio potestatem et auctoritatem habet super easdem. Quod in expositionibus et assertionibus sanctorum patrum tam patenter invenitur quod hoc probare per ipsos videtur omnino superfluum. Ergo Christus

---

24 aliquid] ad Mz 28 committendi] committenda Mz 33 auctoritate] pertinent
importantur added Mz Fr 35 possit] posset Pz Ly 37 34] Vulg, Fr: 83
Mz Pz, 88 Ly 41 ad ... perditas] omitted Pz Ly 45 et²] omitted Pz
47 sequuntur¹] sequitur Pz Ly 49 assimilatur] assimilatur Pz 53 patenter] et
evidenter added Pz Ly 54 ergo] omitted Mz Fr

23–24 See gloss, Extra, *De iure patronatus*, *Ex literis*, s.v. non excepto, col. 1320; Extra, *De translatione*, *Inter corporalia*, s.v. non invenitur, col. 215
36–40 Ezechiel 34:2 43–47 John 10:2-4

sibi per verba illa, “Pasce oves meas”, aliquam potestatem super 55
 oves suas beato Petro commisit: praesertim cum non inveniatur
 prohibuisse sibi omnem penitus potestatem et auctoritatem; fuit
 etiam eadem ratio concedendi sibi auctoritatem aliquam et po-
 testatem super [TEXT?] oves et committendi sibi pascere oves
 Christi bonis verbis et exemplis, quia ita indigebant rectore et 60
 potestatem habente super ipsas sicut indigebant pastore qui ae-
 dificando eas bonis verbis et exemplis Christi oves pavisset; et
 ideo non est verisimile nec probabile quod talem potestatem si-
 bi in speciali minime concessisset. Ex quibus relinquitur quod
 Christus aliquam potestatem concessit per illa verba concessit et 65
 commisit beato Petro.

Capitulum 11

Discipulus: Hic possem allegando ex dictis infirmare quod
 Christus omnem etiam potestatem, ac plenitudinem potestatis ta-
 lem qualem papae attribuit prima sententia supra primo huius 1
 c. recitata, super oves suas commisit Petro, ex quo illa commis- 5
 sio fuit indefinite et simpliciter facta; sed de hoc postea conferam
 tecum. Ideo ad aliam allegationem ad probandum quod per illa
 verba, “Pasce”, etc., Christus non constituit Petrum superiorem
 aliis apostolis me converto. Videtur itaque quod saepe indefini-
 ta non aequipollet universali sed potest verificari etiam pro uno 10
 singulari. Cum ergo Christus indefinite dixerit, “Pasce”, etc., hoc
 potest intelligi de aliquibus ovibus, absque hoc quod intelligatur
 de omnibus, et per consequens absque hoc quod intelligatur
 de apostolis. Non ergo per illa verba potest ostendi quod beatus
 Petrus fuit superior reliquis apostolis. 15

Magister: Putant quidam quod huic allegationi potest facili-
 ter responderi. Nam licet tam in iudicatis quam in aliis non sem-
 per verbum indefinite prolatum generaliter debeat intelligi, tamen
 quando alicui committitur potestas super aliquos, verbum indefi-
 nite prolatum generaliter debet intelligi, ut nullus tunc intelligatur 20

59 oves¹] Fr: omnes Mz Pz Ly 61 pastore qui] *omitted* Mz Fr 62 eas] *omitted*
 Pz Ly 62 christi ... pavisset] *omitted* Mz Fr 2 hic] ?sic Pz 4 supra] *omitted*
 Pz Ly 6 fuit] *omitted* Pz Ly 6 facta] est *added* Pz Ly 12 ovibus] et
added Pz, etiam *added* Ly 17 aliis] *gap added* Mz 20 debet] debeat Ly

14 de apostolis: cf. 8.12

Capitulum 11 in quo iterum pertractantur verba eadem in precedenti capitulo
 improbata Ly

exceptus nisi per alia possit probari exceptus. Cuius ratio assignatur, quia, sicut iudices non debent esse incerti, quia de similibus simile iudicium est habendum, ergo quando committitur potestas seu praelatio alicui super aliquos per verbum indiffinite prolaturum, quemadmodum nec procuratores nec tutores nec arbitri (sicut testantur leges tam canonicae quam civiles, et ratio hoc suadet), ita et praelati et subditi non debent esse incerti; immo omnes quibus idem est commune debent intelligi, nisi aliunde possit ostendi quod aliqui sint excipiendi. Aliter enim subditi in illo casu essent incerti. Ergo per illa verba, “Pasce oves meas”, omnes fideles Christi debent intelligi ne oves pascendae a Petro sint incertae, nisi de aliquibus aliunde ostendatur quod sint exceptae. Quod de apostolis ostendi non potest, sicut dicunt multi respondentes ad omnes allegationes quibus ostenditur quod apostoli erant a potestate Petri excepti.

Capitulum 12

Discipulus: Allegationem qua probatur quod Petrus fuit superior ceteris apostolis per hoc quod Christus sibi dixit, “Pasce oves meas”, diffuse tractavimus, ideo ad allegationem aliam pro assertionem eadem te converte.

Magister: Hoc tali modo probatur. Christus singulariter dixit Petro, “Ego dico tibi quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalent adversus eam; et tibi dabo claves regni coelorum”, etc. Per quae verba Christus expresse videtur pronunciasse beatum Petrum futurum caput et fundamentum ecclesiae, praesertim mortuo Christo.

Discipulus: Quidam praecedens motivum nituntur repellere etiam ad hoc; tali modo respondent, dicentes caput et fundamentum ecclesiae unicum esse et fuisse ordinatione immediata Dei, et hoc Christum, apostolorum vero neminem, etiam in absentia

24 per ... indiffinite] *omitted* Ly 24 per verbum] prove Pz 24 prolaturum] tantum
 indefinite debet intelligi *added* Ly 12 quidam] quod Mz Fr 15 vero] uno
 Mz Fr

25–26 Cf. gloss, Extra, *De arbitris*, *Innotuit*, s. v. legali, col. 517 6–11 Cf. Marsilius, II.xxvii.2, p. 519 7–9 Matthew 16:18-19 13–44 Cf. Marsilius, II.xxviii.5, pp. 532-4

Capitulum 12 Principatum Petri super alios probat per hec verba tu es Petrus et super hanc etc. cuius contrarium arguitur auctoritatibus et rationibus ad quas respondetur capitulo 18, 19 and 20 Ly

Christi, quemadmodum per scripturam indubie (ut dicunt) convincunt, prout recitatum est supra primo huius c. 3. Cum igitur dicitur, “Super hanc petram”, etc., dicunt secundum glossam et asserunt, “‘Super hanc petram’, id est super Christum in quem credis”. Ubi glossa interlinearis addit, “‘Tu es Petrus’, id est a me petra, ita ut mihi retineam fundamenti dignitatem”. Petrum autem vocavit eum Christus, id est constantem in fide. Quod isti non negant, qui et dicunt quod esto quod aliis constantior et merito perfectior, non propter hoc dignitate prior, nisi tempore forte. Quod confirmatur per Augustinum dicentem in libro *Retractationum*: “Dixi in quodam loco de apostolo Petro quod in illo tanquam in petra aedificata sit ecclesia. Sed scio me postea saepissime sic exposuisse quia a Domino dictum est, ‘Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam’, ut super hunc intelligeretur quem confessus est Petrus, dicens, ‘Tu es Christus filius Dei vivi’, ac sic Petrus ab hac petra appellatus personam ecclesiae figuraret, quae super hanc petram aedificatur. Non enim dictum est illi, ‘Tu es petra’, sed ‘Tu es Petrus’. Petra autem erat Christus, quem confessus est Simon, sicut ei,” Christo scilicet, “tota ecclesia confitetur, dictus est Petrus”. Et potest huius ratio assignari secundum scripturas, quoniam Petrus, quamdiu viator extitit, errare potuit et peccare per sui arbitrii libertatem; unde Christum negasse legitur et quandoque ad veritatem evangelii ambulasse non recte. Tale autem non poterat esse fundamentum ecclesiae, sed ille solus fuit Christus, ut apparet 1 ad Corinthios 3, qui aberrare non potest, eo quod ab instanti suae conceptionis impeccabilis fuerit confirmatus. Unde Apostolus, ubi supra: “Fundamentum autem aliud nemo ponere potest, praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus”.

Et quod addebatur, “Tibi dabo claves regni coelorum”, nullam Petro super reliquos apostolos auctoritatem tribuit, quoniam

16–17 convincunt] coniungunt Mz Fr 17 huius] huiusmodi Mz 20 interlinearis] Marsilius (cf. 19.6): nihil Ww 22 eum] Marsilius: *omitted* Ww 22 fide] fidem Mz Fr 23 constantior] fuerit *added* Pz Ly 29 ut] et Pz Ly 31 sic] CCSL: si Ww, Marsilius 34 ei] Marsilius: a Mz Fr, enim Pz Ly 35 potest] de *added* Pz Ly 35 huius] Marsilius: haec Mz Fr, hoc Pz Ly 41 impeccabilis] Marsilius: etiam peccabilis Mz, inpeccabilis Fr, etiam Pz Ly

17 primo huius c. 3: incorrect. The text of Marsilius reads “16 et 22 huius”, i.e. Defensor II.xvi and xxii. 25–35 Augustine, *Retractationes* CCSL, 57, p. 62 40 1 Corinthians 3:11 42–44 1 Corinthians 3:11 45–78 Cf. Marsilius, II.xviii.6, pp. 534–5 45 Matthew 16:19

hanc eandem iudiciariam potestatem ceteris apostolis tribuit secundum Hieronymum et Rabanum, quorum glossas alibi inducunt; amplius, quoniam Christus potestatem clavium illi non videtur tradidisse per haec verba—inquit enim, “Tibi dabo”, quod sonat futurum, non dixit, “do”; sed Iohannis 20 indifferenter omnibus dixit, “Accipite Spiritum Sanctum, et quorum remiseritis peccata”, etc. Esto tamen quod Petrus his verbis potestatem hanc recepisset, non concluditur ex hoc nisi quod tempore prius fuerit pastor institutus. Et quod illi singulariter has tradidit Christus claves, significare voluit ecclesiae unitatem in fide, ad quam fideles invitavit Christus per singularem clavium traditionem sive promissionem, ut glossa dicit. Vel fortasse quia Christum Dei filium esse primum constanter et manifeste confessus est, primum tempore dotatur clavibus et honoratur, aut honorari promittitur, ut sic etiam confitendi Christum palam et constanter per huiusmodi praemium vel promissum ceteris praeberetur exemplum. Non tamen propter hoc convincitur ipsum fuisse ceteris dignitate seu auctoritate priorem, quamvis hoc plures glossatorum dicere videantur a se, non habentes hoc a scriptura. Signat autem infallibiliter (ut dicunt) eos verum dicere evangelii series quae habetur Matthaei 20 et Lucae 22, ubi Christus, quaesitum hoc aperte definiens, dixit nullum ipsorum esse superiorem aliis. Facta enim erat contentio inter eos quis eorum esset maior; et idem habetur Matthaei 23, ad quos sic inquit Christus: “Vos autem”, invicem supple, “nolite vocari rabbi; unus enim est magister vester; omnes autem vos fratres estis”, id est aequales. Non ergo exceptit aliquem. Et est mirandum si magis credere debeamus auctoritati glossae quam Christi, quicumque fuerit ille glossator, etiam sanctus, et maxime cum hoc non dicat tanquam glossator sed proprio sensu. Series enim scripturae tam manifesta est quod glossa non eget. Amplius, glossatores ipsi oppositum dicunt, exponentes apostolum ad Galatas 2. Haec est **[TEXT?]** eorum responsio. Quam incipe improbare, et qualiter ad motiva quae pro se ad-

49 quoniam] *omitted* Ly 60 promittitur] Marsilius: permittitur Ww 63 convincitur] convincuntur ■ Pz 65 signat] significat Pz Ly 66 evangelii series] *omitted* Ly 72 exceptit] excedit ■ Pz Ly 73 mirandum] Marsilius (cf. 20.40): miraculum Mz, mirum Fr, ridiculum Pz Ly 73 si] quod Pz Ly 78 haec] hoc Pz 78 eorum] Ki (cf. 21.31): priorum Mz Fr, prior Pz Ly 79 incipe] niteris Pz, nitaris Ly

ducit valeat responderi, secundum aliquorum opinionem, studeas enarrare. 80

Capitulum 13

Magister: Sunt quidam qui praedicta opinantes, quo ad totam interpretationem seu expositionem praescriptorum verborum Christi, specialiter de temeritate et praesumptione nituntur argue- 5
re, quia esto (ut dicunt) quod praecise per illa verba, “Tu es Petrus”, etc., nude intellecta, non posset patenter contra protervos ostendi quod Petrus erat superior aliis apostolis, tamen per ipsa et alia verba scripturae canonicae et expositiones seu assertiones probatorum virorum probari potest quod illa verba Christi sic debent intelligi ut credatur per ipsa tunc primatus super omnes fideles fuisse Petro promissus. Et esto quod non esset necesse credere 10
viris, quantumcumque probatis, post scriptores scripturae canonicae in his quae purae sunt scientiae seu peritiae, tamen omnino esset temerarium reputandum tam probatis viris, praesertim illis qui discipuli apostolorum fuerunt a quibus intellectum scripturae canonicum audierunt vel vicini apostolorum operibus extiterunt, absque infallibili probatione contradicere, quoquomodo intellectum contrarium affirmando. **[TEXT?]** Quamvis enim, ut leges civiles astruunt et glossa 24, q. 1, super c. *Pudenda* notat, “Nihil est ita indubitatum quin sollicitam recipiat dubitationem” et 20
etiam contradictionem, et ideo contra multorum verborum scripturae sacrae catholicum sensum multa possunt obiici et adduci etiam apparenter (nam secundum beatum Clementem, **[TEXT?]** ut recitatur dist. 37, c. *Relatum*, “Sunt multa verba in scripturis divinis quae possunt trahi ad eum sensum quem sibi unusquisque 25
praesumpserit”), tamen hoc fieri minime debet, quia, ut dicit ibidem beatus Clemens, “Ex ipsis scripturis sensum capere veritatis oportet, et ideo oportet ab eo scientiam discere scripturarum qui eam a maioribus secundum veritatem sibi traditam servat, ut ipse possit eam quam recte suscepit competenter asserere”. **[TEXT?]** 30

18 quamvis] Ki: quam Mz Fr, quia Pz Ly 20 sollicitam] solitam Mz Fr
21 ideo] non Mz Fr 24 ut] Ly: etiam Mz Fr Pz 25 possunt] possent
Pz Ly 28 scripturarum] Fb: *omitted* Ww 30 suscepit] suscipit Pz Ly
30 asserere] et *added* Pz Ly

19–20 Gloss, col. 1401 24–30 col. 139

Capitulum 13 assertoris oppositi eius quod capitulo 12 in principio dictum est improbat Ly

Oportet ergo asserere intellectum verborum Christi cum dixit, “Tu es Petrus”, etc., qui accipi ex scripturis potest ut eas intelligunt praecipue viri probati qui eum a maioribus, et praecipue ab apostolis, didicerunt. Et esto, sicut tactum est, quod non esset
 35 simpliciter necessarium credere eis, tamen horribilis et omnino stulta esset temeritas contradicere ipsis, maxime absque infallibili ratione quae etiam adversarios et viros intelligentes aperte convinceret. Cum autem predicti opinantes contra intellectum memoratorum verborum Christi a viris probatis, etiam aliquibus
 40 qui apostolorum discipuli extiterunt et ab eis in scripturis divinis edocti fuerunt, etc. **Hic deficit aliqua pars huius capituli**

Capitulum 14

Discipulus: Circa responsionem praedictam, quam allegando esse temerariam ostendisti, nitaris nunc probare circa intellectum illorum verborum Christi, “Tu es Petrus”, etc., quod credere tenemur aliis quam scriptoribus scripturae canonicae.
 5

Magister: Hoc ut quibusdam apparet tali modo probatur. Fide dignis viris omni exceptione maioribus est credendum in his quae vocaliter seu sententialiter cognovisse se asserunt per se ipsos vel per alios quibus credere tenebantur, seu quae dicuntur tanquam a se cognita altero modorum illorum. Talia enim taliter cognita, quamvis ad ea quae scientiae sunt valeant pertinere, tamen aliquo modo **[TEXT?]** etiam spectare possunt ad ea quae facti sunt, vel saltem cognitio qua asseruntur cognosci inter ea quae facti sunt computari potest. In his autem quae facti sunt fide dignis viris est
 10 credendum, ut probatum est 3 huius c. 22. Aliter enim pro veracibus et fide dignis minime haberentur, quod irreverentia damnable non careret. Sed fide digni viri omni exceptione maiores sententialiter asserunt se, non per ratiocinationem vel studium seu
 15

31 oportet ... asserere] Sc: *omitted* Ww 31 dixit] dicit Mz Fr 32 qui] quae Mz Fr 32 ut] et Mz Fr 33 eum] eam Mz Fr 35 tamen] ?cum Mz Pz 38–41 cum ... fuerunt] *omitted* Ly 39 a] *omitted* Mz Fr 39 etiam] et Pz 41 etc ... capituli] *omitted* Pz, Ly 2 circa] contra Mz Fr 4 quod] *omitted* Mz Fr 4–5 tenemur] teneamur Mz Fr 8 se²] *omitted* Pz Ly 10 cognita¹] tanquam added Mz Fr 12 etiam] Ki: autem Mz Fr; *omitted* Pz Ly 17 exceptione] acceptione Mz

2 praedictam: 12.13 ff 15 See 3.1 *Dialogus*, 3.22; see also 3.23.48

Capitulum 14 pertractat intellectum verborum Christi, scilicet tu es Petrus etc., quomodo per ea Christus principatum super alios apostolos Petro tradiderit Ly

meditationis virtutem, sed per seipsos vel alios quibus credere tenebantur, cognovisse praedicta verba Christi, “Tu es Petrus”, etc., sic debere intelligi ut per ea intelligatur primatus super apostolos et omnes alios fideles fuisse beato Petro datus vel commissus a Christo. Plures enim fide digni et probatissimi viri qui fuerunt apostolorum discipuli vel per apostolorum discipulos in literis sacris instructi praedictum intellectum illorum verborum Christi asserverunt expresse. Omni autem probabilitate carere videtur quod viri studiosi et literati, sacrarum scripturarum indagatores solertissimi, cum beato Petro et aliis apostolis et apostolorum discipulis fuerunt conversati et praedictorum verborum Christi verum ab ipsis non didicerunt intellectum, praesertim cum verus intellectus ipsorum ad sciendum cui vel quibus tanquam praelato vel praelatis fideles obedire deberent, et cui tanquam praelato summo instituto a Christo parere minime tenerentur, fuerit necessarius toti ecclesiae Christi. Non enim sunt oves extra periculum ignorantes quem tanquam verum pastorem debeant sequi. Multo autem improbabilius videtur quod huiusmodi viri, apostolorum vel discipulorum ipsorum discipuli, falsum circa praedicta verba Christi docuerint intellectum. Et ita debent tenere fideles quod ille est verus intellectus praedictorum verborum Christi quem apostolorum discipuli et a discipulis apostolorum edocti firmiter assererebant, quia illum intellectum non acceperunt solummodo per ratiocinationem, ipsum ex verbis illis tantummodo concludendo, sed acceperunt eum ab apostolis, qui eos verum intellectum ipsorum sollicitate docuerunt tanquam necessarium toti ecclesiae Dei. Et ideo dixerunt eum, non tanquam notum eis per viam scientiae seu ratiocinationis, sed tanquam expressum eis et **[TEXT?]** doctum ab apostolis, quibus credere tenebantur, quia apostoli verum intellectum eorundem verborum certissime agnoscebant. Propter quod dicere viros fide dignos et probatos, apostolorum discipulos vel a discipulis apostolorum edoctos, docuisse falsum intellectum illorum verborum est dicere ipsos, non per ratiocinationem sophisticam deceptos, sed scienter fuisse mentitos, quia scienter dixissent intellectum contrarium illi quem ab apostolis didicerunt: quod non est vacuum irreverentia et blasphemia detestanda.

33–34 necessarius] necessarium Mz Fr 37 vel] et Pz Ly 45 dixerunt] didicerunt Pz Ly 46–47 doctum] Ki: ductum Mz, dictum Fr Pz Ly 50 docuisse] *omitted* Pz Ly 51 illorum] *omitted* Pz Ly 51 verborum] docuisse *added* Pz Ly 51 non] *omitted* Mz

Capitulum 15

Discipulus: Aliquorum fide dignorum et probatorum testimonia qui fuerunt apostolorum discipuli, vel ab eorum discipulis saltem mediate instructi, asserentium saepe dicta verba Christi, “Tu es Petrus”, etc., praemissum debere intellectum habere audire desidero.

[TEXT?] Magister: Anacletus papa—qui fuit apostolorum discipulus et ab ipsis apostolis, immo a beato Petro, in divinis scripturis instructus, de quo improbable omnino videtur quod nesciret an Petrus reputaret se super alios apostolos superioritatem habere et qualiter Petrus intellexerit verba Christi praemissa, et de quo nullatenus est credendum quod falsum intellectum eorundem verborum scienter docuerit et in scripturis reliquerit—eundem intellectum verborum illorum patenter astruit et expresse. Qui, ut habetur in decretis, dist. 22, c. *Sacrosancta*, ait: “Sacrosancta Romana et apostolica ecclesia non ab apostolis sed ab ipso Domino salvatore nostro primatum obtinuit, sicut beato Petro apostolo dixit, ‘Tu es Petrus’ et reliqua usque ‘soluta sunt in coelo’. Adhibita est societas in eadem Romana urbe beatissimi Pauli apostoli, vasis electionis, qui uno die eodemque tempore cum Petro gloriosa morte coronatus est, et ambo sanctam Romanam ecclesiam consecraverunt atque aliis urbibus omnibus in universo mundo tam sua praesentia quam venerando triumpho praetulerunt”. Et infra, “Inter beatos apostolos quaedam fuit discretio potestatis, et post licet omnes essent apostoli, Petro tamen a Domino concessum est, et ipsi inter se voluerunt id ipsum, ut reliquis omnibus praeeset apostolis, et Cephas, id est, caput et principium teneret apostolatus”. Ex quibus, ut videtur, patenter habetur quod secundum Anacletum, qui fuit papa ante Clemen-

3 fuerunt] fuerint Pz Ly 7 magister] Sc: hoc *added* Ww 8 apostolis] discipulis Pz Ly 12 et] *omitted* Mz Fr Ly 16 et] id est Mz Fr 18–19 reliqua ... coelo] super hanc petram aedificabo ecclesiam meam Mz Fr 20 eodemque] Fb: unoque Ww 21 ambo] amba Ly 22 consecraverunt] *omitted* Mz Fr 23 praesentia] praepcepta Mz 24 beatos] Fb: beatissimos Mz Pz Ly 28 principium] primatum Pz Ly

5 praemissum: capitulum 14 15–28 col. 73

Capitulum 15 assumptum capitulo precedenti probat, scilicet primatum Petri per expositionem Anacleti Ly

tem, ut testatur Ecclesiastica Historia, lib. 2 cap. 14, et qui fuit cum Petro apostolo conversatus, Christus illis verbis, “Tu es Petrus”, etc., promisit Petro, vel dedit, primatum. Et quod dederit sibi, vel promiserit, primatum non solum super alios fideles sed etiam super apostolos patet cum dicat quod inter apostolos erat “discretio potestatis”, et quod praeerat aliis apostolis non solum de voluntate apostolorum sed etiam de concessione seu ordinatione Domini, cum dicat, “Licet omnes essent apostoli Petro tamen a Domino concessum est”, etc.

Ex praescriptis etiam verbis Anacleti potest accipi alia ratio principalis ad probandum quod Petrus de ordinatione Christi prae fuit aliis apostolis. Nam sub quo intellectu Christus dixerit Petro, ut habetur Iohannis 1, “Tu vocaberis Cephias”, **[TEXT?]** Anacletus exprimit manifeste cum asserit Petrum fuisse Cephias quia “caput et principium” tenuit “apostolatus”. Cum itaque Anacletus vir fuerit eruditus et sanctus et cum Petro apostolo conversatus, verisimile non videtur quod ignoraverit quomodo Petrus intellexerit illa verba quae dixit sibi Christus, “Tu vocaberis Cephias”. Nec est aliquo modo credendum quod mentiretur scienter, et in hoc quod per seipsum cognoverit falsum astrueret, licet crederetur quod in his quae pure sunt scientiae seu rationis decipi posset. Ergo Anacletus illorum verborum intellectum, “Tu vocaberis Cephias”, quem habuit Petrus expressit. Petrus autem illorum verborum verum habuit intellectum. Ergo Anacletus in verbis praescriptis illorum verborum verum protulit intellectum, et per consequens Christus intendebat quod Petrus vocandus erat Cephias, id est caput et principium aliorum apostolorum, et per consequens tunc erat futurus pastor et praelatus eorum.

Allegatio suprascripta taliter confirmatur. Moris erat apostolorum et discipulorum ipsorum mox, cum contra veritatem aliqui insurrexerunt errores, ipsos comprimere et publice confutare, ita ut cuicumque in hoc parcendum minime reputarent: unde et beatus Paulus Petrum, cum non ambularet recte ad evangelii veri-

32 dederit] dedit Mz Fr 34 dicat] dicit Pz Ly 34 erat] omitted Mz Fr, added Frm 43 anacletus] Sc: hoc added Ww 44 principium] primatum Pz Ly 45 apostolo] omitted Pz Ly 50 scientiae] ?conscientie Mz 54 verum] omitted Mz Fr 56 id est] et Pz Ly 56 principium] princeps omnium Pz Ly 61 reputarent] reputaret Ly

30 Not 2.14 but 3.15; see *Eusebius Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz, Leipzig, 1903, pp. 229. 42 John 1:42

tatem, reprehendit, ut legitur ad Galatas 2. Sed in nulla inveni-
 65 tur historia vel chronica quae a catholicis habeatur quod aliquis
 apostolus vel discipulus apostolorum super praedicta assertione
 reprehenderit Anacletum, quorum tamen tunc temporis plurimi
 erant haeresum et errorum orientium vigilantissimi et acutissimi
 correctores et correptores, quorum gesta et scripta ad nostra tem-
 70 pora pervenerunt. Ergo omni versimilitudine caret quod beatus
 Anacletus in hoc erraverit et errare induxerit orthodoxos.

Capitulum 16

Discipulus: Aliquorum aliorum, sed paucorum, testimonia ad-
 ducas ad probandum quod praedictus fuerit intellectus illorum
 verborum Christi, “Tu es Petrus” etc.

5 **Magister:** Hoc sentit Marcellus, papa et martyr, qui propter
 propinquitatem temporis apostolorum vel discipulorum ipsorum
 absque omni dubitationis scrupulo poterat scire quomodo apostoli
 et ipsorum discipuli intellexerunt verba illa Christi. Ait enim, ut
 habetur in decretis, 24, q. 1, c. *Rogamus*: “Rogamus vos, fratres
 10 dilectissimi, ut non aliud doceatis neque sentiatis quam quod a
 beato Petro apostolo et patribus accepistis. Ipse enim est caput
 totius ecclesiae, cui ait Dominus, ‘Tu es Petrus et super hanc
 petram aedificabo ecclesiam meam’”.

15 Idem etiam videtur sentire Cyprianus, martyr, qui etiam prop-
 ter similem propinquitatem ad tempora apostolorum non videtur
 ignorasse quomodo apostoli intellexerunt verba illa Christi. Ait
 enim, ut habetur 24, q. 1, c. *Loquitur*, “Loquitur Dominus ad
 Petrum, ‘Ego dico tibi quia tu es Petrus, et super hanc petram
 20 aedificabo ecclesiam meam’. Super unum aedificat ecclesiam, et
 quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem po-
 testatem tribuat, et dicat, ‘Sicut misit me pater, et ego mitto vos.
 Accipite spiritum sanctum’, tamen ut unitatem manifestaret uni-

67 haeresum] haeresim Pz Ly 67 et acutissimi] omitted Ly 70 errare] anima
 in errorem Pz, animas in errorem Ly 70 orthodoxos] omitted Pz Ly 2 aliquorum] orthodoxos
 aliquorum Pz, orthodoxum aliquorum Ly 4 etc] omitted Fr Pz 9 1] Ly,
 Frb: omitted Mz Fr Pz 15 similem] similitudinem Pz 22–23 unitatis ...
 originem] Fb (cf. 3.1 Dial., 2.21.32): omitted Ww

3 praedictus: capitulum 14 9–13 col. 970 17–24 col. 971

Capitulum 16 hoc idem scilicet primatum Petri probat per expositionem Mar-
 celli et Cypriani Ly

tatis eiusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit”.

Ex his aliisque quam pluribus colligitur quod probatissimi et literatissimi viri, de vero intellectu scripturae sacrae maximam curam habentes, qui per dicta aut scripta apostolorum aut discipulorum ipsorum verum intellectum praedictorum verborum Christi certitudinaliter accipere potuerunt, eadem verba Christi intellexerunt modo praedicto. Quare absque temeritate idem intellectus negari non potest, praesertim cum nullus inveniatur apostolorum discipulus, aut qui vicinus fuerit eorum temporibus, qui intellectum illum neget aut affirmet contrarium.

Capitulum 17

Discipulus: Antequam procedas ulterius dic secundum aliquam opinionem per quae verba inter illa quae dixit Christus Petro cum dixit, “Tu es Petrus”, etc., sibi primatum super apostolos et omnes fideles promisit.

Magister: Una est opinio dicens quod Petrus, sicut et quilibet successor, duplicem habuit potestatem, unam scilicet ratione ordinis et aliam ratione administrationis. Hanc duplicem potestatem ponit glossa dist. 21, super cap. *In novo*. Prima potestas promissa fuit Petro per illa verba, “Tibi dabo claves regni coelorum et quodcumque ligaveris”, etc. Secunda promissa fuit sibi per illa verba, “Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam”. Primam autem recepit ante secundam, quia primam recepit simul cum aliis apostolis, quando Christus dixit sibi et aliis apostolis, “Accipite spiritum sanctum. Quorum remiseritis peccata”, etc.; tunc enim omnes illi potestatem ligandi atque solvendi receperunt, quia potestas retinendi vel remittendi peccata est potestas ligandi et solvendi. Secundam autem potestatem recepit quando Christus dixit sibi, “Pasce oves meas”, et licet ista potestas pasce-
ndi fuerit data Petro post potestatem ligandi atque solvendi,

23 incipientem] Fb (cf. 3.1 Dial., 2.21.33) *omitted* Ww 23 sua] suam Pz Ly 23 auctoritate] auctoritatem Pz Ly 30 quare] qualiter Pz 7 successor] successorum Pz Ly 18 secundam] secunda Pz Ly 20 fuerit] fuerat Mz Fr

30 praedicto: capitulum 14 9 Gloss, s. v. pari, col. 95 10–11 Matthew 16:19 12 Matthew 16:18 15 John 20:23 19 John 21:15-17

Capitulum 17 ostendit per quae verba Christus primatum promisit Petro Ly

tamen absque ipsa potest inveniri. Istam enim potestatem habet
 quilibet electus in summum pontificem quamvis non sit sacerdos
 (qui solus habet potestatem ligandi et solvendi), et est tunc verus
 papa quantum ad hanc potestatem (dist. 23, *In nomine*). Et per
 25 istam potestatem quam ultimo percepit Petrus factus fuit Petrus
 ceteris omnibus superior et praelatus; et ideo per illa verba, “Su-
 per hanc petram aedificabo ecclesiam meam”, fuit primatus Petro
 promissus.

Capitulum 18

Discipulus: Intellexi quomodo improbatur responsio supra-
 scripta. Nunc indica qualiter respondetur ad motiva quibus se
 munire conatur.

5 **Magister:** Ad primum, cum accipiunt ut adductum est supra,
 c. 12, “caput et fundamentum ecclesiae unicum esse et fuisse
 ordinatione immediata Dei, et hoc Christum, apostolorum vero
 neminem”, etc., respondetur quod hoc tam scripturae canonicae
 quam expositoribus approbatis scripturarum sanctarum aperte re-
 10 pugnat. Apocalypsis vero 21 sic habetur, “Murus civitatis habens
 fundamenta 12 nomina apostolorum”. Ex quibus verbis colligitur
 quod apostoli fuerunt aut sunt fundamenta militantis ecclesiae
 vel triumphantis: civitas enim illa vel est ecclesia militans vel
 triumphans, et si quidem est militans, habetur intentum; si qui-
 15 dem est triumphans, sequitur quod apostoli multo fortius fuerunt
 fundamenta ecclesiae militantis, quia non magis est solus Chri-
 stus fundamentum ecclesie militantis quam triumphantis. Dicere
 ergo quod nullo modo fuit aliquis apostolus fundamentum eccle-
 siae aperte sacrae scripturae repugnat. Hoc etiam assertionibus
 20 sanctorum patrum asserentium beatum Petrum fuisse fundamen-
 tum ecclesiae et ecclesiam super ipsum fuisse fundatam et aedi-
 ficatam obviat manifeste. Ait enim Augustinus in sermone “De

25 percepit] praecepit Mz 3 respondetur] respondeatur Pz Ly 10 vero] enim
 Ly 14 intentum] intentus Mz 19 etiam] in Mz, et Ly 22 enim] sanctus
 added Pz Ly

24 col. 78; see § 6. 2–3 suprascripta: 12.13 5–8 cf. 12.13 10–11
 Apocalypse 21:14 22–32 PL, vol. 39, col. 2100

Capitulum 18 solvit rationem primam 12 c. adductam: qua probatur quod per
 illa verba tu es Petrus etc. non potest ostendi principatus Petri. Et solven-
 do probat multipliciter quod non solum Christus sed etiam Petrus dictus est
 fundamentum ecclesie Ly

cathedra sancti Petri”: “Recte ergo ecclesiae natalem sedis illius colunt quam apostolus pro ecclesiarum salute suscepit, dicente Domino, ‘Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam.’ Petrum itaque fundamentum ecclesiae Dominus nominavit. Et ideo digne hoc fundamentum ecclesia colit supra [TEXT?] quod ecclesiastici aedificii altitudo consurgit. Unde convenienter psalmus qui lectus est dicit, ‘Exaltent eum in ecclesia plebis, et in cathedra seniorum laudent eum’. Bene autem eum Dominus in ecclesia exaltari praecepit, quia dignum est ut fundamentum hoc in ecclesia honoretur per quod ad coelum ascenditur”. Ecce quod tribus vicibus Augustinus nominat Petrum fundamentum ecclesiae.

Item, Hieronymus super illud Matthaei 16, “Venit Iesus in partes Caesareae Philippi”: “Quid est hoc quod ait: ‘Et ego dico tibi’?. Quia tu mihi dixisti, ‘Tu es Christus filius Dei vivi’, et ego dico tibi, non sermone casso et nullum habente opus, sed dico tibi quia meum dixisse fecisse est, quia ‘Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam’. Sicut ipse lumen apostolis donavit ut lumen mundi appellarentur, ceteraque ex Domino sortiti sunt vocabula, ita et Simoni, qui credebat in petram Christum, Petri largitus est nomen, ac secundum metaphoram petrae recte dicitur ei, ‘Aedificabo ecclesiam meam.’ super te”. Ecce quod secundum Hieronymum Christus dixit Petro, “Aedificabo ecclesiam meam super te”. Ergo ecclesia Christi fuit aedificata super Petrum. Ille autem super quem aedificatum erat aedificium ecclesiae potest fundamentum ecclesiae appellari, quia fundamentum est illud super quod erigitur aedificium.

Item, beatus Leo papa, in sermone de festo apostolorum qui incipit, “Omnium quidem sanctorum”, ait, loquens de beato Petro, “Iam Anthiochenam ecclesiam, ubi primum Christiani nominis dignitas est exorta, fundaveras”. Fuit igitur beatus Petrus fundamentum ecclesiae Anthiochenae, et eadem ratione Romanae.

24 colunt] coluit Pz Ly 24 quam] quem Pz Ly 26 dominus] PL: omitted Ww 27 supra] super Fr Pz Ly 28 quod] Sc: quam Ww 29 eum] enim ?FrMz 30 bene autem] PL: dum Ww 32 ad] PL: omitted Ww 32–33 ecce] ubi dicunt notandum esse Pz Ly 35 16] 18 Pz Ly 38 nullum] PL: nullo Ww 41 ceteraque] PL: et cetera quae Ww 43 metaphoram] metha Pz 43 petrae] omitted Ly 47–48 aedificium ecclesiae] omitted Mz Fr 51 quidem] quidam Pz 53 fundaveras] fundaverat Ly

35–44 PL, vol. 26, cols. 121–2 51–53 PL, vol. 54, col. 425; ccsL, VOL. 138A, P. 508

55 Item, Beatus Maximus in sermone qui incipit “Gloriosissimo-
 s” [CHECK SOURCE] ait, “Hic est Petrus, cui Christus Do-
 minus communionem sui nominis libenter indulsit. Ut enim, si-
 cut Apostolus docuit, petra erat Christus, ita per Christum Petrus
 factus est petra, dicente ei Domino, ‘Tu es Petrus, et super hanc
 60 petram aedificabo ecclesiam meam’. Nam sicut in deserto, Do-
 minico sitiante populo, aqua fluxit de petra, ita, universo mundo
 perfidiae ariditate [TEXT?] lassanti, de ore Petri fons salutife-
 rae confessionis emersit”. Ex quibus verbis colligitur quod non
 65 solum Christus sed etiam Petrus erat petra illa super quam Chri-
 stus suam erat fundaturus ecclesiam. Quare aliquo modo concedi
 debet quod Petrus erat fundamentum ecclesiae.

Item, hoc dicit Gregorius qui, ut habetur dist. 12. c. *Praecep-
 tis*, ait: “Cuius auctoritatis sanctionem omnes teneant sacerdotes
 qui nolunt ab apostolicae petrae, supra quam Christus universa-
 70 lem fundavit ecclesiam, soliditate divelli”. Super apostolicam er-
 go petram, id est super Petrum apostolum, fundata est universalis
 ecclesia.

Item, Eusebius Caesariensis, in *Ecclesiastica Historia*, lib. 3,
 c. 4, asserit manifeste apostolos fundasse ecclesias, dicens: “Si
 75 qui constantes in fide et aemulatores verbi Dei reperti sunt, etiam
 regendas ecclesias quas apostoli fundaverunt susceperunt”.

Item, Nicolaus papa, ut habetur Extra, *De verborum significa-
 tione*, c. *Exiit*, hoc idem asserit manifeste cum dicit, volens de
 apostolis facere mentionem: “Primi fundatores militantis eccle-
 80 siae, prout ab ipso fonte”, scilicet Christo, “hauserant, volentes
 perfecte vivere, per doctrinae ipsorum alveos derivarunt”. Fue-
 runt ergo apostoli et non solum Petrus fundamenta ecclesiae et
 etiam fundatores.

Capitulum 19

55 maximus] maximinus Pz 57 ut] PL: ubi Ww 58 ita] PL, Ly: quod ad-
 ded Mz Fr Pz 61 sitiante] sitiante PL 62 lassanti] Ly: lassante Mz Ly, la-
 scente Fr; lassatim PL 69–70 universalem] universaliter Pz Ly 75 constantes] constans
 Ly 75 dei] omitted Pz Ly 75 etiam] qui added Pz Ly 77–78 significatione] Fb: ■
 significationibus Ww 78 dicit] dixit Pz Ly 80 hauserant] Fb: in added
 Ww 81 derivarunt] dirivarunt Mz Fr Pz

55–63 PL, vol. 57, col. 394 67–70 col. 27 73–76 Rufinus, in *Eusebius
 Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz, Leipzig, 1903,
 p. 193 77–81 col. 1109

Capitulum 19 respondit ad aliqua motiva capitulo 12 adducta Ly

Discipulus: Qualiter respondetur ad motiva opinantium praedictorum quibus probare nituntur quod solus Christus erat fundamentum ecclesiae?

Magister: Ad primum eorum cum adducitur glossa interlinearis qua videtur quod Christus sibi videtur retinuisse fundamenti dignitatem, respondetur per distinctionem de fundamento: quod quoddam est fundamentum ecclesiae primum et principale absque quo nulla potest fundari ecclesia, et illud fundamentum est solus Deus sive Christus, aliud est fundamentum ecclesiae secundarium, sine quo poterat fundari ecclesia, sine quo tamen non fuit de facto fundata, et tale fundamentum non est solus Deus nec solus Petrus—immo omnes apostoli sic fuerunt fundamenta ecclesiae, inter quos tamen quodammodo principalius et universalius fundamentum fuit beatus Petrus. Glossa autem loquitur de fundamento primo modo dicto et non de fundamento secundo modo dicto.

Consimiliter dicitur ad auctoritatem Augustini sumptam ex libro *Retractionum* quod Augustinus non reprobatur dictum suum de apostolo Petro quod asseruit quod in illo tanquam in petra aedificata [TEXT?] fuit ecclesia, sed dicit se aliter saepe exposuisse, ut scilicet per petram intelligatur Christus; et utrumque istorum est verum, quia et per petram ibi cum dicitur, “Super hanc petram edificabo ecclesiam meam”, intelligitur Christus tanquam petra principalis, super quem principaliter aedificata est ecclesia. Non enim in fundamento aedificii materialis ponitur semper unica petra, sed saepe plures et una super aliam. Et ita per distinctionem talem petrae concordantur auctoritates sanctorum patrum quae repugnare videntur. Nequaquam igitur Augustinus dictum suum reprobatur aut revocat vel corrigit, sed declarat et asserit quod locus scripturae quem volebat exponere alium potest habere sensum qui priori sensui minime contradicit. Sed per distinctionem praedictam unus est cum alio concordandus. Non enim Augustinus semper reprobatur aut corrigit quae retractat, sed aliqua dicitur retractare quia iterum ipsa tractat, declarando ipsa et cum aliis concordando.

5 adducitur] adducit Mz Fr 6 videtur¹] probatur Ly 7 quod] quia Ly 10 solus] sol Ly 21 fuit ecclesia] Fr: sit Mz Pz Ly; edificata *added* Mz 22–24 et ... christus] omitted Pz Ly 25 quem] quam Pz Ly

5 cum adducitur: 12.20 18 auctoritatem Augustini: 12.25

Ad rationem qua saepe dicti opinantes probare nituntur quod beatus Petrus non fuit fundamentum ecclesiae quia fundamentum ecclesiae non potest errare nec peccare, respondetur quod
 40 principale fundamentum ecclesiae sine quo totum aedificium rueret, immo sine quo nullo modo construi posset, nec peccare nec errare potest aut potuit, et illud fuit Christus non Petrus. Sed secundarium fundamentum, sine quo poterat erigi totum aedificium
 45 ecclesiae, potuit errare et peccare, quamvis in quantum fuit fundamentum actualiter fundando non potuerit errare nec peccare. Quando enim Petrus negavit Christum, et quando postea ad veritatem evangelii non recte ambulavit, non actu fundavit ecclesiam, sed quando primo post Christum praedicando veritatem populos ad veram fidem convertit, tunc novellam fundavit ecclesiam.

50 Ad auctoritatem autem Apostoli 1 ad Corinthios 3, respondetur quod Apostolus ibi locutus est de principali fundamento ecclesiae non de secundario. Et certe fundamentum principale nemo aliud ponere potest praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Est autem sciendum secundum quosdam, sicut dictum est
 55 prius, quod modus Scripturae saepe est negare aliquid ab illis quibus non competit principaliter quamvis secundario competat. Sic enim dixit Christus Lucae 18, “Nemo bonus nisi solus Deus”. Sic etiam de Iohanne Baptista dicitur, “Non erat ille lux”, Iohannis 1, et tamen sicut apostoli erant lux, dicente eis Christo, Matthaei 5, “Vos estis lux mundi”, sic et Iohannes Baptista fuit lux: fuit enim “lucerna ardens et lucens” (Iohannis 5).

Cum vero dicitur quod Christus potestatem clavium non videtur Petro tradidisse per haec verba, “Tu es Petrus”, etc., responde-
 65 tur quod tunc Christus non tradidit Petro potestatem clavium, sed promisit. Nec etiam tunc praefecit eum reliquis apostolis, sed promisit. Et ideo qualiter et quibus praefecit eum ex istis verbis, “Tu es Petrus”, ultimate nequaquam colligi potest nisi referendo ad ipsa verba quibus postea praefecit eum, scilicet illa, “Pasce oves meas”. Et tamen ex istis verbis, “Super hanc petram aedificabo
 70 ecclesiam meam”, potest ostendi aliquo modo quod promisit sibi primatum super omnes, ex quo indefinite dixit ‘ecclesiam meam’,

37 qua] contra Mz Fr 37 dicti] dictos Mz Fr 48 populos] apostolos Pz Ly 50 1 ad] Vulg: *omitted* Ww 60 et] beatus *added* Pz Ly 62 vero] ergo Pz Ly 68 quibus] scilicet *added* Pz Ly

37 rationem: 12.35 50 auctoritatem: 12.40 55 prius: 6.72 57 Luke 18:19 58–59 John 1:8 59–60 Matthew 5:14 61 John 5:35 62 dicitur: 12.49

non distinguendo inter hanc ecclesiam particularem et illam. An autem Christus eandem potestatem clavium tribuerit aliis apostolis postea poteris si tibi placebit inquirere.

Cum autem dicitur quod Christus potestatem clavium non tradidit per haec verba, “Tu es Petrus”, sed Iohannis 20, quando indifferenter omnibus dixit, “Accipite spiritum sanctum et quorum remiseritis”, etc., respondetur iuxta praemissa supra c. 17, quod potestatem clavium quae competit ratione ordinis accepit Petrus simul cum aliis apostolis per verba praescripta Iohannis 20, aliam tamen potestatem accepit super apostolos cum Christus sibi dixit, “Pasce oves meas”. 75 80

Cum vero dicitur, “Esto quod Petrus his verbis potestatem hanc recepisset, non concluditur ex hoc nisi quod tempore prius fuerit pastor institutus”, respondetur quod si Petrus illis verbis, “Tu es Petrus”, etc., potestatem aliquam recepisset, illam potestatem recepisset super omnes qui erant de ecclesia Christi. Quia, sicut tactum est prius, in collatione potestatis super aliquos certi debent esse super quos confertur potestas, quia sicut praelatus debet esse certus ita subditi debent esse certi. Cum ergo nec per illa verba nec per quaecumque praecedentia vel subsequencia appareat quod Christus aliquos de ecclesia sua specialiter exceperit seu exemerit, si Petrus per illa verba recepisset super aliquos de ecclesia Christi, eandem recepisset super omnes potestatem. Et ideo Christus per illa verba non solum “significare voluit ecclesiae unitatem in fide”, sed etiam unitatem capitis praeficiendi ecclesiae universae. Nec tantummodo tempore prius “dotatur clavibus et honoratur, aut honorari promittitur” (ut isti dicunt, sibimet ipsis hoc etiam contradicendo, quia secundum eos simul tempore omnibus apostolis Christus contulit clavium potestatem), sed per illa verba, “Tu es Petrus”, etc., ultra clavium potestatem communem sibi at aliis apostolis, quae eis ratione ordinis competebant, alia fuit sibi promissa potestas super omnes. Et ideo per illa verba, “Tu es Petrus”, etc., intellecta ut ea intellexerunt apostoli et eorum discipuli, aperte “convincitur Petrum fuisse ceteris dignitate sive auctoritate superiorem”. Et ideo glossatores hoc dicentes non ac- 85 90 95 100 105

84 recepisset] accepisset Pz Ly 93 verba] *omitted* Ly 94 recepisset] recipisse Pz 95 significare] signare Mz 96 praeficiendi] praeferendi Pz Ly 98 ipsis] *in added* Pz Ly 106 hoc] *omitted* Pz Ly

75 dicitur: 12.51 83 dicitur: 12.53 88 prius: 11.19 95–96 cf. 12.56 97–98 cf. 12.59 105–106 cf. 12.63 106 glossatores: cf. 12.64

ceperunt hoc “a se” sed a scriptura intellecta ut eam intellexerunt apostoli: qui intellectus ab ipsis apostolis usque ad ipsos serie tractatorum et scriptorum catholicorum sibimet succedentium et
110 asserentium ipsum pervenit.

Capitulum 20

Discipulus: Narra qualiter respondetur ad allegationem sequentem.

Magister: Ad illam allegationem, cum accipitur quod series
5 evangelii quae habetur Matthaei 20 et Lucae 22, ubi Christus hanc quaestionem diffinivit, cum contentio esset inter eos quis eorum esset maior, et Mattaei 23, cum dixit Christus, “Nolite vocari rabbi”, ostendit nullum fuisse superiorem aliis, respondetur dupliciter: uno modo, quod omnia illa verba Christi intelligenda
10 sunt pro tempore illo quo dicta fuerunt a Christo et pro tempore ante exaltationem Petri super reliquos apostolos. Tunc enim solus Christus fuit praelatus omnium et nullus apostolus fuit tunc praelatus sed solummodo apostolus. Aliter dicitur quod Christus non intendebat imponere eis aequalitatem excludentem superioritatem
15 praelationis, saltem pro tempore futuro, sed, ipsos ad humilitatem exhortans, imponebat eis omnem aequalitatem excludentem omnem superioritatem superbiae, iniustae, asperae et tyrannicae potestatis, quemadmodum sapiens Ecclesiastici 32 rectori superioritatem concedit et quandam aequalitatem iniungit, cum dicit,
20 “Rectorem te posuerunt? Noli extolli. Esto in illis quasi unus ex ipsis”, sicut etiam 3 c. maiori non solum aequalitatem sed etiam quandam inferioritatem inducit dicens, “Quanto magnus es humilia te in omnibus”—humilitas enim quandam **[TEXT?]** inferioritatem importat. Sic etiam Christus exemplo sui, qui maior
25 existens se minorem exhibuit, maioribus non solum aequalitatem sed etiam minoritatem quandam suasit, dicens Lucae 22, “Qui maior est in vobis, fiat sicut minor, et qui praecessor est, sicut ministrator. Nam quis maior est, qui recumbit an qui ministrat? Nonne qui recumbit? Ego autem in medio vestrum sum, sicut qui

4 magister] *omitted* Mz Pz 6 diffinivit] diffinit Fr Pz Ly 17 superbiae] superbae
Ly 18 32] 33 Ly 23–24 inferioritatem] Ki: infirmitatem Ww

2–3 sequentem: 12.65 18–21 Ecclesiasticus 32:1 22–23 Ecclesiasticus
3:20 26–30 Luke 22:26–7

Capitulum 20 solvit residua motiva c. 12 adducta Ly

ministrat”. Christus igitur nec Matthaei 20 nec Lucae 22 nec Mat- 30
 thaei 23 omnem superioritatem praelationis apostolis interdixit,
 sed, ipsos ad humilitatem inducens, omnem superioritatem iniu-
 stam et illicitam ac modum regendi fastuosum et iniquum amovit.
 Nec movere debet quod Christus dixit Matthaei 23, “Omnes au- 35
 tem vos fratres estis”, quasi omnem aequalitatem inter eos esse
 tenendam insinuans: nam nec etiam inter fratres est omnimoda
 aequalitas observanda, sed saepissime expedit ut unus aliis prae-
 feratur, quemadmodum saepe a Deo et sanctis viris in scripturis
 divinis legimus fuisse factum.

Cum vero accipitur quod “mirandum est si magis credere de- 40
 beamus auctoritati glossae quam Christi”, respondetur quod nemo
 magis debet credere cuiquam glossae vel sancto quam Christo, ta-
 men saepe per viros sanctos qui glossas vel scripta alia ediderunt,
 et praecipue per illos qui ab apostolis instructi fuerunt vel vicini 45
 apostolorum temporibus extiterunt, quis sit catholicus intellectus
 verborum Christi addiscimus. Et ideo, quandoque verba Christi
 possunt esse ambigua, plectenda est temeritas ab assertionibus et
 expositionibus huiusmodi virorum recedere et interpretationi seu
 expositioni proprie adhaerere.

Discipulus: Forte dicerent isti quod verba Christi quae ad- 50
 ducunt non possunt esse ambigua: “ubi autem verba non sunt
 ambigua non est locus interpretationi”, ut notat glossa, Extra, *De*
consuetudine, Cum dilectus.

Magister: Multis apparet quod istud sit irrationabiliter dic- 55
 tum; nam multa verba Christi quae apertiora videntur possunt
 esse ambigua, ergo et ista possunt esse ambigua. Et per predicta
 constat quod possunt esse ambigua, cum praedicti opinantes ali-
 ter ipsa intelligant quam multi alii literati viri et intelligentes et
 qui expositionem per similia et multos alios modos ostendunt.

Discipulus: Quid dicitur ad hoc quod isti dicunt multos glos- 60
 satores dicere oppositum?

Magister: Respondetur quod glossatores nusquam dicunt op-
 positum si [TEXT?] intelligentur sane.

30 matthaei¹] marci Pz 33 illicitam] illicitum Pz 33 fastuosum] fatuosum
 Pz Ly 34 23] Vulg: 13 Ww 44–45 vel ... extiterunt] omitted Pz Ly
 46 addiscimus] addicimus Pz 46 quandoque] quandocumque Pz Ly 56 per
 predicta] de praedictis Pz Ly 63 intelligentur] Ly: intelligent Mz Fr Pz

34–35 Matthew 23:8 40 accipitur: 12.73 51–53 Gloss, s. v. iuri communi,
 col. 94 60 hoc quod isti dicunt: 12.77

Capitulum 21

Discipulus: Aliam allegationem pro praelatione Petri adducas.

Magister: Hoc ostenditur Lucae 22, cum ad ipsum specialiter dixit Christus: “Ego autem rogavi pro te, Petre, ut non deficiat fides tua, sed tu aliquando conversus confirma fratres tuos”.
 5 Apostolorum ergo et aliorum fidelium prima cura pastoralis et confirmatio beato Petro commissa fuit propter suae fidei firmitatem, pro qua, ne deficeret, specialiter Christus orasse videtur, ne deficeret in ipso neque in ipsius aliquo successore. Ubi glossa:
 10 ““Confirma fratres tuos”, cum te principem apostolorum constituerim. Hoc autem non solum intelligendum est de apostolis qui tunc erant, ut roborarentur a Petro, sed etiam de omnibus fidelibus”. Et parum infra subdit: “Per poenitentiam obtinuit”, Petrus scilicet, “ut esset antistes mundi”.

15 **Discipulus:** Responsonem praecedentium opinantium ad istam allegationem recitabo. Dicunt itaque quod ex verbis Christi inferri non potest quod Christus Petrum reliquorum apostolorum praelatum fecerit. Quod probatur per scripturam, quia Paulus contulit Petro in evangelio, non econtra. Hoc autem per glossam probatur, ibidem, quae ait, “Sicut ego te orando protexi ne deficeres,
 20 sic tu infirmiores fratres exemplo tuae penitenciae confirma, ne de venia desperent”, intelligens per “fratres” indifferenter fideles. Quod etiam dicens Petro fecit alios apostolos intelligere facturos. Unde Marci 13, “Quod uni dico”, vel secundum aliam literam
 25 sensum tamen eundem, “Quod vobis dico, omnibus dico”. Aut fortasse id Petro singulariter dixit, sicut etiam glossa sentire videtur, quoniam praesciebat Christus Petrum se negaturum. Unde: “Tu aliquando conversus”, id est “exemplo tuae poenitentiae”, eo quod verbo et sui exemplo, qui veniam meruerat, infirmos in fi-

9 ubi glossa] *omitted* Pz Ly 10 confirma] *inquit added* Ly 12 roborarentur] *roborentur* Pz 12 petro] *petra* Ly 21 exemplo ... penitenciae] Marsilius: *omitted* Ww 23 etiam] *omitted* Pz Ly 23 fecit] *voluit* Ly 25 aut] Marsilius: *an* Ww 26 fortasse] *forsitan* Pz Ly 26 id] *illud* Pz Ly 26 sicut] Marsilius: *omitted* Ww 26 glossa] Marsilius: *id added* Mz Fr, hoc *added* Pz Ly

3–14 Cf. Marsilius, II.xxvii.2, pp. 519–20 3–5 Luke 22:32 16–30 Cf. Marsilius, II.xxviii.7, pp. 535–7 24–25 Mark 13:37

Capitulum 21 Petri principatum super alios probat per illa verba Christi, Ego autem rogavi pro te Petre ut non etc. Ly

de singularius confortare seu confirmare valebat. Haec est eorum 30
 responsio, de qua cupio scire an omnibus opinantibus contrarium
 appareat non valere.

Magister: Videtur quibusdam apparentia non carere, quia (ut
 videtur) per illa verba Christi praecise non posset ostendi quod 35
 Christus fecerit beatum Petrum praelatum et principem aliorum.
 Et ideo si inveniantur sancti exponere verba illa de primatu Pe-
 tri, tenendum est quidem quod sensus ille est verus, non tamen
 tanquam sensus literalis verborum illorum Christi sed tanquam
 sensus mysticus, cuius veritas ex aliis verbis Christi literaliter
 intellectis potest sufficienter ostendi. 40

Capitulum 22

Discipulus: Adhuc aliquas, sed paucas, allegationes adducas
 ad probandum superioritatem Petri respectu aliorum apostolorum.

Magister: Hoc tali modo probatur. Quod a temporibus apo- 5
 stolorum usque ad tempora nostra praelati et doctores ecclesiae
 sibi continua serie succedentes et populi eis subiecti senserunt ab
 omnibus catholicis est tenendum firmiter. Haec auctoritate Augu-
 stini in libro contra Manicheos, et habetur in decretis dist. 11, c.
Palam, videtur aperte posse probari cum dicit: “Palam est quod 10
 in re dubia ad fidem valeat auctoritas catholicae ecclesiae, quae
 ab ipsis fundatissimis sedibus apostolorum usque ad hodiernum
 diem succedentium sibimet episcoporum serie et tot populorum
 consensione confirmatur”.

Quae nihilominus, quia quidam dicunt, ut patet supra, aucto- 15
 ritates aliorum quam scriptorum scripturae canonicae et genera-
 lium conciliorum non esse recipiendas, ratione probatur. Nam
 etiam secundum contrarios universalis ecclesia errare non po-
 test; quare quod sensit et sentit universalis ecclesia firmiter est
 tenendum. Universalis autem ecclesia solummodo comprehendit 20
 praelatos ecclesiae et populos sibi subiectos; quare quod praelati
 ecclesiae sibi continua serie succedentes et populi sibi subiec-
 ti a temporibus apostolorum usque ad tempora nostra senserunt

30 valebat] valeat Pz Ly 6 eis] eius Fr Pz Ly 7 haec] scilicet maior
 added Pz Ly 16 recipiendas] recipiendos Pz

8–13 col. 25 14 supra: 3.1 Dial., 3.1 and 3.21 17 secundum contrarios:
 cf. 3.1 Dial., 3.1.34

Capitulum 22 primatum Petri unica ratione probat quae multis sanctorum auc-
 toritatibus fulcitur Ly

firmiter est credendum. Sed praelati ecclesiae ab ipsis apostolis
 usque ad haec tempora cum populis sibi subiectis tenuerunt
 25 et senserunt Petrum fuisse superiorem aliis apostolis. Hoc tenuit
 Anacletus papa, ut allegatum est supra, qui in hoc veritatem non
 potuit ignorare. Beatus etiam Clemens papa, apostolorum disci-
 pulus, idem sensit, qui, ut habetur dist. 80, c. *In illis*, ait: “Nec
 30 inter ipsos apostolos par fuit institutio, sed unus praefuit omni-
 bus”, et non alius quam Petrus. Hoc etiam sentit Eusebius Caesariensis,
 qui, quia in doctrinis, traditionibus et scripturis illorum
 qui fuerunt discipuli apostolorum et a discipulis eisdem edoc-
 ti fuit imbutus, quid praecedentes senserint minime ignoravit, de
 35 quo nullo modo praesumendum est quod falsum scienter docuerit,
 cui nullus praelatorum ecclesiae aut doctorum postea contradixit,
 et per consequens omnes tacendo consenserunt eidem. Ait itaque
 in Ecclesiastica Historia, quam transtulit beatus Hieronymus,
 lib. 2, c. 14: “Claudii temporibus clementia divinae providentiae
 40 probatissimum omnium apostolorum et maximum fidei magnifi-
 centia et virtutum merito primorum principem Petrum ad urbem
 Romam, velut adversum humani generis communem perniciem
 repugnaturum, deducit: ducem quendam et magistrum militiae
 suae, scientem divina proelia gerere et virtutum castra ductare”.
 Hoc sentit beatus Hieronymus, beatus Ambrosius, beatus Augu-
 45 stinus, beatus Marcellus papa, beatus Cyprianus, sicut per aucto-
 ritates ipsorum in locis diversis superius, allegatas patet expresse.
 Ab omni autem verisimilitudine alienum videtur quod praedicti
 viri—scripturarum canonicarum, historiarum, cronicarum, gesto-
 rum, consuetudinum et traditionum universalis ecclesiae diligen-
 50 tissimi scrutatores—nescierint quid circa rem tam necessariam
 toti ecclesiae Christi senserint apostoli et discipuli eorundem, de
 quibus etiam est nullatenus praesumendum quod scienter falsum
 docuerint. Quare tenendum est quod assertio supradicta ab ip-
 sis apostolis per cronicas et historias fide dignas, quarum nos

23–24 apostolis] *omitted* Pz Ly 39 et] *omitted* Ly 40 virtutum] virtutis
 Rufinus 41 romam] Rufinus: *omitted* Ww 41 adversum] animadversum
 Ly 42 ducem] *omitted* Pz Ly 44 beatus²] et Pz Ly 46 allegatas] allegatis
 Pz Ly 50 nescierint] nescierunt Fr Pz Ly 53 docuerint] tenuerint Pz Ly

26 supra: 15.7 28–30 col. 280 37 Rather, Rufinus 38–43 Rufinus,
 in *Eusebius Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz,
 Leipzig, 1908, p. 139 46 superius: 18.35 (Jerome), 4.138 (Ambrose), 18.22
 (Augustine), 16.5 (Marcellus), 16.14

fortassis aliquas non habemus, et per traditionem et consuetudinem universalis ecclesiae usque ad ipsos continuatam ad eosdem pervenit. Assertionem autem suprascriptam tenuerunt omnes alii praelati et doctores ecclesiae a tempore beati Sylvestri usque ad tempora nostra, sicut multipliciter posset ostendi. Praemissis autem praelatis et doctoribus in eadem assertionem catholici populi consenserunt, quia nullus inventus est populus catholicus qui contradiceret eis. Ergo haec assertio est universali ecclesiae ascribenda, et per consequens firmiter est tenenda. 55

Discipulus: Forte dicent aliqui quod non omnes populi Christiani hoc senserunt. Nam fertur quod Graeci, qui fuerunt Christiani et catholici antequam Romani, hoc non tenent, et ita non omnes populi Christiani hoc usque ad tempora nostra crediderunt. 60

Magister: Haec responsio ab aliis impugnatur. Nam Graeci dum erant catholici doctorum catholicorum sequentes doctrinam in hoc consenserunt. Non enim legitur, nec videtur probabile, quod populus Graecorum antequam dividerentur a Romana ecclesia secutus non fuerit doctrinam catholicorum doctorum graecorum. Doctores autem ipsorum assertionem praedictam publice docuerunt et reliquerunt in scriptis. Eusebius enim Caesariensis, qui Graecus fuit et in scriptis omnium doctorum Graecorum peritus, ut ex Ecclesiastica Historia quam composuit liquido patet, hoc docuit et scripsit, ut ex **[WHERE?]** supradictis patet. Ergo Graeci dum erant Catholici praedictam sententiam tenuerunt. Errores autem ipsorum postquam se a Romana ecclesia diviserunt allegationem praedictam nullo modo impediunt. Quare secundum Latinos tenendum est quod Petrus omnibus aliis erat superior. 70

Discipulus: Aliter forte aliqui responderent ad allegationem praedictam dicentes quod, quamvis omnes populi Christiani consenserint praelatis et doctoribus in assertionem praescriptam, non tamen omnes de populo; potest autem veritas fidei salvari in paucis de populo; ergo allegatio antescrpta non procedit. 75

Magister: Ista responsio per hoc refellitur, quia secundum Apostolum ad Romanos 8, “Corde creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem”, quando scilicet periclitatur fides. 80

---

58 tempore] temporibus Pz Ly 62–63 ascribenda] tribuenda Pz Ly 70 nec] et Pz Ly 72–73 graecorum] omitted Pz Ly 84 doctoribus] fidei added Pz Ly 85–86 potest ... populo] omitted Pz Ly

---

88–89 Romans 10:10

90 Non suffecisset aliquibus paucis de populo corde tenuisse asser-
tionem contrariam, si esset catholica, nisi etiam ipsam ore pu-
blice contradicendo errantibus confessi fuissent. Cum ergo non
legatur quod a temporibus apostolorum vel discipulorum eorundem
usque ad tempora patrum nostrorum quicumque etiam pauci
95 de populis Christianis assertioni publice contradixerunt memora-
tae, tenendum est quod eadem assertio universali ecclesiae debet
asscribi. Universalis autem ecclesia nullo tempore etiam parvo
errare potest contra fidem et in his quae iuris sunt pertinentia ad
fidem vel bonos mores, licet secundum quosdam in his quae facti
100 sunt (scilicet habendo aliquem pro papa vel bono viro licet non sit
et in consimilibus), possit errare. Ergo praedicta assertio firmiter
est credenda.

Capitulum 23

Discipulus: Adhuc per rationem, fundatam tamen in his quae
sunt fidei et morum, conare probare quod Petrus fuit ceteris apo-
stolis ex ordinatione Christi superior.

5 **Magister:** Videtur quibusdam quod hoc potest tali modo ratio-
ne probari. Christus ab apostolis et ecclesia corporaliter recessu-
rus instituit caput et rectorem ecclesiae universalis qui secundum
optimum modum regiminis ecclesiam gubernaret. Christus enim,
qui ecclesiae suae in necessariis non defecit, ecclesiam suam ace-
10 phalam non relinquit, nam habere caput est inter cetera maxime
necessarium ecclesiae; ergo Christus aliquod caput dedit eccle-
siae. Non autem instituit caput ecclesiae seu rectorem secundum
debiliorem seu minus perfectum modum regiminis, ne facto vide-
retur praecepisse ecclesiae quod caput secundum optimum mo-
15 dum regiminis minime sustinerent, cum omnis Christi actio sit
nostra instructio. Optimus autem modus regiminis est regimen
unius, ut unus omnes alios regat, quia talis modus regendi maxi-
me principatui regali, qui est optimus secundum philosophos, in
hoc non errantes, et principatui paterno, qui est naturalis, assimi-

---

90 suffecisset] igitur *added* Pz Ly 90 populo] qui totum populum christia-
num *added* Mz Fr 2 per ... fundatam] pro ratione fundata Ly 3 et] *omitted*
Ly 5 quod] *omitted* Ly 5 potest] *omitted* Ly 5–6 ratione] posse Pz
Ly 9 defecit] deficit Pz Ly; et *added* Pz 10 cetera] *omitted* Mz Fr

---

Capitulum 23 principatum Petri unica ratione probat quae est in his quae sunt
fidei et morum fundata, eamque una confirmatione corroborat Ly

latur; ergo Christus unum caput dedit universali ecclesiae, et non 20
plura—non autem alium quam Petrum, quia numquam aliquis ca-
tholicus tenuit quod aliquis alius apostolus vel non apostolus fuit
caput et princeps aliorum apostolorum. Petrus ergo fuit institutus
a Christo caput universalis ecclesie et per consequens aliorum
apostolorum. 25

Haec allegatio confirmatur, quia Christus fecit apostolos capi-
ta, pastores et rectores aliorum fidelium, et secundum adversarios,
sicut per praefationem apostolorum quam allegant aperte patet.
Aut ergo praefecit aliquod caput collegio apostolorum, et habe-
tur intentum, quia nullum alium praefecit illi quam Petrum, aut 30
nullum caput praefecit apostolorum collegio, quod absurdum vi-
detur, quia ex hoc plures absurditates sequerentur. Quarum prima
est quod Christus collegium apostolorum reliquisset acephalum.
Secunda est quod universalem ecclesiam non secundum disposi-
tionem optimam ordinasset, quia tunc solummodo est aliqua so- 35
cietas seu communitas optime ordinata quando habet unum caput
et regitur ab uno et non a pluribus, eo quod simpliciter melius est
regi ab uno quam a pluribus etiam optimis, quemadmodum princi-
patus regalis secundum philosophum est principatui aristocratico
praefendus. Tertia est quod Christus ex **[TEXT?]** hoc docuis- 40
set ecclesiam nec uni praelato nec uni collegio debere subesse,
quia Christus non praefecit apostolos aliis fidelibus tanquam col-
legium sed tanquam singulares personas: dispergendi enim erant
apostoli in universum orbem ad regendum fideles, minime cong- 45
gregandi, et ideo tanquam collegium non regebant; quando enim
aliqui aliquid faciunt tanquam collegium, simul esse debent. Si
ergo Christus Petrum non praefecit universali ecclesiae, et multo-
minus aliquem alium apostolum, sed solummodo praefecit apo-
stolos tanquam singulares personas, exemplum dedit ecclesiae ut
nec uni praelato nec uni collegio obediret. 50

Capitulum 24

Discipulus: Praedicta forte aliqui impugnarent. Primo quia,
licet regimen unius de se sit optimum, tamen aliquando per ac-

20 caput] *omitted* Mz 23–25 petrus ... apostolorum] *omitted* Pz Ly 27 et²] etiam
Pz Ly 40 hoc] Ly: quo Mz Fr Pz 45 quando] cum Fr Pz Ly 47 universali] universe

Mz

28 allegant: 3.46

Capitulum 24 precedentis capituli rationem duplici impugnat ratione, sed utri-
que rationi respondet Ly

5 cidens et in casu non est optimum, quia quando sunt plures ae-
 quales vel nullus omnes alios meritis et sapientia excedit, non
 expedit ut unus omnibus aliis praesit. Hoc, ut quibusdam videtur,
 ex multis quae allegata sunt secundo huius potest aperte probari.
 Petrus autem meritis et sapientia omnes alios nullatenus praecel-
 lebat. Sapientia enim videtur minor fuisse Paulo, meritis autem
 10 Iohanne videtur fuisse inferior. Ergo communitas fidelium non
 [TEXT?] fuerit optime ordinata si Petrus fuisset a Christo caput
 ceterorum apostolorum et omnium fidelium institutus.

Amplius, Christus recedens corporaliter ab ecclesia ipsam in
 optima conditione reliquit quantum permittit haec vita; sed melius
 15 est ut ecclesia habeat potestatem mutandi modum regendi quan-
 doque expedit quam quod alligetur determinato modo regendi, eo
 quod quilibet modus regendi in pluribus casibus potest esse no-
 civus vel minus utilis, quemadmodum principatus regalis, qui est
 unius, quamvis de se sit optimus, tamen in multis casibus magis
 20 expedit quod plures principentur aristocratice quam unus regali-
 ter. Christus ergo non dedit unum caput ecclesiae, nec Petrum,
 nec alium, sed dedit ecclesiae potestatem instituendi sibi unum
 caput vel plura secundum quod ei expedire videtur.

Magister: Ad primum istorum respondetur quod, licet regula-
 25 riter non expediat ut unus principetur pro tota vita sua sibi aequa-
 libus, nec principatus unius in tali casu sit regulariter optimus, ta-
 men casualiter potest principatus unius esse optimus, in tali casu,
 scilicet, si aequales sint tales quod de eis probabiliter praesuma-
 tur quod prompte ac sponte seu voluntarie in omnibus iustis et
 30 licitis, prout expedit, velint obedire uni, licet etiam sit meritis et
 sapientia minor. Causa enim secundum aliquos quare non expedit
 ut aliquis principetur sibi similibus et aequalibus est ne subiecti
 valeant dicere colorate iniustum est aequalem eis dominari et ip-
 sos subesse; haec autem causa locum non habet si aequales vel
 35 maiores, ex humilitate vel obedientia aut amore rei publicae vel
 communis utilitatis, prompte et sponte velint subesse. Apostoli

5 nullus] *omitted* Mz Fr 5 sapientia] non *added* Mz Fr 7 probari] quod
added Pz Ly 8 autem] *omitted* Pz Ly 11 fuerit] Sc: fuit Ww 11 caput] *omitted*
 Pz Ly 12 fidelium] caput *added* Pz Ly 15–16 quandoque] quodcumque
 Fr Pz Ly 16 quam quod] ut Mz Fr 16 determinato] determinate Mz
 19 unius] unus Mz Fr 24 magister] *gap* Mz 25 expediat] expedit Pz Ly
 28 aequales] inaequales Pz Ly

7 secundo huius: see 3.1 Dial., 2.12–13 8–10 cf. 3.1 Dial., 2.14.25

autem, scientes ordinationem Christi, ex humilitate et obedientia promptissimi erant obedire Petro pro toto tempore vitae suae. Et ideo, licet apostoli, etiam omnes, fuissent aequales vel maiores Petro, melius fuit ut ipse praeeset aliis apostolis et universis fidelibus quam ut praeesent plures. De aliis enim ab apostolis, et maxime illis qui proni erant ad dissensionem et inobedientiam, planum apparet quod Petrus meritis et sapientia praecessit eos, et ideo debuerunt rationabiliter esse subiecti.

Ad secundum respondetur quod Christus instituendo Petrum caput omnium fidelium ecclesiam suam in optima dispositione quo ad genus regendi reliquit, quia, eligendo et praeficiendo unum cunctis fidelibus, facto docuit ecclesiam quod optimum genus regendi, ut scilicet unus sit caput et rector omnium, debet omnino servare, si potest absque detrimento boni communis. Plus autem profuit ecclesiae quod Christus, qui scivit certissime quis esset magis idoneus ad regendum, praefecit Petrum quam si ecclesia, quae non nisi per coniecturam scire potuit maiorem idoneitatem ipsius, elegisset eundem. Christus itaque, secundum quosdam, praeficiendo unum alligavit ecclesiam suam optimo generi regiminis extra casum manifestae necessitatis vel utilitatis. Praeficiendo autem non quemcumque unum sed Petrum, qui vel erat simpliciter optimus inter omnes vel optimus et maxime idoneus ad regendum, innuit facto quod non taliter ecclesiam suam optimo generi regiminis obligavit quin in casu manifestae necessitatis vel utilitatis posset modum illum regendi omittere vel mutare, nullum scilicet eligendo vel eligendo plures, si id manifeste communitati fidelium expediret, vel aliquod illorum facere cogeretur, sicut aliquando oportuit fideles dimittere per plures annos vacare apostolicam sedem. Unde, sicut legitur in legenda sancti Marcellini papae et martyris, temporibus Diocletiani et Maximiani imperatorum, post mortem praedicti Marcellini papae, [TEXT?] propter severitatem persecutionis per praefatos imperatores in Christianos agitatae, vacavit sedes apostolica annis septem mensibus sex diebus viginti quinque. Cessante tamen necessitate vel utilitate, ad optimum modum regendi, ut scilicet unus sit caput universalis

49 unus sit] sit unum Pz Ly 53 idoneitatem] idoneitatem Mz 56 vel] et Ly 57 erat] in ecclesia Pz Ly 58 idoneus] est *added* Ly 59 taliter] totaliter Pz Ly 60 regiminis] *omitted* Ly 62 id] unum vel alicuius Mz Fr 66 maximiani] Maximiniani Pz Ly 66–67 imperatorum] quod *added* Ly 67 propter] Frm: *omitted* Mz Fr Pz Ly 68 severitatem] severitate Pz Ly 69 agitatae] agitante Pz Ly 71 scilicet] *omitted* Pz Ly

et rector, redire tenentur. Et ideo Christus praeficiendo Petrum omnibus ecclesiam suam quo ad genus regiminis in optima dispositione reliquit.

Capitulum 25

Discipulus: Puto quod si praedicta quibus ostenditur quod Petrus fuisset superior aliis apostolis possent solvi, omnia alia quae pro eodem allegari possunt de facili refelli valerent; ideo, causa
5 brevitatis omissis aliis, qualiter ista assertio ad allegationes quae supra primo capitulo huius quarti sunt inductae respondeat non differas indicare.

Magister: Ad primam illarum, quae de potestate conficiendi corpus Christi procedit, respondetur quod potestas conficiendi
10 corpus Christi omnibus apostolis quos Christus ante passionem suam elegit data fuit immediate a Christo, quia ipse eos sacerdotes ordinaverit, et quantum ad hanc potestatem omnes apostoli erant pares, quemadmodum nunc omnes sacerdotes in hoc sunt apostolico pares, licet ex causa valeat apostolicus sacerdotibus
15 interdicere executionem huius potestatis.

Ad aliam, de potestate clavium, dicitur a quibusdam quod apostoli omnes ex speciali privilegio Christi fuerunt pares beato Petro, inquantum claves peccata specialiter in foro poenitentiali respiciunt. In aliis autem fuerunt inferiores eo. Christus, igitur,
20 quando dixit omnibus apostolis, “Sicut misit me pater”, etc., tanquam praelatus et superior Petro omnes etiam misit et omnibus potestatem dedit super peccata; quos tamen postea beato Petro subiecit, absque tamen revocatione illorum quae eis in speciali concesserat. Et ideo quamvis tunc non dixerit Petro, “Mitto te et
25 tu alios mitte”, quia tunc non fecit eum praelatum aliorum, tamen postea, quando dixit, “Pasce oves meas”, dedit ei potestatem mittendi alios qui non erant specialiter missi a Christo, quos tamen ex causa iusta et necessaria posset certis provinciis deputare.

Ad aliam allegationem, sumptam ex verbis Pauli ad Galatas
30 2, respondetur quod intentio Pauli cum dicit, “Mihi enim qui vi-

11 elegit] eligit Pz 12 ordinaverit] ordinaverat Ly 21 misit] iussit Mz Fr 26 quando] cum Ly

8 primam: 1.12 16 aliam: 1.25 20 John 20:21-3 26 John 21:15-17 29 aliam: 1.37

Capitulum 25 solvit rationes quibus probatur ca. 1 quod Christus non instituit Petrum super alios apostolos Ly

debantur aliquid esse nihil contulerunt”, etc., fuit quod Paulus quantum ad doctrinam non fuit inferior Petro, quia doctrinam suam non habuit neque a Petro neque a reliquis apostolis, nec fuit primo missus ad praedicandum a Petro, quia antea praedicavit tanquam immediate missus a Christo; cum quo tamen stat quod in aliis fuit inferior Petro. Et ideo conceditur quod officium praedicandi sive apostolatus Paulus non suscepit a Petro, sed ex hoc non sequitur quod Petrus non fuit praelatus eius, sicut multi religiosi praedicatores verbi Dei tempore Clementis Papae V vel Bonifacii VIII non habuerunt officium praedicandi a Bonifacio Papa vel Clemente et tamen Bonifacius Papa aut Clemens fuit praelatus eorum, quia habuerunt officium praedicandi a praedecessore vel praedecessoribus. Sic Paulus recepit officium praedicandi a praedecessore Petri, scilicet Christo.

Ad auctoritatem ibidem adductam secundum Augustinum, respondetur quia secundum Augustinum Petrus et alii apostoli qui fuerunt cum Domino nihil contulerunt, id est addiderunt, Paulo quantum ad doctrinam evangelicam, et ideo in doctrina non fuit inferior Petro et aliis apostolis, quia a Domino fuit ita perfectus in doctrina quod perfectioni suae doctrinae nihil addere potuerunt: qui tamen quo ad multa alia sibi addere valuerunt, sicut et de facto addiderunt, cum dederunt sibi dextras et Barnabae societatis. Inferioritas ergo quam negat Augustinus a Paulo est solummodo inferioritas doctrinae evangelicae, de qua loquitur ibi Paulus. Et ideo conceditur illud quod isti concludunt, quod quodammodo “aeque principaliter missus fuit Paulus quemadmodum et Petrus,” scilicet ad praedicandum, quia quando primo fuit missus ad praedicandum non fuit missus neque a Petro neque ab aliquo alio homine. Et hoc intendit Apostolus cum dicit 1 c., “Paulus apostolus, non ab hominibus neque per hominem”, etc.

Et sic dicitur intelligenda glossa Ambrosii ibidem allegata, quia tunc Apostolus non fuit missus ab Anania nec ab aliquo alio puro homine. Ex qua glossa notatur quod Apostolus loquitur ibidem de sua prima missione, quando aliqui poterant putare eum missum fuisse ab Anania, a quo tunc extitit baptizatus. Et sic

32–33 quia ... petro] *omitted* Fr Pz Ly 33 a²] *omitted* Pz Ly 43 sic] Si Ly 50 perfectioni] perfectione Pz 51 valuerunt] valuerint Mz 52 addiderunt] addiderint Pz 52 dextras] dexteras Pz Ly

45 ibidem: 1.51 56–57 Cf. above, 1.60 61 ibidem: 1.65

etiam de prima missione dicitur intelligenda glossa quae ibidem
 secundum Augustinum consequenter adducitur, quia Paulus tunc
 non fuit missus ab aliquo homine mortali sicut ceteri apostoli,
 sed a Christo, qui tunc extitit immortalis, et secundum hoc habuit
 70 quandam praerogativam supra alios apostolos, quorum tamen non
 erat praelatus. Et ideo, sicut ex verbis Augustini non potest ostendi
 quod Paulus auctoritate fuit superior Petro, quamvis dicat quod
 Paulus fuerat dignior, ita ex eodem non potest ostendi quod non
 fuerit inferior auctoritate. Quare a simili, licet inveniatur dictum
 75 a sanctis quod Paulus fuerit par Petro, non potest tamen inveni-
 ri quod Paulus fuerit par Petro quantum ad praelationem, quia
 sufficit quod fuerit par quantum ad aliqua alia, puta quantum ad
 doctrinam et auctoritatem praedicandi (in hoc quod non habuit
 primo auctoritatem praedicandi a Petro nec mediate nec imme-
 80 mediate sed a Christo) et quo ad alia plura: quia, sicut non omnes
 qui dicuntur similes sunt similes in omnibus, sic nec omnes qui
 dicuntur pares sunt pares in omnibus.

Et eodem modo respondetur ad aliam auctoritatem Apostoli
 cum dicit, “Notum vobis facio evangelium”, etc., quia ex hoc se-
 85 quitur quod Paulus fuit immediate missus a Christo, quem nec
 Petrus nec alius apostolus tunc elegit, nam Christus tantum misit
 aut iniunxit Paulo ministerium evangelii. Sed ex hoc non sequitur
 quod non fuit subiectus Petro, quemadmodum ex hoc quod Deus
 immediate saepe misit Esaiam et alios prophetas ad praedican-
 90 dum et increpandum idolatras et alios impios inferri non potest
 quod non fuerint auctoritate inferiores summo pontifice aut su-
 premo rectore populi Israelitici. Qualem autem potestatem et in
 quibus habuerit Petrus super Paulum et alios apostolos postea va-
 lebis inquirere.

95 Ad aliam allegationem, quae in hoc consistit quod non inveni-
 tur in scriptura Petrum sibi assumpsisse aliquam potestatem super
 ceteros apostolos sed magis cum ipsis aequalitatem servasse, re-
 spondetur quod multa fecerunt apostoli quae non reperiuntur in
 Biblia, quorum tamen multa, licet non omnia, ad nos per scrip-
 100 turas discipulorum apostolorum et aliorum fidelium pervenerunt.

66 ibidem] idem Pz Ly 70 apostolos] *omitted* Pz Ly 71 sicut] *omitted*
 Pz Ly 73 fuerat] fuerit Ly 75 tamen] *omitted* Mz Fr 76 fuerit] fuerat
 Mz Fr 76 petro] *omitted* Pz Ly 78 habuit] habuerit Mz 81 sic] sicut
 Mz Fr 86 nam christus] nisi Mz Fr 96 aliquam] aliqualem Pz Ly

66 ibidem: 1.68 83 aliam: 1.77 95 aliam: 1.97

Et ideo, licet ex scripturis canonicis vel contra protervos vel veraciter non posset convinci quod Petrus usus fuit auctoritate sibi concessa super apostolos sed magis de facto aequalitatem servavit, non tamen propter hoc esset dicendum ipsum non fuisse usum huiusmodi potestate. Nec ex hoc quod legitur aliquando ipsum servasse aequalitatem cum aliis potest inferri quod numquam sua fuerit usus auctoritate seu potestate, quia sancti praelati saepe, exemplo Christi, qui praelatus existens venit ministrare, suam potestatem nequaquam exercent sed tamquam servos vel etiam inferiores se exhibent sibi subiectis. An autem assumpserit sibi auctoritatem determinandi illa quae erant dubia circa evangelium vel voluerit in hoc deferre Iacobo aut toti collegio cuius erat pars, postea investigare poterimus: quod enim saltem toti collegio fidelium potuerit in hoc deferre, aut etiam tenebatur, multi tenentes praelatum fuisse universorum concedunt, quia, ut multi dicunt, in causa fidei summus praelatus fidelium est inferior universali ecclesia et etiam concilio generali.

Capitulum 26

Discipulus: Dic an videatur aliquibus quod in aliquo authentico valeat reperiri quod Petrus aliquando fuerit usus potestate sua super alios apostolos.

Magister: Nonnullis apparet quod hoc ex verbis Clementis, qui gesta beati Petri minime ignoravit, colligitur evidenter, qui, ut habetur dist. 80, c. *In illis*, ait: “In illis vero civitatibus, in quibus olim apud ethnicos primi flamines eorum atque primi legis doctores erant, episcoporum primates vel patriarchas beatus Petrus poni praecepit, qui reliquorum episcoporum causas et maiora negocia in fide agitent. In illis autem, in quibus dudum apud praedictos ethnicos erant eorum archiflamines, quos tamen minores tenebant quam memoratos primates, archiepiscopos institui praecepit. In singulis vero reliquis civitatibus singulos, et non plures episcopos constitui precepit, qui episcoporum tantum

101 vel¹] *omitted* Ly 101–102 vel veraciter] efficaciter Pz Ly 103–104 servavit] servaverit Mz Fr 109 servos] suos Mz Fr 114 potuerit] poterit Pz Ly 7 80] 81 Mz 7 ait] *omitted* Mz 8 primi²] prime Pz 14–15 in ... precepit] *omitted* Pz Ly

7–16 col. 280

Capitulum 26 in quo probatur scriptura auctentica quod Petrus aliquando fuit usus potestate sua super alios Ly

vocabula potirentur”. Ex quibus verbis habetur quod beatus Petrus de facto disposuit non solum de episcopis et archiepiscopis sed etiam de supremis primatibus et patriarchis qui erant in ecclesia Dei. Supremi autem et primi primates seu patriarchae, quibus vo-
 20 cabulis idem importatur et eodem loco habetur, successores sunt apostolorum. Nam, ut ait Lucius papa, ut recitatur eadem dist. 80, c. *Urbes*, “In ipsis vero urbibus apostoli eorum successores patriarchas et primates posuerunt”. In quibus verbis Lucius papa patriarchas et primates apostolorum successores appellat. Patet
 25 igitur ex supradictis quod beatus Petrus aliquando fuit usus sua auctoritate in alios apostolos.

---

16 potirentur] Fb: sortirentur Ww 19–26 quibus ... apostolos] hic deficit aliqualis copia huius partis Mz Fr 20 et] ut Ly 21 ut²] et Pz 22 apostoli] et
 added Fb

21–23 col. 279